

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 11738

UNTERVEGNS

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אונטעררוועגנס

אלמאנאך פאר יידישער ליטעראטור

רעדאגירט:

נח פרילוצקי
י. י. טרונק
ישראל ראבאן

1940

ווילנע (ווילניוס)

PRINTED in LITHUANIA

„P A K E L Y J E“
ŽYDŲ LITERATŪROS RINKINYS

==== Vilnius, 1940 =====

Prekybos ir Gamybos Kooperatyvo Spaustuvė
==== Vilnius, Trakų g-vė 7. =====

א גרופע שרייבער, וואָס זענען, געיאָגט דורכ דער
אימפּעריאַליסטישער מיליטאַר, פאַרוואַגלט געוואָרן קיין
ווילנע, האָבן באַשלאָסן אַרויסצוגעבן דאָס זאַמלבוך אונטערן
סימבאָלישן נאָמען „אונטערוועגנס“.

מיט גרויסע אָנשטרענגונגען, גויווער זייענדיק די שווע-
ריקייטן, מיט וועלכע ס'איז טאַמיר געווען פאַרבונדן דאָס
דרוקן אַ בוך, נאָך בעיקער אַ ייִדיש בוך, אין די צייטן פֿון
סמעטאַנאַ-רעזשימ, האָט די רעדאַקציע באַשלאָסן צוצוציען
צום זאַמלבוך אויך די היגע ייִדישע שרייבער, די לעצטע
זענען דורכן שאַוויניזם פֿון די לאַנד-מוישלייַמי אַרטיגעפּרעסט
געוואָרן אין די סאַמע ערגסטע שאַפֿונגס-באַדינגונגען.
פֿאַר די מאַכטהאַבער האָט דער ייִדישער ליטעראַט ביכלאַל
נישט עקזיסטירט (אויפֿ צו שניידן אין צענזור זיינע
ווערק, נאַטירלעך, יאָ); די ייִדישע בורזשואַזיע, אין איר
טעמפּקייט, און די בורזשואַזע פרעסע, אין איר באַווסטזיניקן
נאַכגיין אַ געוויסער ליניע, האָבן אימ אָדער איגנאַרירט, אָדער
ציניש מעוואַלט געווען; פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, אויסער
די גרענעצן פֿונעם קליינעם לאַנד, איז ער געווען אָפּגעשניטן;
איז טאַקע דער געדאַנק אויפֿצוטערעטן אויפֿ אַזאַ ברייטער ליטע-
ראַרישער אַרענע, ווי „אונטערוועגנס“ האָט מיט זיך באַדאַרפֿט
פֿאַרשטעלן (ביז ערשט נישט לאַנג איז דאָך אויך קאָוונע פֿון
ווילנע געווען אָפּגעטיילט מיט אַ וואַנט), געווען אי פֿרוכטבאַר,
אי פֿריידיק.

נאַטירלעכ, היינט, ווען די מעכטיקע באַפֿרייערישע
 רויטע אַרמיי איז אין אונדזער לאַנד, וואָס איזזשוינ אינגע-
 שלאָסן אין דער מישפּאַכע פֿון די ראַטנרעפּובליקן, זעט אויס
 יענע צייט ווי אַ ווייטער און בייזער קאָשמאַר. אין אָנבליק
 פֿון די גוואַלטיקע פּערספּעקטיוון, וואָס האָבן זיך איצט געעפֿנט
 פֿאַר ליטעראַרישער אַרבעט, ווי פֿאַר אלע צווינג פֿון
 שעפֿערישן טון, איז אָבער וויכטיק צו דערמאָנען יענע
 באַדינגונגען, — וויכטיק, קעדיי צו אונטערשטריכנ די ברייטע
 מעגלעכקייטן, וואָס מיר האָבן שוין איצט אין סאָוועטישן
 ליטע; וויכטיק אויך, קעדיי ס'זאָלן זיין פֿאַרשטענדלעך סײַ
 דאָס אידיישע בלאַנדזעניש, אויפֿ וואָס ס'זאָגן איידעס
 געוויסע אַרבעטן אינעם בוך, סײַ די אָרטאָגראַפֿיע, סײַ דער
 אָפּקלייב פֿונעם מאַטעריאַל, וואָס וואָלט טיילווייז איצט געוויס
 באַדאַרפֿט אויסזען אַנדערש.

ד ע ר פֿ א ר ל א ג

ווילנע, אויגוסט 1940

שימען האַראַנטשיק

מיט גרויס צאָר און בענקשאַפֿט דערמאַנט זיך ביים אַרויסלאָזן דעם אַלמאַנאַך די רעדאַקציע אינ דעם כאַווער, וואָס איז דורכג גרויעל־געוויטער פֿון דער אימפעריאַליסטישער מילכאַמע אויך אַרויסגעשלינדערט געוואָרן פֿון זײַן היים און איז אומגעקומען מיט אַ טראַגישן סאַפֿ אונטערוועגנס — אינ ווערטלעכן און סימבאָלישן זין פֿון דעם דאָזיקן לעצטן אויסדרוק: אויפֿן שרעקלעכן וועג צו אַ שטיקל מאַקעם=מיקלעט, וווּ די אַלטע דורכגעפֿילטע ווערט זאָל נישט האַגלען פֿונעם שיינעם בלאַען הימל מיט בליץ, פֿייער און טויט, און אויפֿן וועג צום ליכטיקן לעבן, וואָס איז אונדז שוין אַקענגגעאַנגען אינאיינעם מיט די פֿריילעכ מאַרשירנדיקע קאַלאַנעס פֿון דער באַפֿרייערשישער רויטער אַרמיי.

אַ קינד פֿון אַרעמקייט און אַליי אַ פֿראַלעטאַריער, איז שימען האַראַנטשיק מיט אַלע פֿעדעם פֿון זײַן איך און פֿון דער שאַפֿונג זײַנער צונויפֿגעוואַקסן געווען מיט דער שווער אַרבעטנדיקער און נאָך שווערער געפֿלאַגטער ייִדישער פֿאָלקסמאַסע און מיט אירע פֿאַרבאַרגענע און פֿון דרויסן בלוטיק געשטיקטע כאַלוימעס וועגן אויפֿשטאַנד און באַפֿרייונג. מיטן שאַרפֿ אַנאַליזירנדיקן בליק זײַנעם האָט ער זיך טיפֿ אַרײַנגעשניטן אינ די געוועבן פֿונעם אַלטן, מיט סטירעס פֿולן ביינ־אַשמאַשעסדיקן לעבן פֿון די פֿוילישע ייִדן און מיטן פֿינעם פֿסיכאָלאָגישן טאַלענט געשילדערט די שאַטנס פֿונעם אָפּגעלעבטן לעבנסטייגער און די פֿאַטענציעלע צי אַקטיווע קעמפֿער פֿאַרן בעסערן מאַרגן.

ערשט אינ די נייע באַדינגונגען — אינ דער לופֿט פֿונעם ראַטנ־פֿאַרבאַנדישן ווירקלעכקייט — וואָלט האַראַנטשיק אַריגינעלער אומ־אויסשעפֿלעכער טאַלענט געקענט דערגרייכן דאָס פֿולע ציטיקייט און פֿונאַנדערוויקלען זיך מיט דער גאַרער פֿראַכט, וואָס האָט אינ אימ גע־שטעקט, — איז אָבער אונדזער טייערער, שטילער און ערלעכער כאַווער אינ דעם בלימאַמענט פֿון זײַנע יאָרן און פֿון די פֿעיקייטן זײַנע אומ־ראַכמאַנעסדיק צעקוועשט געוואָרן דורכג בלינדן ראָד פֿון דער זינדל־זיק זיך קניקלענדיקער קריגסמאַשינ.

ערע דעם אַנדענק זײַנעם!

ווילנע, אויגוסט 1940

על גרעקא

ער האָט זיך אויסגעצויגן הויך און העכער,
ווי אַ טונקעלער אַסקעט.
אין דער האַנט געטראָגן אַ גאָלדענעם בעכער
מיטן לייכט פֿון דער וועלט.
אין אַן אָוונט שפעט
האָט ער אויסגעגאָסן דעם גאָלדענעם בעכער
מיטן לייכט פֿון דער וועלט
איבער בלאַסע גאָטישע דעכער.
דאָס וועלט-לייכט איז געוואָרן בלאַס און טונקל.
דאָס וועלט-לייכט איז געוואָרן, ווי אַ פֿרומער אַסקעט -
בלאַס און טונקל.

דאָס וועלט-לייכט איז געוואָרן בלאַס און בלאַסער
און קראַנק.
אויסגעצערט פֿון אינערלעכער פֿיין,
פֿון אומגעשטיילטער בענקשאַפט צו זיך אַליין.
די וועלט איז פֿאַרגאַנגען אין דעם פֿאַרפֿיניקטן לייכט.
די וועלט האָט פֿאַרציטערט אינעם טויטלעכן שניין.
ווי אַ שוואַן אויף אָונטלעכן וואַסער.

דאָס לייכט האָט זיך אויסגעטון
פֿון איר לייכטיקייט,
פֿון זיך אַראָפּגעוואָרפֿן דאָס ווונדערלעך-גאָלדענע קלייד
פֿון איר פֿרייד.
דאָס לייכט איז געבליבן אין טונקעלן טרויער,
ווי אַ פֿאַרטריבענער גאָט
אַליין.
לייכט איז געוויין.

אינעם וועלט-ליכט האָט געלויכטן
דאָס לייך
פֿון אַ פֿאַרפֿינגיקטן גוף
וואָס שטרעקט אויס זיינע הענט
ווי אַ רוף
אין די טונקעלע שאַטנס
פֿון טונקעלן אומענדלעכן
זיין.

*
* * *

אַ טרוים:
חודש מײַ.
כ׳ליג אונטער אַ קאַרשנבוים.
עמעץ וויגט מיך איין:
ליו - ליו - ליו.
ווינדערלעכע רוי.
די אויגן
פֿאַלן מיר צו.

דאָס לעבן איז אַרויסגעפֿלויגן
פֿון מײַן האַרץ.
זיך געזעצט אויפֿן קאַרשנבוים
ווי אַ פֿאַפּוגײַ.
גריין און רויט.
רויט, ווי זון אין אונטערנאַנג,
גריין, ווי דאָס פֿעלד אין מײַ.

איך טראַכט:
ביסט הערלעך, שיין לעבן מײַנס,
רויט, ווי זון אין אונטערנאַנג,
גריין, ווי דאָס פֿעלד אין מײַ.

עס האָט זיך אויסטערליש צעלאַכט
דער פּאָפּוגנ אױפֿן קאַרשנבוים:
גרינ און רױט
איז דער טױט.
דער טױט איז נישט דו.

אַ טרוים:
האַרבסט. רעגנדיק. נאַס.
פּוסטע גאַס.
כיליג הינטער אַ פּלוט.
עמעץ וויגט מיך צו:
פּיו - פּיו - פּיו.
דאָס לעבן איז אַרויסגעפּלױגן
פֿון מיין האַרץ.

זיך געזעצט אויף אַ נאַקעטן בוים,
ווי אַ קראָ שוואַרץ.
פּינצטער ווי די נאַכט -
דער פּױגל אױפֿן בוים.
איך טראַכט:
ווי פּינצטער איז דער טױט!

עס האָט זיך אויסטערליש צעלאַכט
די קראָ אױפֿן פּוסטן בוים:
איך בין דאָס לעבן -
און דאָס לעבן איז דער טרוים
אין דיין אייביקער נאַכט.

ט ו י ט ע

איך קען טויטע -
זיי קאָנען נישט אַנטשלאָפֿן
ווערן דעם אייביקן שלאָף.
זיי ליגן אויפֿן בעט,
ווי אויף אַ וועג פֿון אומגעשטילטן האָפֿן.
דאָרט האָט זיי געטראָפֿן
דער טויט ווי אַ בלוטיקער דעמאָן.
זיי זענען אַלט געוואָרן אינעם טויט,
ווי וויינענדיקע פֿאַיאַצן,
און ליגן
געלע ווי וואַקס.
זייערע מיילער
זענען צעקרימטע און אָפֿן
און פֿינצטער,
ווי זיי וואָלטן שטומע און טויטע
געשריגן
און געמאָנט פֿאַרגעלטונג
פֿאַרן בזיון פֿון שטאַרבן.

איך קען טויטע -
זיי ליגן אין די בעטן,
ווי רוניקע געטער אויף טראָגען.
זיי זענען בלאַס,
ווי ליכטלאָזע אייביקייט.
אַרום זיי איז שטילקייט.
זיי קוקן מיט קילקייט
פֿון אייביקער חכמה.
זיי ווייסן פֿון אַלעם,
נאָר ווילן זיך גאַרנישט דערמאָנען.

אַריענטאַליש ליבע-ליד

הינטער אַ גאַלדענער טיר
האַט זיך אַללאַ פאַרמאַכט.
כּווייל זיין בני אים דרינגען.

כּשפּיל אויס מיינע בענקשאַפּטן
אין דעם בלאַען געוויין פֿון פֿלייטן.
כּפּויק זיי אויס אויף פּויקן.
כּקלינג זיי אויס אין די אומעטיק-פֿאַרחלומטע קלאַנגען
פֿון טאַמבורינען.
מיינע גלידער וויגן
זיך אינעם שאַטנדיקן טאַנץ פֿון עקסטאַטישע דערווישן.
אַללאַ האַט געשוויגן
הינטער דער גאַלדענער טיר.

הינטער אַ גאַלדענער טיר זיצט אַללאַ.
זיין געוואַנט איז גאַלדיק און אויסגעשפּרייט, ווי די ווינטן
פֿון דער מדבר.
די מדבר שווינגט.
די מדבר איז שטיל,
ווי די שטיצע אומצענדלעכקייטן
פֿון אַללאַ.

מיינע בענקשאַפּטן טראַגט אַן איינזאַמער קאַראַוואַן
נאָך מעקאַ,
און פֿרומע פּילגרימען זינגען זיי
מיטן ניגון
פֿון הייליקן קאַראַן.
אַללאַ האַט געשוויגן.

דיינע האַר זענען טיף-שוואַרץ, ווי די הייסע נאַכט
אין דער מדבר.
דיין הויט איז העל-ברוין, ווי דער טאַג, וואָס דערוואַכט
אין דער מדבר.

דיינע ליפן זענען רויט,
ווי דאָס קילע בלוט פֿון קאַרעלן.
דיינע ציין זענען ווייס, ווי דער שוים אויף די אינדן
פֿון ים.
דיינע אויגן - ווי די אויגן פֿון גאַזעלן.

גרויס איז דיין ליבשאַפֿט.
דו וואַרטסט אויף מיר
אין דיין טונקעלן געצעלט
הינטערן זיסן פֿאַלמענבוים.
מיך רופֿט צו דיר
דער וויירויד, וואָס דו האָסט אָנגעצונדן
אין דיין קופּערנער פֿאַן.

איך בין געקומען, געליבטע!
ביים ערשטן באַריר
פֿון מיינע ליפן מיט דיינע
האַט אַללאַ געעפֿנט די גאַלדענע טיר.

אין מעת-לעת

סטאניסלאוו האָט זיך אַ צאָפּל געטון און געעפֿנט די אויגן. דאָס שטילע קלאָפֿן פֿון פֿענצטער האָט זיך צוזאַמענגעמישט מיט אַ פֿאַרפֿלאַנג-טערטן חלום און אויפֿגעריסן דעם פּויער פֿון שלאָף.

— ווער איז ?

— אייגענע. עפֿן.

אין אייבערשטן טייל פֿונעם פֿענצטערל האָט זיך קוים=קוים געבלייכט דער הימל. אַ שאַטן פֿון אַ מענטש האָט געקלעבט צו די שניבלעך. אַ פֿאַר שטימען האָבן זיך געביטן מיט געציילטע ווערטער, דאַכט זיך אין ייִדיש.

— וואָס דאַרפֿט איר ? — האָט דער פּויער פֿאַרשלאָפֿן געכריפעט.

— עפֿן פֿריער, סטאניסלאָוו.

אַ באַקאַנטע שטיים. סטאניסלאָוו איז אַראָפּ אויפֿן קאַלטן ערדענעם דיל, האָט אָנגעטאַפּט די טיר פֿון פֿירהויו און ערשט דאַרטן אָנגעריבן אַ שוועבעלע. פֿון דרויסן האָט אַן אַטעם געטון מיט האַרבסטיקער פֿייכטקייט. דרין יונגע מענטשן, מיט פעקלעך אויף די אַקסלען און אונטער די אַרעמס, האָבן זיך אַריינגעשפּאַרט, ווי פֿון עמעצן געיאָנטע.

— גוטן אָוונט.

סטאניסלאָוו האָט געזשמורעט די אויגן און מיט חשד באַקוקט די אַריינגעקומענע. ער האָט נאָך אַלץ נישט געוואָסט, צי איז עס אָנהייב נאַכט, אָדער שוין צום סוף.

— וויפֿל איז דער זייגער ?

— שוין באַלד צוועלף.

דאָס שוועבעלע איז אויסגעגאַנגען. עמעץ פֿון די דרין האָט אָנגעריבן אַ צווייטס און יענעמס פנים מיט אַ בלאַנדן פּוך אויף די קינדעריש= אויסגערונדיקטע באַקן איז רויט באַלויכטן געוואָרן פֿון אונטן.

— איטשקעס זון, דאַכט זיך, ניין ?

-- יא. גיב דיין לאַמפּ, וועל איך אַנצינדן.
 -- און נאָפֿט?.. אפֿשר האָסטו גאָר מיטגעבראַכט?
 פֿויל פֿאַרענדיק זיך האָט דער פּויער אָנגעשמאַלצן אַ שטיקל לייכט
 אויפֿן טיש און געבעטן די יונגעלייט זיך זעצן. פֿון די געדיכטע שאַטנס
 אין שטיבל האָבן זיך אַרויסגעשיילט צעקרימטע ווענט מיט אַלטע פֿאַר-
 ברודיקטע איקאַנעס, אַ גרויסער אַרומגעשיילטער אויוון און אַ בעט
 מיט שלאָפֿנדיקע נפֿשות. בלויז איין פֿאַר אויגן האָבן פֿונעם באַרג
 צעקולטע און אינגעראַבענע קעפֿלעך אַהערגעקוקט וואָך און אויפֿמערקזאַם -
 סטאַניסלאָווס ווייב.
 -- די זאָך איז אַזוי, סטאַניסלאָוו, - האָט ערנסט אָנגעהויבן דאָס
 בלאַנדע בחורל, - פֿיר אונדז צו דער גרענעץ.
 -- איך?.. - דער פּויער האָט אַרײַנגערוקט פֿינף פֿינגער אין דער
 צעפֿאַלטער טשופּרינע און מיט וואַקסנדיקן חשד נישט אויפֿגעהערט
 אַפּצומעסטן די געסט - וואָס בין איך דיר פֿאַר אַ פֿירער, וואָס?
 -- קיין פֿירער אפֿשר ביסטו נישט, אָבער דעם וועג קענסטו -
 ביסט אַ היגער, און געלט וועלן מיר אויך נישט שפּאַרן -
 -- איז ווילט איר, הייסט עס, אויף יענער זײַט? - האָט דער פּויער
 געצויגן - פֿון דאָרטן אָבער טרײַבט מען דאָך איבערע.
 -- מיר ווילן ביז דער גרענעץ. בלויז ביז דאָרטן און נישט
 ווייטער, - האָבן אָנגעהויבן רעדן צוויי פֿאַר אַ מאָל. - מיר ווילן פֿאַר
 די אַרויסגעטריבענע אַריבערברענגען אָט די פעקלעך שפּײַז.
 -- ער וועט נישט גיין, - האָט פֿון בעט אַרויס זיך אַרײַנגעשניטן
 אַ ווייבעריש ביזו קול, - מען וועט שיסן; אַזוי האָט מען אַלעמען
 מתרה געווען.
 ס'איז געוואָרן שטיל. די יונגעלייט האָבן זיך צעטומלט איבער-
 געקוקט. דער בלאַנדער האָט פֿאַרהאַלטן זײַן בליק אויפֿן פּויערס
 אינגעשלאַסן פנים, לסוף זיך אויפֿגעהויבן און איז צוגעאַנגען
 צום בעט. 1155
 -- סטאַניסלאָוו, האָט ער אָנגעהויבן שטיל און בעטנע-
 דיק, - מענטשן ליגן אויף אַ נאַס פֿעלד און גייען אויס פֿון קעלט און
 הונגער. האָב גאָט אין האַרצן, סטאַניסלאָווין, און זײַ נישט אַזוי
 אינגעשפּאַרט... מען וועט נישט שיסן און אויב יאָ, וועלן מיר, - האָט
 ער מיטן פֿויסט זיך צוגערירט צו דער ברוסט, - וועלן מיר גיין אויפֿן
 פֿעיער, - און דיין מאַן - זאָל ער לויפֿן...
 -- אַוודאי... מ'קען אייך גלייבן, - האָט די פֿרוי ביז געזאָגט, -

אויפן פליער קאנט איר שיקן נאָר אַנדערע, און איר וועט זיך תמיד אַרויסדרייען... ווייניק געלט האָבן איזערע טאַטעס.
— לאָז נישט אָפּ, חיימקע, — האָט מען פֿון טיש צוגעלוישפּערט דעם בלאַנדן, — אַבי עס שמעקט שוין מיט מעות...

איצט האָבן שוין די חברים געהאַלפֿן אינטענען. לייזער, אַ דאַרער בחור מיט אינגעגראָבענע אויגן, האָט זיך אויך דערנענטערט צום בעט. דער דריטער, אַ וווקסיקער מיט גרויסע אויסגעאַרבעטע הענט, האָט נישט אָפּגעלאָזן דעם פּויער, אים פֿאַרגעלייגט אַ פּאַפּיראַס און געפרוּווט אַנקלאָפּן אויף פֿריינדלעכע סטרונעס. עס איז אָבער צוגעגאַנגען שווער. סטאַניסלאָוו האָט געענטפֿערט פֿויל און נאָך אַלץ פֿאַרשלאָפֿן. ער האָט זיך געקראַצט די האַריקע ברוסט, גערייכערט און ביז געשפּיגן פֿון אונטער די וואַנצעס. — און צוקער — האָט די פּויערטע געשאָטן פֿון בעט אַרויס און אירע אויגן האָבן געברענט — און צוקער פֿאַרבאַהאַלט איר, יידלעך, פֿאַר די אייגענע, און פֿון אונדז ריכטט איר די הויט פֿאַר אַ פֿערטעלע קילאַץ... און נאַפֿט קריגט מען דען ביי אַיך זינט עס האָט זיך אָנגעהויבן די מלחמה?..

— נאָר אַז מען טרייבט זיי, — האָט אונטערגעכאַפט דער מאַן, — דאַן קומען זיי צו אונדז...

די פּויערטע האָט זיך אַרויפֿגעהויבן העכער אויפֿן קישן, אַרויסגעצויגן פֿון אונטער דער דעק אַ נאַקעטן אָרעם און אַ גלעט געטון אירע בלאַנדע צעקודלטע האַר. אַ קינד האָט זיך אויפֿגעכאַפט און מיט אַ נייגעריקן בליק מניזלש געקוקט אויף די געסט.

די יונגעלייט זענען געווען פֿאַרצווייפֿלט. זיי האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן אין אַ ווינקל און געזוכט אַן עצה. דער פּויער איז צוגעגאַנגען צום ווייב און אויך זיך געסודעט. די שאַטנס אין שטיבל האָבן אַרומגעצאַפֿלט נישט היימלעך. דאָס לוישפּערן האָט אָנגעהאַלטן לאַנג.

— אַז מירן איצט גיין אַליין, — האָט געזאָגט דער הויכער, — וועלן זיי אונדז מסרן.

— זאָלן זיי! — איז חיימקע געווען אַנטשלאָסן.

— פֿונדעסטוועגן — האָט לייזער זיך נישט געאייזלט — פרוּוו

דו, אַרקע, אַ רעד טאָן מיט איר.

— אַז כ'האָב אַיך לכתחילה געזאָגט: מיר גייען צו אַנטיסעמיטן. פֿון דער ווייטן האָט דער וווקסיקער אַרקע אַ באָט געטאָן אַ סומע. יענע האָבן נישט געענטפֿערט, אָבער נאָך עטלעכע רגעס סודען זיך האָט סטאַניסלאָוו זיך אויפֿגעהויבן און מיט פֿאַטשיילעס גענומען פֿאַרהענגען די קליינע שוואַרצע פֿענצטערלעך.

— קיין מענטשן פֿון דאָרטן וועט ער נישט פֿירן! — האָט די פּויערטע
ווי איבערגעגעבן אַ באַשלוס — און דאָס געלט באַצאָלט פֿאַרויס.

זיי האָבן מידע דערגרייכט דעם שפיץ פֿון אַ בערגל און זיך
אַנגעהויבן אַרונטערלאָזן. די פֿאַרזיכטיקייט פֿון די צוויי שעה גנבֿענען
זיך דורך וועלדלעך און זומפן איז איצט נישט געווען נייטיק, און די פֿיר
זענען שוין געגאַנגען האַסטיק און אויסגעגלייכט. שטיל און כּמורעדיק איז
געלעגן די געגנט. אויף די הויקערדיקע בערגלעך אַרום האָבן געשטאַרצט
ביימער. דער הימל האָט זיך אַנגעשפּאַרט אויף זיי אַ פֿאַרגליווערטער און
גראַער. רויט-צעגלימערט האָט אין דער שוואַרצקייט פֿון טאָל געברענט
אַ שייטער, און ס'לעצטן האָבן פֿאַרביי אים אַרומגעהיפּערט, ווי ווילדע
וואָלטן געפּראָוועט אַ משונהדיקע צערעמאָניע.

— אָט דאָס זענען זיי, — האָט עמעץ פֿון די פֿיר שטיל געזאָגט.

— פֿאַרוואָס אָבער טאַנצן זיי אַרום? —

קיינער האָט נישט געזענטפֿערט. די יונגעלייט האָבן זיך אויפֿ-
מערקזאַם דערנענטערט. דער לאַגער איז אַלץ מער אויסגעוואַקסן
פֿאַר זייערע אויגן, אַלץ מער און מער זענען פֿון דעם חשכות אַרויס-
געשווימען באַוועגלעכע געשטאַלטן-מענער, פֿרויען, קינדער. איינגעטוליעטע
אין נאָכהענגענדיקע טראַנטעס זענען זיי דאָ אונטערגעשפרונגען, דאָ
געלאָפֿן, אַדער געבליבן שטיין מיט די פֿאַרגליווערטע פּנימער צום פֿלעער.
עמעץ האָט צוגעוואַרפֿן צווייגן און טאַרף. פּונקען האָבן זיך אין
מיליאָנען אַ ריס געטאַן צום הימל און אַ רגע באַלויכטן אַ שטיק פֿעלד,
ווי ס'האָבן געדיכט געווימלט מענטשן. אַ שווער פּרייכן און דאָס טרעטן
פֿון הונדערטער פֿיס האָט אַנגעהאַלטן אין אַ טעמפן ריטעם, ווי אַ טויב
קלאַפּן ערגעץ איבער אַ נישט געזענער פּויק.

— מ'גייט צו אונדז!

אַ פֿרוי איז געבליבן שטיין און האָט עס דערשראַקן אַרויסגערעדט.
נאָך עטלעכע מענטשן האָבן זיך אָפּגעשטעלט. אין איין רגע זענען די
פֿיר געקומענע שוין געווען אַרומגערינגלט פֿון דער גאַנצער אַרויס-
געטריבענער עדה.

— יידן!

— יידן!

— אַפֿשר ראַטעווען?

— אַפֿשר אויסלייזן אונדז?

— לאַזט הערן!

— שווייגט!

ס'ל'ועטן האָבן זיך געשפּאַרט. שטימעס האָבן געציטערט. אויגן האָבן געגליט אויף בלייכע פּנימער. די יונגעלייט זענען געווען צעטומלט, האָבן נישט געוויסט וועמען צו ענטפּערן, געוויזן אויף זייערע פּעק מיט שפּיז, צוגעזאָגט צו העלפּן, צו ראַטעווען. דער עולם איז שטיל געוואָרן און האָט געהערט. בלויז אַ קינד בני אַ פּרוי אויף די אָרעמס האָט זיך צעכליפּעט און פּאַרשטיקטע זיפּצן האָבן זיך אַרויסגעריסן פֿון דעם און יענעם. אַ שאַרפּער ווינט האָט געיאָגט איבערן טאָל, שלעכט-געשיצטע רוקנס האָבן זיך געשרומפּן און געבויען פֿון קעלט, הענט, ברודיקע פֿון טאָרף, האָבן זיך אויסגעשטרעקט צום געבראַכטן עסן, טרערן זענען גערונען און האָבן זיך אויסגעמישט מיט די ביסנס.

סטאַניסלאָוו איז געשטאַנען אָן אַ זיט און האָט געקוקט. דער קראַגן פֿונעם פּעלצ'ל אויפֿגעשטעלט, די הענט פּאַררוקט אין די קעשענעס, האָט ער געוואָרט, די יונגעלייט זאָלן ווערן פּריי. זיין בליק איז דערווייל געפּאַלן אָף אַ צונויפֿגעדרייט געשטאַלט בניי פּייער. דער מענטש, צוגעדעקט מיט שמאַטעס, איז געלעגן אויף אַ פּאַרבלאָטיקטער פּערענע, זיינע באַקן, געדיכט באַוואַקסענע, זענען געווען איינגעצויגן, ווי צוזאַ-מענגעקלעבטע ערגעץ אינעווייניק אין מויל, און אין זיינע גוואַלדיק-גרויסע פּיבערדיקע אויגן האָבן אַרומגעטאַנצט די פּלאַמען פֿונעם שניטער. אַ קאַנווילסיווער ציטער האָט דורכגעריזט דעם פּויער, ווען ער האָט דערשפּירט אויף זיך די בליקן. שאַרף האָט ער זיך אַוועקגעדרייט אין מיט אַ מאַדנער הוילקייט אין האַרצן, ווי עפעס וואַלט דאָרטן צעשמאַלצן געוואָרן, האָט ער איינגערוימט היימקען אין אויער:

— מיר מוזן גיין; ס'וועט אָנהייבן טאָגן.

די נאַכט אַרום איז נאָך געלעגן געדיכט און נישט באַוועגלעך. פֿונעם חשכות צום פּייער און צוריק אין דער שוואַרצקייט אַרײַן האָבן נאָך אַלץ אַרומגעהיפּערט הונדערטער מענטשן. אַרום די געקומענע בחורים האָט גערודערט אַ געזעמל און זיך געזעגנט. געבעט האָט אַרויסגעוויינט פֿון די אויגן און וויבירט אין די שטימעס.

— לָאָזט אונדז נישט אויסגיין! — האָט געציטערט דאָס קול פֿון

אַ בלאַסער אויסגעמאַטערטער פּרוי.

— פּאַרגעסט נישט אונדזערע קינדער! — האָט ווי אַ תּפּילה

געפרעפּלט די צווייטע.

די בחורים האָבן איבערגעחזרט איינע און די זעלביקע טרייסט-ווערטער. מיט הייסער הבטחה האָבן זיי געדריקט די אויסגעשטרעקטע הענט און שטום פֿון צער אָנגעהויבן זיך דערווייטערן. דאָס פּינצטערניש האָט זיי צוזאַמענגעגאַסן אין איין פּלעק און פּאַרשלונגען. פֿון צייט צו צייט

הָאָט זיך עמעץ אויסגעדרייט אויף צוריק, געצויגן דינע פֿייער-פֿעדים פֿונעם שניטער צו די בליקן און נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל אָנגעקוקט די באַ-וועגלעכע שאַטנס. בלויז דער פּויער האָט נישט אָפּגעקערט דעם קאָפּ, ווי זיין קארק וואָלט געוואָרן פֿאַרשטיינערט. ער האָט געהערט די טריט פֿון זיינע נאָכגייער, דערקענט, אַז עס זענען צוגעקומען נאָך, אויפֿגענומען אַ שטיל גערייד און פֿאַרשטאַנען, אַז עמעץ פֿונעם פֿאַגער האָט זיי אָנגעיאָגט און האָלט שוין איצט מיט. ער וואָלט זיך באַדאַרפֿט אָפּשטעלן און הייסן צוריקגיין, אָבער ער קען נישט. ווי נאָר ער וועט אומדרייען דעם קאָפּ, וועט ער זיך געוויס צוזאַמענטרעפֿן מיט די פֿיבערדיקע גרויסע אויגן פֿונעם קראַנקן, און דאָס איז שרעקלעך סטאַנסילאָוו. זאָלן זיי שוין טון, די ייִדלעך, וואָס זיי ווילן. ביי דער ערשטער מעגלעכקייט וועט ער זיי גאָזן אַליין און פֿאַרשווינדן. זאָס שטיבל, דאָס ווייב, דאָס וואַרעמע בעט - ערשט דאָרטן וועט ער ווערן דער זעלביקער רוקקער און זיכערער, ווי ער איז געווען אַמאָל, און מער וועט ער נישט גיין, פֿאַר טויזנטער נישט גיין! - -

זיי האָבן נאָך נישט געהאַט דערגרייכט דעם רוקן פֿונעם בערגל, ווי אויף יענער זייט, פֿון הינטער די שיטערע ביימער, האָט זיך פֿלוצים אַ ריס געטאָן אַ דינער בלענדנדיקער שטראַל, ווי אַ בליץ זיך אַרײַנגע-שניטן הויך אינעם הימל אַרײַן, געמאַכט אַן עיגול און איז פֿאַרשווינדן. סטאַנסילאָוו האָט זיך אַראָפּגעבויגן, איינגעהויקערט זיך. אַלע איבעריקע האָבן אים נאָכגעטון מיט פֿאַרהאַלטענע אָטעמס. עס זענען אַריבער רגעס. אַלץ איז ווי פֿריער געווען איינגעהילט אין חושך און שטיקייט. דער פּויער האָט זיך פֿאַמעלעך אויסגעגלייכט און ווידער אָנגעהויבן גיין. די מענטשן הינטער אים, מיט די בליקן צו די ביימלעך צוגעשמידט, האָבן אים נאָכגעהאַלטן איינגעבויגענע און אין ריי. אַ צווייטע ראַקעטע האָט זיך אַרויסגעריסן, אַ דריטע האָט איר תּיכף נאָכגעיאָגט מיט דער זעלביקער געשווינדקייט. די גאַנצע געגנט איז באַגאַסן געוואָרן מיט אַ גרינלעכע שיין. ריטלעך, טאַרף-קנודערס, פֿאַרוועלטקט גראַז, - אַלץ איז אַרויסגעשייט געוואָרן פֿון דער נאַכט אַרויס. די מענטשן האָבן זיך אַראָפּגעלאָזן אויף דער ערד, אויסגעצויגן זיך און מיט אימה געקוקט, ווי די שפּיזלדיקע סטענגעס האָבן אַרויפֿגעשאָסן איינע נאָך דער אַנדערער. זיי האָבן זיך געשניטן אויפֿן טונקעלן פֿאַן פֿונעם הימל, געקרייצט זיך אין דער לופֿטן און אָנגעהאַלטן אַ העלע ליכטיקייט אין טאַל. אַ קרענקלעכע שיין האָט זיך אויסגעגאַסן איבערן פֿאַגער, די מענטשן דאָרטן זענען געשטאַנען אומבאַוועגלעך, ווי מומיעס, דער שניטער איז פֿאַר-בלאַסט געוואָרן.

ענדלעך האָט עס אויפֿגעהערט. די נאַכט, פֿון שרעק אָן אויסגע-
בלייכטע, איז צוריק צוגעפֿאַלן צו דער געגנט. דער ווינט האָט, ווי פֿריער,
געצויגן מיט רוגז, און די שאַטנס זענען נאָך אַלץ געלעגן צוגעפרעסט
צו דער פֿייכטער ערד. פֿאַמעלעך און מיט מורא האָבן זיי קוים-קוים
אַנגעהויבן רירן די גלידער און אויף אַלע פֿיר געפּוידזשעט איינע צו
די אַנדערע.

— גייען מיר, סטאַניסלאָוו?

— ווהיין דאָרטן איצטער?

די ליפּן האָבן געפרעפֿלט פּמעט אָן אַ קלאַנג. דער פּויער האָט
זיך אויפֿגעשטעלט. אַלע האָבן אים נאַכגעטון. די בליקן זענען געווען
צוגענאָגלט צום רוקן פֿונעם וואַלדיקן בערג.

— וואָס וועט זיין, סטאַניסלאָוו?

— עס טאָגט שוין...

איבערן האַריזאָנט האָט זיך אַנגעהויבן בלייכן דער הימל. האַרבסטיק-
נאַקטעט בערגלעך זענען אַרויסגעקראָכן פֿונעם חושך און, ווי פֿאַרטיקטע
בר-מיננס, געבליבן ליגן פֿאַרוועלסטע און גראַע.

— טאָ לאַמיר גיין.

— שוין שפּעט.

שטיי. זעקס יונגע מענטשן האָבן אָפּגעמאַסטן איינע די אַנדערע
מיט טייטע בליקן. זעקס קערפּערס האָבן געשוידערט פֿון קעלט און
פֿאַרצווייפֿלונג.

— וואָס וועט זיין?

— גייט, אויב איר ווילט דערשאַסן ווערן.

סטאַניסלאָוו האָט געקייט אַ ברעג פֿון אַ וואַנצע און אומבאַשטימט
געקוקט פֿאַר זיך.

— מירן זיך אומקערן צוריק, — האָט געזאָגט אַרקע.

— ביז ביינאַכט?

— יאָ.

סטאַניסלאָוו האָט געטראַכט. זיין פנים איז געווען בלייך און
פֿאַרוועלטקט, די אויגן — אַ טריב וואַסער. נישט אַרויסרעדנדיק קיין
אייין וואָרט האָט ער זיך פֿאַמעלעך אומגעדרייט און אַנגעהויבן אַראָפּנידערן
צום טאָל. די זעקס זענען גענאָנגען נאָך אים.

הונדערטער מעטער אַרום פֿייער זענען געווען אויסגעטראַטן פֿונעם
כסדרדיקן אַרומטאָפּטשען איבער זיי. דער הויכער דאַרער שוחט איז מיט
אַ קינדער-צוויילינג אויף די הענט אַרומגעשפּרונגען און געברומט עפעס אָן

איינטאָניק יאָמערדיק ניגונדל. די עופֿעלעך, בלאַע פֿון קעלט, האָבן געוויינט. ער האָט זיי געטוליעט צו זיך, געפרוּווט דערוואַרעמען. און אז עס איז אים נישט געראָטן, האָט ער אָפּגעשטעלט אַ פֿרוי, געבעטן אַ וויילע צוהאַלטן דעם צוויילינג, אויסגעטון פֿון זיך דעם סוועטער, מיטן חלף אָפּגעשניטן ביידע אַרבל און אַרומגעוויקלט מיט זיי די קליינע גופֿמלעך. ער האָט עס געטון ערנסט און מיט פּוונה. שרימפּנדיק זיך אונטערן בייסקן ווינט, האָט ער פֿאַרקוועטשט די אַרבל צווישן די קני, מיט דער לינקער האַנט אָנגעצויגן דאָס בגד און מיט דער רעכטער געשניטן. די קינדער האָבן געכליפּעט און זיך באַרוקט. ער איז ווידער אַרומגעשפרונגען מיט זיי אַרום פֿייער. זײַן באַרד, אַ גראָ געוואַרענע פֿאַר די לעצטע טעג, האָט געפֿלאַטערט, די אויגן, שוין דרײַ מעת=לעצט אָן שלאָף און פֿון ווינט צעשמיסענע, זענען געווען רויט, די לעדלעך זענען צוגעפֿאַלן פֿון מידקייט.

אַ יונגערמאַן האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אויף דער ערד, איז געזעסן מיט די הענט פֿאַרפֿלאַכטן אַרום די קני, האָט געקוקט ערגעץ מיט האַלב=פֿאַרמאַכטע אויגן, און די ציין האָבן געקלימפּערט. ער האָט זיך צוזאַמענגעדרייט, געוואַלט אָפּהאַלטן דאָס שוידערן, וואָס האָט דורכגעצוקט זײַן רוקן, און געפֿילט, ווי ס'ווערן אים שוואַך די אַרעמס, שטאַרבן אָפּ, און די ערד לאָקט אויסצוציען און פֿריי לאָזן ליגן אויף איר די אויס=געמאַטערטע אַבֿרים.

— וואָס טוט איר !?

חיימקע האָט זיך אָפּגעשטעלט. דער יונגערמאַן האָט צומאַל נישט אויפֿגעהויבן צו אים דעם קאַפּ און זיך אַלץ מער געבויגן צו דער ערד. חיימקע האָט אים גענומען אונטער די אַרעמס, געמונטערט:

— שטייט אויף. די ערד איז נאַס — מ'טאָר נישט.

— נישטאָ קיין פּוחות...

— שפּאַרט זיך אָן אין מיר.

חיימקע האָט אים געהאַלפֿן אויפֿשטיין. לייזער איז צוגעלאָפֿן פֿון דער צווייטער זײַט. דער יונגערמאַן, אַ הויכווקסיקער און אַ שווערער, האָט זיך מיט זײַן גאַנצער משה אָנגעלעבט אין זיי. ער האָט פֿון גרויס אָנשטרענגונג געביסן די דיקע בלאַ=ברוינלעכע ליפּן און זײַן באַוואַקסן ערד=קאַליריק פנים האָט זיך געקרימט פֿון שוואַכקייט. הייסע און פֿראַסטיקע שטראַמען האָבן אין אַ געשווינדל זיך געיאָגט דורך זײַן קערפּער צום מות. אַ קאַלטע פֿינכקייט האָט געצויגן אין די פֿיס און גענאָגט. ער האָט אַרויפֿגעשטעלט איין פֿוסטריט זינעם אויפֿן שוך פֿונעם צווייטן, געשטאַנען אַ וויילע און גאָך דעם געביטן די פֿיס. ס'האָבן

זיך אַרומגעקליבן בלייכע שווינגעוודיקע געשטאַלטן. לייזער האָט געבעטן,
מ'זאָל העלפֿן אונטערהאַלטן דעם קראַנקן און אַליין איז ער אַוועק זוכן
אַ מיטל אינצואַרדענען אַ געלעגער. אַ פֿרוי האָט געוויינט, זיך
אויסגעטענעט, ווי ביים באַקלאַנג אַ מת. זי האָט געיאָמערט אויף איר
היים, אויף איר גורל, גערופֿן צו גאָט, געמאָנט נקמה און גערעכטיקייט.
אַ גאַנץ קרענצל וויבער האָט זיך אָנגעשלאָסן אין איר, און זייער
ליטאַניע, הילפֿלאַז און פֿאַרצווייפֿלט, איז צעשמיסן געוואָרן פֿונעם
רוגזהדיקן ווינט. אַרקע מיט סטאַניסלאָוון האָבן געשלעפט פֿון ערגעץ
בולווינעס און געמאַכט פֿון דעם אַן אונטערבעט פֿאַר די אַלטע און
קראַנקע. ביי קיינעם זענען נישט געווען קיין דעקעס און לילעכער,
האָבן די יונגעלייט אויסגעטאַן פֿון זיך די מאַנטלען און בורקעס,
אינגעוויקלט האַלב פֿאַרגליווערטע גופֿים און אַליין מיטגעשפרונגען מיט
אַלע איבעריקע אַרום שניטער. בלויז סטאַניסלאָו איז נאָך געבליבן אין
זיין פעלצל. ער האָט זיך געמאַכט נישט זעענדיק, וואָס די בחורים טוען
מיט זייערע אייבער-בגדים. ס'איז אים געווען עפעס אַ מאָדנע חרפה זיי
נאַכצוטון, און בליבן אין פעלץ האָט זיך אויך באַקומען משונהדיק. האָט
ער אויסגעמיידט זיך צו טרעפֿן מיט עמעצנס בליקן און נישט אויפֿגעהרט
צו אַרבעטן, געהאַפֿן רייסן מיט די בלויזע הענט טאַרף און ברעכן
צווינגן פֿאַרן פֿייער, אַריינגעהאַקט אין דער ערד אַ פֿאַר פֿלאַקנס,
אַריבערגעפֿלאַכטן פֿון איינעם צום אַנדערן שמאַטעס און בולווינעס.
ס'האָט זיך באַקומען אַ קליין ווענטל, וואָס האָט געשיצט פֿון ווינט.
הינטער אָט דעם געפֿלעכט האָט מען אַוועקגעלייגט דעם קראַנקן
יונגמאַן צוואַמען מיט אַ פֿאַראַליזירטן זקן. אין די געדערעם ביים
אַלטן האָט עפעס געצוקט און כסדר אַרויסגעלאָזן אַ טויבן קלאַנג. ביי
סטאַניסלאָוון אין מוח איז אָנגעגאַנגען אַ קאַמף. אין געהיים האָט ער
געזוכט אַ מעגלעכקייט אַראָפּצונעמען פֿון זיך די שאַנד פֿונעם פעלצל,
און ס'האָט געקאַנקט עפעס אַ מורא פֿאַרן ווייב, פֿאַר די באַקאַנטע...
אַ שאַרף קינדערש געוויין האָט זיך אַריינגעשניטן אין זיינע מחשבות.
ס'האָט זיך געטרעסלט און איז רויט געוואָרן פֿון געיאָמער אַ קינד
ביי אַ טאַטן אויף די הענט. פֿון קעלט זענען געשוואָלן די קליינע
פֿיסלעך, און ס'האָבן שרעקלעך געשניטן די ענג-געוואָרענע שיכלעך.
אויסטון זיי איז נישט געווען מעגלעך. דער ווייטיק איז געוואָקסן, דאָס
קינד האָט זיך געצאַפֿלט, דער טאַטע, צעשראַקן און הילפֿלאַז, האָט נישט
געוויסט, וואָס צו טון. ס'האָבן זיך אַרומגעקליבן מענטשן און געצעט
אויפֿצושניידן די לעדער. סטאַניסלאָו האָט אַרויסגענומען זיין קעשענע-
מעסער און אָנגעהויבן די אַרבעט. דאָס קינד האָט געבריקעט פֿון

יסורים. סטאַניסלאָוו האָבן געציטערט די הענט, און דאָס האַרץ איז אים אָפגעשטאַרבן ביים אָנבליק פֿון די בלאַע אויפגעלאָפֿענע פֿיסלעך. נאַקטעט, אויסגעבראַזענע, מיט רויטע פֿלעקן, זענען זיי געבליבן הענגען אַנטקעגן ווינט. אַ בלייכער, מיט אַ חלשות-שווינדל פֿאַר די אויגן, האָט דער פּויער איצט אויסגעטון פֿון זיך דעם פעלץ און אויסגעשפּרייט אים אויף די הענט. דער טאַטע האָט אַרויפֿגעלייגט דאָס קינד, אינגעוויקלט עס, און פֿון גרויס דאַנקבאַרקייט זענען טרערן גערונען און גערונען פֿון זיינע אויגן.

דער טאָג איז געקראַכן פֿיל. צוויי מאָל האָט די זון, ווי אַ בעלמע, זיך קיים דורכגעצויכטן דורך די וואַלקנס, און ביידע מאָל האָבן זיך העלדער אויסגעצויגן און פּנימער פֿאַריסן מיט געבעט און האָפֿענונג. אָבער קאַרג איז געווען דער הימל, גלייכגילטיק, ווי די טויטע בערגלעך ביים האַריזאָנט, רשעותדיק, ווי דער ווינט, וואָס האָט זיך געשניטן אין די גופים, צענומען גליד פֿאַר גליד און אָן רחמנות געיאָגט און געיאָגט פֿון זיי דאָס לעבן. אויסגעלאָשענע בליקן האָבן געטאַפט און געעקערט די געגנט, געזוכט אַ שוץ כּאָטש אויף אַ רגע, אויף אַ ווייל. ציין האָבן זיך אַריינגעביסן אין צעשפּאַלטענע ליפּן, פֿיס האָבן זיך געבראַכן אונטער שווער געוואַרענע קערפּערס. דאָ און דאָרטן האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אויף דער ערד אַ פּרוי, אַ זקן, אַ מאַן. די שטאַרקערע האָבן געמונטערט, גערופֿן אָנצונעמען זיך מיט כּוח און אויסדויער. דער קראַנקער יונגערמאַן האָט זיך באַוויזן פֿון הינטערן ווענטל. ער איז געקראַכן אויף אַלע פֿיר, האָט געקוקט מיט גרויסע אויגן פֿיל אימה און עפעס געפרעפּלט. אַרקע האָט זיך אַראָפּגעבויגן צו יענעמס ליפּן, אויפֿגעכאַפט אָפּגעהאַקטע ווערטער און פֿאַרשטאַנען. דער פֿאַרלאַזירטער אויפֿן בולוויינע-אונטערבעט איז געלעגן אַ פֿאַרשטאַרטער. קיין קלאַנג פֿון זיין אינגעווייט האָט זיך שוין נישט באַקומען, די אויגן זענען געווען פֿאַרגלייזט און צווישן באַרד און וואַנצעס האָט נאָך געבלעזלט אַ שוים. אַרקע האָט גערופֿן די חברים, גערופֿן סטאַניסלאָוו. זיי זענען געשטאַנען אויפֿגעדרייטע פֿון קעלט, האָבן זיך געישוּבט און אַריבערגעצויגן, צום סוף, דעם בר-מיננס צודעק איבערן גראַען קאַפּ. פֿאַרן קראַנקן איז געוואָרן אַן אַנדער געלעגער. עס איז אַריבער שטייל. קיין איינער, אויסער די פֿינף, האָט נישט געוויסט, אַז דער טויט האָט שוין צוגענומען זיין ערשטן קרבן אין אַט דעם טאָג. מ'האַט נאָך אַלץ געקוקט צו די פֿאַרוואַלקנטע האַריזאָנטן — אפֿשר, אפֿשר וועט מען זיי רופֿן צוריק, אפֿשר וועט מען דערלויבן צו גיין ווייטער? קרענקלעכע פֿאַנטאַזיעס האָבן זיך אָנגעהויבן וועבן און זענען

צעקראָכן. צווישן ביימלעך אויף אַ בערגל האָבן זיך באַוויזן סילוועטן. זיי האָבן זיך באַוועגט פֿון יענער ריכטונג, ווי ס'זענען פֿאַרבליבן די חרובֿ-געוואָרענע היימען. — צי זענען עס נישט אַמאָל קיין גייע פֿאַר-טריבענע?.. צי קומט מען נישט אָנזאָגן די בשורה פֿון צוריקקער?.. ברענגט מען הילף, צי אומגליק?.. דורך די הונדערטער מוחות אין טאָל האָבן זיך געיאָגט די ווילדסטע השערות, בליקן האָבן געעקבערט און געעקבערט די ווייטקייט.

— זשאַנדאַרן!

פֿאַנגע שינעלן, ברייטע, גלאַטע דעקן פֿון היטלען. פֿינף אין צאָל. און ווי אַ הוראַגאַן וואָלט זיך גערוקט פֿונעם האַריזאָנט, איז פֿינצטער געוואָרן די גאַנצע געגנט פֿאַר די פֿליטים. אָט גייען „זיי“, אַזוינע גרויסע, ריזיקע מיט זייער רציחה און גלייכגילט. און עס האָט זיך דערמאַנט אַ מוטער, ווי זיי האָבן צעשמעטערט דעם טערמאַס מיטן ביסל וואַרעמען וואַסער פֿאַר איר קינד; און עס האָט זיך דערמאַנט אַ מאַן, ווי זיי האָבן אים גענייט צו ראַמען זייער אָפּפּאַל מיט די הוילע הענט, און ס'האָבן אַלע געדענקט די איבערגעלעבטע שרעקן און געוואַרט פֿאַרציטערטע פֿון גרויע.

די זשאַנדאַרן זענען געגאַנגען. פֿעסטע טריט. האַרטע, פֿאַר-גליווערטע פֿנימער. רשעותדיק-קאַלטע אויגן. און געבויגן און געבוקט זיי אַנטקעגן האָט זיך די גאַנצע עדה אין טאָל, און געבעטן רחמים ווי בני רוחות פֿון פֿאַרוויסטונג און חורבן.

— ווייז דינע הענט, ייִדין!

צוויי הענט צעשפּאַלטענע פֿון ווינט מיט בלוט-פֿלעקן אויף זיי האָבן ציטערנדיק זיך אויסגעשטרעקט. אַ קידושין-רינג אינגעקלעמט אין פֿלייש, ווי אַן איבערבליבעכץ פֿון אַן אָפּגעריסענער שקלאַפֿנקייט, האָט גערייצט די העלע פֿוערע אויגן.

— נעם אַראָפּ, ייִדין!

די פֿרוי האָט געפרוווט און נישט געקאַנט. האָט ער אומגעדולדיק אַ כאַפּ געטאָן איר האַנט און אָנגעהויבן רייסן. זי האָט זיך געדרייט פֿון ווייטיק, געשרייען. געיאַמערט האָבן אויך די איבעריקע געפֿיניקטע, געיאַמערט און געשרייען האָט די גאַנצע עדה. פֿנימער זענען אָנגעגאַסן געוואָרן מיט בלוט, אָדערן זענען אויפֿגעלאָפֿן אויף העלדזער און פֿון אינעווייניק, פֿון די געדערים אַרויס. האָבן זיך געריסן די קולות. דער שרעקלעכער געשריי איז געוואָקסן, געשרייען האָט, דאַכט זיך, די ערד אונטער די פֿיס, דער ווינט, דער הימל. די זשאַנדאַרן זענען ווילד געוואָרן, האָבן געשאַלטן, געשלאָגן. אַ באַשטיוולטער פֿוס האָט אַ שטויס

געטון דעם טויטן. עס האָט זיך אָפּגעדעקט דער גראַעז קאַפּ און עס האָבן אַ געשריי געטון די פאַרגלאַצטע אויגן. דער פּוּס האָט זיך אַראָפּ-געלאָזט צו דער ערד ווי געליימט. עפעס אין מאַרץ ביים זשאַנדאר איז משונה שטיף געוואָרן, ער האָט אויפגעזוכט זיינע חברים, אָנגענומען פאַר די אַרעסט און גערופֿן צו פאַרלאָזן דעם טאָל. זיי זענען אַוועק. דער פּיאַרעם האָט זיך אָפּגעריסן, און אויגן פֿיל מיט פּחד האָבן נאַכגעקוקט, ווי זיי דערווייטערן זיך. שטיל און פאַרשטיקט האָבן געכליפעט די געשלאָגענע.

— גאָט! —

עמעץ האָט געבראַכן אַרויסגעזיפּצט, און הונדערטער פּנימער האָבן זיך פאַריסן צום הימל און הענט, ווי פאַרדארטע וואַרצלען, האָבן זיך אויפֿגעהויבן אין אַ פאַרצווייפֿלטן געבעט. ווי ביסטו... גאָט?!..

ווי אַ סטאַדע איבערגעפּלאַענע שאָף האָט זיך די גאַנצע מאַסע צוזאַמענגעפרעסט אין איין ריזיקן קנויף, גערופֿן צו די בלייענע כּמאַרעס און געוויינט. דער שטורעם האָט געיאָגט די וואַלקנס, אויפֿגעכאַפט און צעשפּריצט די פּאַלנדיקע טרערן און געשטויסן איבער דער ערד דעם געדיכטן רויך פֿונעם שטיטער, ווי פֿון אַ פאַרלאַשענעם מזבח.

ס'איז צוגעפּלאָרן די נאַכט. דורכגעקלעטערטע ביז די ביינער, אויסגעהונגערטע און אויסגעשעפטע האָבן זיך די דריי יונגעלייט מיט סטאַניסלאָוון געגרייט אין וועג. ביי פֿופֿציק פּלייטים האָבן באַדאַרפֿט מיט זיי מיטגיין, און געריסן האָט זיך יעדערער, ווי פֿון אַן אונטער-גייענדיקער שיף. צוגעבויגן צום אויפֿגעפּלאַקערטן פּלייער האָט חיימקע מיט פאַרשטאַרטע פּינגער קוים געפֿירט דעם בלייעפֿעדער איבער אַ שטיק צעקנייטשטן פּאַפּיר. פֿיר מענער האָבן אים דיקטירט די רשימה; פֿיר, וועלכע האָבן געשוואָרן צו זיין די לעצטע ביים פאַרלאָזן דעם טאָל. ס'האָט געדויערט לאַנג. און אַז מ'האָט פאַרענדיקט, האָט סטאַניסלאָו צוזאַמענגעקליבן אַלעמען אַרום זיך, געגעבן אַנווייזונגען, איינגעטיילט צו צוועלף מענטשן אויף יעדן איינעם פֿון די דריי געהילפֿן זיינע, אַליין גענומען די איבעריקע, זיך געשטעלט דער ערשטער און אָנגעהויבן גיין. ווי אַ קייט פֿון אַ סודותדיקן קאַראַוואַן האָבן זיך די פֿופֿציק סילוועטן שטום אַריינגעשניטן אינעם געדיכטן פּינצטערניש פֿון דער נאַכט.

די געגנט איז געלעגן אַ פּוסטע. ביימער בלויז זענען דאָ און דאָרטן געוואַקסן אין שיטערע גרופּעס, די ערד איז געווען זומפיק, און

אונטער די פֿיס האָט געקוואַקעט דאָס וואַסער. סטאַניסלאָוו האָט געשפּיצט די אויערן און מיט פֿאַרשאַרפֿטע בליקן געטאַפּט דעם אַרום. האָט ער זיך אָפּגעשטעלִט, איז געבליבן שטיין די גאַנצע שלאַנגאַרטיקע ליניע הינטער אים, האָט ער זיך אַראָפּגעבויגן, האָבן אים אַלע נאָכגעטון מיט שרעק. די ליניע האָט זיך געדרייט אין זיגזאַגן. אויגן זענען געווען צוגעשמידט צו רוקנס. פֿיס האָבן אַריינגעטראָפֿן אין אויסגעטראַטענע וואַסערדיקע לעכער. קינדער האָבן נאָכגעאַלִטן ווי גרויסע. עפֿעלעך אויף די הענט האָבן פֿאַרטאַיעט געשוויגן.

זיי זענען אַרײַן אין אַ וועלדל און געבליבן שטיין. די ערד איז דאָ געווען שטייפֿער, טרוקענער. די ביימער האָבן, דאַכט זיך, געשיצט, און אַ שטיל געמורמל האָט דורכגעריזלט פֿון ברעג ביז ברעג.

— וואָס שטייט מען ??

— זיך אַפּרוען, — האָט מען איבערגעגעבן סטאַניסלאָוו תשובֿה. די נאָדל-צווייגן איבער די קעפּ האָבן אָן אויפֿהער גערודערט און אַראָפּגעטרעסלט פֿון זיך פֿאַרטריקנטע שישקעס. די מענטשן האָבן זיך אָנגעשפּאַרט אין ביימער, געאַטעמט מיט אָפֿענע מיילער, געשלאָסן די אויגן.

— נאָך ווייט ??

— געבליבן ווייניקער ווי העלפֿט.

— טאָ לאַמיר גיין.

— ש-ש-ש...

— רוען וועלן מיר נאָך דעם.

— שטילער!

סטאַניסלאָוו האָט זיך געטון אַ באַוועג:

— גישט ווייט דאַרף זיין אַ פּאַסטן.

אָן אימה-ציטער האָט דורכגעצוקט די מענטשן און זיי פֿאַרגליווערט דער פּויער האָט געמאַכט עטלעכע טריט, געפרוּווט דורכבויערן די נאַכט געהאַרכט.

— מיר גייען.

די ליניע האָט זיך גערירט. מען איז געגאַנגען צוזאַמענגעצויגענע אַיינגעשרומפענע, ווי וועלנדיק צעקריכן אין דעם אַרומיקן חשכות.

און פּלוצים, ווי די ערד אַרום וואָלט אויפֿגעפּלאַקערט, האָט אַ ריס געטון אַ שרעקלעכע שיין פֿון אַ ראַקעטע, אַריינגעשניטן אין די אויגן און צוגעשמידט צום אָרט די גאַנצע מחנה.

— שטיין בלייבן!

— לויפֿט!

סטאַניסלאָוו האָט זיך אַרויפֿגעוואָרפֿן אויפֿן גרענצלעך. עס האָט
 אַ קנאַל געטון אַ שאַס און זיך דורכגעטראָגן מיט אַ גערויש דורך די
 צווייגן. די גאַנצע מחנה האָט זיך אָפּגעריסן פֿון אָרט און אָנגעהויבן
 לויפֿן. סטאַניסלאָוו האָט זיך געראַנגלט מיט אַלע זיינע כוחות. אַ פּאָר
 סילוועטן זענען אַרויפֿגעשפרונגען אויפֿן שומר. זיי זענען אַלע געפֿאַלן,
 האָבן זיך געקנוילט אויף דער ערד. שאַרפֿע שטראַלן האָבן אַ שטראַם
 געטון פֿון צוויי קעשענע-פּראָזשעקטאָרן, און קלעפּ האָבן זיך אָנגעהויבן
 שיטן אויף סטאַניסלאָוו, אויף חיימקען און אַרקען. איינערנע פֿינגער
 האָבן זיך אַריינגעקלאַמערט אין זייערע בגדים צוזאַמען מיט שטיקער
 קערפּער, אויפֿגעשטעלט זיי אויף די פֿיס און געשלאָגן. סטאַניסלאָוו האָט
 זיך מיט אַלע זיינע כוחות געריסן צו באַפֿרייען, געשלאָגן צוריק, געבריקעט
 און, אַטעמענדיק שווער, צעהאַקנדיק די ווערטער, געשרייען:
 — שלאַגט... שלאַגט... באַנדיטן!... קיינער... קיין איינער... וועט
 גישט בלייבן... אין טאָל! — אַ פּוסט פֿעלד... וועט איר היטן...
 איר... גע-דונ-גע-נע הינט!!!
 דער ווינט האָט אַראַפּגעפֿליקט די כריפענדיקע ווערטער, מיט אימפעט
 און רוגזה זיי געטראָגן צווישן די ביימער און אָן רחמנות צעריסן איבערן
 טויטן נאַכטיקן פֿעלד.

ה א ר ב ס ט

דער וועג דער ליימיקער קריכט באַרג אַרויף אין כמאַרע
פֿון האַריזאָנט וואַקסט אויס אַ פּויער מיט אַ קריגל
און בלייבט פֿאַרשטאַרט, אָן מראה, -
אַן איינגעבראַכענער הייבט אויף דער וואַלקן זינע פֿליגל
און קריכט אַוועק פֿון בערגל מיד,
באַווייזט די שקיעה זיך... ווערט בראַנז דאָס קריגל,
אַ פֿאַרגאַפֿטער שטייט דער פּויער
און בלייבט אַזוי אַ האַרבסטיקער אין מיין געמיט,
אַ פֿאַרגליווערטער אין טרויער.

דאָס דערפֿעלע צונויפֿגעדרייט איז איינגעשלאָפֿן,
געבליבן איז דער וואַלד אָן עלנטער אין דרויסן.
די סטעזשקע איז אין ווילדעניש פֿאַרקראַכן,
די פֿייגל זענען זיך צעלאָפֿן,
האַט דער וואַלד די צווייגן אויפֿן קאַפּ פֿאַרבראַכן,
און באַוויינט זיין בראַך דעם גרויסן.

איך ווייס, ער וועט אַ גאַנצן ווינטער,
צו מיין פֿענצטער צוגעטוליעט, מאַלן בלומען,
אין חלום וועט ער רוישן אַ באַגרינטער
און אין מיין האַרצן אַ פֿאַרשנייטער שטומען...

איצט פֿירט אַראָפּ די לעצטע סנאַפֿעס,
פֿאַרלאָזענע, ווי דאָרפֿישע פֿאַרשעמטע פֿלות איינגעבויגן,
און ווי אין קריג די מאַמעס נאָך כלאָפֿעס,
טרויערן די לאַנקעס נאָך די סטויגן.

די ווערבעס ציטערן אין וואַסער, ווי געשפענצטער,
און הייבן אויף צו דער לבנה די פֿאַרוויינטע אויגן,
ווי אַן אַרעמאָן צו אַ באַלויכטן פֿענצטער...

פֿאַרפֿרײַנג אין וואַלד

שיפעט און צישעט אַ שטאַלענער שלאַנג אויף געשליסענע שינעס,
אַ פֿיף פֿון אַ קאַלטער סירענע זאָגט אָן, אז איך קום, —
ווישן די וועלדער זיך אויס די פֿאַרבעלמעטע אויגן, די גרינע,
און פֿאַזן דערפֿרייטע אַרויס אַ געברום.

די וועלדער באַפֿאַלן דעם באַן מיט אַ שטורעם פֿון זילבערנע שפּיזן,
מחנותווײַז בראַדזיען זיי איבער די קניען אין שניי,
דער באַן זשיפעט קוים, אַ צערייצטער אין רינג פֿון צעפֿאַלטע ריזן,
וואָס פֿאַזן אַראָפּ זיך אין האַרדעס מיט ווילדן געשריי.

— באַפֿרײַ דעם פֿאַרשפּאַרטן און היידאַ, דו דאַמפּיקער וואַרעם,
באַווײַזט זיך דאָ מער נישט, איר היימלאַז, שטאַלענע הינט,
הוראַ! — שרייען ביימער און שליסן מיך אַינן אין די אַרעמס,
דער פֿאַקאַמאַטיוו וויזט אַ פֿלאַמיקע צונג — און פֿאַרשווינדט.

סאַלוט! — גריסן ערנסט און שטיף די ווייס-פֿאַקיקע כאָרן,
מיך רינגלט אַרום מיט געיובל אַ דעמבענער דור,
און צווישן זיי שפּאַרט זיך דער נאַכוואַקס, ערשט נעכטן יעבאַרן,
די שנעקעס נישט אַלט נאָך קיין דריי צענדלינג יאָר.

יאַדלעס צעשויערטע, פֿלייצן אַראָפּ פֿון אַ באַרגיקן רוקן,
מיט פֿיאַרעם ברעכט פֿריילעך אַ וועג זיך אַ וועלד פֿון ניט,
סאַסנעס געוואַקסיקע קלעטערן איינס אויף די אַנדערע — קוקן,
און טרעטן זיך אָפּ אין געדראַנג די צעפֿאַרטע פֿיס.

אַרויף בין איך אויף באַרגיקן שוואַרץ-ערדיקן צוקאַפּן,
דער פֿראַסט איז פֿון מיין פֿיב אַרויסגערוגען,
די וועלדער האַבן זיך אַרום געטראָגן אין גאַלפּן.
פֿריש דערהיצט, ווי ווילדע פֿערד-טאַבונען,
געטראַמפּלט און געשפרונגען איבער דעם אַראָפּהאַנג,
צונויפֿגעשלאַנגן זיך, ווי שאַף אין אימה, —
און אין דער ווירבלעניש, אין דעם אַרויף-אַראָפּ-דראַנג
האַט מיר אַ בלאַנק געטון די שטיל-געהיימע
אַזערע...

א בלענדיקער געשליפענער געפרייר

די וועלדער שטייען ארום איר אין ראָד,
זיי שפינגלען זיך און טרינקען זומער-צייט פֿון איר,
און ווינטער היטן זיי איר סוד.
פֿאָרוואַקסן שטומען אַרום איר די הונדערט-טויזנט בנין
און וואַרטן ביז עס וועט די זון צעשמעלצן
דעם שניי און גליווער פֿון איר קוואַלענדיקן פנים,
דאַן וואַרפֿן זיי פֿון זיך אַראָפּ די פעלצן
און שיקן דעם בוטשאַן אַרויס אין געגנט - אַ מבשר:
— די סאַמעטענע אָזערע איז אויפֿגעשטאַנען.
זיי גייען קאַרעהאַד אין קאַרעהאַד אַרום דעם וואַסער,
און מיט די פֿליגל קלאַפֿן צו בוטשאַנען...

און ס'טרעטן שוין ביימער אין מאַכיקע הויכע שטיוואַלעס,
פֿאַרשעמט קוקט דער געבלעכער גראָז - פֿאַראַיאַריקער דלות,
אַ וואַרצל קריכט אָפּ אַ פֿאַר טריט - און צוריק אין דער פֿינצטער
איצט כאַפט אַ פֿאַרקילונג מיט באַרוועסע פֿיס דער געווינטסטער.
די שניי-בערגלעך רוקן זיך, זוכן זיך וווּ צו באַהאַלטן.
די זון אָבער קערט מיט איר גילדענעם בעזעם די שפּאַלטן.
עס בולבלט און שטיפֿט ערגעץ=ווּ אַ פֿאַרבאַרגענער קוועלכל, אַ
א וועווערקע רייבט אָן אַ שטאַם מיט הנאה איר פֿעלכל,
אַ טרייערל קרייזלט. עס זעגט דורך דער לופט אַ סיקאַרע.
דער פיקהאַלץ קלאַפט מונטער און ווערעמט אויס פֿלייסיק די קאַרע,
אַ קראַ אַ שוואַרץ-פֿעלציקע קראַקעט: ס'איז נישט אַזוי שרעקלעך,
די וועלט איז אַ גבירישער טיש און עס פֿעלט נישט קיין ברעקלעך...
און ס'האַרכן אין גראַבן די גילדענע פֿיש, די פֿאַראַייזטע,
מיט אָפֿענע מילער און גלייביקע אויגן פֿאַרגלייזטע.
אַ קוסט, אויסגעצירט אין מלבושים פֿון דימענטן סאַמע,
ציט אויס די הענט, ווי אַ קינד: מאַמע, העלף מיר, אַ, מאַמע,
שמייכלט די זון און דערלאַנגט אַ צעשטראַלטע אַ קוש אים,
וואַרלט ער אַרונטער פֿון זיך די פֿאַרשטאַלטע מלבושים,
גלעט זי אַקאַרטש - נעמען וואַלדקריכער דאַרטן זיך זאַמלען,
גיט זי אַ ווונק - הייבט אַ חרובֿע נעסט. אָן צו שטאַמלען,
מיט ליפֿן פֿאַרחלשטע שפירן איר נאָך אַלע פֿלאַנצן,
נאָר ווי אַ בן-יחיד פֿאַרשענקט זי זיך יעדן אין גאַנצן.

שפורן אין שניי

א וואָלדיקער, אַ ווייַסער טעמפל - הונדערט טויזנט בוימער
האַלטן אונטער מיט די הענט דעם דאָך, -
די וועלט האָט מיך פֿאַרגעסן דאָ... איך בין דער שומר
פֿון דער רו, דער אייביקער - און איך באַוואַך
די קילע רוימען, די געוועלבעטע, פֿון די אַלטע קאַטעדראַלן
איך טראָג צוויי פֿייגעלעך - אַ קרבן-עולה,
די זון גייט באַרעמהאַרציק אויף, און אירע שטראַלן
דערוואַרעמען די גופּיםלעך די הוילע...
ווי זייט איר געפֿלויגן, שפּערלעך,
ווער האָט אייך געיאָגט, - דער שפּאַרבער?
וואָס האָט איר גענישטערט, - קערלעך?
איינער לעבן איז אַ האַרבער.

עפנט אויף די שרעק-פֿאַרגלייזטע אייגעלעך
טשוכעט אויף זיך, שפּערלעך,
כאָטש איר האָט פֿליגל, מיינע פֿייגעלעך,
איז איינער פֿלי געפֿערלעך,
פֿליט אייך, פֿליט אייך, מיינע פֿייגעלעך, -
איינער פֿלי איז הערלעך...

ווי האָט דאָ געיאָגט דאָס העזל?
איך זע די פֿיסטריט זיינע אויפֿן שניי פֿאַרזייט,
דאָ האָט ער געזוכט אַ גרעזל,
דאָ - געטענצלעט, זיך געשוּיבערט און אַרומגעדרייט.
פֿלוצלונג האָט ער זיך צעיאָגט,
אַ שפרונג געטון, ווי ער וואָלט וועלן זיך אויף צוויי צערניסן.
ער האָט פֿון זיין באַהעלטעניש אַרויסגעלאָקט
אַ וואָלף... אַט ווירבלען זיינע פֿיסטריט אויפֿן בלאַנקן ווייסן,
נאָך רייכערט זיך זיין אַטעם אויפֿן שניי,
און מיט אַ שפרונג האָט ער דעם האָז פֿאַרצאַמט, -
עס קלינגט נאָך אָפּ דער יאָמער-אויסנעשריי,
ייאָס האָט מײַן האַרץ פֿאַרסטמט...

דאָס האָט דורכגעפלאַטערט ווי אַ ווינט אַ סאַרנע,
אַ מענטש האָט זי אַרויסגעיאָגט פֿון וואַרעמען געלעגער, -
האָט ער זי דעריאָגט? - דער וואַלד שווינגט כמאַרנע,
און פֿאַרשאַטן איז דער שפור פֿון יעגער.

איך הייב אויף טרויעריק מיין בליק - דער טעמפל
גליווערט קאַלט; מיין האַרץ קלאַפט שטיל ווי אַפּגעשטאַרבן.
די זון האָט אָנגעצונדן אין געצווינג אַ לעמפל,
און עפעס וואָס באַנעם איך, עפעס וואָס פֿאַרשטיי איך:
ס'איז יעדער וואַלד=באַשעפֿעניש אַ קרבן,
און יעדער בערגל - אַ מזבח...

נ א כ ט

די וועלדער לייכטן בלאַ פֿון פֿראַסט,
זיי זינגען - און דאָס ליד ווערט איינז אויף זייער מויל,
דאָס וואַסער קלינגט אין אַזערע פֿאַרגלאַזט,
די ווינטן זינגען אויסגעצויגן, דין און הויל,
אין פֿענצטער פֿון מיין שטיבל הענגט דער הימל,
ווי אַ טונקל=גרינע קויל,
און שטערן שווימען דאָרט אין גילדענעם געווימל.

מיין שטיבל אַ פֿאַרטײַעטע אין שניי
גראַבט אַרויס זיך אונטער דער לבנה איינהאַרכן דעם ניגון,
אַך, זיסער עלנט, זינגעוודיקער וויי,
שווער איז מיר צו זיין פֿון גאָר דער וועלט פֿאַרשוויגן...

די לבנה שוועבט... איר וואַלקן=שלייער דורכגעשפינט
מיט פֿערל ציטערט ווי אַ זייד=געוועב אין ווינט,
ווי פֿייגל פֿלאַטערן איר נאָך די שטראַלן=צעפּ, -

די בערגער ציגען זיך צו איר פֿאַרבענקטע, שטילע,
זי גייט אַראָפּ אויף לייכט=געשטרײַפֿטע טרעפּ
אין שנייען=טבילה...

די אָזערע

א

מיר זענען אַרויס אויף פֿאַרטאָגיקע וואַסערן
זוכן דאָס גליק.

דער שטראַמיקער לויף האָט פֿאַר אונדז געטון מסרן,
אַז טיף אין די דעמבענע וועלדער פֿאַרבאָרגן
פֿינקלט אַ קאַלט-בלאָער שניטער -
די אָזערע...

דער שטראַם האָט זיך דאָרטן געלייטערט;
איצט איילט ער זיך ווידער אַהין אין פֿרימאָרגן
צוריק; -

שווימען מיר אויף די פֿאַרטאָגיקע וואַסערן
זוכן דאָס גליק.

פֿריילעך און היימיש שפּרינגט אָן אונדז אַנטקעגן
אַזוי ווי אַ קעלבל - דאָס הויז אויפֿן בערגל,
אַ פּויערטע קניט אויפֿן קרייץ פֿון די וועגן,
עס האָלדערט, עס גענדזלט און גערגלט,
עס פּאַטשט מיט די פֿליגל אַ האָן,
דער טאַג נאָך זיין דאָרפֿישן הרגל
הייבט זיך שוין אָן.

דאָס הניזל לויפט נאָך אונדז מיט בלענדיקע שויבן -
און בלייבט הינטערשטעליק.
עס ציט דורך אַ זיידענער שטורעם פֿון טויבן,
ס'איז זוניק און טרעליק.

ווי אַ טויב בין איך פֿול מיט געפֿלאַטער און קנאה,
איך וויל מיט מיין האַרץ און מיין ליבשאַפט זיך טיילן,
נאָר איך קען נישט דאָס גליק אָפּגעפֿינען,
וואָס ברומט אין די בלעטער פֿאַרהוילן
אין בלאָען באַגינען...

ב

א בעראָזע-וועלדל פּלאַפּלט פּריילעך, ווייסע שטאַמען —
ווי וועשערינס די קליידלעך ביז דער העלפּט פּאַרקאַשערט.
דערזעט דאָס וועלדל אונדז — דאָס פנים נעמט אים פּלאַמען,
דער שטראָם ווערט אויך צעטומלט לייכט-פּאַררייטלט,
און ווי אַ הונט, וואָס רייסט זיך אָפּ פֿון קייטל,
פּלייט ער פענדום אַ פּאַרשמייטער, אַ ראַשער.

ער טראָגט זיך איבער גרינע פּלאַכע פּליינען,
ביז אים קומט אין וועג אַ געלער זאַמדיקער שיפּע,
וואָס טראָפנט גאַלדיק, ווי די זון וואָלט וויינען, —
דער שטראָם, דער אָנגעבלאָזענער בעל-גאווה,
וואָס שפּרייט זיין עק אויס פּאַרביק ווי אַ פּאַווע,
מוז שפּרינגען ווי אַ פּערד פֿון ענגער דוהע.

די זאַמד-בערג האָבן זיך צערוקט און אויפגעריגלט
אַ פּעלד, באַפּעלקערט מיט שטאַלן-פּייסיקע בוטשאַנען,
דער הימל דרייט זיך, ווי אַ קיילעכדיקער שפיגל,
מיט אַלעמען אין איינעם און מיט יעדערן באַזונדער:
דאָס האַרץ איז נאָך נישט אָנגעזעטיקט מיטן ווונדער —
און ס'רייסט אונדז שוין אַוועק פֿון דאַנען.

אַ ווערבע האָט פֿון ברעג ביז ברעג זיך אויסגעבויגן,
זי וויל מיט אירע אַרעמס אונדז דעם וועג פּאַרצאַמען,
דאָס וואַסער שיסט אַריבער אין אַ רעגן-בויגן,
און פּויזעט אויפֿן בויך מיט אַ פּאַרשטיקטן ברומען,
די ווערבע ציטערט, זי וואָלט מיטגעשווומען,
נאָר קען נישט אַפּרייסן זיך פֿון דער ערד — איר מאַמען.

און ס'זופּט דער שטראָם די וויאַרסטן גיריק,
דאָ טונקל און דאָ זוניק ווערט אויפֿן געמיט אים,
ער חנדלט זיך און שפּילט זיך פּילקאַליריק,
דרייט זיך פּוסט-און-פּאַס, ער גראַבט אויס בוכטעס,
פּאַרלירט די ריכטונג אין געדיכטעניש און זוכט עס,
און ס'טאַנצט דאָס שיפּל נאָך זיין ריטעם.

ביז ער ווערט גערונצלט, מיד און פֿינצטער,
די ביימער, ווי אַלמנות אינגעהילט אין שוואַרצן, הויצן,
עס שלאָגט נישט דורך דער שטראַל, דער מינדסטער,
אויפֿגעהערט האָט זיך זײַן פֿאַרב-מיניען,
די ביימער שטייען ווי אַרום אַ בר-מינן
אין שאַטנס אינגעהילט - און טרויערן...

ג

„האַפֿענונג“ - שטייט אָנגעמאַלט מיט רויטע אותיות אויף מיין שיפֿל,
און אין מיין האַרץ איז אינגעקריצט ווי מיט אַ גריפֿל
„שטורעם“.
אַך, עס שלאָפֿט דערווייַל מיין האַפֿענונג אָן שטורעם=בשורה,
ווי אַ פֿויגל מיטן שנאַבל אין די פֿעדערן פֿאַרנורעט.
ווי לאַנג וועל איך נאָך וואַנדערן דורך נעפלען און טונעלן,
שפּרינגען איבער זאַמד=בענק, טאַנצן איבער וואַסער=שוועלן ?
קום, אַ שטורעם,
מיין האַרץ וועט דיר אַנטקעגן שלאָגן מיט אַ פֿריידיקן אַנטציקן,
ווי אַן אויסגעברייטע שוואַלב וואָס נעמט דאָס איי=שאַפֿעכטס צעפּיקן.
אין וואַסער-גראַז פֿאַרפֿלאַנטערט קען איך נישט דעם וועג געפֿינען,
וואַרצלען אַרום מיר ווי הונדערט=פֿיסיקע פֿאַרדאַרטע שפינען.
קום, אַ שטורעם,
רייס דורך די נאַכט, וואָס איז פֿונעם געצווייג אין טײַך אַראָפּגעפֿאַלן
און לָאָז מיך טאַנצן אויפֿן שוים ווי אויף קינזשאַלן.
אַ דומפער ריח שלאָגט פֿון דעם באַבֿלעטערטן פֿאַרהוילעניש,
עס טריפֿט די זון ווי בלוט פֿון אייטערדיקן פֿוילעניש.
קום, אַ שטורעם,
שטויס אַרויס מיט אימפעט אונדזער שיפֿל פֿון די פֿלאַכן
און לָאָז אונדז אויף דער ברייט מיט אַ פֿאַרכאַפטן אַטעם לָאָכן.
טויטע וועלדער ווי אַ מחנה בלינדע טאַפּן אינעם אַוויר,
פֿאַרוואַקסן מיט לִישניעס, דורכגעשימלט, שוואַרץ פֿון זשאַווער.
קום, אַ שטורעם,
שלאָג אַרײַן דײַן בלייך=געלעכטער אינעם פֿאַרכטערלעכן שווינגן,
די וועלדער זאָלן ברומען ווי די חיות אין די שטינגן.

דאָס וואָסער בלעזלט זיך ווי ווייטלעך פֿון אַרויסגעפֿלאַצטע אויגן,
 אלע טיך-פֿאַרזענישן לייגן אין מיין האַרצן אָפּ די רויגן.
 קום, אָ, שטורעם,
 וועק אויף מיין האַפֿענונג, וואָס ליגט צונויפֿגעבייגלט
 און טראָגט מיר ביידע מינע טרייע זינגעדיקע פֿייגל...

ד

די אַזערע... כ'וויל אויסשריייען - און קען נישט... שטום.
 אַ בלאָזער שפיגל אַ געשליפֿענער מיט גאָלד אַרום,
 די זון הענגט, ווי אַ גלאַק אין גלעזערנעם קופֿאָל,
 און אָפֿגעשלאָסן איז די וועלט - אַ קיילעכדיקע דינע שאָל.

די אַזערע, וואָס האָט מיין חלום ביי דער נאַכט געשווענקט
 און איך האָב זיך צו איר געצויגן אויסגעבענקט,
 האָט אויפֿגעדעקט זיך מיט אַ שמייכל אין איר גאַנצער ברייט
 און אויפֿגענומען אונדז מיט ציטערדיקער שטילער פֿרייד.

זי האָט געשוויגן און נישט אָנגעזאָגט, אַז זי איז נאָנט,
 די ראָר-געוויקסן האָבן אונדז פֿאַרשטעלט דעם האַריזאָנט,
 און פֿלוצלונג, אין מיין בענקשאַפֿט און מיין חלום דורכגעגלייט,
 איז זי געברייבן רויק שטיין אין מיין געמיט.

ה

פישוף, פישוף, גרינער שפיגל,
 מיט דיין שיין,
 אַ מאַמע וויגט איר קינד אין וויגל
 נישט פֿאַרחלומטער און טיפֿער,
 ווי דער תהום פֿאַרוויגט דעם שיפֿער -
 וויגט אים איין.

דער הימל האָט זיך אָנגעבויגן
 שטייל און בלוי.
 אַ מיידל קוקט נישט אין די אויגן
 פֿון איר יינגל אין זיין דרימל,
 ווי אין פנים מיר דער הימל -
 מילד אַזוי.

אין מיין חלום זשומט אַ מלאכל -
אַ ליבעלע.

קושט און גלעט מיך ווי אַ שטראַלעכל:
מיין גוף איז שמאַל, די פליגל גראַזיק
און אַ טוי־קרישטאַל מיין גראַזיק
שטיבעלע.

גאַף איך און אַ שמיכל בלאַנדזשעט
אין מיין בליק.
ביז מיין בליק ווערט אויך פאַרבראַנזעט,
שטיל. אַלץ גאַלדיקט און אַלץ זילבערט,
ביז אַפילו אויך אַ מילב ווערט
זאַט פֿון גליק.

7

שווים, מיין באַשווירענער גליק־זוכער, שווים
צו דעם אינדול דעם גרינעם פֿון פֿרייד... צו דעם זילבערנעם טרעפל,
זיס איז די טיפע פֿאַרהוילענע שטים
פֿון גרין־האַריקן אָפּגרונט, וואָס קושט מיך און פרעפּלט.

דער שטראַם איז אַ פּידל, מיין שיפֿל - אַ סמיק,
די רינגען אין וואַסער אַרום טראַגן ציטריק פֿונאַנדער
די שטיצע פֿאַרחלומטע ווייכע מוזיק,
און אויך דער דיין־סטרוניקער הימל זינגט מיט אין מיין וואַנדער.

אַ גליטש טוט זיך איבער מיין פנים אַ וואַלד,
אַ בליץ טוט אַ כוואַליע - עס לויפט איבער מיר דורך אַ שאַטן,
די כוואַליע צעקרישלט אין זון און צעפֿאַלט -
דאָס האַט זיך אין תהום אַ שמאַראַגדענער פּאַלאַץ צעשאַטן.

שוועב, מיין שמאַל־נאַזיקער טייך־יעגער, שוועב,
זוך פֿון דער שטיקייט אַרויס די בורשטינענע פליינען,
וואָס רוישן געהיים אינעם פֿלאַנצן־געוועב
און פֿאַרכישפֿן די פֿיאַלעטענע וועלדער מיט זייערע חנען.

וואָך איז מיין האַלב צוגעשלאָסענע אויג,
איך וויל זיך אויף רוקנס פֿון שעפסן אַלץ ווייטער אָן ענדע, -
דאָך וואָך איך, וויל גיט זיך מיין שפּיל אַ בויג,
פֿאַר איך אין אָפּגרונט אַרײַן פֿון דער בלאַזער לעגענדע...

ז

איך האָלט נישט לענגער אויס די פֿרייד
און אַ פֿאַרבליענדטער גיב איך ראַש אַ זעץ זיך אויף אין שיפּל :
זאָג מיר, גוטער ברודער, דעם באַשייד,
וואָס איז עס פֿאַר אַ שפּיל פֿון גרין און בלאַ
אין שטילער גילדענער פֿאַרמיטאָג-שעה.
און וויפֿל איז דער שיעור צו ברוינען אויף דער זון די גלידער, וויפֿל ?

נעם אַרויס פֿון רוקזאַק דעם פֿיפּיאַל,
און פֿינגער אויס אַ ניגון אויף דער ליימענער, דער פּראָסטער אַקאַרינע,
אַ טאַנץ טון אויפֿן וואַסער וועט דער ווידערקול,
אַ שושקע טון זיך לייכט מיט דעם טשערעט,
אַ פֿלי טון צו די צווייגן - און העט, העט
אוועקקרייזן אין די געדיכטע וועלדער, די געהיימע, גרינע.

אַלץ גליווערט אויסגערייפֿט און זוניק-קלאַר,
נאָר ס'שטייט די וועלט ווי אין דער אַזערע קאָפּויער אין מיין שאַרבן,
איך טאַפֿעס אָן מיט מינע הענט - ס'איז וואָר,
דאָך איז מיר יעדע זאַך אַ שטומער סוד,
און ווייסטו שוין די נעמען - וואָס איז דער יסוד
וואָס בינדט אַלץ אויף אינאיינעם ווי אַ פּויער זינע גאַרבן ?

ווער בין איך ? - רוף איך אין דער ווייט.
„איך !“ - ענטפֿערט אַ פֿילשטימיקער פֿאַרהוילענער פֿון אלע זייטן. |
צעטומלט קוק איך אין אַיעדער זייט :
איכה, - שריי איך, - ווער און וווּ ביסטו ?
די שטיקייט פֿלאַצט. עס דונערט : „דו !“
און אין די וועלדער היכט די פֿרייד פֿון אור-ן-עדן-צייטן.

מיין חבֿר חלומט אויפֿן פֿיפֿל - און זיין ליד
וויגט זיך ווי אַ בלאַזע זייל ; ס'איז זוניק, שטיל און פֿריי איז.

די זאמדברעגן, וואָס גליַען פֿויל און מיד,
הייבן אויף די קעפּ פֿאַרגולטע ווי קי,
זיי גיבן נאָך דעם פֿיפּל זיך אַ צי
און אויך די וועלדער רוקן=צו זיך ווי פֿאַרכישופּטע געשטילטע חיות.

די אַזערע ווערט גראָ געהאַרטעוועטער שטאַל,
אַ וואַלד קריכט פֿון דער טיף אַרויס... און דאַרט, ווי איך האָב נאָר וואָס
געזוכט דעם אומבאַקאַנטן פֿון מיין ווידער=קול,
פֿינקלט דורך אַ הייסער ברוינער גוף,
בלעטער=שאַרף, אַ שטילער פֿיף, אַ רוף,
ווי אַ יונגער גאַט וואַלט אין געדיכטעניש אַרומגעקלעטערט באַרוועס...

ח

דער אָפּגרונט קלאַפט מיט דימענטענע פֿינגער
אין מיין שיפּל - ראַ=טאַ=טאַ=טאַ,
איך בין דיין גורל=ליד, איך בין דיין זינגער -
העראַיקאַ...

איך בין דער טויט מיט גרינע אויגן,
שטורעם איז מיין ברוסט,
פֿאַרסטמט איז דער וואָס האָט געזויגן
פֿון מיין לוסט.
הער, ווי סודותדיק די וואַסער=הימלען
ענטפֿערן דער אייבערפֿלאַך:
פֿאַרויגן נישט ווי אַ קאַרטש אין דרימלען, -
זי וואַך!

דורך אונטערערדישע פֿאַרהוילענע געוועבן
קוועל איך, פֿלייך און ריזל
צו דער אייבערפֿלאַך, צו ליכט, צו לעבן,
טוי=געפּערלט איז מיין הויט,
נאָר מיין נאָפל איז פֿון קיזל -
אין מיין בויך איז טויט.

קראַנק בין איך פֿון די באַשעפֿענישן,
צעטומלט פֿון די פֿלאַנצונגען אין מיניע תהומען,

פֿול מיט קריפֿלען גרוילנדיקע,
מיט קאָלירטע רעטענישן, טרעפֿענישן,
פֿול מיט ווילדענישן פֿוילנדיקע
אָן אַ נאָמען...

איך שטיל די וואָרצלדיקע ערד פֿון טויזנט שפּונטן -
און ווער אַליין פֿון דורשט פֿאַרברענט;
איך ברען פֿון דורשט, פֿאַרשטיקט אין מיינע גרונטן -
מיט אויסגעשפּרייטע הענט
און רונדיקע ווייס-ראָזע קני
פֿיבער איך נאָך תּענוג
אַ גאַנצע נאַכט ביז אין דער פֿרי
און ווער פֿון זון געפּייניקט.

אָן קליידער, מיט צעהיצטע היפֿטן,
רויש איך דורך די וועלדער, לויף איך אויף די ברעגן,
מיט אַ בליק פֿון זיסן שוידער אַ פֿאַרטיפֿטן
זוך איך... און באַרעגן וועמען איך באַגעגן
מיט דער מילך פֿון מיינע בריסט די פֿולע,
איך קוש אים אויס דאָס האַרץ און מורמל שיפור,
אַ פֿאַרבענקטע און אַ דולע:
„אַ, קום צו מיר, צערניס מײַן לייב אויף שטיקער,
אייביק בין איך ווייב,
דאָך בלײַב איך יונג, ווער יעדעס מאָל אויפֿסניי געבאָרן,
די זינד צעאַקערט נישט מײַן לייב
און נישט די יאָרן,
אַ, קום צו מיר...“

און מיינע אָרעמס
שלעפּן אים אַרײַן אין שטורעם,
ער זעט די לוסט, וואָס בלייט אין קבֿרים, -
און זײַן געשריי פֿון תּאַווה און יסורים
פֿאַרטרינק איך מיט מײַן שווימקן פֿאַרשייטן הילך:
„איך - האָב דיר זיך אָפּגעגעבן,
מײַן קוש איז טויט און סם מײַן מילך -
איך בין דאָס לעבן...“

ווי דער שלאנקער טאָפּאַל לייכסטו, מיין געליבטע, אויפן הויכן ברעג,
ווי די נעסט זיין פּוּיגל - ווארטסטו אָפּ מיין שיפּל,
דין האַרץ באַגלייט מיך אויפן וועג,
וואָס איז ספּנותדיק און מיפּול.

איך וויל אַרויסשניידן אַ שטיק
פּון סאַמעט-פּאַלדיקן בלאָאויגיקן געוואַנד
און דיר אַנטקעגן זינגען:
נישט פּאַרגעסן האָב איך דיר אין ווּנדערלאַנד,
מיין שטילער גליק,
און מיט די טייכן פּון דעם קאַנט
גי איך אַרום דיר אין רינגען — —

אַך, וואָס פּאַר אַ געשאַנק זאָל איך דיר ברענגען, וואָסערע
מתנות פּאַר דיין זאָרג און דינע תּפּילות? —
איך וועל דיר ברענגען פּון דער אַזערע
אַ שיפּל אָנגעשווימט מיט ווייסע ליייעס.

די בלעטער - לייכט, די בעכערס - דימענטענע שפּליטערן,
אַז דו וועסט רופּן זיי ביים נאַמען,
וועלן זיי פּון חלום קערן זיך צו דיר און ציטערן,
ווי צו אַ זונשטראַל פּון די תּהומען...

אַריינגעוועבט אין די געדיכטע פּלאַנצן,
אַ פּאַרפּוירענער אין ווייסע ליייעס, הער איך ווי דער אָפּגרונט זינגט,
זינג איך מיט... און שוימען-שפיצן טאַנצן,
די זון שפּרינגט דורך די וואַלקנס ווי אַ טיגער דורכן דזשונגל שפּרינגט,
איך זינג

און פּונקען לייכט ווי פּערל לעשן זיך אין שפיגל,
איך זינג

און בלעטער פּליען אַרום מיר — אַ מחנה ווייסע פּליגל,
די וועלדער, ווי צערייצטע הינט
אויף קייטן, ריכטן זיך געשלאָגן פּון געוון,
אין מיין שיפּל לאַכט אַ קינד
און איבער אים די ווינטן וואַיען...

באלעגערט איז דער האַרזאָנט מיט כמאַרעס,
בליצן שרפֿען,
אין אָפּגרונט ברומען אָרגלען, ס'ציטערן גיטאַרעס
און עס וויינען האַרפֿן.

איך זינג - און אויפגעברויזט פֿון מיין געזאַנג
שיטט אַרויס אַ טענצעריין פֿון אַ געקרויזטע כוואַליע,
איר גאַרטל דרייט זיך ווי אַ פֿייערדיקע שלאַנג
אַרום איר טאַליע,
די אַרעמס און די פֿיס ווי זילבערנע פֿאַנטאַנען,
זי טאַנצט און דרייט אַרויף זיך אויף אַ בליץ - - -
מיין שיפֿל ריטט זיך דורך ברילאַנטענע טומאַנען
און שניידט די כוואַליעס מיט זיין שאַרפֿן שפיץ.

איך זינג... די וואַלקנס פֿלאַטערן אַרום מיין קאָפּ ווי ראָבן,
דער אָפּגרונט לעקט מיין שאַרבן,
איך זינג פֿון קאַראַוואַן אין מדבר-זאַמד באַגראָבן,
וואָס קען נישט אַטעמען און קען נישט שטאַרבן...

איך זינג דאָס אַלטע ליד פֿון איינגעוויגטן פֿאַלמען-ייִשובֿ,
אונטער זיבן הימלען פֿון קרישטאַל,
די זיידן-שטאַט, וואָס וואַרט עס זאָל איר אויפֿוועקן פֿון פּישוף
דער פֿיש וואָס זיצט אין שטערן-טורעם;
איך זינג

און ווי די ווילדע קאַטשקע שרייט מיין ווידערקול
אין שטורעם...

,

אַ פֿרייהייט, אַ זון, אַ דו גילדענע שיין,
די וועלט די פֿאַרנאַכטיקע וואַרט אויף דיין לעצטן גענאָד,
איידער דו גייסט אין דיין היכל אַרײַן
אַנטפֿלעק אונדז דעם סוד - אַ דעם אַפֿענעם גליקן סוד
פֿון דיין זיין...
אייביק געשלאָסענער ליכטיקער קרייז,
דו ברענסט ביי דער וועלט דער פֿאַרפֿיניקטער, ווי ביי אַ גוסס צוקאַפֿן,
ברעך אונדז אַרויס פֿון דער נאַכט, ווי פֿון אייז,

און לייכט אין מיין הארצן, ווי אין טוינקן טראָפן...
אַ, רויקער, מילדער, פֿאַרקלערטער גאַלד-אַפֿל,
דו שמייכלסט, אַלץ וויסיקער, שטענדיק פֿון אונטער די ברעמען,
ס'איז יעדער יאָר-טויזנט געוועזן אַ שטאַפֿל
צו דיר,

מיר האָבן גערופֿן מיט טויזנטער נעמען
צו דיר

און דײַך אויסגעצערט און טויזנט געשטאַלטן.
דו - אונדזער תּפֿילה און שרעק,
מיר שווימען צו דיר פֿון דער נאַכט זיך באַהאַלטן -
און דו שווימסט אַוועק...
אַ, מוֹלֶךְ,

מיר ברענגען זיך אום פֿאַר דיין לייב דעם צעשטראַלטן,
דאָס רינט אונדזער בלוט פֿון דיר רויט,
אַלמעכטיקער, קופּערנער, גרויזאַמער מוֹלֶךְ,
מיר האָבן דיר טעמפלען געבויט,
אַ טיף איינגעבויגענער גרויל איך
פֿאַר דיר,

מיט הענט אויפֿגעהויבענע בין איך מתפלל
צו דיר,

מיין גוף איז אַ קנויט און מיין בלוט איז אַ קוואַל אייל
פֿאַר דיר.

דו אוראַטער שרעק-אומגעהייער,
אומהיימלעך פֿאַרקרימטער, פֿאַרגליווערטער ספֿינקס דו,
דו בלוטיקער קאַפּ אין אוקינוס פֿון פֿייער,
באַפֿליגלטער לייבן-קאַפּ, זאָג מיר, וואָס ווינקסטו
צו מיר ?

די ביימער, פֿאַרוויקלט אין רויטע געווענדער,
שפּרייזן אין רייען ווי פּוהנים פּאַזע די ברעגן,
און איך, מיט אַ גלייביקן בליק צוגעווענדט דיר,
טראָג דיר מיין לעבן אַנטקעגן.
דער הימל-בלאָ וועלכט זיך אויף גילדענע זיילן,
איך בוק זיך פֿאַר דיר אויף סאַפֿירענע טרעפּ,
איך ברענג דיר אַ קרבן מיין האַרץ, דורכגעשטאַכן פֿון
שטראַליקע פֿיילן,

מיט אַרעמס פֿאַרהויבענע בייגן די ביימער די קעפּ.
אַלמעכטיקער הערשער אין פֿלאַמען,
באַווייז זיך צו אונדז דורך די פּורפּור-יריעות,
מיר קוקן פֿאַרטרויט דיר אין פנים, אַזוי ווי דער זייגלינג -
דער מאַמען,

לאַז פֿאַלן דיין שמייכל אויף אונדזערע נאַכטיקע ווײַסע,
פֿאַרנעם אונדזער תּפֿילה, אַ זון-אונטערנאַנג,
אַ פֿרײַהייט, אַ ליכט, אַ דו אייביקע שײַן,
פֿאַרנעם אונדזער לויב, אונדזער אָונט-געזאַנג,
איידער דו גייסט אין דיין היכל אַרײַן,
איידער דיין לופֿטיקער טעמפל פֿאַרזינקט אינעם בלאַ אינעם
כוואַליקן,

דערלייז אונדזער אימה און פֿיין
אין דיין פֿייער דעם שטראַליקן...

פֿאַרוואָס איז דאָס ייִדישע טעאָטער אויפֿגעקומען אזוי שפעט?

טעאָטער - אין ברייטערן זין פֿון באַגריף - איז בײַ ייִדן אויפֿגעקומען ערשט אין 19טן יאָרהונדערט - גענויער: אין לעצטן פֿערטל זײַנעם (ווען נישט רעכענען די פֿריערדיקע ספֿאַראַדישע פֿרווון - אַ שטייגער, ווי אין וואַרשע אין צווייטן פֿערטל פֿון 19טן יאָרהונדערט). מוז מען מודה זײַן: מיט אַן אויסערגעוויינטלעכער פֿאַרשפּעטיקונג לגבי אַנדערע פֿעלקער - און אויך לגבי די איבעריקע פֿאַרמען פֿון קינסט-פֿערישער קולטור בײַ ייִדן גופֿא, ווען נעמען אין אַכט, אַז נישט שפעטער פֿונעם 15טן יאָרהונדערט איז פֿאַרפֿאַסט געוואָרן דאָס מערקווירדיקע „שמואל-בוך“; אין די יאָרן 1507-1514 זענען אָנגעשריבן געוואָרן דאָס „בבא-בוך“ און „פֿאַריז און וויענע“; 1594 איז צום ערשטן מאל אַרויס פֿון דרוק דאָס „קו-בוך“; 1602 האָבן זיך באַוווּזן אין גראַפֿיש פֿרעכטיקער אויספֿירונג דאָס „מעשה-בוך“ און „דער בראַנט שפיגל“; אַרום 1618 (אָדער פֿריער) איז אַרויס די באַרימטע „צאינה וראינה“, 1620 - „לב טוב“, 1707 - דאָס גראַציעזע און באַשמעקטע „שמחת הנפש“.

מיט וואָס-זשע לאָזט זיך פֿאַרענטפֿערן, וואָס אין דער דראַמאַטישער קונסט זענען ייִדן אזוי לאַנג געבליבן הינטערשטעליק?
די דאָזיקע טעמע וועלן מיר זיך באַמיען אַרומצורעדן אין די ווייטערדיקע פֿינף קאָפיטלען.

ק א פ י ט ל I

ס'איז אַ פֿעסטגעשטעלטער פֿאַקט: כּמעט בײַ אַלע היסטאָ-רישע פֿעלקער איז די דראַמאַטישע קונסט אָדער לכתחילה אויפֿגעקומען אינעם רעליגיעזן קולט. אָדער ערשט אין אים זיך אַרגאַניזירט און געווענען פֿאַרנעם, טעכנישע מיטלען, ווי אויך סאָציאַל-קולטורעלן באַטייט.

דאָס, וואָס מיר רופֿן טעאַטער, איז בײַ פֿיל פֿון די איצטיקע אומות אַזוי-אַרום געהאַט געקומען פֿון אױוון, אױסגעװאַקסן אױס דער גײסטיקער קולטור פֿון דער געגעבענער עפֿאַכע (בײַ די קאַטוילן - אַדאַנק ענערגישער מיטהײלף און אונטער אַפֿירופֿסות פֿון דער קירך).

א

אין אַלטגריכנלאַנד זענען מקדמונים אײנגעפֿירט געװען ספּעציפֿישע יום-טובֿים לכּבוד די אַניסן. קיין אַטיקע איז דער קולט דער דאָזיקער אַריבערגעפֿלאַנצט געװאָרן פֿון טראַציע, וווּ ער האָט געטראָגן אַ העכסט פּרימײטיוון, װײלדן, רױען און צעלֿאַזענעם כאַראַקטער. ערשט אין אַטען איז ער גערייניקט און פֿאַרפֿינערט געװאָרן. אַ צענטראַל אָרט אינעם פּראָגראַם פֿון די דיאָניסישע יום-טובֿים האָט פֿאַרנומען דער דיטראַמב, אַ מין פֿאַרשטעלונג װעגן געבוירן און װעגן פֿאַרשידענע עפּיזאָדן אױסן לֿעבן פֿון דעם געדאַכטן גאַט (געשפּילט האָבן מאַנצלייט, פֿאַרשטעלט פֿאַר סאַטירן). מיט דער צײַט איז זי געװאָרן אַ האַרמאָנישע פֿאַראײניקונג פֿון געזאַנג, מוזיק, טאַנץ און מימיק; דער טעקסט גופּא האָט געהאַט אין זיך די עלעמענטן פֿון ליריק, עפּאָס און דראַמע. דערפֿון האָט זיך אין װײטערדיקן גאַנג פֿון דער עװאָלוציע אַרױסגעװיקלט די מערקװירדיקע אַלטגריכישע טראַגעדיע.

אַ צװײטן זשאַנער אינעם באַשטאַנד פֿון די יום-טובֿדיקע אױפֿ=פֿירונגען און פּראָצעסיס לכּבוד דעם גאַט פֿון רעגן און טױ, פֿרוכפּערקײט, װײן און שײכרות האָבן אױסגעמאַכט פֿאַלקס=זמרלעך - תּחילת מיט אױסדריקלעך עראַטישן אינהאַלט (פֿאַלורישע מאָטיוון). דערנאָך ס'רױב מיט קאַטאָועסדיקן (בשעתן צוג פֿלעגן די פּױערן זיך נישט באַנוגענען מיט זינגען דעם טראַדיציאָנעלן רעפּערטװאַר, גאָר אױך פֿון זיך אַרײַנשטעלן װײזן, עפּטערס פֿון אַקטועל=סאַטירישן כאַראַקטער). פֿון די דאָזיקע פֿאַלקסלידלעך האָט זיך אין דאָרישן מעגאַר (אַדער אינעם סיצילישן?) אױסגעאַרבעט די אַלטגריכישע קאַמעדיע, װעלכע איז דערנאָכ=

דעם, אין אַטען, דערגאַנגען צו דער העכסטער מדרגה אירער. אין זעקסטן יאָרהונדערט פֿאַר דער קריסטלעכער צײַט-רעכענונג האָט שױן די טראַגעדיע פֿאַרנומען לֿעבן דיטראַמב אַן אײגן אָרט אין די יום-טובֿים פֿונעם דיאָניסישן קולט; שפּעטער איז דאָס געשען אױך מיט דער קאַמעדיע. דעמאָלט האָט מען פֿאַר דער דאָזיקער דראַמאַטישער קונסט געבױט שטאַבילע טעאַטערס - אומעטום אין שכנות מיט

דיאָניסוס טעמפלען. אויסגעטיילטערהייט און אין אַ זעלבשטענדיקן בנין איבערגעטראָגן, זענען די פֿאַרשטעלונגען פֿון טראַגעדיע (און דערנאָך אויך פֿון קאָמעדיע) ווייטער באַטראַכט געוואָרן פֿאַר אַ באַשטאַנדיגן פֿון די פּעריאָדישע רעליגיעזע צערעמאָניעס לכּבֿוד דעם אַלטן גאָט. פּדי דאָס בילד גאַנץ צו מאַכן, זאָל נאָך דערמאַנט ווערן, אז פֿון די כאַרגעזאַנגען ביים דיאָניס=יום=טובֿ האָבן זיך אויסגעטיילט (אין דער צווייטער העלפט פֿון זעקסטן יאָרהונדערט פֿאַר קריסטוסן) די „סאַטי=רישע פֿאַרשטעלונגען“, אַ מיטלרינג צווישן טראַגעדיע און דראַמע.

ב

די אינדישע דראַמאַטישע קונסט, האַלט מען, האָט אַרויסגעשפּראַצט פֿון דעם זייער אַלטן ווישנו=קולט מיט זינע פּעריאָדישע צערעמאָניעס און פּראָצעסיס, וועלכע מע פֿלעגט באַשיינען מיט פּאַנטאָמימעס און דראַמאַטישע לידער.

אין געוויסע יום=טובֿ=טעג לכּבֿוד ווישנו (אָדער קרישנאַ) פֿלעגט מען עפֿנטלעך אינסצעניזירן אונטערשיידלעכע עפּיזאָדן אויס זיין לעגענדאַרישער „ביאַגראַפֿיע“ – מיט געזאַנג, מוזיק, טענץ און אימפּראָוויזירטע דיאַלאָגן אין פּראָזע (אין בענגאַליע האַלטן אַזוינע פֿאָלק=ספּעקטאַקלען אָן עד היום – מע רופֿט זיי דאָרט יאַטרעס, ד"ה אייגנטלעך: זוגן, פּראָצעסיעס).

פֿון די פֿאַרשידענע אינסצעניזאַציעס מיט ריטועלן כאַראַקטער האָט זיך עס אויסגעטיילט די אַלטאינדישע דראַמע, וואָס האָט דעם העכסטן בליפּונקט אירן דערגרייכט אין דער עפֿאַכע צווישן דעם פֿילטן און אַכטן יאָרהונדערט פֿון דער קריסטלעכער ערע, דיפֿערענצירט אין גאַנצע 28 מינים (10 פֿון דערהויבענערן זשאַנער און 18 פֿון פשוטערן). נישט זייענדיק אַרעליגיעז אָדער אַפּיקורסיש, האָבן טאַלענטירטע אינדישע דראַמאַטורגן פֿונדעסטוועגן אויפֿגעהערט צו שעפֿן שטאַף פֿונעם ריטועלן צערעמאָניאַל. זיי האָבן פֿרי זיך אַ קער געטון צום סאַציאַלן לעבן און צו נאַטירלעכע מענטשלעכע געפֿילן.

די אַלטאינדישע קינסטלערישע דראַמע איז ריין צוגעטון מיט קאָמישע עלעמענטן. די פֿיילן פֿון סאַטירע און חוזק ווערן דאָרט אויסגעשאַסן צו דער בראַמאַנישער קאַסטע; מע לאַכט אויס די דאָזיקע הימל=מענטשן פֿאַרן פּחדנות, וואָס פּאַרט זיך אין זיי מיט גרויסהאַלטערן, פֿאַר יאָגן זיך נאָך געלט און נאָכן פֿרעס וכּו. אין אַזעלכע פּאַסאָזשן טרעט באַזונדערס בולט אַרויס די וועלטלעכע פּיזיאָנאַמיע פֿון דעם תּחילת רעליגיעז פֿאַרפֿאַרבטן לייטעראַרישן זשאַנער.

די אלטע יאפאנישע דראמאטישע קונסט האָט איר אויפֿקום אַפֿילו נישט צו פֿאַרדאַנקען דעם רעליגיעזן קולט און ריטוס, אָבער דער קוואַל אירער איז פֿאַרט געלעגן אין דער וועלט פֿון רעליגיעזע אינטערעסן.

אין לאַנד פֿון דער אויפֿגייענדיקער זון איז אין 14טן יאָרהונדערט נולד געוואָרן דער נײַער ליטעראַרישער זשאַנער: „גאָ“ - לירישע דראַמע מיט מוזיק און מימישע טענץ.

דאָס האָבן מאַנאָכן - מיט די דאָקטישע, מאַראַליזאַטאָרישע מוונות - אָנגעהויבן צו שרייבן פּאָעטישע טעקסטן, באַניצנדיק זיך פֿאַר דער טעמאַטיק מיט די בודיסטישע און סינטאָיסטישע אַגדות און קאַלאַ-ריזירנדיק זיי מיט די אידיען פֿון פֿרומקייט, אָרנטלעכקייט, פּאַטריאַטיזם, קריגסמוט. אין פּערזענלעכער אַמביציע האָט דעם מין מחברים נישט געקענט גיין (שוין פֿון וועגן זייער ספּעציפֿישער געזעלשאַפֿטלעך-קולטורעלער שטעלונג פֿון נזורים) - אָדער ס'איז געווען אַ קלוגע טאַקטיק אַזעלכע (צו פֿאַרהיילן דעם אמתן מקור פֿון די מוסר-טענדענצן). - נאָר די ליבעטאַס פֿלעגן בלייבן אַנאַנים: פֿאַר פֿאַרפֿאַסער האָבן געגאַלטן די אַקטיאָרן, וועלכע ס'האָט געהערט די אויפֿפֿירונג פֿון די זאַכן מיט צוגעבן די מוזיק און די טענץ.

היות אָבער די פֿאַלקסמאַסע פֿון די עקזאָטישע אינדזלען האָט אַפֿנים געהאַט די זעלביקע נאַטור, וואָס עמך אין אַנדערע מקומות: נישט איבעריק להוט געווען נאָך באַנאָטישע רייד, - האָט מען, ווייזט אויס צוקוקער צוצוצייען, אַרײַנגעפֿירט דאָרט אין די אַנטראַקטן פֿון די ערנצטע פּיעסעס אַ מין אינטערמעדיעס - „קאָגען“ (פּשט: „משוגענע ווערטער“) האָבן זיי געהייסן: - פֿאַרסן אין פּראָזע מיט קאַמישן אינהאַלט און אָן אַ כאַר. אַ ריין וועלטלעכער עלעמענט איז דאָס געווען. דער עיקר: הינטער דעם אַלטיאַפּאַנישן טעאַטער איז געשטאַנען די גייסטיקע עליטע פֿון יענער צײַט - דער מאַנאָכישער שטאַנד.

דאָס מיטל־אַלטערלעכע טעאַטער פֿון די מערבֿ- און מיטל־אייראָפּעישע פֿעלקער - און קיין עלטערס, חוץ רודימענטן און עמבריאָנען, איז ביי זיי נישט אויפֿצווייזן - איז געווען אַ קריסטלעך טעאַטער, אַ לייבלעך קינד פֿון דער קירך, דורך איר געבוירן, אָווירט, אויפֿגעצויגן און געקעלט.

1. דאָס קערנדל פֿון וועלכן די קריסטלעכע מיטלאַלטערלעכע דראַמאַטישע קונסט האָט אויסגעשפּראַצט, געפֿינט מען אין דער קאָנסטרוקציע פֿונעם קירכלעכן דאווענען - פֿון דער עבודה (officia) אויף לאַטיין, devozione אויף איטאַלעניש, l'office אויף פֿראַנצויז), באַזונדערס אין יענער פֿון באַשטימטע חגא-טעג.

זי איז באַשטאַנען אין פֿירלייענען פּסוקים אָדער קאַפּיטלעך פֿון דער הייליקער שריפֿט (תנך און עוואַנגעליום). אָרט: דער קלויסטער; שפּראַך: לאַטיין; פֿירטראַגער: דער קלער.

דאָס גאַנצע האָט געהאַט אין זיך פֿאַרשידענע דראַמאַטישע עלעמענטן. עס האָבן געווירקט אויפֿן אויג און אויפֿן פּוה-המדמה פֿונעם גלייביקן: דער דרינען אַליין מיט זיין פּראַכט און מיט די עפעקטן זינע (די פֿרעסקן אויף די ווענט, די פֿונאַנדערגעהאַנגענע געמעלער, דאָס טייערע געשיר - דאָס גאַרע שעמערירעניש און געפּינקלעריי אינעם האַלבטונקל פֿונעם קלויסטער), די ספעציעלע טראַכט פֿון די כּלי-קודש (געמיש פֿון זינדנס, אַטלעס, געוואַנט און שפיצן - פּורפור, פּיאַלעט, שוואַרץ און ווייס), די פּראַצעסיעס פֿונעם יום-טובֿדיק אויסגעפּוצטן עולם מיט הייליקע בילדער און מיט אַנגעצונדענע וועקסענע ליכט אין די הענט, דאָס זינגען פֿון כּאָר און פֿון די דאווענער, די אימפּאַזאַנטע שפּיל פֿון אַרגל, דאָס קונציקע געקלאַנג פֿון די גלעקער. דראַמע איז געווען, ווי גוסטאָו לאַנס אָן ווייזט (נישט דער ערשטער) אָן: דאָס געבייט פֿון געזאַנג און רעציטאַציע; די דיאַלאָגן צווישן דעם פֿירטראַגער (l'officiant) און זינע אונטערהעלפּער אָדער צווישן אים און דער עדה; ענדלעך, דערעיקרשט דער שטאַף אויסן עוואַנגעליום, אויס די שִׁבְחֵי אַפּאָסטלס, אויס די לעבנסבאַשרייבונגען פֿון די קירכנפעטער און הייליקע, אַריינגע-פּלאַכטן אין דער עבודה פֿון באַשטימטע טעג, וואָס זענען אינעם קאַטאָלישן לוח פֿאַרבונדן מיט באַזונדערס וויכטיקע דאָגמעס, דאַטעס אָדער פּערסאָנאַזשן פֿון דער קריסטלעכער רעליגיע און פֿון דער געשיכטע אירער. ס'איז גענוג געווען אַרויסצוהייבן די איינצלע פּערסאָנאַזשן און פֿונאַנדערצוטיילן די ראַלעס, ס'זאָל אַרויסקומען אַ דראַמאַטישע פּאַר-שטעלונג. דערצו נאָך - באַמערקט היינריך קורץ - זענען מאַנכע עוואַנגעלישע פּראַגמענטן מייסטנס געשריבן אין אַ דיאַלאָגישער פּאַרעם, אזוי אַז ס'האָט גרינג געקענט איינפֿאַלן, נישט איין מענטש זאָל זיי פֿירלייענען, נאָר זיי זאָלן פֿירגעטראַגן ווערן דורך אַ געהעריקער צאָל „אַקטאָרן“ (איינפֿעדעמונג פֿון אינסצעניזאַציע).

2. אַ שטויס צו דעם דאָזיקן פּראַצעס האָט געגעבן אויך די שטרעבונג פֿון דער קירך אַפּצורייסן די ברייטע פּאַלקסמאַסן פֿון די

וועלטלעכע שפילן און קורצוויילי-טרייבערענישן, וואָס האָבן אָנגעהאַלטן ביי זיי נאָך פֿונעם ווייטן היינטישן עבר.

דער נײַער לעבנס-סדר, וואָס דאָס יונגע קריסטנטום האָט זיך געפֿליסט צו פֿאַרפֿלאַנצן ביי די אַדעפטן זײַנע, איז נישט בכוח געווען גוֹבֵר צו זײַן אַלע מנהגים, טבעס און תּנועות פֿונעם אַלטן לעבנס-שטייגער ביי די ברייטע מאַסן. דערונטער אויך נישט די געברויכן, טענק, געזאָנגען און אַלערהאַנט שפּילן, וואָס זענען אַמאָל געווען פֿאַרבונדן מיט די היינטישע קולטן. דאָס פֿאָלק אין איטאַליע און אין די שכנותדיקע מדינות האָט די אַלע פֿאַרווייזונגען און שייכות זײַנע בלויז אַריבער-געטראַגן אין זײַן פֿריש-איבערגענומענער רעליגיעזער פּראַקטיק. בשעת אַ חגא פֿלעגט מען זיך צונויפֿקומען לעבן קלויסטער, אויפֿשטעלן דאָרט געצעלטן פֿון צווייגן און זיך משמח זײַן אויף גאָר אַ פֿרייען אופֿן: מיט סעודות, געטאַנצערענישן, געזאַנגען. עס האָבן דערביי נישט געפֿעלט קיין היימישע פֿאַרשטעלטע, לוסטיקמאַכער און קאַטאַוועס-טרייבער, און אויך קיין פּראָפֿעסיאָנעלע מוזיקאַנטן און וואַנדער-לצים, וואָס האָבן נישט דורכגעלאָזט די געלעגנהייטן צו פֿאַרדינען אַ פֿאַר קלינגערס. געווען קאַמעדיאַנטן און בלאַזנס, וואָס האָבן בעת-מעשה זיך נישט געקווענקלט איבערצוטון זיך פֿאַר גיטלעכע, אַרײַנמאַכן זיך אין קלויסטער אַרײַן און שטיפֿן אינעווייניק זייערע אין פֿלל אַרײַן גענוג גראַבע און אויסגעלאָסענע שטיק, אַזוי אַז ס'האָט געקענט אַרויסרופֿן דעם אײַנדרוק: ס'איז אַ לעגאַלער טײל פֿון דער עבֿודה. ס'פֿלעגט אויך טרעפֿן, לײַכט-זיניקע כּומרים זאָלן בײַהעלפֿן ביי דער דאָזיקער פּראָפֿאַנאַציע. די קירלעכע מאַכט האָט זיך אין משך פֿון יאָרהונדערטער ענערגיש געווערט קעגן דעם הפֿקות, אָבער אָן אַ פעולה, ביז מע איז סוף-פֿל-סוף געפֿאַלן אויפֿן שכל אַרײַן צו נעמען אין די הענט אַרײַן און קלעריקאַליזירן דעם פֿון דרויסן אַרײַנגעדורנגענעם עלעמענט: פעבל האָט לײַב אַקציע, זאָל ער זי באַקומען - אין אַן אַנדער געשטאַלט און פֿון אַן אַנדער שטאַף.

אַזוי צעוואַקסט זיך די קאַטוילישע עבֿודה און פֿורעמט זיך איבער, אַלץ מער און מער זיך דראַמאַטיזירנדיק, אָננעמענדיק דעם שניט פֿון אַ סצענישער פּראָדוקציע. תּחילת ווערט אַרײַנגעצויגן לויטער באַגאַטישער מאַטעריאַל (די הייליקע שריפֿט און די אַגדות, מיט וועלכע זי איז אין משך פֿון איבער אַ יאָרטויזנט אַרומגעוועבט געוואָרן; דער הוֹן לעגענדעס וועגן די אומצײליקע הייליקע און מערטירער, און דעם גלײַכן). בהדרגה ווערן אָבער אויך אײַנגעזאַפט (בתורת אַרנאַמענטיק, ווי ס'דריקט זיך אויס אַ דײַטשער פּאָפּולאַריזאַטער פֿון לײַטערטאָר-

געשיכטע) באַנױ אַלע עלעמענטן פֿון דער פֿאַלקסטימלעכער דראַמאַטישער קונסט און פֿון די באַזונדערס פּאַפּולערע פֿאַלקס-פֿאַרוויילונגען. די קירך רעכנט מיט אַזאַ קאַנצעסיע צו פֿאַרשטאַרקן און פֿאַרטיפֿן די ווירקונג פֿון דער ליטורגיע אויף די המונים, וואָס קענען נישט לייצען, פֿאַרשטייען בכלל קיין פֿאַטיין נישט און זענען להוט נאָך עפֿעקטן. די הייליקע טעקסטן, פֿאַרוואַנדלט אין אַ געשפּילטער פֿאַרשטעלונג און מעסיק צוגעווירצט מיט פֿאַרמעל וועלטלעכע פּוּענטעס, וועלן מער און בעסער רעדן צום געפֿיל און צו דער פֿאַנטאַזיע.

3. די טראַנספֿאַרמאַציע פֿון דער קאַטוילישער ליטורגיע זאָל האָבן פֿאַרגעקומען אין 11טן יאָרהונדערט (שפּאַניע), אין 12טן (איטאַליע, פֿראַנקרייך, ענגלאַנד), אין 13טן (דײַטשלאַנד). – וווּ פֿרײַער און וווּ שפּעטער (איבריקנס, איז נישט תמיד גרינג צו דערגיין גענוי דעם ערשטן אָנהייב).

די עוואָלוציע איז צוגעגאַנגען אויף אַזאַ וועג:
(א) די טעקסטן אויס דער הייליקער ליטעראַטור זענען איבער-אַרבעט געוואָרן אין פֿערן מיט אַלערהאַנט צוגאַבן ;

(ב) עס זענען אײַנגעגלידערט געוואָרן געזאַנגען אויף דער פֿאַלקס-שפּראַך (לידער מיט פֿאַרשידנאַרטיקסטן משקל) – דער דאָזיקער עלעמענט האָט זיך אַרײַ פֿאַרגרעסערט אין פֿאַרנעם, און ביסלעכווייז האָט ער פֿולשטענדיק אַרויסגעשטופּט די פֿאַטינישע טעקסטן (די ליטורגישע דראַמע איז אַזויערנאָך אויך נאַציאָנאַליזירט געוואָרן) ;

(ג) מע האָט צוגעפֿאַזט וועלטלעכע אַקטאָרן (מיט דער צייט זענען די אויפֿפֿירונגען כמעט אין גאַנצן אַריבער אין די הענט פֿון אַלערליי קאָרפּאָראַציעס: אין פֿראַנקרייך זענען דאָס געווען „ברידערשאַפֿטן“, אין ענגלאַנד – די שטאַטישע צעכן און גילדיעס, אין פֿלאַרענץ – „חברות פֿאַר פֿרומקייט“);

(ד) די דראַמאַטיזירטע עבֿודה (די „ליטורגישע דראַמע“) איז איבערגעטראָגן געוואָרן פֿונעם אינעווייניק קלויסטער אויפֿן אַטריום אַרויס, דערנאָך אויפֿן קלויסטערהויף, שפּעטער אויף די מערק און אַנדערע עפֿנטלעכע פּלעצער, היות אין בנין פֿון דער קירך און אַפֿילו אַרום האָט שוין נישט געקלעקט קיין אָרט פֿאַרן אַרײַ אין גרעסערע מאָסן צושטראַמענדיקן פּובליקום (אונטערן פֿרײַען הימל פֿלעגן די שפּילן פֿאַרקומען אויף עקסטערע אויסגעבויטע שטעלאַזשעס, געשטעלן, בינעס), אויף אַזאַ אַופֿן האָט זיך אויסקריסטאַליזירט דאָס קריסטלעכע טעאַטער פֿונעם מיטלאַלטער, „les miracles“, „די מופֿתים“ – די פֿראַנצייזישע אויפֿפֿירונגען אויף טעמעס אויסן לעבן פֿון די הייליקע,

les mystères (ענלעכע פֿאַרשטעלונגען מיט סוזשעטן אויס דער הייליקער שריפט); miracle plays (פֿאַרשטעלונג פֿון מופֿתים" - דער ענגלישער אַנאַלאָג); sacre rappresentazioni (הייליקע פֿאַרשטע-לונגען" - אין איטאַליע); autos (אָקטן", אָקציעס" - אין שפּאַניע); וויינאַכטס-שפּילן", פּאַסיאָן-שפּילן", אָסטער-שפּילן" (אין דײַטשלאַנד). - אין דער ליטעראַטור און אין דער אייראָפּעיִשער אומגאַנגסשפּראַך האָט זיך פֿאַר די אַלע מינים אָפּגעשטעלט דער נאָמען: מיסטעריעס (פֿון פֿראַנצייזיש גענומען און פֿאַראַלגעמיינערט).

דאָס ערשטע באַקאַנטע שטיק פֿון דער אַרט אין ענגלאַנד און פֿראַנקרײַך איז די אַנגלאַנאַרמאַנישע (ד"ה אין תּוך פֿראַנצייזישע) דראַמע אָדום-הראַשון" (אויסלאָז פֿון 12טן יאָרהונדערט).

אין שפּאַניע האָט מען שוין אין 13טן יאָרהונדערט געגעבן אין די קלויסטערס רעליגיעזע פֿאַרשטעלונגען מיט מימיק און דיאַלאָגן אויף סיפור-המעשהס אויס דער הייליקער שריפט אָדער אויסן לעבן פֿון די קריסטלעכע הייליקע.

4. אין 14טן יאָרהונדערט זעען מיר שוין דאָס דאָזיקע גיטלעך-וועלטלעכע צי וועלטלעך-גיטלעכע טעאַטער - די מיסטעריע - אין אַלע מערבֿ-אייראָפּעיִשע מדינות מיט דער קאַטויליִשער קירך. אויסגעטראָגן פֿון דער לאַטיינישער ליטורגיע, גייט עס אומעטום איבער צו דער פֿאַלקסשפּראַך (אין ענגלאַנד - צו פֿראַנצייזיש, וואָס איז געווען דאָס פֿירן פֿון די אַהין אַרײַנגעדורנגענע אײַננעמער, די נאַרמאַנען, און עטלעכע יאָרהונדערט אויך די אַפֿיציעלע קולטורשפּראַך דאָרטן).

אין פֿראַנצויז (דעם קינסטלערישסטן כּרך אין אייראָפּע דעמאָלט) קומט, פֿון יענעם יאָרהונדערט אָנהייבנדיק, צו אַ צונויפֿגאַס פֿון צוויי פֿאַרמען סצענישע קונסט. - פֿון איין זייט איז דאָס געווען די דראַמאַ-טיזירטע ליטורגיע (devozione), באַזונדערס פֿונעם דאָנערשטאַג און פֿרייטאַג אין דער לעצטער תּענית-וואָך פֿאַר פּאַסכע; פֿון דער אַנדערער - דער נאַציאָנאַלער פֿלאַרענטינער יום-טובֿ לפֿבֿוד דעם הייליקן יאָהאַן, וואָס האָט זיך גערעכנט פֿאַרן פּאַטראָן פֿון שטאָט. - דער דאָזיקער לעצטער יום-טובֿ, וואָס האָט עקזיסטירט שוין אין 13טן יאָרהונדערט, און אַפֿשר נאָך פֿרעזער, איז געווען פֿאַרבונדן מיט גרויסאַרטיקע אויפֿצוגן, צו וועלכע מע האָט זיך געגרייט חדשים-לאַנג. אויף באַזונדערע ריטוועגענער האָט מען געשפּילט פֿאַרשידענע רעליגיעזע סצענעס (די מלחמה פֿון מלאַכים", דאָס באַשאַפֿן אָדום-הראַשון", דער נסיון", דער גירוש פֿון גן-עדן", משה-רבינו" וכ'); דורכפֿאַרנדיק די גאַסן פֿון דער שטאָט, פֿלעגט יעדער רייטוואָגן דערנאָך געבן אַ פֿאַרשטעלונג אויפֿן פֿלאַץ פֿון

דער סעניאָריע: אַ פּרעכטיקע פּאַנטאַמימע, פּמעט אָן ווערטער, אָבער מיט אַ שפּאַר ביסל מוזיק. איטלעכער קאַרדינאַל פּלעגט אָרגאַניזירן זײַנעם אַ ספּעקטאַקל אַזעלכן. אין יאָר 1462 איז דער פּויפּס פּיוס דער צווייטער פּערזענלעך געקומען זען אַזאַ אויפֿפֿירונג. צונויפֿשטעלצנדיק די געשילדערטע מימישע יאָהאַן-פּאַרשטעלונגען מיט דער גערעדטער קלויסטער-ליטורגיע, האָבן עס די פּלאָרענטינער אַרויסגעבראַכט זייערע „הייליקע רעפרעזענטאַציעס“ (שפּעטער האָט מען זיי אויך גערופֿן „מיסטעריעס“, צוליבן ענלעכקייט מיטן פּראַנציזישן זשאַנער), וואָס האָבן תּחילת דער-פּאַנגט אין אַ סצענישער פּאַרעם די עיקרים פֿון דער רעליגיע אָדער קריסטלעכע לעגענדעס און זענען זיך אין גאַנג פֿון די יאָרצענדליקער ממשותדיק פֿונאַנדערגעוואַקסן, איבערגעאַנדערשט וואָס שייך אינהאַלט, כאַראַקטער, סטיל, שפּראַך און אָרט פֿון שפּיל.

די פּלאָרענטינער הייליקע פּאַרשטעלונגען פֿון 14טן יאָרהונדערט – און דערהויפּט פֿונעם 15טן – האָבן שוין אויסגעזען פּמעט פֿולשטענדיק ווי אַן איינגארטיקער אָפּערן-ספּעקטאַקל¹, – ווייזט ריכטיק אַן דאַמערן ראַלאַן אין זײַן בוך „מוזיקער פֿון אַמאָל“.

די פּראָלאַנג (annunziazioni), די עפּילאָנג (licenze), די תּפֿילות וכו' פּלעגן געזונגען ווערן מיט ספּעציעלע מעלאָדיעס. נאָכן זינגפּראָלאַנג פּלעגט גיין אַן אינסטרומענטאַלע פּרעלודיע (מיט פֿידלען, וויאַלן און לויטן). אין דער אויפֿפֿירונג פּלעגן אַרײַנגעשטעלט ווערן שטיקלעך פֿון פּאַרשידנאַרטיקסטן אינהאַלט און כאַראַקטער: פּראַגמענטן פֿון דער קירכ־לעכער ליטורגיע און פֿון רעליגיעזע לידער (Te Deum אָדער Laudi), וועלטלעכע לידער און טאַנצמוזיק.

די אַנטראַקטן זענען געווען פֿיל-פֿיל לענגער, ווי די אייגנטלעכע אַקטן פֿון דער „הייליקער רעפרעזענטאַציע“, און מע האָט זיי אָנגעפֿילט מיט רייכע אינטערמעדיעס, וואָס זענען באַשטאַנען פֿון פּל-טובֿ: מע האָט פּאַרגעשטעלט סצענעס פֿון טורנירן און געיעגסן, קאַמפֿן צווישן פּוסטייער אָדער רייטער; מע האָט געזונגען גיטטלעכע לידער (laudi), קאַנצאַנעס (canzoni), סעודה-לידער, כאַרלידער און געוויזן אַלע מעגלעכע פּאַלקס-טענץ (באַלעט!).

פּאַרשידענע עפּעקטן פּלעגן דערגרייכט ווערן מיט דער הילף פֿון קאַמפּליצירטע טעאַטער-מאַשינען, וואָס זענען דערפֿירט געוואָרן צו גרויס שלמות דורך די גרעסטע קינסטלער פֿון דער רענעסאַנס-עפּאָכע (גענוג אַנצורופֿן לעאַנאַרדאָ דאַ-ווינטשי!).

1 פֿון דעם דאָזיקן מיין „הייליקע פּאַרשטעלונגען“ האָט זיך טאַקע אין פּלאָרענץ גרופֿא פֿרי אויסגעשילט די אָפּער (1474).

טראגעדיע איז געווען אויסגעמישט מיט פֿייעריעס. חוץ מענטשן, האָבן זיך אין די פרעכטיקע ספעקטאַקלען באַטייליקט אויך חיות: פֿאַנטאַסטיש=בוטאַפֿאַרישע (פֿייערשפּייענדיקע דראַכן, אַ שטייגער) און אויך רעאַלע (לייבן, לעמפערטן, וועלף, בערן, הירשן, שלאַנגען).

אַרום=און=אַרום זענען די איטאַליענישע „הייליקע פֿאַר=שטעלונגען“ געווען אַ מוראדיקע אָנהױפֿענונג פֿון אַלץ, וואָס איר ווילט הערן און געדענקען, - פֿון אַלץ, וואָס האָט זיך געלאָזט זינגען און זאָגן, שפּילן און ווייזן.

ענלעך ווערן געשילדערט די פֿראַנצייזישע „רעפרעזענטאַציעס“ (représentations), „שפּילן“ (jeux), „מופֿתים“ (miracles) פֿונעם 14טן יאָרהונדערט און באַזונדערס די מיסטעריעס פֿונעם 15טן. אין יאָר 1380 האָט איינע אָן אויפֿפֿירונג פֿאַרן קיניג שאַרל דעם זעקסטן געהאַט 23 לאַנגע אַקטן. די צאָל ראָלן פֿלעגט דערגיין ביז צו עטלעכע הונדערט. איין פֿאַרשטעלונג פֿלעגט פֿאַרנעמען אַ פֿאַר טאַג אָדער אַפֿילו וואָכן (אין יאָר 1536 איז אין איינער אַ פֿראַווינצשטאָט אויפֿגעפֿירט געוואָרן אַ מיסטעריע מיט פֿינף הונדערט פֿערסאַנאַזשן - האָס זיך דער ספעקטאַקל געצויגן גאַנצע פֿערציק טאַג נאָכאַנאַנט!).

דאָס נעמלעכע - אין ענגלאַנד. אין יאָר 1409 איז דאָרטן אין איינער אַ שטאָט געשפּילט געוואָרן אַ „מיראַקל“ (די שילדערונג פֿון מעשה=בראשית און פֿונעם וועלטאונטערגאַנג), האָט ער זיך געצויגן אַכט טאַג, און די צוקוקער, וואָס זענען פּוכה געווען אויסצוויצן די גאַנצע פֿאַרשטעלונג=מאַנסטער, איז צוגעזאָגט געוואָרן „מחילת=עוונות אויף פֿולע טוינט יאָר“ (אַ ראיה, אַז דאָס געפֿינען זיך אויף אַזאַ הייליקן ספעקטאַקל איז נאָך באַטראַכט געוואָרן פֿאַר אַן אַקט פֿון עבודה, פֿאַר אַ חלק=נעמען אין דאָווענען בציבור).

שפּאַנישע „אַקציעס“ (autos) פֿלעגן זיך אָנהייבן מיט אַ loa („לויבליד“) - פּו ווי אַ פּראָלאָג. ס'איז געווען אָדער אַ מאַנאַלאָג, אָדער אַ דיאַלאָג (שמועס צווישן די אַקטאָרן), אַמאָל אין פּראָזע: צוצו=גרייטן די צוקוקער צום אינהאַלט פֿון דער דראַמע. נאָכן „לאָאַ“ פֿלעגן גיין אינטערמעדיעס (entremeses) - קורצע פֿאַרסן (ווערסיפּיצירט אָדער פּראָזיש) אויף אַמיזאַנטע סוזשעטן פֿונעם פֿאַלקסלעבן מיט געזאַנג און טענץ צום סוף. ערשט דערנאָך פֿלעגט קומען די אייגנטלעכע „הייליקע דראַמע“.

אויך אין דײַטשלאַנד זענען די „גיטלעכע שפּילן“ פֿון דער אייגענער עפֿאַכע געווען שטאַרק באַרעדעוודיק און צעצויגן. אַ „פּיעסע“ פֿלעגט פֿאַרנעמען אַ טאַג, צוויי און אַמאָל נאָך מער, געשפּילט פֿון

אינדערפרי ביז אינאָוונט. גלאַנץ איז געווען אַן אַן ערך ווינציקער, ווי אין די ראַמאַנישע לענדער.

ה ע ר ה 1. - איינצלענע שריפטשטעלער אין מיטלאַלטער האָבן געפרווט צו באַרבעטן וועלטלעכע טעמעס אין דער פֿאַרעם, וואָס האָט זיך איינגעשטעלט און איז פֿאַפּולער געוואָרן ביי די מיסטעריעס.

אין פֿראַנקרייך זענען באַקאנט צוויי אַזעלכע ווערק אויסן 15טן יאָרהונדערט: איינס - וועגן דער אַרלענער מויד - איז געשפּילט געוואָרן אין איר שטאָט, דאָס צווייטע - „חורבן טרויע“ - איז קיינמאָל נישט אויפֿגעפירט געוואָרן. נאָר אויף אַן אמתן באַוווּזן זיך דאָרט „וועלטלעכע מיסטעריעס“ צווישן 1548 און 1598, נאָך דעם, ווי די געסטלעכע מיסטע-ריעס זענען פֿאַרווערט געוואָרן דורכן פֿאַרלאַמענט, און די אַקטאָרן זענען געצווונגען געווען צו זוכן אַן אַנדער רעפּערטואַר.

צו אַ ליטעראַריש-קינסטלערישער הייך זענען די געסטלעכע מיסטעריעס דערהויבן געוואָרן ערשט נאָכן מיטלאַלטער, אָבער נאָר אין איין מדינה: אין דעם אולטראַקאָטוילישן. עקסטרעם אומטאָלעראַנטן, אינקוויזיטאָרישן שפּאַניע - דורך די באַרימטע דראַמאַטורגן פֿאַפּע דע-וועגא (1562-1635), וואָס האָט חוץ זינע 1500 קאָמעדיעס (אין שפּאַנישן זיין פֿון וואָרט 1) פֿאַרפֿאַסט 400 „אַקציעס“ (autos) און אַן אַ שיעור „לאַאָס“ און אינטער-מעדיעס, און פֿעדראָ קאַלדעראָ (1600-1681), וואָס איז געווען דער אויטאָר פֿון 100 „אויטאָס“ און 200 „לאַאָס“ (חוץ 120 קאָמעדיעס).

ה ע ר ה 2. - סוף 14טן יאָרהונדערט האָט מען אין די רעליגיעזע „מיסטע-ריעס“ אָנגעהויבן אַרבעטן פֿאַר אַ פֿאַרשידענע פֿיגורן (געזוכט פֿסדר אויפֿצוטון עפעס ניעס). זייער גיך האָט זיך דער דאָזיקער עלעמענט אויסגעטילט באַוווּדער, און ס'איז נולד געוואָרן אַ זעלבשטענדיקער דראַמאַטישער זשאַנער: la moralité („מוסר“, „מוסר-שטיק“) האָט ער געהייסן אין פֿראַנקרייך, וואָס איז געווען זיין געבוירגאָרט. אויך אין שפּאַניע און אין ענגלאַנד האָט דער מין שטאַרק אויסגענומען.

אין פֿראַנקרייך זענען די „מאָראַליטעטן“ געוואָרן באַוווּדערט פֿאַפּולער נאָך 1548, ווען די פֿאַרשידענע „בידערשאַפֿטן“ און אַנדערע אַקטאָרן האָבן זיך (ווי אַקערשט געדאַכט) געמוזט געזעגענען מיט די מיסטעריעס און ווענדן צו אַן אַנדער רעפּערטואַר. דיין „מאָראַליטעט“ האָט זיך אַלין מער פֿאַרוואַנדלט אין אַ פֿאַטעטישער דראַמע, וואָס פֿלעגט זיך

1. קאָמעדיע“ האָט אין שפּאַניע באַטייט נישט דאָס זעלביקע, וואָס אין אַלטי-גריכנלאַנד, נאָר איטלעכס דראַמאַטיש ווערק אין דריי אַקטן (אין דריי „כאָראַנדעס“), אין פֿערזן געשריבן.

אין אַ שפּאַנישער „קאָמעדיע“ האָבן תמיד געמוזט זיין האַרמאָניש צונויפֿגעשמאַלצן ביידע עלעמענטן: דער טראַגישער און דער קאָמישער; קיין איינער פֿון זיי האָט נישט געטאָרט פֿעלן איגענע שטיק, און איינער האָט נישט געטאָרט האָבן די אייבערהאַנט איבערן אַנדערן.

צוויילן אוורפירן דעם נאָמען „טראַנזיע“ געווען „מאָראַליטעטן“ מיטטישע, פּעדאָגאָגישע אַזױ; אויך קאָמישע און פּאָליטישע (די לעצטע - מיט פּאַטריאַטישע טענדענצן און לעבעדיקער סאַטירע).

5. זייער פרי האָט זיך אין אַלע פּאַרמען פֿון דער קריסטלעכער דראַמע אומעטום אַרײַנגעכאַפט דער קאַמישער עלעמענט, וואָס האָט זיך בעצם געמוזט אויסצייכענען מיט וועלטלעכן כאַראַקטער.

די פּאָלקסטימלעכע פּערסאָנאַזשן פֿון די סוּזשעטן אויס-דער הייליקער שריפֿט - סאַלדאַטן, פּויערן, הערטן וכו' - פּלעגן געוויינטלעך אויסטרעטן אין אַ קאַמישדיקלעכן טאָן.¹

כמעט דורך-און-דורך וועלטלעך זענען געווען די אינטערעדיעס אין די פּלאַרענטינער „הייליקע רעפּרעזענטאַציעס“.

באַזונדערס נאָנט צו וועלטלעכער סוּזשעטיק זענען צוגעגאַנגען די פּראַנציזישע „מיראַקלס“ וועגן „נאַטרדאַם“ (ד״ה מאַדאַנע), אומ-גלייבלעך פּאַרפֿלייצט מיט אַבסורדאַליטעט, גראָבקיט, אַפֿילו אוממאַראַ-לישקייט (דאָס איז שוין געווען דעגענעראַציע פֿונעם קולט). די מיסטע-ריעס ווידער פֿון 15טן יאָרהונדערט אין פּראַנקרייך זענען נאָך מער פּאַרמיטיק געווען מיט טריוויאַלן רעאַליזם און צינישן בופֿאַנעריי. פּאַר רעליגיע איז זיי פּאַרבליבן פּונקט אזוי פֿיל אַרט, וויפֿל די בורזשואַזע נשמה לאַזט פּאַר איר איבער אין וועלטלעכן לעבן, דריקט זיך אויס דער אויוון איין מאַל שוין געדאַכטער לאַנסאַן. דער מענטש פֿון אַ גאַנץ יאָר האָט פּאַרלאַנגט, מע זאָל אים אינעם ספּעקטאַקל אונטער-

¹ מיט דער ציט האָט זיך ווי-נישט-ווי אַרענגעריסן דאָס אַרדינערסטע פּאַרשטעטיקט. אין דעטשאַלד, למשל, פּלעגט מען אין די קלויסטערס אויפֿפירן ספּעציעלע „גאַר-שפּילן“ מיט געסטלעכן אינהאַלט, האָט ער זיך אין גאַר אַ קורצער צייט אַרפּגע-קפּלט צו אַזאַ געמיינעם אויסגעלאַסנקייט, אַז מע האָט די דאָזיקע ספּעקטאַקלען זייער גיך משלח געווען פֿונעם מקום-קדוש, און זיי האָבן זיך געמוזט ווכן אַן אַנדער דאָך איבערן קאַפּ. אויך אין די איטאַלענישע „הייליקע פּאַרשטעלונגען“ איז צום סוף פֿון 15טן יאָר-הונדערט און אין אָנהייב פֿון 16טן אַרענגעדורגגען דאָס היידינישע העקרות פֿון דער עפּאָכע. - אין דער פּיעסט, באַשאַפֿונג פֿון אַרם מיט חוה״, אין יאָר 1541 אין אינעם אַ פּלאַרענצער קלויסטער געשפּילט, האָט דער מחבר, אַ גלח, אַליין אין דער ראַלע פֿון אַדום-הראשון אויפֿ-טרעטנדיק, געמאַכט אַ גרויסן פּאָראַר מיט באַזוהן זיך פֿאַרן עולם אַדום-נאַקעט, צומאָל אַן דעם קלאַסישן פּענאָבלאַט. - מיט אַ פּאַר צענדליק יאָר פֿריער נאָך, אין געאַפּל, אין „שפּיל וועגן הייליקן פּראַנציסק“, האָט זיך אַ מאַנאַך, אין דער הויפּטאַרע, נישט געשעט אַירזושטעלן די באַקאַנטע דראַטישע סצענע פֿון נסיון נאַקעטערהייט.

טראָגן נישט בלויז גאַטספּאַרכטיקייט, באַגאַטישקייט, מוֹלֶתִים, נסִים, סימבאָליק, אַלעגאָריעס און געשיכטע, נאָר אויך איצטיקייט, בילדער אויסן לעבן פֿון זײַן צײַט, פֿון זײַן מדינה, פֿון זײַן סביבה – מיטן גאַנצן מיטל־אַלטערלעכן האַרבקייט, מגושמקייט און נאַקעטקייט, – און די מחברים פֿון די טעקסטן, די אינסצעניאָטאָרן, רעזשיסערן און אַקטאָרן זענען אים וויליק אַקעגנגעקומען. ביים פֿירשטעלן דאָס גיהנום, זינדער און חטאים איז געווען אַ ספעציעל פּאַסיקע געלעגנהייט פֿאַר סאַטירע און ליצנות – דערבײַ איז קיינער נישט געשוּנט געוואָרן: דער קיניג און זײַנע שוֹפֵטִים, דער פּויפּס און זײַנע קאַרדינאַלן, בישאָפֿן וכו' – יעדער האָט באַקומען די קערנדיקע און שאַרפֿע גאַב.

וועגן די פֿאַרשטעלונגען פֿון מוֹלֶתִים אין ענגלאַנד שרײַבט טשאַרל עדואַרד טאַרנער: „די הייליקסטע פּערסאָנאַזשן זענען דאָרט אַרײַנגעפֿירט געווען און די סאַמע רעליגיעזע טעמעס טראַקטירט מיט נײַן מאָס רייד, – אַ זאַך, וואָס וואָלט אין אַ מער ציוויליזירטער צײַט געווען די עקסטע פֿאַרעם פֿון אומתּרבות. דער טיפּוּל פֿלעגט זיך שטענדיק באַווײַזן אין דער ראַלע פֿונעם נאָר אָדער לײַ אינעם שטיק.“ אין דער עפּאַכע פֿון לוקסוס און אויסברענגערײַ דאָרטן (דאָס 16טע יאָרהונדערט) איז געוואָרן אַ מאָדע, רײַכע פֿאַרדן און אַנדערע מאַגנאַטן זאָלן האַלטן בײַ זיך אין די שלעסער שטענדיקע געדונגענע טרופּעס; אַפֿילו מאַנאַסטירן און פרעלאַטורן פֿלעגן פֿאַרבעטן „ביליאָנדזשענדע שטערן“ צו געבן ספּעקטאַקלען. דער קיניג היינריך דער זיבעטער (1485 – 1509) האָט געהאַט צוויי אייגענע אַנסאַמבלען, היינריך דער אַכטער (1509 – 1547) – גאַנצע דרײַ. אין דער מאָס, ווי די טעאַטער־פֿאַרשטעלונגען זענען געוואָרן אַ באַליבטע פֿאַרוויילונג אינעם הויף, בײַ דער אַריסטאָ־קראַטיע, בײַ די באַלבאַטישע שיכטן און אַפֿילו ביים קלער, האָט אין דער דראַמע כּסדר אָפּגענומען דאָס קריסטלעכע, דאָס רעליגיעזע, און ממשותדיק צוגענומען דאָס קאָמישע, עפֿטערס דירעקט אויסן רעאַלן לעבן אַרויס־געכאַפטע. פֿאַרן נייעם אינהאַלט האָט שוין נישט געטויגט די פֿאַרעם פֿון „מיראַקלען“ צי „מאָראַליטעטן“, און דער וויציקער דזשאַן הייווד (געשטאַרבן 1565) האָט זיך קונה־שם געווען מיט דער נײַער דראַמאַטישער טעכניק אין די „אינטערלודיעס“, ווי ער האָט גערופֿן זײַנע גראַב־קאָמישע סצענעס פֿונעם פֿאַלקסלעבן. אָבער שפּילן פֿלעג מען זיי צווישן די אַקטן פֿון אַ מיסטעריע אָדער „מאָראַליטעט“, און זיי האָבן פֿונעם ספּעקטאַקל אַרויסגעשטאַרצט ווי אַ פֿרעמדער פֿלעק, אַ זאַך פֿאַר זיך. פֿון דעם דאָזיקן פֿרישן זשאַנער האָט זיך גיך אויסגעוויקלט די עכטע קאָמעדיע־פֿון ניקאָלאַס יודל (Udall), פֿון דזשאַן סטיל און אַנדערע.

קאמישע אינטערמעדיעס זענען געווען אן אומבאדינגטקייט אויך אין די שפאנישע „אקציעס“.

אויך די דייטשע „הייליקע שפילן“ זענען באַלעבט און פיקאנטזירט געוואָרן אַלץ מיט מיין לענגערע עפיואַדן, וואָס לאַדי זיי האָבן נישט געהאַט קיין שום שניכות צום ביבלישן טעקסט (און ממילא צום סוזשעט פֿון שטיק), נאָר אָפֿטמאָל זענען זיי גאָר געשטאַנען אין אַ סתירה צו אים - באַזונדערס אין די קאָמישע צווישנשפילן, וואָס פֿלעגן פּראָגרעסיוו פֿאַרכאַפּן אַלץ מער פּלאַץ און צייט אינעם ספּעקטאַקל. אַקטועלע סאַטירע (אַפּשפּעטונג פֿונעם הויפּישן לעבן, פֿון די העכערע קלאַסן, פֿונעם ריטערשטאַנד וכו') איז געווען דאָס שטענדיקע צוגעוויק אין די אַלע „פּיעסעס“.

די אַקערשט כאַראַקטעריזירטע קאָמישע (און אינאיינעם פֿון זיך גופּא וועלטלעכע) טענער, עפיואַדן, צווישנשפילן זענען עס געוואָרן, האַלט מען, דער איבערגאַנג פֿון דער מיטלעלעךערלעכער מיסטעריע צו דער ריין-וועלטלעכער קאָמעדיע (מיט גאָר די אַרטן אירע), וואָס האָט חוץ דעם נישט ווינציק גענאָסן אויך פֿון אַנדערע מקורים.¹

הער. - אַפֿילו דעם קאַרנאַוואַל, וואָס איז געווען אַן אָפּקלאַנג פֿון די אַלטרײַמישע סאַטורנאַליעט, האָט די קאַטוילישע גיטלעכע מאַכט זיך-שאַמיט צוזאָגעבן אַ קריסטלעכן - אָדער כּל-הפּחות קירכלעכן - כאַראַקטער. ס'האָט קנאַפּ געהאַלפֿן: דער הידיזשער פרצוף האָט נישט געקענט פֿאַרווישט ווערן. אינעם פֿריילעכן צעלאָזנקייט פֿון די מאַסקאַראַדן זענען קאַפּויערגעקומען די אַלטרײַמישע קאַריקאַטוראַל-קאָמישע און ווייט נישט-צוגעוויקע מימישע טענץ און פֿאַרשטעלונגען. פֿון זיי האָט זיך עס שפּעטער אויסגעאַרבעט די איטאַלענישע פֿאַלקסטימלעכע (אימפּראָוויזירטע) קאָמעדיע (commedia dell'arte).

¹ אין פֿראַנקרײַך, למשל, האַלט מען, אַז אויס די סעאַנסן פֿון די נידעריק-סאַרטיקע „זשאַנגלעס“ (פֿלעגן זינגען לידער פֿון די „טרווערס“ מיט אַקאַמפּאַניאַמענט פֿון מוזיק) קומען יענע פֿאַרסן, ווי עס דאָמינירן די בלאַזשע אָדער נישטאַנשטענדיקע פּאַנטאַמימעס און מימישע אַטראַקציעס, און ווי דער דיאַלאָג טראַגט אַ צופֿעליקן כאַראַקטער, נישט געבונדן מיט קיין אויסגעהאַלטענער אַקציע, - האָט איין-און-אינציקן ציל: צו שיטן נאָכאַנאַנט מיט וויצן און חכמהלעך, אויף אַרויסצורופֿן וואָס מער געלעכטער בים עולם.

ק א פ י ט ל II

אין דעם נאָר-וואָס באַשריבענעם גענעזיס פֿון דער טעאַטער-קונסט
בײַ געוויסע פֿעלקער זענען שוין געווען מיטגעגעבן אויך די באַדינגונגען
פֿאַר איר פֿאַרוואַרצונג, וווקס און עקספּאַנסיע, ווינטער: פֿאַר דער
גרויסער ראָלע, וואָס זי האָט געשפּילט אין פֿאַרשידענע לענדער, ווי
אַ נאַציאָנאַלער אינסטיטוט מיט ריזיקער השפּעה אויף אלע קלאַסן פֿון
דער געזעלשאַפֿט.

א

אין אַלט גריכנלאַנד איז די רעליגיע געווען נאַציאָנאַל און
מלוכיש. בײַ דעם דאָזיקן כאַראַקטער איז אויך פֿאַרבליבן דאָס טעאַטער,
וואָס האָט זיך פֿון איר אויסגעוועבט און דערנאָך אַרויסגעהויבן צו דער
פֿאַרעם און צו דער ווערדע פֿון אַן אינסטיטוציע פֿאַר זיך.

דער פּאַעט - תּחילת אויך אַנטרעפרענער און רעזשיסער אין איין
פּערזאָן - פֿלעגט אָפּמאַכן מיט דער מלוכה אויפֿצופירן אַ באַשטימטע
צאָל דראַמעס פֿאַר אַן אָפּגערעדטער באַלוינונג. ביסלעכווייז האָבן זיך די
אַקטאָרן באַפֿרייט פֿון אַזאַ פֿאַרמיטלונג, און דעם קאַנטראַקט אויף
אַ ציקל ספּעקטאַקלען פֿלעגט שוין שריסן די טרופּע. צו צייטן האָט די
רעגירונג גענומען די אַנסאַמבלען אויף געהאַלט, און מיט זיי האָט דאָס
געדאַרפֿט אַרבעטן דער דראַמאַטורג, וואָס זיינע ווערק זענען אויסגעקליבן
געוואָרן צום שפּילן. בײַם צוגרייטן די פֿאַרשטעלונג פֿון אַ טראַגעדיע
בעת די גרויסע דיאָניסיעס האָט דער דיכטער געמוזט באַצייטנס בעטן
דעם אַרכאַנט-עפּאָנים, ער זאָל אים געבן אַ כאָר און באַשטימען
אַ כאָרעג, ד״ה אַ כאַרמיסטער (געוויינטלעך פֿלעגט מען דערצו נעמען
אַן אַנגעזעענעם שטאַט-גביר). בכלל האָט די מלוכה-מאַכט שטעטס
געזאָרגט, די ספּעקטאַקלען זאָלן אויספֿאַלן ווי ווייט מיגלעך שענער,
אימפּאַזאַנטער.

דאָס אַטענער טעאַטער (געבויט אין משך פֿון אַ 156 - 168 יאָר)
האַט געהאַט 30 טויזנט זיצפֿלעצער, דאָס מעגאַפּאָליסער - 44 טויזנט.
נאָך מער - דאָס סיראַקוזער.

יעדער גריכישער בירגער האָט געהאַט רעכט אויף אַן אַרט בעת
אַ פֿאַרשטעלונג. מיט דער צייט איז איינגעפֿירט געוואָרן אַן אָפּצאָל פֿאַר
אַרײַנגאַנג. אָבער בימי פּעריקל האָט מען, לויט זײַנער אַ פֿאַראַרדענונג,
געטיילט די בירגער פֿון אַטען טעאַטער-געלט אויף צו קויפֿן בילעטן.

א מינהג איז געווען אין גריכנלאַנד איינצואַרדענען קאַנקורסן פֿאַר פֿאַעטן=דראַמאַטורגן. דאָס זשורי פֿלעגט באַשטיין פֿון פֿינף דורך אַ גורל אויסגעוויילטע שופֿטים. דער אויטאָר פֿונעם פרעמירטן ווערק האָט באַקומען דעם קראַנץ פֿון ניצחון און אַ באַשטימטע סומע געלט. די גרעסטע דיכטער האָבן זיך נישט געשייט אַנטייל צו נעמען אינעם קונסט=טורניר, וויסנדיק, אַז זיי שרייבן פֿאַר מיליאָסן צוהערער און צוקוקער - פֿאַרן גאַנצן פֿאַלק.

אַזוי=אַרום האָט געקענט באַשאַפֿן ווערן די העכסטע קינסטלערישע פֿאַרעם פֿון טראַגעדיע - דורך עסקילדן, סאַפֿאָקלעס און עווריספֿידן, די דריי ריזן, וואָס וועלן קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן ווערן פֿון דער מענטשהייט.

אַנב, וואָס שייך דעם צווייטן פֿון די דריי אַנגערופֿענע, איז באַקאַנט, אַז אויף דער אויפֿפֿירונג פֿון זײַנע פּיעסעס האָט די מלוכה אויסגעגעבן מער געלט, ווי ס'האָט אָפּגעקאָסט די גאַנצע פעלאָפֿאָנעסער מלחמה.

אויך די אַלטגריכישע קאָמעדיע איז דערהויבן געוואָרן אויף אַ געוואַלטיקער קינסטלערישער הייך נאָר אין אַטען, - „און דאָ, זאָגט יאָ האָן שער, האָט זיך אין איר אויסגעזריקט דער אַבסאָלוט דעמאָ=קראַטישער גייסט, וואָס האָט מיט אומבאַגרענעצטער פֿרײַהייט, פֿון וועלכער אַ פֿראַסט גייט אונדז אַדורך דורך די ביינער (ביי אונדזערע השגות!), אַרײַנגעצויגן אין עיגור פֿון קאָמיזם, איראַניע, וויץ און שפּאַט אַלע געטלעכע און מענטשלעכע באַצײונגען און אויך די מלוכה, זי גופּא און די איינצליגע פֿאַרטרעטער און פֿירער אירע, מאָלנדיק אָן רחמנות און שטראַפֿנדיק דאָס גאַרע פּאָליטישע, מאַראַלישע און גייסטיקע לעבן פֿון יענער צײַט“.

די אַלטגריכישע טראַגעדיע איז - וואָס שייך דעם אינהאַלט, דער סוזשעטיק - ס'רױב געווען, קענטיק, אַ המשך פֿון האָמערן און פֿון די ציקליסטן, שטייענדיק נאָנט צו די פּאָלקסטימלעכע אַגדות און מיטן; מיר געפֿינען דאָרטן די זעלביקע טראַדיציאָנעלע נעמען און צווישנאַזאָ=מעדיקע שייכותן פֿון געטער און העלדן און דאָסאייגענע דרן=ארצדיקע פֿאַרהאַלטן זיך לגבי זיי. אָבער דער אופֿן באַאַרבעטן די טעמעס איז געווען אַ נײַער, אין הסכם מיט דער וועלטלעכער איינשטעלונג פֿון דער געזעלשאַפֿט, מיט די מאַדערנערע רעליגיעזע, פֿילאָסאָפֿישע און עטישע אידיען.

די קאָמעדיע, ווידער, - דערהויפט די אַריסטאָפּאָלענישע - האָט אונטערגעגראָבן אַלע טראַדיציאָנעלע יסודות פֿון דער אַלטגריכישער

וועלט, וועקנדיק דעם קריטישן זין און דעם גייסט פֿון ספֿקות - לגבי אַרץ און לגבי אַלעמען.

ב

1. די דאָמינירנדיקע שטעלונג פֿון דער קירך אין די מערבֿ-אייראָפּעיִשע מדינות בשעתן מיטלאַלטער - „דער קאַטויליישער פֿעאַדאַ-ליזם“, ווי מע רופֿט עס, - האָט, פֿאַרשטייט זיך, תמיד געזיכערט פֿון פֿאַרויס, אין יעדן פרט און פֿון אַלע זייטן, איטלעכע אונטערנעמונג פֿונעם קלער „לשם פֿאַרגרעסערן דעם פֿבֿוד פֿונעם רבּנו־של־עולם“. מכל־שכן האָט אויף קיין שום מניעות נישט געקענט טרעפֿן - אומגעווענדט: ס'האָט געמוזט געניסן פֿון אַלע מעגלעכע אונטערשטיצונגען און זכיותן - אַזאַ גאָטספֿאַרכטיקער אויפֿטו, ווי די דראַמאַטיזירונג פֿון דער עבֿודה (די „ליטורגישע דראַמע“ אין 12טן און 13טן יאָרהונדערט). אויך אַלע ווייטערדיקע מוטאַציעס, מעטאַמאָרפֿאָזעס און וואַריאַציעס אירע - די „מיראַקלען“ וכ' (דאָס 14טע יאָרהונדערט), די „מיסטעריעס“ אַזױו (דאָס 15טע און דאָס 16טע) - זענען פֿסדר פֿאַרבליבן אונטער דער אָנפֿירונג און השגחה פֿון די העכסטע רעליגיעזע אויטאָריטעטן און אונטער זייער שוץ - אַפֿילו נאָך דעם, ווי די ספּעקטאַקלען האָבן זיך אַרויסגעטראָגן פֿונעם קלויסטער אַרויס אויף די מערק און אַנדערע עפֿנטלעכע פֿלעצער אַריבער, אַ רשות־הרבים ווערנדיק און אַרץ מער זיך סעקולאַריזירנדיק. דער קאַטאָליציזם האָט געהעריק אָפּגעשאַצט און ממש אין אַ גיגאַנטישן פֿאַרנעם אויסגעניצט דאָס אומפֿאַרגלייכלעך שטאַרקע און אומגעהייער ווירקעוודיקע מיטל, אין משך פֿון יאָרהונדערטער מאָנאָפּאָליסטיש צו הערשן איבער דער מענטאַל־ליטעט און איבערן געמיט פֿון שטאַמען און פֿעלקער.

איז טאַקע דאָס מיטלאַלטער, דערהויפּט די לעצטע יאָרהונדערטער זיינע (דאָס 14טע, דאָס 15טע און די ערשטע העלפֿט פֿון 16טן), פֿאַר דער קאַטויליישער מערבֿ־וועלט געווען אַ טעאַטער־עפֿאַכע פֿאַר עקסעלאַנס.

קיינמאָל דערנאָך קען קיין איין אייראָפּעיִש לאַנד נישט אויפֿוויזן נאַכאַמאָל אַ טעאַטער, וואָס זאָל זיין אַזוי דורך־און־דורך נאַציאָנאַל און פֿאַלקס־טימלעך, אַזוי ענג געבונדן מיט אַלע שיכטן פֿון דער אומה, אַזוי טיף אַרײַנגעוואַקסן אין זייער לעבן, אַלע ווינקעלעך זיינע אויספֿילנדיק.

2. נעמען מיר, למשל, פֿראַנקרײַך.

צום 15טן יאָרהונדערט איז שוין די גאַנצע מדינה געווען באַדעקט מיט געשטעלן און עסטראַדעס פֿאַר כל מיני ערנצטע און קאַמישע שפּילן.

ספעקטאקלען פלעגן פאָרקומען בײַ יעדער געלעגנהייט : בשעת יום-טובֿים (ווינאָכט, די לעצטע וואָך פֿאַר פֿאַסכע און אין די טעג פֿון פֿאַסכע גופֿא). איטלעכער קלויסטער, איטלעכער מאָנאַסטיר האָט זיך איינגעאַרדנט פּעריאָדיש זײַנע אייגענע מיסטעריעס – לפֿבֿוד דעם פֿאַטרֿאָן פֿונעם מקום אָדער פֿון די „ברידערשאַפֿטן“ (confréries), צי סתּם-אַזוי : צו ווערן פֿאַפּולער און צוציען עולה-רגלניקעס. „פֿון גאָטס פֿבֿוד וועגן צו באַלערן דאָס אַרעמע פֿאַלק“ פֿלעגט מען שטעלן אַ הייליק שטיק – אַפּצוהאַקן די עפּידעמיע פֿון דער פּעסט אָדער צו באַדאַנקען דעם אייבערשטן פֿאַר אַ גוט גערעטעניש.

אין יאָר 1398 שוין האָט אין פֿאַריז עקזיסטירט אַ שטענדיקע „אַסאַציאַציע ברידער פֿון דער פֿאַסיע“ (de la Passion, ד״ה פֿונעם נוצריס יסורים), באַשטאַנען פֿון באַלבאַטיס און בעל-מלאָכות. אין יאָר 1402 האָט זי אַרויסגעקריגן בײַם קיניג שאַרל דעם זעקסטן אַ פֿאַטענט מיט די פּריווילעגיעס פֿון אַ קאָרפּאָראַציע, וואָס דאַרף אַם מיינסטן פֿאַוואָריזירט ווערן. די דאָזיקע עלטסטע שטאַבילע טרופּע האָט רעגולער יעדן זונטאָג און יעדן חג-טאָג געגעבן אירע פֿאַרשטעלונגען אין אַ באַשטימטן לאַקאַל, וואָס איז אין פֿאַרלויה פֿון 150 יאָר סך-הפּל דרײַ מאָל געביטן געוואָרן.

אַן אַ שיעור אַנדערע געזעלשאַפֿטן האָבן זיך דעמאָלט פֿאַרנומען מיט דראַמאַטישער קונסט : אָדער „ברידערשאַפֿטן“ (שטעטס אין אַ קאַנטאַקט מיט דער קירך), אָדער פּראַפּעסיאָנעלע אָרגאַניזאַציעס (האַנטווערקער-צעכן) אָדער ספּעציעלע שפּיל-פֿאַראַיינען (ערנצטע צי שטיפּערישע). אייניקע האָבן זיך אינטערעסירט נאָר מיט מיראַקלען, און שפּעטער מיט מיסטעריעס ; אַנדערע – מיט „מאָראַליטעטן“ (les moralités) – פּיעסעס מיט אַלעגאָרישע פּערסאָנאַזשן און מוסר-אידיען), מיט פֿאַרסן (קאָמישע פּיעסעס מיט דער איינציקער באַשטימונג צו אַמזירן), מיט נאַרשפּילן (les sotties) – סאַטירישע שטיק מיט גרויס דרייסטקייט און מיט אויסערגעוויינטלעך גראָבן לשון).

חוץ דעם האָט מיטן טעאַטער מיטגעלעבט אַ גרויסע אַרמיי סתּם ליב-האַבער. אַ פֿאַר חדשים פֿאַר דער אויפֿהירונג פֿון אַ מיסטעריע פֿלעגט מען אויסשרײַען אויף די גאַסן און פֿלעצער, עס זאָלן זיך מעלדן בעלנים צו שפּילן אַ ראָדע. עס פֿלעגן זיך אַפּרופֿן מענטשן פֿון אַלע קלאַסן, אויך פֿונעם קלער און אַמאָל פֿונעם אַדל (איטלעכן איינעם איז געלעגן געווען אַ גלאַנץ צו טון ווי אַן אימפּראַוויזירטער אַקטאָר). דערנאָך האָט מען זיך מיט התּמדה געגרייט צו דער שפּיל, איינגעחזרט די טעקסטן, גענייט די קאָסטיומען, פֿאַרטיק געמאַכט דעם רעקוויזיט. גאַנץ שטאָט האָט זיך

געמיט, די אימפרעזע זאל אויספאלן וואָס שענער, רייכער, גרויסאַרטיקער. דער פרינץ און דער קלויסטער, די ברידערשאַפֿטן און די קאַרפּאָראַציעס, דער מוניציפאַליטעט און איינצלנע בירגער האָבן צושטייער געגעבן אויף די הוצאות.

צום ספּעקטאַקל - ער האָט זיך געמעגט ציען טעג צי וואָכן - פֿלעגט קומען די גאַנצע איינוווינערשאַפֿט, קיינער איז נישט געבליבן זיצן אין דער היים. די קראַמען פֿלעגן פֿאַרהאַקט ווערן, און ס'האָט געגאַלטן אַן אָפּיציעלער איסור צו טרייבן דעמאָלט אַ וואָסער-נישט-איז אַרבעט. פֿון באַגינען ביז וון-אונטערגאַנג איז דאָס מקום געווען פֿיידיק, ווי אויסגעשטאַרבן: אַלט און יונג, פֿרוי און מאַן, קינד און קייט - אַלץ איז געווען פֿאַרזאַמלט אויפֿן שפּילפֿלאַץ (צוגעקוקט זיך, אויב נישט אַליין „אַגירט“ אין דער פּיעסע). ס'איז דורכויס נישט מגזם דער לייטעראַטור-היסטאָריקער, וואָס שרייבט וועגן די דאָזיקע טעאַטער-פֿאַר-שטעלונגען פֿון 15טן יאָרהונדערט:

— tout le monde y prenait part..

(ד"ה: די גאַנצע באַפֿעלקערונג האָט אָנטיילגענומען).

ס'איז באמת געווען אַ פֿאַלקס-זאַך: פֿאַרן פֿאַלק - מיטן פֿאַלק און דורכן פֿאַלק.

וועגן אַפּאָגיי אירן דריקט זיך אויס אַן אַנדער פֿראַנציזישער לייטעראַטור-פֿאַרשער:

— צווישן סוף פֿון הונדערטיער יקן קריג (1435) און דעם אָנהייב פֿון די רעליגיעזע מלחמות איז געלעגן אַ פעריאָד פֿון אינעווייניקסטן שלום, ווען, ווייניקער געדריקט, ווייניקער באַאומרויקט, מער ריין אונטערן אַפּירופּסות פֿון אַ קיניגלעכער מאַכט, וואָס האָט זיך דערשלאָגן צו אומבאַגרענעצטקייט, האָט זיך די בורזשואַזיע מיט התלהבות צוגעבונדן צו דראַמאַטישע פֿאַרשטעלונגען... פֿון אַלע גייסטיקע פֿאַרגעניגנס איז דאָס טעאַטראַלע דאָס צוטריטלעכסטע און דאָס שטאַרקסטע פֿאַר אַזאַ פּובליקום, וואָס איז גראַב און איינאַרטיק, באַשטייט דעריבער פֿון יחידים, אין וועלכע עס צאַפֿלט גיכער די קאַלעקטיווע נשמה פֿון המונים, איידער דער אינדיווידועלער איינדרוק פֿון אַ פּערזענלעכער נשמה.

3. יענע מינים דראַמאַטישע קונסט, וואָס זענען אין מיטלעאַטער נישט פֿראַטעזשירט געוואָרן דורך דער קירך, האָבן געקענט טרייבן אַ קיום נאָר אויף אזוי פֿיל, אויף וויפֿל זיי זענען פֿון איר מינדסטנס טאַלערירט געווען.

(א) אין די פֿראַנציזישע קלויסטערס זענען אַ געוויסע צייט געדולדט געוואָרן בורלעסקע יום-טובֿים: fête de fous „יום-טובֿ פֿון

נאַראַנים) „fête de l'âne (יום-טובֿ פֿון איינל) - שטיפֿערישע און אויסגעלאָסענע פֿאַראַדיעס אויף די רעליגיעזע צערעמאָניעס. ווען מע האָט זיי סוף-פֿל-סוף געוויזן דעם וועג פֿונעם מקום-קדוש, האָבן זיי גענומען פֿירן אַ לעבן פֿאַר זיך, און פֿון זיי, רעכנט מען, זענען עס אַרױסגעקומען די פֿאַרסן און די נאַרנשפּילן (les sotties), די ריין וועלטלעכע שפּילן, וואָס האָבן געהאַט אַזאַ סוקצעס אין 15טן יאָרהונדערט, דער רעפּערטואַר פֿון צוויי גרויסע לעגאַלע קאַרפֿאַראַציעס: la Basoche („די פֿאַלעסטרע“) און les Enfants sans souci („די קינדער אָן דאַנות“) אָדער les Sots („די נאַראַנים“), און פֿון פֿיל אַנדערע אין גאַנצן פֿאַנד. די דאָזיקע טעאַטער-זשאַנערס האָבן אָבער געקאַנט האָבן אַ קיום נאָר דערפֿאַר, וואָס די קירך האָט זיי נישט באַקעמפֿט אַקטיוו, אויף וויפֿל זיי זענען נישט געקומען אין אַ קאָליווע מיט דער רעליגיע.

(ב) ווען די דײַטשע נײַאַר-שפּילן זענען פֿאַרטריבן געוואָרן פֿון די קלױסטערס, וווּ זיי פֿלעגן תּחילת אויפֿגעפֿירט ווערן (זע אויבן, ז' 54), האָבן זיי ביסלעכווייז געביטן די רעליגיעזע טעקסטן אויף וועלטלעכע, אָבער פֿון דעמאָלט אָן געפֿירט בלױז אַן אַרעמע און שוואַכע עקזיסטענץ.

(ג) אין 15טן יאָרהונדערט זענען אין דײַטשלאַנד נולד געוואָרן וועלטלעכע שפּילן - Fastnachtspiele („קאַרנאַוואַל-שפּילן“) האָט מען זיי גערופֿן. די מחברים פֿון אַ טייל זענען באַקאַנט: האַנס ראָזנבֿריט, האַנס פֿאַרץ. אַנדערע פּיעסעס זענען אַנאָנים. אַלע אינאיינעם האָבן אין פֿרט פֿון פֿאַפּולאַריטעט נישט געקענט אויסהאַלטן דעם פֿאַרגלײַך מיט די „ניסטלעכע שפּילן“. מע פֿלעגט זיי אויפֿפֿירן נישט עפֿנטלעך, נאָר אין פריוואַט-הײַזער: קלענערע אָדער גרעסערע גרופּעס שפּילער („יונגעלײַט פֿון בירגערשאַנד“) פֿלעגן גיין פֿון שטוב צו שטוב, איבערגעטון אין פֿאַנטאַסטישע אָדער קאָמישע קאָסטיומען, און געבן די פֿאַרשטעלונגען, אָן אַ בינע, אָן דעקאַראַציעס, אָן וואָסערע-נישט-איז ספּעציעלע איינ-ריכטונגען, באַקומענדיק פֿונעם באַלבאַס צו לױן פיבוד און מסתּמא אויך עפעס געלט.

פֿדי אַפּצושאַצן דעם הילוק, דאַרף מען נעמען אין אַכט, אַז הען די „מיסטעריעס“ (און ווי זיי האָבן דאָרט אַלץ געהייסן אין פֿאַרשידענע לענדער) זענען נישט אויפֿגעפֿירט געוואָרן אין קלױסטערס, פֿלעגט מען פֿאַר זיי אומעטום אויפשטעלן ספּעציעלע קאָמפּלי-צירטע בינעס. יעדער אַקט פֿלעגט געשפּילט ווערן אויף אַ באַזונדער טייל פֿון דער סצענע, די לעצטע האָט דעריבער געמוזט זײַן אָדער זייער ברייט (אין פֿאַראַקריבן, למשל, פֿון 30 ביו

¹ זע אויך אויבן, ז' 56, אַנמערקונג אונטערן טעקסט.

50 מעטער), אינגעטיילט אויף א סך קאמערן (אויף 11 אין וואסלעך 1547, אויף 22 אין רוזאן 1474); אדער פילגארנדיק (אין ענגלאנד - דריטשטאקיק, אין מען 1427 - נישטשטאקיק). אין רוזאן, אין דער ערשטער העלפט פון 16טן יארהונדערט, פלעגט מען פאר א גראנדיזער פאסכע-שפיל פארנעמען עטלעכע שטאטישע פלעצער און גאסן, באדעקנדיק זיי מיט דער נייטיקער צאל פראוויזארישע בינעס מפל-המינים.

איצט - די טעאטער-מאשינען: און זיי פלעגט זיך נישט באגמן קיין „מיסטעריע“, ס'ווען זי איז געשפילט געווארן אין א קלויסטער און ס'ווען מע האט זי אויסגעפירט אונטערן פרימען הימל.

און ווי ס'ווערט וועגן דעם דערציילט אין א שילדערונג פון א „הייליקער פאר-שטעלונג“ אין אינעם פלארענטינער קלויסטער:

— אונטערן געווענליכן האט זיך געדרייט, געפוינקלט און געשניגט מיט און א שיעור פריער א „הימל“, פיל מיט דעבדיקע פייגורלעך. 12 קליינע באפליגלטע מאַכילעך מיט גילדענע האָר האָבן זיך געהאַלטן ביי די הענט און געטאַנצט, אונטערגעהאַנגען אין דער פֿופֿטן. דריי גירלאַנדעס פֿייערן איבער זייערע קעפֿלעך האָבן אויסגעזען ווי שטערן, ס'האַט זיך געדאַכט: די מאַכילעך גייען אַרום אויף וואַלקנס. דערנאָך האָבן זיך פֿונעם געווענליכן אַראָפּגעלאָזט 8 קינדער, אויסגעשטעלט אַרום אַ שניענדיקן פּיעדעסטאַל, אויף וועלכן ס'איז געשטאַנען אַ מלאַך פֿון אַ יאָר 15, אונטערגעהאַלטן דורך אַן אַמזערעם, פֿאַרן אויג פֿאַר-באַרגענעם, זייער עלטשטישן, די באַוועגונגען נישט שטערנדיקן מעכאַניזם. אַפּגעראַדט דאָס זמניקע, האָט זיך דער מלאַך מיט אַ קרמז זינגענדיקע באַליטער צוריק אויסגעהויבן אויפֿן הימל, און די מאַכילעך האָבן געפֿירט אַ קאַראַהאַד אינעם חלל. מע האָט אויך געזען אויפֿן דעם רבונו-של-עולם, אַרומגערינגלט מיט מאַכילעך, וואָס זענען געווען אונטערגעהאַנגען אונטערן קופּאַל. ספּעציעלע טירן אויף זיך דיקע שטריק האָבן מיט אַ דונערדיקן גערויש געעפֿנט און פֿאַרמאַכט דעם הימל.

אין אן אנדער פלארענטינער קלויסטער האט מען אין 15טן יארהונדערט פאר א „הייליקער פארשטעלונג“ אינגעארדנט צוויי פירמאמענטן: אויף אינעם האט אן עדה מאַכילעך ארויסגעטראָגן ישרון; אויפֿן אנדערן האָבן זיך געדרייט די עשר ספירות אינאיינעם מיט די שטערן, מיט חמרים פריערלעך און מיט זיסע געזאַנגען.

אַמאָל פֿלעגן זיך פֿון דער הינד גיסן פֿלאַמען - אויפֿצושניגען אויף די קעפֿ פֿון די אַפּאָסטלס אַדער צו פֿאַרטיליקן די אומגלייביקע (אין יאָר 1471 האָט דערביי אויסגעבראַכן אַ שרפֿה אין קלויסטער פֿון הייליקן ספּיריטאַ; אין יאָר 1556, אין אַרעצאַ, בעת דער פֿאַר-שטעלונג פֿון „בובוכוצר“, איז דער גאַנצער בוטאַפֿאַרישער גן-עזן פֿאַרברענט געוואָרן, אינאיינעם מיטן אַקֿאַר, וואָס האָט געשפּילט דעם בורא-עולם). קיין אײַן פּיעסע פֿון דעם מין אין אײַטלעך איז זיך נישט באַגאַנגען אָן אַפּאַפֿעאַזן, דערהייבונגען אויפֿן הימל, אַכט-לייגן המזער דורך אַ בליץ און ענלעכע אַטראַקציעס, ווי ביי אַ הינטערשטיקער פֿייעריע. אַזעלכע מין עפעקטן מיט דער הילף פֿון מאַשינען וכו' זענען געווען אַ ממשותדיקער טייל פֿון די ענלעכע ספּעקטאַלען אויך אין פֿראַנקרײַך, שפּאַניע, דײַטשלאַנד.

ק א פ י ט ל III

די ווייטערדיקע געשיכטע פֿון דער סצענישער קונסט ביי די מערב-איראָפּעיִשע פֿעלקער - נאָכן מיטלאַלטער שוין - באַווייזט, אַז אויך דעמאָלט האָט זיך די דאָזיקע צווייג פֿון גייסטיקער קולטור געקענט האַלטן אויף אַ מער-ווייניקער ווערטיקן ניוואָ, עוואָלוציאָניזירן, הייבן זיך, זײַן אַ געזעלשאַפֿטלעכער כּוח און אויך שאַפֿן טראַדיציעס דערעיקרשט (אַדער אַפֿשר טאַקע אויסשליסלעך) דאָרטן, וווּ זי האָט פֿאַרמאַגט אַ פּראָ-טעקטער, אויף אים זיך אָנצוליינען און ביישטאַנד פֿון אים צו באַקומען. אין דער ראַלע פֿון גינער און באַשיצער זעען מיר (לויט דער מדינה נאָך און לויט דער עפּאָכע): דעם קיניגלעכן, הערצאָגישן צי פֿירשטלעכן הויף, אַריסטאָקראַטישע שלעסער, רייכע שטעט, - קורץ: אַלעמאָל דעם אויוון (אַדער „אויבן“, ווי ס'הייסט אין ליטוויש-ידיש), די פּאָליטיש, סאָציאַל, עקאָנאָמיש און קולטורעל העכערע קלאַסן.

א

אין פֿראַנקרייך איז די קאַטוילישע מיסטעריע אונטערגעגאַנגען זינטן יאָר 1542, ווען דער קיניגלעכער גענעראַל-פּראָקוראָר האָט זי פֿאַרווערט צו שפּילן ווען-נישט-איז - דערפֿאַר, וואָס זי האָט נישט קיין ליטעראַרישן און סצענישן ווערט און באַליידיקט די מאַראַל און די רעליגיע.

אין שפּאַניע, אַקעגן, איז פֿון די „אויטאָס“ אויסגעוואַקסן דאָס נאַציאָנאַלע טעאַטער, אויך נאָכן אויסלאָז פֿון מיטלאַלטער בלייבנדיק אין ענגער פֿאַרבינדונג מיטן רעליגיעזן קולט, אָבער שטאַרק זיך צעבלענדדיק אַדאַנק דער אַרבעט פֿון גרויסע דראַמאַטורגן (פֿילגאָ אויוון, ז' 53) און ווערנדיק אומגעהייער באַליבט ביי דער גאָרער באַפֿעלקערונג. מע דאַרף געדענקען: ס'איז געווען אַן אולטראַ-קאַטוילישע געזעלשאַפֿט מיט אַ שאַרפֿן נאַציאָנאַלן שאָוויניזם, דער קיניגלעכער הויף האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט די פֿינצטערסטע נעסט פֿון רעליגיעזן פֿאַנאַטיזם אין גאַנץ אייראָפּע, און די טאַלענטירטסטע מענער פֿון גייסט דאָרטן האָבן זיך גערנווייליק און אַפֿילו מיט התלהבות אינגעשפּאַנט אינעם רייטוואָגן פֿון דער בלוטיקער אינקוויזיציע.

טעאַטער אין שפּאַניע פֿון 15טן, 16טן און 17טן יאָרהונדערט איז געווען אַן ענין פֿונעם גאַנצן פֿאַלק און דער אינטענסיווסטער טייל פֿונעם קולטורעלן לעבן. ס'איז פשוט שווער זיך אויסצומאָלן זײַן אומפֿאַרגלייכלעכע פּאָפּולאַריטעט ביי גרויס און קליין, ביי אַרעם און רייך.

א נייטס לגבי די מיסטעריעס האָט אַרויסגעבראַכט כּוואַן דע = ל אַ =
ענצינא (1469 - 1534) אין זײַנע דיאָלאָגישע עקלאָגאָס. ער האָט
זיי פּערזענלעך אויפגעפירט פֿאַרן אַדמיראַל פֿון קאַסטייליע און פֿאַר דער
הערצאָגין אינפאַנטאַדאַ.

נישט האָבנדיק קיין פּרנסה, האָט נישט קיין אַנדערער, ווי מיגעל
דע = ס ערוואַנטעס סאַאוועדראַ (1547 - 1611), דער שפּעטערדיקער
אומשטערבלעכער מחבר פֿון „דאָן-קיכאַט לאַמאַנטשער“, גענומען שרײַבן
פֿאַרן טעאַטער (פֿאַרפאַסט אַ 20-30 פּיעסעס, פֿון וועלכע נאָר צוויי זענען
אויפגעהיט געוואָרן), וויל דערפֿון האָט מען געקענט האָבן גרויסע הכנסה.
דערנאָך זענען געקומען די גאונים לאַפּע דע = וועגאַ און
פּעדראָ קאַלדעראַן.

מע דאַרף נישט לאַנג ברײַען אויף אויסצוטייטשן, וואָסער
מעכטיקער באַזיס פֿאַרן קיום און פֿאַרן וויקס פֿון דער שפּאַנישער
דראַמאַטישער קונסט עס זענען געווען די שטענדיקע בינעס אין
די גרעסערע שטעט, וווּ ס'האָבן דעריבער געקענט שפּילן שטאַבילע
טרופּעס. מאַדריד האָט צום סוף פֿון 16טן יאָרהונדערט (1579 און
1582) באַקומען אַזש צוויי טעאַטער-בנינים מיטאַמאָל. - דער
מרה-שחורהניק פּיליפּ II האָט אין יאָר 1598 טאַקע געאַסרט דראַמאַ-
טישע פֿאַרשטעלונגען, אָבער שוין אין צוויי יאָר אַרום איז די גזירה
בטל געוואָרן (בײַ פּיליפּ III). פּיליפּ IV, ווידער, האָט זייער ליב
געהאַט די סצענע, געלאָזט זיך מאַכן אַ הויפּטעאַטער אין פּאַלאַץ בוען
רעטיראַ און מיט ברייטער האַנט געשטיצט דראַמאַטורגן.

בײַ אַזעלכע פֿאַרהעלטענישן איז פֿאַר אַ ווידערטאַלענט, ווי דע =
וועגאַ, די גאַנצע וועלט געשטאַנען אָפֿן. דעם סעקרעטער פֿון הערצאָג
אַלבאַ איז משמעות נישט שווער געווען צו געפֿינען אַ וועג צו דער
בינע. איין מאָל דאַרטן אויסגענומען, איז ער געוואָרן דער מלך פֿונעם
שפּאַנישן טעאַטער. ער האָט באַהערשט אַלע סצענעס, און דער האָנאָראַר
זײַנער פֿאַר דער ריזיקער צאָל אויפגעפירטע ווערק זאָל האָבן אויס-
געמאַכט 86 טויזנט דיקאַטן (אַ גאַנצער אוצר פֿאַר יענער עפּאָכע).
גלייכצײטיק איז ער געווען סעקרעטער בײַ פֿאַרשידענע הויכגעשטעלטע
לײַט, דערנאָך אָנגענומען דעם אַמט פֿון אַ גלח און שפּעטער באַשענקט
געוואָרן מיט אַ סינעקור ביים הויפּטמאַנאַסטיר אין טאַלעדאָ. אין שפּאַניע

¹ שוין נאָכן האָבן אָנגעשריבן דעם וועלט-אַרימטן ראַמאַן האָט ער זיך אומגעקערט
צו דער בינע און פֿאַרפאַסט נאָך 17 שטיק (8 קאָמעדיעס און 9 אינטערמעדיעס). זיי זענען
יאַ דערגאַנגען צו אונדו.

האָט מען דעם אומגלייבלעך פראָדוקטיוון דיכטער ממש פֿאַרגעטערט. ווען ער פֿלעגט גיין אין גאַס, האָבן אים המונים נאָכגעשטראָמט אַ קוק צו טון אויף אים, פֿרויען זענען אַרויסגעלאָפֿן אויף די באַלקאָנען, און דער קיניג אַליין פֿלעגט זיך אָפּשטעלן אים צו באַגריסן.

קאַדער אַנס דראַמעס זענען זייער געפֿעלן געוואָרן דעם קיניג פֿיליפּ IV, און דער יונגער פּאָעט איז באַשטימט געוואָרן דירעקטאָר פֿון דער הויפּבינע צו שרייבן פֿאַר איר פּיעסעס און אָרגאַניזירן אַלער-האַנט פּרעכטיקע פֿאַרוויילונגען. אָנגענומען אין אַ ריטעראַרדן און דער-נאָך אין גליחישן שטאַנד, פֿאַרזאָרגט אַזויאַרומער מיט חיונה ביו איבערן קאַפּ, איז דער דראַמאַטורג דאָך פֿאַרבליבן כּסדר דינען אין הויף. ס'איז זיך, דאָכט זיך, נישט מיגלעך פֿירצושטעלן גינסטיקערע באַדינגונגען פֿאַר שריפטשטעלערישער אַרבעט. איז טאַקע קיין חידוש נישט, וואָס קאַדעראַן האָט פֿון זיך אַרויסגעגעבן דעם מאַקסימום, צו וועלכן גרויסער טאַלענט און נישט-מיטלמעסיקע בילדונג זענען מסוגל.

ב

1. דער אָנהייב פֿון 16טן יאָרהונדערט איז אין איטאַליע געווען דער טריומף פֿון קלאַסישן אַלטערטום, דער ניצחון פֿון הומאַניזם. דער גייסט פֿון דער גריכיש-ריימישער קולטור האָט רעוואַלוציאַניזירט אויך די קונסט. אין דער טעאַטערוועלט האָט זיך דאָס אויסגעדריקט אין דריי נייעסן:

(א) אין דער פֿאַרוועלטלעכונג פֿון די „הייליקע רעפּרעזענטאַציעס“;

(ב) אין איטאַלענישע טראַגעדיעס, אויפֿן שניט פֿון די אַלט-

גריכישע מייסטערס געשריבענע;

(ג) אין דער קלאַסאַלער צאָל פֿאַרשטעלונגען אויף לאַטייניש.

דאָס אויפֿלעבן די קונסט פֿונעם גריכיש-ריימישן אַלטערטום איז געווען אַ רעאַקציע קעגן דעם אָפּגעשטאַנענן קייט פֿון די „נאַטישע קינסטלער“ און פֿון די „הייליקע פֿאַרשטעלונגען“, האַלט ראַמען ראָלאַן, וואָס כאַראַקטעריזירט זייער פֿאַרביק און איבערצוגעוודיק די עפּאָכע, פֿאַררופֿנדיק זיך אַ סך אויף אַלעס אַנדראָ ד'אַנקאַנאַ. אין דער תקופֿה פֿון די מעדיטשיס האָבן די געדאַכטע „מיסטעריעס“ שוין אויסגעזען ווי אַרכאַישע פֿאַרשטעלונגען; קיינער האָט זיי נישט גענומען ערנצט, דערהויפּט אין די אַריסטאָקראַטישע קלאַסן און אין דער קינסטלערוועלט, וואָס האָט אָנגעפֿירט מיט דער נייער באַוועגונג. דאָס תּחית-המתים פֿון דער קלאַסישער קולטור האָט באַטייט דערוואַכונג פֿון וועלטלעכן גייסט. שוין אין

יאָר 1488, אין פֿלָאָרענץ, ביים אויפֿלירן פֿלאָווטס „צווילינג“, איז צוגעגעבן געוואָרן אַ פֿראַלֿאַג, וווּ ס'איז אָפֿן און ביסיק אַטאַקירט געוואָרן דער קלער (דערעיקרשט די מאַנאַכן). די הויכע גיסטלעכע, נישט איבעריק דעמאָלט אָפֿגעהיטן אין זאַכן פֿון באַגאַטישקייט, האָבן זיך נישט געשניצט צוזושטיין צו דער אַנטיקלעריקאַלער פֿראַפּאָגאַנדע.

בײַ דער דאָזיקער אידעאָלאָגישער רעפּאָרעם אינעם איטאַליענישן טעאַטער האָט אַם מערסטן פּוּבלי געווען פֿלָאָרענצאַ מעדיטי, גערופֿן „דער פֿרעכטיקער“ (il Magnifico) – געלעבט 1448 – 1492. סאַוואַנאַרֿאַלע איז נישט ווייט געווען פֿונעם אמת, פֿירואַרפֿנדיק אים, אַז, וועלנדיק, „דער המון זאַל טראַכטן וועגן פֿאַרגעניגנס און נישט וועגן זײַן טיראַן, מאַכט ער אים פֿאַרשפּילן זיך מיט ספּעקטאַקלען און יום־טובֿים“.

דער טיראַן איז אָבער אַליין געווען נישט קיין מיטלמעסיקער קינסטלער און האָט געשאַפֿן נייע מוסטערן, דורכגעבראַכן נייע וועגן. אין דער פֿראַצעסיע פֿון הייליקן יאַהאַן האָט ער גענומען איינפֿירן היידנישע טעמעס און העלדן (ריימישע קיסריים). דערנאָך האָט ער זיך אינאיינעם מיט זײַנע פּאַעטן פֿאַרנומען איבערצואַרבעטן די „גיסטלעכע רעפּרעזענטאַציעס“ אין וועלטלעכן גיסט. – אין יאָר 1489 האָט ער אַליין פֿאַרפֿאַסט אַ קלאַסישע טראַגעדיע, וואָס דערמאַנט די ווערק פֿון קאַרנעלן, וועלכער האָט געלעבט מיט אַזוי פֿיל יאָר שפּעטער. – אונטערן איינפֿלוס פֿון דער דאָזיקער אַטמאָספֿער האָט פֿאַרענצאַס פֿריינט, פּאַליציאַן, אָנגעשריבן זײַן „אַר פֿיי“ (אויפֿ־געפֿירט געוואָרן אין מאַנטוּע, ביים הויף פֿון די גאַנזאַגן), וואָס קומט פֿאַר ווי אַן איבערגאַנג פֿון דער פֿלאָרענטינער רעליגיעזער טראַגעדיע צו דער פּאַסטאָראַלער טראַגעדיע אויפֿן שטייגער פֿונעם קלאַסישן אַלטערטום.

פֿאַטינישע ספּעקטאַקלען זענען פּסדר געגעבן געוואָרן זינט דעם יאָר 1480 ביזן יאָר 1540 – אין רויים (ביי די פּויפּסן סיקסט IV, אַלעקסאַנדער VI, פֿעאַ X), אורבינאַ, מאַנטוּע, ווענעציע (ווי די אַריסטאָקראַטיע האָט זיך פֿאַר זיי ענטוואַזמירט), און באַזונדערס אין פֿעראַרע, ווי דער הערצאָג הערקולעס I ד'עסטע (1433 – 1505) איז געווען אַזאַ פֿיינדשאַפֿטלעכער לייבֿהאַבער פֿון אַלטערטימלעכער קלאַסישער קונסט, אַז ער האָט אויסגעבויט בײַ זיך אין דער קרוינשטאָט אַ גרויסאַרטיקן טעאַטער־בנין מיט 5.000 פּלעצער (אין יאָר 1502 זענען דאָרט לכּבֿוד זײַן זונס חתונה אין איין וואָך אָפּגעשפּילט געוואָרן פֿינף קאָמעדיעס פֿלאָווטס) און אויסגעהאַלטן אַ טרופּע באַרימטע

אקטאָרן, מיט וועלכע ער פֿלעגט זיך נישט זשענירן אַרומצופֿאַרן אין איטאַליע צו ווייזן זיי אין אַנדערע הייף.

בכֿלל איז עס געווען אַ הויפֿישע זאַך - אָט די דאָזיקע נייע טעאַטערקונסט, די איטאַלענישע ספעקטאַקלען פֿון ריימישן נוסח און די פֿאַרשטעלונגען פֿון אַלטלאַטיינישע קאַמעדיעס.

אין מילאַן איז זי פֿאַרפֿלאַנצט געוואָרן דורך דער טאַכטער פֿון פֿעראַרער הערצאָג, פֿרוי פֿון לודוויק מאַראָ, - בעאַטריטשע ד'עסטע. אין יאָר 1483 האָט זיך נישט קיין אַנדערער, ווי פֿעאַנאַרדאָ דאָ-ווינטשי, דאַרט באַטייליקט אין צוגרייטן די ספעקטאַקלען.

ביי די דערמאָנטע פֿעראַרער לאַטיינישע פֿאַרשטעלונגען פֿון יאָר 1502 זענען די דעקאָראַציעס געמאַכט געוואָרן דורך עטלעכע באַקאַנטע מאַלערס.

אין אורבינאָ, צווישן 1503 - 1508, איז ביים הערצאָג גווידובאַלדאָ געגעבן געוואָרן אַן עשירותדיק אויסגעשטאַטער ספעקטאַקל פֿון טיפֿ אָפּער-באַלעט.

צו דער פֿאַרשטעלונג פֿון אַריאָסטאָס „אונטערגעשטעלטע לייט“ אין וואַטיקאַן (1518) זענען די דעקאָראַציעס געמאַלט געוואָרן דורך ראַפֿאַעלן.

דאַרט, וווּ דאָס טעאַטער האָבן געבויט די ריכטסטע מאַכטהאַבער פֿון דער מדינה און ס'זענען נישט געקאָרגט געוואָרן קיין געלטימטלעך אויף דער דאָזיקער געליבטער פֿאַראינטערעסירונג זייערער, האָט, פֿאַרשטייט זיך, דער זיכערער און אומבאַגרענעצטער פֿינאַנציעלער באַזיס געגעבן אַ מעגלעכקייט צו גרופֿירן אַרום דער בינע די בעסטע שריפֿטשטעלער און די גרעסטע גאונים פֿון דער פֿלאַסטישער קונסט אין יענער עפֿאָכע.

2. אַרום 1530 איז דער גייסט פֿון פֿרייען רענעסאַנס אין איטאַליע געבראַכן געוואָרן דורך פֿאַליטישע, סאָציאַלע און גייסטיקע פֿורעניותן. אין יאָר 1527 האָט קאַרל V (זינט 1516 שפּאַנישער קיניג, זינט 1519 אויך דייטשער קיסר) איינגענומען און אויסגערויבט רוים, מיט דריי יאָר שפּעטער איז דער זעלביקער צאָרן אויסגעגאַסן געוואָרן אויף פֿלאַרענץ. ביידע הויפטשטעט פֿונעם האַלבאינדזל זענען געלעבן אונטערן יאָך.

די באַצווינגער האָבן דאַרט געטריבן זייער הפֿרות; די קאַטוילישע קאָנטעררעפֿאָרמאַציע האָט אויפֿגעהויבן דעם קאָפּ, און די פֿילטויזנט-פֿינגערדיקע האַנט פֿון דער קעמפֿערישער קירך האָט זיך געלייגט אויף אַלץ און אויף אַלעמען, שטרעבנדיק צוריק צו באַציימלען די גאַרע

הערטשאפט, וואָס איז שוין געווען „צו צעלאָזן“; אויך די קליינע פֿירשטלעך, די מיקראָסקאָפֿישע טיראַנען, האָבן נאָכגעטאַנצט, באַמייט זיך פֿון זייער זייט צו פֿאַרשקלאַפֿן דעם פֿרייען געדאַנק פֿון דער איטאַלענישער אויפֿ-לעבונג. די קונסט האָט אויך נישט אויסגעמיטן קיין רדיפֿות: מיקֿלאַנדזשעלאַ איז אַרײַנגעלייגט געוואָרן אין אַ שם פֿון אַ פֿופֿער-בעיקר און אַ פֿאַרשײטלינג, ווער אָנזען האָט מען געשטעלט פֿאַרן מישפט פֿון דער אינקוויזיציע, מאַלעריי איז סתם אַרונטערגעפֿאַלן אונטער אַ חשד, און דעם טעאַטער האָט מען פֿאַרמאַכט דאָס מויל.

אַפֿילו אויף די „הייליקע רעפּרעזענטאַציעס“ איז געוואָרן געוואָרן אַן אומחן, אַ פּשיטא אויף די אַנטיקלאַריקאַלע הויפֿקאַמעדיעס אין קלאַסישן סטיל. מע האָט דעמאָלט געמעגט שפּילן נאָר אַריסטאָקראַטישע קאָמעדיעס – ביי פֿאַרמאַכטע טירן, פֿאַר פֿאַרבעטענע געסט. אָבער אויך נישט לאַנג: די שטימונגען פֿון דער בעסערער געזעלשאַפט זענען דאָ אויך צו אומזשענירט געקומען צום אויסדרוק, און די פֿירשטן האָט דאָס פֿרידענקעריי נישט געשמעקט. האָבן זיי אָנגעהויבן צו פֿאוואַריזירן די אומשולדיקסטע פֿאַרעם פֿונעם אַלטערטימלעכן טעאַטער: די פּאַסטאַ-ראַלע דראַמע, וואָס אַמאָל איז זי אויפֿגעפֿירט געוואָרן מיט כּאָרן און אינטערמעדיעס, אַמאָל אָן זיי, כּמעט תּמיד מיט אומגעזעהרטן לוקסוס פֿון אויסשטאַטונג, אָבער שטעטס אָן קראַפֿט פֿון ליידנשאַפט, אָן דער-הויבנקייט פֿון געדאַנק, אָן פֿרייהייט, אָן מוטיקן אויפֿריכטיקייט: זי איז יוצא געווען מיט וועלטלעכן לעבן, מיט בוכיקע, ראַפֿינירט-זינלעכע שטימונגען, מיט אַריסטאָקראַטישן טרוימערישקייט, מיט מוזיקאַלישקייט פֿון דער נשמה.

אין זין פֿון קונסט איז עס טיילווייז געווען פּראַגרעס (די מוזיק געוואַלטיק אויסגעוואַקסן און אויך די פֿאַראינטערעסירונג מיט איר מצד דער געזעלשאַפט), אָבער אין פֿלל אַרײַן – אַ מאַראַלישער באַרגאַראַפּ (ווייל דער באַנקראַט פֿון איטאַלענישן רענעסאַנס), ווי ספֿירט אויס ראַלאַן, ביי וועמען כּנעם דעם גאַנצן שאַרפֿן אַנאַליז פֿונעם טעאַטער-לעבן אויפֿן האַלבאינדזל זינט 1540 אומגעפֿער.

3. אין 17טן יאָרהונדערט האָט אויף דער איטאַלענישער בינע געקינגט די אַפּער. פֿאַרוועבט איז זי געוואָרן נאָך אין סוף פֿונעם פֿריערדיקן יאָרהונדערט (טאַסאָ, רינוטשיני), אונטער די פֿליגל פֿונעם פֿאַרענטנישער הערצאָגישן הויף, און פֿונאַנדערגעבליט האָט זי זיך דערנאָך אין רוים, אונטערן אַפּיטרופּסות פֿונעם מעצענאַטישן געזינד קאַלאַן און פֿון די דרײַ קאַרדינאַלן באַרבעריני (ברודערזיין פֿונעם

פויפס אורבאן VIII). די לעצטע האָבן אין זייער פּאַלאַץ אויסגעבויט אַן עקסטרע טעאַטער מיט איבער דריי טויזנט פּלעצער פֿאַר צוקוקער.¹

ג

1. אין קאַפּיטל II (ב, 1) איז שוין דערמאָנט געוואָרן די פּאַריזער „אַסאַציאַציע ברידער פֿון דער פּאַסיע“ מיט די זכיות, וואָס זי האָט געהאַט בחזקה אויפֿן סמך פֿון אַ לייטזעליקן קיניגלעכן פּאַטענט. די דאָזיקע קאָרפּאָראַציע האָט באַשטענדיק געהאַט אַן אייגן שפּיל־פּאַרט; פֿריער אינעם פּאַרטערזאַל פֿון שפּיטאַל, טריניטע; דערנאָך אין פּאַלאַץ „דע פֿלאַנדער“, צום סוף אין פּאַלאַץ „דע בורגאָן“. נאָך דעם, ווי מע האָט איר פֿאַרווערט אויפֿצופֿירן רעליגיעזע מיסטעריעס (1542), האָט זי פֿונדעסטוועגן די פּריווילעגיעס נישט אָנגעוווירן, און ביז צום סוף פֿון 17טן יאָרהונדערט עקספּלואַטירט זי, פֿאַרדינגענדיק דעם פֿאַקאַל צו אַנדערע אָנסאַמבלען, וועלטלעכע. אַזוי, צ״בש, האָט אין דער צייט פֿון ל׳״״ XIII (1601 – 1643) געשפּילט דאָרט אַ „קעניגלעכע טרופּע“ (אַזוי איז געווען איר אָפיציעלער נאָמען).

אַ צווייטע שטאַבילע סצענע אין פּאַריז איז געווען דעמאָלט, דאָס טעאַטער פֿון זומפֿ (Le Théâtre du marais), תּחילת אויף דער גאַס de la Poterie, זינט 1635 אויף rue Vieille-du-Temple (דאָ איז אויפֿגעפֿירט געוואָרן קאָנעלס Cid).

הויך דעם האָבן אין 17טן יאָרהונדערט אין פּאַריז און אין דער סביבֿה עקזיסטירט פּריוואַטע טעאַטער-זעלער אין די פּאַלאַצן פֿון דער קעניגלעכער פּאַמיליע און פֿון אַרײַסטאָקראַטישע שלעסער.

אין יאָר 1680 איז פֿאַרגעקומען די גרינדונג פֿון „קאָמעדיע פֿראַנסעז“ אין פּאַריז דורך ל׳״״ XIV (1638 – 1715). דאָס נייע טעאַטער (עקזיסטירט נאָך, הגם נישט אויף דעם זעלביקן אָרט) האָט באַקומען די פּריווילעגיע צו שטעלן טראַגעדיעס און קאָמעדיעס און אַ געלט-סובּסידיע פֿון 12 טויזנט פֿראַנק אַ יאָר (די ערשטע צייט איז עס

¹ מוזיק האָט דעמאָלט געוועלטיקט איבער דער גאָרער קולטורעלער געזעלשאַפֿט אין איטאַליע. אינטערעסאַנט: כּמעט אַלע גרויסע ווענעציאַנער מאָלער פֿון 16טן יאָר-הונדערט (רושארדזשאַנע, טינטאַרעטאַ אין אַנדערע) זענען געווען מוזיקער. דער פויפס לעאָ X האָט צוויי-הויף-ווירטואָן זינגע באַשטימט פּונקט אזאָ שכירות, ווי ראַפּאַעל; אַ לויטנשלעגער דזשיאָמאַריאַ (א ייד) האָט פֿאַר זמן קונסט באַקומען דעם טיטל גראַף און אַ שלאַס במתנה; דער זינגער גאַבריעל מערינאַ איז נאָמינירט געוואָרן אַרצעבישאָף אין באַרי...
70

נאָר מיט דער הילף פֿון פּאָליציי־ישע מיטלען בכוח געווען צו באַקעמפֿן די קאָנקורענץ פֿון די מאַריאַנעטן-פּאַרשטעלונגען אויף די גאַסן, פֿון די וואַנדער-אַקראַבאַטן און מאַרקזינגערס).

ספּעציעלע בינע-פּאַקאַלן - אומעטום, וווּ זיי זענען פּאַראַן, - מוזן פּידוע באַטראַכט ווערן פֿאַר אַ באַווייז פֿון אַ מער אָדער ווייניקער לעבעדיקן טעאַטער-לעבן. גלײַכצײטיק זענען זיי אויך סטימולאַטערס זײַנע, - פּאַר-תּנאי פֿאַר קאָנטינואַטעט, באַזיס פֿאַר צוואַלדיגע (ביים פּאַראַן-זײַן אויך פֿון אַנדערע באַדינגונגען).

2. נאָך אין דער צײַט פֿון די רעליגיעזע מיסטעריעס זענען באַלבאַטיים איבער דער פּראַנציפּיזשער וועלטלעכער דראַמאַטישער קונסט געווען פּלעריי פּריוואַטע געזעלשאַפּטלעכע אָרגאַניזאַציעס (אין פּאַריז און אין פּיל פּראָווינצשטעט).

אין דער קרוינשטאָט האָט זיך צעפֿירט די הענט la Basoche du Parlement («באַסאָש» שטאַמט פֿון basilica «פּאַלאַץ») - פּאַרבאַנד פֿון די קלערקס אויס די פּראָקוראַרישע קאַנצעלאַריעס פֿונעם פּאַרלאַמענט. אים איז אונטערגעוואָרפֿן געווען אַ צווייטער: la Basoche du Châtelet, וווּ מיטגלידער זענען געווען די אָנגעשטעלטע בײַ די נאַטאַריסן, פּראָקוראַרן אַזױו פֿון שאַטלע. געווען אויך l'Empire de Galilée (די קלערקס אויס די פּראָקוראַרישע ביוראָס פֿון דער פּינאַנצ-קאַמער). די דאָזיקע פֿריילעכע אַסאַציאַציעס, וואָס האָבן געהאַט זייערן אַ «קעניג», זייערן אַ «קאַנצלער» וכ', פֿלעגן איינאַרדענען פּעריאָדיש פּאַמפּעזע יום-טובֿים, פּאַראַדן, דעפּילאַדעס און דעסגלײַכן. צו די אַטראַקציעס האָבן דערבײַ געהערט אויפֿפֿירונגען פֿון מימישע מיסטעריעס, «מאַראַליטעטן» און פּאַרסן.

געווען אין פּאַריז יענצמאַלט אויך אַן אַנדער טיפּ קאַרפּאַראַציע, וואָס ס'איז נישט גענוג קלאַר, פֿונאַנצט זי האָט זיך גענומען: «די קינדער אָן זאַרג», «די נאַראַנים» (les Sots); זיי פֿלעגן זיך טראַגן אין אויסטערלישע קאַסטיומען: די מלבושים געל און גרין, אויפֿן קאַפּ אַ קאַפּטער, באַפּוצט מיט אייזל-אויערן און מיט קלימפּערלעך. דער רעפּערטואַר זייערער: נאַרנשפּילן (les sotties).

היות מע האָט געקענט זײַן איינצײטיק מיטגליד הן אין אַ «באַסאָש» הן בײַ די «אַנדאַהניקעס», האָבן די אַלע אָרגאַניזאַציעס מיט דער צײַט זיך צונויפֿגעצדט צונויפֿצוגיסן זייערע רעפּערטואַרן אין איינס.

די «באַסאָש»-לײַט האָבן געוויזן «נאַרנשפּילן» אויפֿן מירמל-שטיינערנעם טיש פֿונעם יוסטיצפּאַלאַץ; די «קינדער אָן

זאָרג" - אום פֿעטן דינסטאָג אויפגעפֿירט אין די שטאָט האָלעס
נאַרנשפּילן מיט „מאָראַליטעטן" און פֿאַרסן אויפֿאַמאָל.

דער סוקצעס האָט געמוזט זײַן גרויס, אויב אַקעגן דער מיט פֿון 15טן
יאָרהונדערט האָבן זײ „ברידער פֿון דער פּאַסיע" - געניטע געשעפֿטסלייט -
פֿאַרבעטן די לױסטיקע חברות אויפֿצוטרייען אין זײער מאָנאָפּאָל־טעאַטער.

ווי שוין פֿאַרמערקט (אויפֿן II, ב, 3), זענען די אַלע זשאַנערס
פֿול געווען מיט סאַטירע, אויך מיט אַקטועל־פּאָליטישע אַקצענטן. מע
האַט זיך איינגעשטעלט אַריינצוזאָגן וועמען מע האָט געפֿונען פֿאַר
נייטיק - אין די צײַטן פֿון שאַרל VII (רעגירט זײַט 1422), פֿון XI
(1461 - 1483), שאַרל VIII (קעניג זײַט 1483). די *sotie* האָט
אַטאַקירט אַלע קלאַסן פֿון דער געזעלשאַפֿט (אַן „אויסגעלאַסענער נאַר"
פֿלעגט זיך באַווייזן אין אונפֿאַרעם פֿון אַ זשאַנדאַר, אַ קאַרוּמפּירטער
נאַר" - אין מונדיר פֿון אַ שוואַט וכ'). באַרירט אַלע פּאָליטישע און סאַ-
ציאַלע פּראָבלעמען מיט אַ דרייַסטקײַט, וואָס מאַכט אַנטשטאַנען ווערן. די
מאַכט האָט דאָס טאַלערייט, אָבער נישט תּמיד. אַמאָל פֿלעגט פֿאַרן אַן
עונש הן אויף די מחברים, הן אויף די אַקטאָרן. דער פּאַרלאַמענט און
דער הויף האָבן אַפֿט געצוימט דאָס פֿרייע אַפֿנקאַנטיקײַט פֿון די עזות-
פענעמער. באַזונדערס האָט פֿראַנסואַ I (געהערשט פֿון 1515 אָן)
געלאָזט זײ פֿילן זײַן האַרטע האַנט. אָבער ס'האַבן זיך אין דער
אייגענער תקופֿה געפֿונען אויך גינער און פֿירשפרע-
כער. צום סוף פֿון פֿופֿצעטן יאָרהונדערט איז דער פּאַעט האַנרי
באָד איינגעזעצט געוואָרן פֿאַר אַ צו סאַטירישער „מאָראַליטעט", אָבער דער
זעלביקער פּאַרלאַמענט, וואָס האָט אים אַזוי האַרב געקנסנט, איז דערנאָך
אויפֿגעטרעטן ווי זײַן פֿאַרטידיקער פֿאַרן הויף.

פֿון XII (1462—1515) האָט די אַלע וועלטלעכע טרופֿעס געגעבן די
פֿולע פֿרייהייט אַפּצולאָכן פֿון וואָס עס האָט זיך זײ נאַר געוואָלט: פֿון זײַנע
מיניסטאָרן, פֿון זײַנע קעפּסוויבער, אַ ביסל פֿון אים אַליין אויך. ער האָט
געזען דעם כּוח פֿון דער „באַסאַש"־חבֿרה און פֿון די „נישט־זאַרגערס" און
געמאַכט זײ פֿאַר אַן אינסטרומענט פֿון זײַן פּאָליטיק,
פֿאַר פֿירער און באַאַרבעטער פֿון דער עפֿנטלעכער
מיינונג (אַ ראַלע, וואָס ווערט אין דער נײַערער צײַט אויסגעפֿירט
דורך דער פרעסע). בשעתן קאַמף מיטן פּויפּס יוליוס II האָט ער
זײ אויך אויסגעניצט ווי אַ פֿלי־זין: מיט זײַן היתר איז אויף דער
עסטראַדע פֿון די שטאַטהאַלעס געוויזן געוואָרן אַ נאַרנשפּיל, ווי דאָס
פּויפּסטום איז געווען דער אָביעקט פֿון אַפּשפּעטערייַ.

3. דער ערשטער פרוו צו באשאפן א קינסטלעריש נאציאנאל = פראנצייזיש טעאטער אין קלאסישן סטיל האט געהערט צו עטיען זשאדעל (1532 - 1573).

אונטערן איינפלוס פונעם איטאליענישן רענעסאנס האט ער פארפאסט די ערשטע פראנצייזישע טראגעדיע, אימיטרנדיק די מוסטערן פונעם קלאסישן אלטערטום: „קלאעפאטער“ האט זי געהייסן. חוץ דעם האט ער אנגעשריבן די ערשטע מאדערנע פראנצייזישע קאמעדיע (גיכער איז עס געווען א פארס): „עזשען“.

דער יונגער, העכסט טאלענטירטער, נאך נאך מער צעלאזענער, שריפטשטעלער, האט גענאסן די גנאד פונעם קעניג האנרי II, און באזונדערס פון זיין שוועסטער מארגעריט, און פארנומען די טעלעוויזי פון א הויפפאט.

ביידע פיעסעס זענען אויפגעפירט געווארן צום ערשטן מאל אין יאר 1552 פארן קעניג אליין.

אין דער טראגעדיע האבן דעמאלט געשפילט ווי אקטארן דער מחבר אליין און עטלעכע פריינט זינע. נאכן ספעקטאקל איז אראנזשירט געווארן א גרויסארטיקער יום-טוב מיט אטראקציעס, וואס האבן געמאכט דעם איינדרוק פון א היינטישן צערעמאניאל עפעס און אפילו ארויסגערופן אן עפנטלעכע פאלעמיק.

4. דער אמתער „פאטער פון דער פראנצייזישער טראגעדיע“ איז געווען פיער קארנעל (1606 - 1684), דער גרויסער קארנעל, ווי מע האט אים גערופן אינעם פאטערלאנד זינעם.

קיין איבעריק גליקלעך לעבן האט ער נישט געהאט, אבער אין אנהייב פון זיין דראמאטורגישער קאריערע געווינען חן ביים אלמעכטיקן קארדינאל רישעליע (דעם פרעמיער-מיניסטער פון לוי XIII) און דערנאך אויך ביים קיניג לוי XIV.

5. קארנעלס קאנקורענט און יורש, דער צווייטער גרויסער פראנצייזישער טראגעדיען-שרייבער, זשאן-באפטיסט ראסין (1639 - 1699), האט געלעבט ביים הויף פון לוי XIV, וואס האט אים פאוואריזירט פאר די אדעס און באשאפן מיט כבוד און אויסצייכענונגען.

אין די געזעלשאפטלעכע און ליטערארישע מחוקותן, וואס פלעגן אויסברעכן נאך אייניקע ווערק ראסינס, איז „דער פראנצייזישער סאפאקל“, ווי מע האט אים דעמאלט א נאמען געגעבן, אפילו געשטיצט געווארן פונעם מעכטיקן פראטעקטער זינעם (דאס האט, אגב, דאך נישט געקענט פארמיידן, ער זאל מוזן אויף גאנצע צוועלף יאר אוועקגיין פון טעאטער).

6. די אמתע פראנצויזישע קאמעדיע - מיט ווערק פון א וועלט-
באטייט - איז די אומשטערבלעכע לעבנספֿרוכט פון זשאן-באפטיסט
פאקלען (פסיידאנים: מאָליער), דעם דאָזיקן טאָפּעצירערן זון,
וואָס איז געוואָרן אַקטאָר, טעאַטער-דירעקטער און דראַמאַטורג אין איין
פּערזאָן (1622 - 1673).

מיט אַן אייגענער טרופּע (l'illustre Théâtre) - דאָס אויסגע-
צייכנטע טעאַטער) צוועלף יאָר נאַכאַנאַנט געוואַנדערט אין דער פּראָווינק,
האַט ער זיך אין פּעזענאַס צופֿעליק געטראָפֿן מיט אַ געוועזענעם
הויכגעשטעלטן שולקאָלעגע, און פֿון דעם מאַמענט אָן איז דער
נאָמען פֿונעם אַנסאַמבל געוואָרן: „קאָמעדיאַנטן פֿון פּרינק
דע-קאָנט“.

דורך דער פּראָטעקציע פֿונעם קעניגס ברודער איז מאָליער אין
יאָר 1658 אָפּגעאַכט געוואָרן קיין פּאַריז, אויפֿגעטרעטן דאָרט מיט
סוקצעס אין ליווער, און דערנאָך געקריגן פֿון לוי XIV די פּריווילי-
עגיע צו שפּילן שטאַביל אין טעאַטער „פּטי-בור באָן“ לעבן פּאַריז.
ס'איז געקומען צו אַן התקרבֿות צווישן דעם קעניג און דעם
קינסטלער, און מאָליערן איז עס פֿיל מאָל צונוצגעקומען.

שונאים האָבן אים נישט געפֿעלט, ווי יעדן געניאַלן נאָואַטער.
1660 האָט מען אים, אָן דעם מאַנאַרכס וויסן, אַרויסגעהייסן פֿון דעם
געדאַכטן טעאַטער-טראָאָל, אָבער ווי נאָר לוי איז דערפֿון געוואָר
געוואָרן, האָט ער באַלד באַפֿוילן איבערצוענטפֿערן צו מאָליערן דעם
„פּאַלע-רואַיאַל“.

1663 האָט איינער אַן אַריסטאָקראַט מיט אַ וואַגיק-קלינגענדיקן
בינאָמען דערלאָנגט צום טראָן אַן אָפּענע מסירה, אַז זיין ליבלינג האָט
חתונה געהאַט מיט אַן אייגענער טאַכטער. דער ענטפֿער אויפֿן נידער-
טרעכטיקייט איז געווען, אַז דער קעניג מיט דער קעניגין האָבן אין
עטלעכע חדשים אַרום איבערגענומען דאָס טויף-עלטערנשאַפֿט איבער דעם
קינסטלערס בכור.

מאַכע פּיעסעס מאָליערס האָבן אַרויסגערופֿן שטורמען פֿון קריטיק
און פֿלעריי באַשוודיקונגען. קנאה און צביעות, סאַציאַלע פֿינישטשאַפֿט
און טיפּשות האָבן זיך דערלאָנגט די הענט צו דערגיין די יאָרן דעם, צו
הויך אויסגעוואַקסענעם „מייסטער. אַמאָל האָט דער קעניג זיך געשטעלט
אויף מאָליערס זייט (אַזוי איז געווען נאָך „דער וויבער שולע“, סוף
1662 און שפּעטער); אַמאָל פֿלעגט זיך שאַפֿן אַ גאַנץ קאָמפּליצירטע
סיטואַציע, ביי וועלכער דעם גערודפֿטן זענען אָבער נישט אָפּגעאַנגען
קיין מעכטיקע ביישטייער.

אזוי האָט די פרעמיערע פֿון „טאַרטיף“ (דעם 12טן מײַ 1664) גורם געווען אַ ווײַלדן אויסבראָך פֿון פֿרומאַקישע פּראָטעסטן קעגן דעם אויטאָר פֿון דער קאַמעדיע, וואָס איז ביז אויף הײַנטיקן טאָג געבליבן אַ שעדעווער אין דער וועלט-ליטעראַטור. לױ? האָט געמוזט נאַכגעבן – פֿאַרווערן דאָס שטיק: צו פֿיל האָט שוין געטומלט און געליאַרעמט דער קלער, מיט וועלכן ער האָט פֿאַר יעדן פּרײַז געוואָלט לעבן בשלום, און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ פֿינפֿיעריקע מלחמה צווישן דער פֿרײַער קונסט און דער פֿינפֿיערער אומטאַלע-ראַנץ: מע לייענט פֿיר דאָס שטיק אין די פּריוואַטע סאַלענען פֿון פֿאַרשידענע אויפֿגעקלערטע פּערן אין פֿאַרײַן; דער קיניג איז מײַסט דעם איסור; די פּיעסע ווערט אויפֿגעפֿירט אין מאָל בײַם דוקס פֿון אַרלעאַן (דריי אַקטן), צוויי מאָל בײַ דער פּרײַנצערסיין פּאַלאַטין (אין גאַנצן); מאָליעירס אָנסאַמבל ווערט נתעלה צום נאָמען: „טרופּע פֿון קיניג“ (מיט אַ יערלעך געהאַט פֿון 6.000 ליווער); דאָס שטיק מיטן הויפּטהעלד באַקומען שינוי-שם, די ערשטע עפּנטלעכע פֿאַרשטעלונג ברענגט אָבער אַ פֿרישן פֿאַרבאַט (דאָס מאָל פֿון דער אַדמיניסטראַטיווער מאַכט); דער קיניג שאַפט אים אָפּ; דער אַרציבישאָף האַרדווען דע-פּערעפֿיקס פֿאַרווערט אונטער אַ חרם צו שפּילן, הערן אָדער לייענען דאָס שטיק; „טאַרטיף“ ווערט געשפּילט בײַ קאָנדע, אין פֿאַרײַן און אין שאַנטיי? (1668); דער קאַמף ענדיקט זיך דאָך (1663) מיט מאָליעירס טרוימף (דער איסור ווערט בטל, און די פּיעסע פֿרײַ געשפּילט אין פֿאַרײַן).¹

7. די אָפּער איז איבערגעטראָגן געוואָרן פֿון אַפּענינישן האַלב-אינדזל קיין פֿאַנקרייך דורכן איטאַלענישן קאַרדינאַל מאַזאַריני (Giulio Mazarini, 1602 – 1661), וואָס איז אין יאָר 1639 אָנגענומען געוואָרן אין פֿאַרנאַציזישן בירגערשאַפֿט, לױט רישעליעס רעקאָמענדאַציע געוואָרן פרעמיער-מיניסטער בײַ לױ? XIII און געבליבן בײַ דעם דאָזיקן כּמעט דיקטאַטאָרישן אַמט אויך בײַ לױ? XIV.

נאָך אין רוים האָט ער ליב געהאַט טעאַטער. ער איז דאָרט אַפֿילו אויפֿגעטרעטן אין רעליגיעזע ספּעקטאַקלען. איינגעאָרדנט זיך אין פֿאַרײַן, האָט ער תּיכּף אויסגעשריבן אַהיין ריימישע מוזיקאַנטן, דערהויפּט פֿונעם פּויפּסנס קאַפּעלע, אַריבערגעבראַכט די באַרימטע זינגערין פֿעאַנאַרע באַראַני (אין איר זענען געווען פֿאַרליבט און ס'האָבן זי באַזונגען מיליטאַן, דער פּויפּס קלימענט IX און אַלע דעמאָליטיקע דיכטער איטאַלענישע), דעם סריס-דיסקאַנט אַטאַ מעלאַני, טעאַטראַלע טעכניקער און מאַשיניסטן און מיט דער הילף פֿון די דערמאַנטע

¹ די קאָמודישע רעאַקציע טראָגט אָבער נאָך די שינאה ביז צום קינסטלעריס קבֿר. מיט גרויס מי קומט אָן צו פּרעלן, מע זאָל מאָליעירן באַגראָבן אויפֿן אָפּיעלען בית-עולם, דערבײַ מוז די קבורה פֿאַרקומען בײַנאַכט, און לױס לייגט מען דעם פֿאַרפּיניקטן גאון הינטערן פּאַרקן.

ברידער באַרבער־ני (צו יענער צינט פּאָליטישע צמיגראַנטן אין פֿראַנקרײך) צוגעגרייט די ערשטע אויף די באַרטנס פֿון דער סענע פֿאַרשטעלונג פֿון אַן עכטער אָפּער: שבת, דעם 2טן מערץ 1647 (אין אויסלאָז פֿון דער קאַרנאוואָל-וואָך) איז אין „פּאַלע-רויאַל“ פֿאַרגעקומען די פרעמיערע פֿון לויזשוי ראָסיס „אַרפּיי“ (דאָס ליברעטאָ האָט געהערט דער פען פֿונעם ריימישן אַבאַט-דיכטער פֿראַנטשעס-קאָבוטי1).

ס'איז פֿאַר דער קרוינשטאַט געווען אַ סענסאַציע, ווי אַיטלעכס נײַקייט. מיין: ס'איז דערפֿון אויסגעוואַקסן אַ גרויסער פּאָליטישער סקאַנדאַל.

שוין 1644, באַר נאָך לעאַנאַרעס אַנקום קיין פּאַריז, איז עפֿנטלעך גערעדט געוואָרן וועגן דעם, אַז מאַזאַריני האָט באַשטמפּערלעך בדעה אַפּצוציען דאָס אויפֿמערקזאַמקייט פֿון די פֿראַנצויזן מיט פֿאַרוויילונגען און מיט די פֿאַרגניגנס, מיט וועלכע ער נעמט-אַפּן די נשמה פֿון דער דאָזיקער אומה און פֿון דער קיניגין גראַמ² (די אַלמנה פֿון לוי XIII, מוטער פֿונעם מינעריעריקן לוי XIV).

די קיניגין האָט זיך באמת גענומען שטאַרק ענטוואַזמירן פֿאַר דער בינע און פֿאַר מוזיק. זי איז געווען אויף דער פרעמיערע פֿון „אַרפּיי“ און דערנאָך שוין נישט דורכ-געלאָזט קיין איין פֿאַרשטעלונג. איין מאָל האָט זי געלאָזט שפּילן די אָפּער לכּבֿוד דער פֿרוי

¹ עס זענען פֿון יענער עפֿאַכע באַקאַנט אויך אַנדערע גיסלעכע מחברים פֿון וועלטלעכע ליברעטאָס.

אין יאָר 1646 זאָל אין דער בישאָפּישער קאַמער פֿון דער שטאַט קאַרפּאַנסטראַס האָבן געשפּילט געוואָרן „אַכעבאַר, דער מאָנאַפּאָלישער קיניג“, אַ מין פֿראַנצויזישע אָפּער מיט ליברעטאָ און מוזיק פֿון אַבאַט מ. א.

נאָך פֿרײַער האָט פֿאַרשידענע אָפּערס אין רוים געשריבן ליברעטאָס קאַרדינאַל ראַספּיאַיאָזי (1637, 1639, 1642).

² אַן אַלטער מוזיקער י. קונרי אין ראַמאַן „Der Musicalische Quak-Salber“, דעה „דער מוזיקאַלישער שווינדלער“ (לײפּסיק 1700), קאַפּיטל 13, האָט געשריבן:

— מוזיק ציט אָפּ פֿון ערנצטער אַרבעט. און דערפֿאַר פּראַטעשירן איר פּאָליטיקער נישט אָן אַ מיין: זיי טוען עס פֿון מלוכישע מאַטיון. אַ במשפּיל — אַיטאַליע: זענע פֿירשטן און מיניסטאַרן האָבן דאָס גאַנצע לאַנד אַנגעשטעקט מיט מוזיק, כדי מע זאָל זיי נישט שטערן אין טון זייערן. — (איך ציטיר נאָך ראַמען ראַלאָן).

און מאַזאַריני איז געווען אַן אַיטאַלענער.

פֿונעם דענישן אמבאטאדער, דערנאך צוויי מאָל לכבוד דער הערצאָגין פֿאַנגווייל. לוי XIV
איז עטלעכע מאָל געקומען צו די ספעקטאַקלען, אויך דער פֿרינץ פֿון אוועלס (שפעטער
שטאַרל II דער ענגלישער) איז געווען צווישן די צוקוקער.

די פֿאַקטן האָבן מוראדיק אויפגעבראַכט דעם פֿאַריזער קלער, וואָס איז אין ענינים
פֿון קונסט בכלל געווען נישט אזוי ליבעראַל, ווי די איטאַלענישע גיטטלעכע, באַזונדערס
לגבי וועלטלעכע דראַמאַטישע פֿאַרשטעלונגען. דערצו נאָך האָט זיך דאָס מחלוקת אָפגעשפּילט
אין דער צייט פֿון דער קאַטוילישער קאָנטער-רעפֿאָרמאַציע. מער פֿון אלץ איז מען געווען
אין כּעס דערויף, וואָס די קיניגין, דעמאָנסטראַטיוו פֿרום (ווערנדיק רעגענטין אין יאָר 1643,
נאָכן טויט פֿון לוי XIII, זאָל זי האָבן אָפּילו פֿאַרברענט אין פֿאַנטענבלאָ מער ווי אויף
הונדערט טויזנט עקי געמעלער מיט אַ צו פֿרענען אינהאַלט), האָט אָנגעהויבן אָפּן זיך צו
ווערן אין טעאַטער, הגם צופֿויער פֿלעגט זי דאָס געוויינטלעך טון בלויז בגנבה,
אינקאָגניטאַ.

אויסגעגאַנגען איז דאָס אַלץ, נאַטירלעך, צום קאָפּ פֿונעם פרעמיער-מיניסטער, וואָס
האַט, ווי דער שטייגער איז, געהאַט נישט ווינציק אומפֿריינט אינעם נייעם פֿאַטער-
לאַנד זינעם.

אַ גלח - ס ע ז ש ע ר מ ע נ - איז אַרויס מיט אַן אָפּענעם פֿראַטעסט קעגן דער
„אומצוכט“. די קיניגין איז געוואָרן אומרויק אין אָנגעפֿרעגט ביי די בישאָפּן: יענע האָבן
איר געראַטן, זי זאָל זיך גאַרנישט מאַכן פֿונעם טומל. דעם זעלבדיקן קנאי האָט זיך אָבער
אַנגעגעבן אַרויסצוקריגן ביי זיבן דאָקטוירים פֿון דער סאַרבאָן אַ דעקלאַראַציע, אַז גערעכט
איז ער: „קריסטן זינדיקן דערמיט, וואָס זיי גייען אין טעאַטער אַרבען, און מלכים דאַרפֿן
פֿאַרטייבן די אַקטאָרן פֿון זייערע מדינות“. די קיניגין האָט געצוונגען אַנדערע 10 צי
12 דאָקטוירים פֿון דער סאַרבאָן מכריו צו זען, אַז אין טעאַטער שטעקט נישט קיין שום
בייז פֿאַר געקריינטע מושלים, און זיי מעגן אַהין קומען.

מ א ז א ר י נ י האָט זיך דערשראַקן.

נאָך מער, ווי די תּרעומות פֿון דער קירך און פֿון די פֿרומאַקעס, איז געפֿערלעך
געווען פֿאַר אים דער באַניץ, וואָס די פֿאַליטישע אָפּאָזיציע האָט געמאַכט פֿון
דעם עפּיאָד.

„אַרפֿיי“ איז אויפגעפֿירט געוואָרן מיט עכט קיניגלעכן לוקסוס. די טרופּע האָט
באַקומען אַ גרויסן לוי; די דעקאָראַציעס, די קאַסטיומען, די מאַשינען האָבן אָפּגעקאַסט
אַ מטמון מיט געלט: אינאיינעם אַרבען האָט דאָס פֿאַרוועלעניש פֿונעם מוזיקאַלישן קאַרדינאַל
בדלות געשטעלט דעם מלוכה-אוצר נישט מינער, ווי אויף דרטיסק טויזנט עקי, - אין
אַ צייט, ווען דאָס לאַנד האָט געזונקען אין אומבאַשריבלעכן אַרעמקייט, און די עפֿנטלעכע
שטיבערן האָבן פֿונדעסטוועגן געהאַלטן אין איין וואַקסן, דערגייענדיק אין יאָר פֿונעם
רייצנדיקן ספעקטאַקל צו דעם, ביי דענצמאַלט קיימאַל נאָך נישט געהערטן סכּום פֿון
142 מיליאָן. די מיטגלידער פֿונעם פֿאַריזער פֿאַרלאַמענט האָבן אַנגעזען פֿאַר זייער חובּ צו
אינפֿאָרמירן די אויסגעהווגערטע מאַסן וועגן אומדערלאָזלעך-אויסברענגערישן באַגייען זיך

מיט זייער מאַרץ און בלוט. אין דער פֿינטלעכער אַגיאַציע איז די אויוון אָנגערופֿענע סומע, ווי ס'פֿירט זיך אין אַזעלכע פֿאַלן, ממשותדיק פֿאַרפֿילעאָכיקט געוואָרן: פֿון מויל צו מויל האָט מען איבערגעגעבן וועגן אַ שלל פֿון פֿיר צי פֿינף מאָל הונדערט טויזנט. דאָס פֿאַלק האָט געברענט פֿאַר צאָרן.

די קעניגין האָט זיך דאָס קנאַפ גענומען צום האַרצן — גלפֿך ווי ס'וואָלט גאַרנישט געשען, געהייסן גרייטן אַ נייע פרעמיערע. מאַזאַרני האָט זיך אַקענגעשטעלט און אויך אין אַ יאָר אַרום, מיט אייגענעם רשות, קעגן ווונטש פֿון הויף, קאַטעגאָריש פֿאַר-ווערט אָן ענלעכע פֿראַיעקטירטע אויפֿפֿירונג, וואָס וואָלט פֿאַרשלונגען נאָך מער געלט, ווי „אַרפֿיי“. ס'האָט אָבער קנאַפ געהאַלפֿן: דער פרעמיער-מיניסטער האָט פֿונעם איינמאַליקן פֿיכטזיניקן מעצענאַטערע אויפֿן מלוכה-חשבון פֿאַנג נאָך דערנאָך געהאַט צו זינגען און צו זאָגן.

בעת דער „פֿאַנדע“ — בירגערקריג אין די יאָרן 1648—1653 (ז'ו' XIV איז געווען מינעריעריק, און ס'איז געקומען צו אַ קאָנפֿליקט צווישן דער קעניגין-רעגענטין און דער הויפֿפֿאַרט — מיטן פֿאַרלאַמענט פֿון איין זעט און דעם פֿעאַדאַלן אַדל, דעם געגענער פֿונעם מאַנאַרכיסטישן אַבסאָלוטיזם, פֿון דער אַנדערער) — האָט מען מאַזאַרינין פֿאַרגעוואָרפֿן דער-עיקרשט דאָס שלעכטע פֿינאַנציעלע ווירטשאַפֿט, און ווי אַ הויפֿט-אילוטראַציע האָט פֿיגורירט דאָס פֿאַרשאַנדין פֿאַנטאַסטישע סומעס מלוכה-געלט אויפֿן „אַרפֿיי“-קאַפֿיז. דער קאַרדינאַל איז געצוונגען געווען צוויי מאָל אָפֿצורייכטן גלות מחוץ פֿראַנקרײַך. צוריקגעקומען צום רודער, האָט ער וועטער פֿראַטעזשירט די פֿראַנצויזישע אָפֿערן-שריבער. צוויי חושים פֿאַרן טויט האָט ער געלאָזט שפֿילן „אַרפֿיי“, אין זינע פריוואַטע אַפֿאַרטאַמענטן.¹

8. דאָס ערשטע אָפֿערן-טעאַטער אין פֿאַריז האָט געמאַכט מאַרקיז דע-סורדעאַ.

ד

1. מיר האָבן שוין פֿאַרצייכנט (אויבן, ז' 55), ווי פֿאַפּולער טעאַטער איז געווען אין ענגלאַנד זינטן סוף פֿון 15טן יאָרהונדערט: קעניגן, רייכע פֿריצים, גייסטלעכע אינסטיטוציעס האָבן אויסגעאַלטן אייגענע טרופֿעס אַקטאָרן. דזשאָן סקעלאַטאָן — דער הויפֿדיכטער (Poeta laureatus) פֿון היינריך VIII — שרייבט אָן אַ „מאַראַליטיעט“, וואָס לגבי אַנדערע צייכנט זי זיך אויס מיט פֿיל אַלוזיעס אויף אַקטועלע געשעענישן און מיט פֿאַלקסוויצן.

¹ זע: ראַמען ראַפֿאַן, Musiciens d'autrefois, ז' 73—129.

אָ פֿאַר ד (סעקווייל) פֿאַרפֿאַסט בשותפות מיט אַן אַנדער שרייבער
 די ערשטע ענגלישע טראַגעדיע אין אייגנטלעכן זין פֿון וואָרט (אין ווייניג
 פֿערן). זי ווערט אויפֿגעפֿירט (1561), נעמט אויס, רופֿט אַרויס גאַכטווער:
 פֿינף געלערנטע יוריסטן שאַפֿן צוזאַמען אַ טראַגעדיע אין סטיל פֿון
 קלאַסישן אַלטערטום (געשפּילט 1563).
 די סצענישע קונסט ווערט אַלץ מער געלײַטזעליקט פֿונעם הויף
 און פֿונעם ברייטן עולם.

זי פֿראַגרעסירט אויך אין טעכנישן זין. תחילת פֿלעגן פֿאַרשטעלונגען
 געגעבן ווערן אויף פֿראַוויזאָרישע סצענעס - אין קירכן און קאַפּעלן,
 אין אַפֿאַרטאַמענטן פֿון מאַגנאַטישע פּאַלאַצן, אין געריכטסזאַלן און אין שול־
 פֿאַקאַלן וכ'. 1576 עקזיסטירט שוין אין פֿאַנדאָן אַ שטענדיק טעאַטער,
 אַינגעפֿאַרנט אין אַ טייל פֿונעם ליקוידירטן מאַגנאַטיר פֿון „שוואַרצע
 נזירים“ און דערפֿאַר גערופֿן: Black-Friars-Theater (עס שפּילן דאָרט
 די אַקטאָרן פֿון גראַף פֿייסטער, דער קעניגס פֿאַוואָריט). עס קומען
 אויף טעאַטערס אויך אין אַנדערע שטאַטקוואַרטאַלן. אין די צייטן פֿון
 דער קעניגין עליזאַבעט (1533 - 1603, רעגירט זינט 1558) און פֿון
 דעם קעניג דזשעק I (1566 - 1625, געהערשט זינט 1603) פֿאַרמאָגט
 שוין דער רעזידענץ-פֿרך 17 שטאַבילע בינעס.

ביידע דערמאָנטע מאַנאַרכן האָבן געהאַט אייגענע הויפּטרופּעס.
 צאַלנדיק זיי אַ רעגולערע גאַזשע און באַשענקענדיק מיט אַ סך פּריווי-
 לעגייעס. דערהויפּט עליזאַבעט איז געווען אַ ליבהאַבערין פֿון דער
 דראַמאַטישער קונסט. דראַמאַטורגן האָבן פֿאַר איר געשריבן הויף-קאָמעדיעס
 (צ"ב דזשאַרדזש אוועסטאָן, דזשאָן פֿירי, פּרווונדיק אַרויסצוברענגען
 אַ סינטעז פֿון דער אַלטער דראַמאַטישער הויף-פּאַעזיע מיט דער פֿאַלקס-
 דראַמע. דער לעצטער האָבן זיך איבערגעגעבן דיכטער מיט טאַלענט,
 בילדונג און וויסן (אַ שטייגער טאַמאַס קידי, דזשאַרדזש פֿיל, ראַבערט
 גריין, קריסטאָפֿער מאַרלוי), - וויליאַם שַעקספּירס פֿאַרגייער, וואָס
 האָבן צוגעגרייט דעם וועג פֿאַרן גרעסטן דראַמאַטורג נאָך די אַלטגריכישע,
 פֿאַרן טיטאַן, וועגן וועלכן דער קאָנקורענט זיינער, דער געלערנטער בען
 דזשאַנסאָן, האָט אין יאָר 1623 געשריבן פּהאַי-לישנא:
 - טריומפֿיר, מײַן ענגלאַנד, מחמת דו קענסט אַנווייזן אויף אַ מענטשן,
 צו וועמען עס מוזן זיך בוקן אַלע סצענעס פֿון אייראָפּע! ער געהערט
 נישט צו איין עפּאַכע, נייערט עקזיסטירט פֿאַר אַלע צייטן...1

1 ציטירט לויט יאהאן שער, „אַלגעמיינע ליטעראַטור־געשיכטע“, רוסישע איבער־

זעצונג (מאָסקווע 1898), II, 31.

דער קאלאָס פֿון סטראַטפֿאַרד האָט זיך באַינ-אָפֿן נישט געקענט קלאָגן דערויף, אַז ער איז נישט קיין נביא אין אייגענעם פֿאַטערלאַנד. דער זון פֿון אַ זעמער אין אַ פֿאַרוואַרפֿענעם העק איז ביים לעבן געוואָרן, דער פֿער [פֿונעם ענגלישן קולטורלעבן. אפילו מאַטעריעל איז אים גאָר נישט שלעכט געגאַנגען: יאַרנלאַנג האָט ער פֿאַרדינט צו 400 פֿונט אַ יאָר (אין היינטיקער וואַליוטע וואָלט עס אויסגעמאַכט פֿיל מער, ווי 2000).

2. נאָך דעם, ווי דער קעמפֿער פֿאַר רעפּובליקאַנישע אידייען און פֿאַרן רעליגיעזן פּוריטאַניזם - קראָמוועל - האָט גובר געווען די אַלטע מאַכט און געקעפט דעם קיניג טשאַרלס I (1600 - 1649, רעגירט זינט 1625), איז געקומען אַן עק אויך צו דער בליצייט פֿון דער ענגלישער דראַמאַטישער קונסט.

דאָס, פֿריילעכע אַלטענגלאַנד (merry Old-England) איז גע-שטאַרבן. צום וואָרט קומען רעליגיעזע פֿאַנאַטיקער און טרוקענע מאַראַליסטן. די פֿאַרביסענע קנאים נעמען איבער די השגחה איבער די נשמות, מיט זיך מיט צוואַנגס-מיטלען צו פֿאַרפֿלאַנצן גאָספֿאַרכטיקייט, פֿרומקייט, שטרענגע מידות. אַלע טעאַטערס ווערן פֿאַרמאַכט, אַקטאָרן שמיסט מען מיט ריטער.

3. נאָך דער רעסטאָוואַציע פֿון דער מאַנאַרכיע ווערן רעהאַבליטירט אויך די רעכט פֿונעם געמיט, - פֿריילעכקייט און קורצווייל. טעאַטער איז צוריק די געליבטע פֿאַרוויילונג פֿון די העכערע קלאַסן, באַזונדערס פֿאַוואַריזירט פֿון קעניג טשאַרלס II (1630 - 1685). דער פֿינאַנציעלער באַזיס - אידעאָל. דראַמאַטורגיע ווערט די בעסטנס באַצאָלטע לייטעראַרישע אַרבעט. דער פֿיפֿיקער דזשאָן דרידען (1631 - 1700) נעמט דעריבער פֿאַרפֿאַסן פּיעסעס. מע לייגט מער אַכט אויף דער טעכנישער זייט פֿון דער בינע: וויליאַם דעווענאַנט (1605 - 1668) זאָרגט פֿאַרן מאַקסימום גלאַנץ און אילוזיע אויף דער סצענע. עס באַווייזן זיך אַרטיסטינס (ביז יענער צייט פֿלעגן פֿרויען-ראַלעס אויסגעפֿירט ווערן דורך איבערגעטוענע מאַנצלייט).

דער לייטעראַריש-עסטעטישער, אידעאָלאָגישער און מאַראַלישער ווערט פֿון דער דזויקער דראַמאַטורגיע איז גאָר נישט פֿויגלדיק: דאָס טעאַטער האָט זיך פֿאַרוואַנדלט אין אַ נעסט פֿון אומבאַגרענעצטן פֿאַר-שניטקייט און צינישטער פֿאַרנאָגראַפֿיע. נאָר דאָס האָט שוין געשטעקט אינעם גיסט פֿון דער עפֿאַכע: נאָך אַ צייט פֿון דעספּאָטיש אַנגעוואַרפֿענעם אַסקעטיזם קומט געוויינטלעך תּמיד און אומעטום אַ רעאַקציע אין די צעלאָנסטע, אומגעצוימטסטע פֿאַרמען.

די עטנאָגראַפֿיש דיטשע פראָווינצן פֿון מערבֿ- און מיטל- אייראָפּע, יענע, וואָס קענען באַצייכנט ווערן מיטן אַלגעמיינעם נאָמען גערמאַניע, אַרומנעמענדיק עלזאַס און שוואַבן, בייערן און עסטרייך, זאַקסן און די איבעריקע, קלענערע טעריטאָריעס, זענען אין דער לאַנגער צייט זינט אויסלאָז מיטלאַטער און ביז דער צווייטער העלפט פֿון 18טן יאָרהונדערט (ד"ה ביז לעסינג'ן 1 און קלינגער'ן 2) צי ענדער ביז געטען 3 און שילער'ן 4) אַ קלאַסישע אילוסטראַציע, ווי נישטיק די דראַמאַטישע קונסט פֿון אַן אומהקען זיין יאָרהונדערטער נאָכאַנאַנט, ווען ס'פֿעלט איר די גינציקע האַנט פֿון אַן אונטערהאַלטנדיקן און שפּיזנדיקן אויווילן אָן.

די קירכלעכע מחלוקתן און די פּאָליטישע און סאָציאַלע קאַמפֿן, וואָס האָבן אויסגעפֿילט דאָס 16טע יאָרהונדערט און די ערשטע העלפט פֿונעם 17טן אין צענטראַל-אייראָפּע, זענען פֿאַר די דייטשישע לענדער - דער שאַכברעט פֿון די פֿאַרביטערטע געראַנגלען - געווען אין יעדן מעגלעכן זין אַ חורבן.

צום סוף פֿון דרייסיקיעריקן קריג (1648) האָט זיך דאָרט אָפּ-געשטעלט קוים אַ צענט-חלק פֿון דער באַפֿעלקערונג (ניין מאָל אזוי פֿיל איז אומגעקומען פֿון שוועד, פֿייער, הונגערויט און מגפֿות); די מאַטע-ריעלע רוינן איז געווען מוראדיק ביז אין-לשער.

אין פֿראַנקרייך האָט זיך צו יענער צייט שוין אויסערגעוויינטלעך געשטאַרקט די קיניגלעכע מאַכט לגבי די פֿעאָדאַלע מאַגנאַטן, און די מלוכה איז מער-ווייניק קאָנסאָלידירט געוואָרן, ווערנדיק איינער פֿון די גרעסטע כוחות אין דער דעמאָליטיקער אינטערנאַציאָנאַלער וועלט. אין דער תקופֿה פֿון לוי XIV האָבן אויפֿגעבלייט די לייטעראַטור, די פּאָעזיע און אויך דאָס טעאַטער (קאָרנעל, ראַסין, מאָליעֿר). - גלייכ-צייטיק איז ענגלאַנד אויסגעוואַקסן צו אַ וועלטמאַכט, שפּרייזנדיק מיט פֿעסטן גאַנג צו אַ פּאָליטיש-דעמאָקראַטישער אָרדענונג, און דאָס 16טע יאָרהונדערט איז געווען די גילדענע עפּאָכע פֿון בריטישן טעאַטער (שעקספֿיר!), פֿונקט ווי דאָס 17טע אין דער אינדול-אימפעריע איז דאָס געווען פֿאַר דער פּאָעזיע (פּאָפּ), פֿאַר דער סאַטירע (סוויפט), פֿאַר דער פֿילאָזאָפֿיע (לוקס).

¹ גאָטהאַרד-אפֿריים לעסינג (1729-1781). ² מאַקסימיליאַן קלינגער (1752-1831).

³ יאָהאַן-וואַלפֿענג געטע (1749-1832). ⁴ יאָהאַן-כריסטאָף-פֿרידריך שילער (1759-1805).

שטעלן מיט זיך פֿאַר אַ בילד פֿון עקסטער צעברעקלונג. די צענדליקער פֿירשטן זענען אויפגעריכט געוואָרן אַ דאַנק דעם קירכלעכן האָב-און-גאַב, וואָס זיי האָבן צערויבט פֿאַר זיכס וועגן, און אַדאַנק דער גרויסער טובֿה, וואָס מאַרטין לױטער האָט זיי געטון, פֿאַרבינדנדיק זיך מיט זיי קעגן די אויסגעדייווערטע און אין לעצטן דלות אַפּקומענדיקע פֿאַלקסמאַסן און אויך קעגן דעם קייזערלעכן טראָן, וואָס קען שוין ווייטער טרייבן בלויז אַן אילוזאָרישע עקזיסטענץ. די קולטור האָט זיך אַפּגעשטעלט אין איר עוואָלוציע.

לױטער, אַ באַגרענעצטער טעאָלאָג און רעליגיעזער פֿאַנאַטיקער אָן אַלגעמיינער בילדונג, - אַ מענטש, וואָס האָט ערלעך געגלייבט אין מציאת-השדים און אין פֿישוף און מכשפות, - האָט נישט בלויז גאַרנישט געאַסן פֿונעם הומאַניזם, וואָס איז אַזוי שוין פֿאַרזיט געוואָרן אין זײַן פֿאַטערלאַנד דורך יאָהאַן רייכלין (1455—1522), דעזידעריוס עראָזם (1467—1536) און אוֹרִיך פֿאַן-גוטן (1488—1523), ניערט נאָך גורם געווען, דער יונגער דײַטשער רענעסאַנס זאָל פֿאַרפֿאַרעט ווערן און אַפּשטאַרבן פֿאַר דער צײַט. אין די ווירבל-שטורעמס פֿון דער עפּאָכע, וואָס איז אין דער דײַטשער געשיכטע באַקאַנט אונטערן אַלגעמיינעם נאַמען: „די רעפֿאָרמאַציע“, זענען געווען אויסגעמישט, צו צײַטן אויסשטרעקנדיק זיך די הענט און צײַטנווייז זיך באַקעמפֿנדיק, די פֿאַר-שידנסטע באַוועגונגען, וואָס דער צײַל זייערער לֵאָזט זיך פֿאַרמולירן, ווי: סאָציאַל-עקאָנאָמישע, פּאָליטישע און גײַסטיקע באַפֿרײַונג פֿון די פֿאַלקס-מאַסן. לױטערן איז געאַנגען קודם-כל און דערעיקרשט אין אַ קירכ-לעכער (און אין אַ געוויסער מאָס אויך רעליגיעז-דאָגמאַטישער) רעפֿאָרעם, און איר צוֹליב האָט ער דאָס איבעריקע מפקיר געווען, און נישט קיין קרייניקייטן, נאָר: דאָס פּאָליטיש-מלוכישע אַחדות פֿון דער אומה, די דעמאָקראַטיזירונג פֿון דער אָרדענונג אין רײַך, אײַנפֿירונג פֿון מער סאָציאַלן יושר, מאַדערניזירונג פֿון דער קולטור.

אַזוי כאַראַקטעריזירט אײַנער אַ דײַטשער לײַטעראַטור-היסטאָריקער די קולטורעלע פֿאַרעלעטענישן אינעם היימלאַנד זײַנעם זינט דעם צווייטן פֿערטל פֿון 16טן יאָרהונדערט ביזן צווייטן פֿערטל פֿונעם 17טן: —
 ... בײַ אַזוינע אומשטענדן האָט די לײַטעראַטור נישט געקענט געדײַען, און בשעת אין ענגלאַנד, איטאַליע, שפּאַניע און אַפֿילו אין פֿאַרטוגאַל (שעקספיר; אַריאָסטאָ און טאַסאָ; לֵאָפּע דע-וועאַ און סער-

¹ Heinrich Kurz, Leitfaden zur Geschichte der deutschen Litteratur (Leipzig 1878) 109 ff.

וואנטעס; קאמאענס) הייבט זיך דער נאציאנאלער גייסט, די לייטעראטור דערגייט צו העכסטער בלווג, פאלט זי אין דייטשלאנד אלץ נידעריקער און האלט זיך צומאל נישט אויף דער שטופע, אויף וועלכער זי איז געשטאנען אין דער צופויערדיקער צייט. דערצו איז נאך צוגעקומען דער כסדר אנהאלטנדיקער אינדיפערענטיזם פון די פירשטן, פון דער אריסטאקראטיע און פון די געלערטע צו דער פאטער-לענדישער לייטעראטור, וואס איז אינגאנצן אריינגע-פאלן אין די הענט פון די עלעמענטן און בילדונג, בי וועלכע דאס ענגהארציקייט פון די רעפארמאטארן האט א תל געמאכט פונעם איינציקן מיטל העכער צו אנטוויקלען די כוחות זייערע - פון א גרויסן נאציאנאלן אויפפלי... אזוי ווי דאס גייסטיקע טון איז דעמאלט געקומען פון דער רעפארמאציע, פון די רעפארמאטערס און זייערע אנהענגער, האט די לייטעראטור געטראגן דערעיקרשט א פראטעסטאנטישן כאראקטער; די קאטוילן האבן זיך מיט איר קנאפ אינטערעסירט, מכל-שכן אז דאס פארהאלטן זיך זייערס צום גייעם גאנג, און אפילו צו דער שפראך, איז געווען פיינטלעך, - זענען טאקע די ווערק זייערע סדרב גארנישט ווערט... —

וועגן דייטשן טעאטער אין יענע צייטן שרייבט ער:

— דאס לייבשאפט צו דראמאטישע פארשטעלונגען האט כסדר געשטיגן און פארשפרייט זיך איבער גאנץ דייטשלאנד, אבער פון דער געוואלטיק גרויסער צאל פיעסעס, וואס זענען אנגעשריבן געווארן אין 16טן יארהונדערט, האט מען בלויז פון געציילטע געוויסט מחוץ די גרענעצן פון זייער ווינארט, אזוי אז קיין איין דיכטער, צומאל קיין איינער פון די בעסטע, האט נישט געקענט האבן די מינדסטע השפעה אויף די אנדערע. נישט גענוג, וואס ס'איז נישט געמאלט געווען אויף דעם אופן קיין שטיק צו א ריוואלוציאציע צווישן די דיכטער, האט חוצתהאלבן די אמביציע אויך נישט געקענט זיי שטופן צו גרעסערע אנטווערנגונגען - איבערן פאלן פון א גרויס געבילדט פובליקום... —

1. די וועלטלעכע דייטשע דראמאטיק איז, ווי געזאגט (קאפ' II, ב, 3; ז' 62 א"ו), רעפרעזענטירט געווען אין 15טן יארהונדערט דורך די קארנאואל-שפילן („פאסטנאכט-שפילן“), זיי זענען ביז טיף אין 16טן יארהונדערט אריין געלעגן אין די הענט פון די בעל-מלאכות.

1 שפאצירט פון מיר.

אויך די מחברים פון די פיעסעס, וואָס זענען נישט אַרויס אַנגאַנים, האָבן נישט געהערט צו די הויפּטלייט: האָנס ראָזנבליט פֿון נירנבערג (אין יאָר 1431 שוין געשריבן און נאָך 1460 אויכעט) - אַ וואַנדערנדיקער „וואַפּן-דיכטער“; האָנס פֿאַלץ אויס וואַרמס (צווישן 1447 און 1482) - באַבירער און ווונדנהייילער; פֿאַמפּילוס גענגנבאָך אויס באַזל (אַקטיוו 1509 - 1522) - בוכדרוקער; האָנס זאַקס אויס נירנבערג (1494 - 1576) - זון פֿון אַ שניידער און אַליין אַ האַנטווערקער; ניקלויס מאַנועל אויס בערן (1484 - 1530) - קונסטמאַלער אַאָ״וו.

אין די הונדערט יאָר צווישן דעם צווייטן פֿערטל פֿונעם 16טן יאָרהונדערט און דעם צווייטן פֿערטל פֿונעם 17טן האָט מען זיי געשפּילט ווי פֿרײער - אין פּריוואַטע דירות אָדער אין שענקען (פֿאַגל אויוון, ז' 62). (פֿאַר די „גייסטלעכע שפּילן“ האָט דער צעך מינסטערזינגער אין נירנבערג אויפגעשטעלט אין יאָר 1550 אַן אַמפּיטעאַטראַלישע געבויט שטענדיק טעאַטערהויז אַן ספּליט און דאַך; אויגסבורג האָט שפּעטער נאָכגעטון).

די קאַרנאַוואַל-שפּילן האָבן נישט געהאַט קיין שום לייטעראַרישן ציי קינסטלערישן ווערט (פֿונקט ווי די „מיסטעריעס“). אין פֿלל אַרײַן זענען דאָס געווען רויע שקיצן - צומאַל אַן אַ פֿלאַן: פּשוט אַ קייט דיאַלאָגן, מאַנאַלאָגן און איבעררעדענישן אַן וואַסער-נישט-איז דראַמאַ-טישער אַקציע, אָבער כּמעט שטעטס מיט אַ געשלעג ווי דער הויפטקערן פֿון דער פֿאַרשטעלונג. סוזשעט: מעקלעריי ביי זנות, סקאַנדאַלן צווישן מאַן-און-ווייב, קאָמישע יריד-עפּיזאָדן, שטיפּערישע שפּיצלעך, שווינד-לערישע שטיקלעך וכו'. די שפּראַך ביז גאָר גראַב און פֿול מיט ניבול-פּה (פֿאַרבאַנגראַפּיע איז געווען דער נאַטוראַליזם פֿון יענע פּרימיטיווע מענטשן, וואָס אין זין פֿון גייסט זענען זיי בכלל נאָך נישט ווייט אַוועק פֿון דער סטאַדיע „נאַטור-שפּיל“).

אַזוי זעט אויס די קונסט, פֿל-זמן די פֿאַלקסמאַסן, אויף וועלכע זי איז אָנגעוויזן און ביי וועלכע אין די הענט זי שטייט אײַן, זענען נאָך נישט געוואָרן זייער אייגענער סווערען, דאָס אייבערשטע פֿון שטייט, דער אויוון אַן אין דער געזעלשאַפּט.

2. נאָך דער רעפֿאָרמאַציע, וואָס האָט ממשותדיק פֿאַרדינערט די מחיצה צווישן גייסטלעכן און וועלטלעכן, איז די דראַמאַטיק אין די זייטשע לענדער מער שוין נישט געבליבן קיין מאַנאַפֿאַל פֿון די בעל-מלאַכות.

דאָס גרויסאַרטיקע פֿונאַנדערבליען זיך פֿונעם ענגלישן טעאַטער

אין 16טן יאָרהונדערט האָט דאָרט דערפֿירט צו אַן איבערפֿראָדוקציע פֿון אַקטאָרן. פֿראַפֿעסיאָנעלע טרופֿעס האָבן זיך דערײַבער אָנגעהויבן אַריבער-צוכאַפֿן אויף גאַסטראָלֹן אויך אויפֿן קאָנטינענט; אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 17טן יאָרהונדערט טרעפֿט מען אַזעלכע וואַנדער-אַנסאַמבלען אין בעלגיע, מערן, פּוילן און, פֿאַרשטייט זיך, אין דײַטשלאַנד אויך - אין די פֿירשטלעכע הייף און אין אַלע רײכשטעט. מע האָט די ענגלישע טרופֿעס געוויינטלעך גערופֿן: „ענגליש=נידערלענד=דישע“ אָדער סתּם „נידערלענדישע“, ווייל זיי פֿלעגן ס׳רובֿ אָנקומען דורך האַלאַנד. תּחילת האָבן זיי געשפּילט אויף ענגליש, דערנאָך אויסגעלערנט זיך דײַטש. צו זיי זענען אויך צוגעשטאַנען אַ סך האַלענדישע און דײַטשע אַקטאָרן, און לִסוף האָבן אַלע טרופֿעס שוין געשפּילט דײַטש. די ענגלישע קאָמפּאַניעס, וואָס פֿלעגן מיטברענגען אַן אייגענעם רעפּערטואַר, האָבן שטאַרק באַאַינפֿלוסט צום גוטן די אַרעמע דײַטשע דראַמאַטיק, מיטהעלפֿענדיק איר צו ווערן אַ ביסל בעסער (לכּל-הפּחות צו פּרוּוון געבן אַקציע און פֿאַרטיפֿן זי, צייכענען לײדנשאַפֿטן און פּסיכאָלאָגיש זיי אויפֿוויקלען וכו').

אין יאָר 1605 האָט הערצאָג היינריך יוליוס פֿון ברוינ=שווייג אויסגעוואַלט אַן אייגענע שטאַבילע טרופֿע (דאָס איז, ווייזט אויס, געווען דאָס עלטסטע הויפּטעאַטער אין דײַטשלאַנד). ער האָט אַליין אויך געשריבן פֿאַלקסטימלעכע שטיק לויטן מוסטער פֿון די ענגלישע קאָמעדיעס, אָבער זייער שוואַכע.

אויך די דאָזיקע - נײַערע - דראַמאַטיק איז, הייסט עס, געלעגן אין פּרוּוואַטע הענט (פֿון די אַקטאָרן אָדער אַנטרעפּרעזענטס). אויב אַ טרופֿע האָט אַמאָל געפֿונען חן אין די אויגן פֿון אַ פּראָווינציעל פֿירשטל און גענאָסן דערפֿון מאַטעריעל, האָט עס קיין געזעלשאַפֿטלעכען באַטייט נישט געקענט האָבן. קיין אַרגאַניזירטע אַטער=לעבן מיט אַ צענט=טראָלן באַווירקפֿונקט, קיין טעאַטער ווי אַ נאַציאָנאַלע אינסטיטוציע האָט דײַטשלאַנד אויך דעמאָלט נישט געהאַט: נישט געווען ווער עס זאָל עס פֿאַרלאַנגען און שאַפֿן.

ק א פ י ט ל IV

אויס די פֿרײַערדיקע דריי קאַפיטלען איז שוין גענוג קלאָר, אַז נאָר אין אַזאַ סביבֿה האָט די דראַמאַטישע קונסט געקענט באַקומען אַ ברייטערן (צי גאָר ברייטן) און טיפּערן (צי גאָר טיפֿן) סאָציאַל=געזעלשאַפֿטלעכען באַטייט, ווי טעאַטער איז געשאַפֿן -

אָדער לכּל־הפּחות געשטיצט און געשיצט - געוואָרן פֿון דעם אױוּן = אָן, ד״ה פֿון יענער מאַכט, וואָס האָט אין דער געגעבענער צײַט געהאַלטן אין אירע הענט דאָס גאַרע קאַלעקטיווע לעבן (ווי די קאַטוילישע קירך אין מיטלאַלטער) אָדער אַ וויכטיקע צווייג זײַנע (די פּאַליטישע און אַדמיניסטראַטיווע קאַמפּעטענץ וכ').

סױועלן אָבער צוניצקומען נאָך אַ פּאַר באַמערקונגען אויף דער דאָזיקער טעמע. אינאיינױעגס זאָל בולטער אַרויסגעבראַכט ווערן די ראַרע פֿון דער בינע בײַ סאַציאַל = פּאַליטישע און געזעל = שאַפּטלעך = קולטורעלע קאַמפֿן אין דער עפּאָכע, וואָס אינטערע = סירט אונדז ספּעציעל אין פֿאַרבינדונג מיט דער ענגערער טעמע וועגן ייִדישן טעאַטער.

מיר וועלן זיך נענטער צוקוקן צו דער סצענע, ווי צו אַ קאַמפֿס = פּלאַץ צווישן אידייען, וואָס האָבן זיך געראַנגלט אינעם פּלל־לעבן, צווישן היפּכדיקע טענדענצן און שטרעמונגען פֿון באַשטימטע תקופּות, - אויך דאָרט, וווּ דער דראַמאַטישער קונסט איז אָפּגעגאַנגען אַ פּראַטע = זשירנדיקער פּאַקטאַר, און זי איז אָנגעױזן געווען בלויז אויף זיך אַליין און אויפֿן פֿרײַען און לויזן אינטערעס פֿון די נישט־אַרגאַניזירטע, ווינציק קולטורעלע און קנאַפּ איינפֿלוסיקע פּאַלקסמאַסן.

א

אין אַרטן גריכנלאַנד איז טעאַטער, ווי געזאָגט, געווען דער באַשאַף פֿון דער גאַנצער אומה: אין גאַנג פֿונעם וואַקסן, אומפֿורעמען זיך, רייכער, ניואַנסירטער און שענער ווערן אַלץ מער באַאַפּיטרופּוסט פֿון דער נאַציאָנאַל = פּאַליטישער קיום = רעם אירער (פֿון דער מלוכה), האָט עס זיך מיט די שפּיצן זײַנע טאַקע אויפֿגעהויבן ביז צום סאַמע הימל פֿון דער אַלמענטשלעכער גײַסטיקער קולטור.

1. פֿריניך איז געווען דער ערשטער אַלטגריכישער דראַמאַטורג, וואָס האָט זיך שוין נישט גענונגעלאָזט מיט לויטער היסטאָרישער סיוזשעטיק, זי איז דורך אים אויפֿגעפֿרישט געוואָרן מיט געשעענישן פֿון זײַן צײַט. דאָס גאַנצע טעאַטער אין אַטען האָט זיך באַגאַסן מיט טרערן אויף דער פֿאַרשטעלונג, וווּ דער דיכטער האָט געוויזן דאָס פֿאַלן פֿון מירעט, באַלד דערנאָך איז פֿאַרווערט געוואָרן צו שפּילן דאָס שטיק און דעם מחבר האָט מען געקאַנסנט מיט טויזנט דראַכמעס פֿאַר דער = מאַנען אויף אַזאַן אופן די מיטבירער דאָס אומגליק, וואָס זיי האָבן אָקערשט געהאַט געליטן. אָבער דעם איינדרוק איז, פֿאַרשטייט זיך, שוין נישט מיגלעך געווען צו פֿאַרווישן.

2. אויף דעם דאָזיקן פֿאַרגייערס וועג האָט זיך געהאַלטן דער געניאַלער עסכיל אין דער טראַגעדיע „די פּערסן“, שילדערנדיק אין איר אַ געשעצניש, אין וועלכן ער האָט זיך אַליין באַטייליקט ווי אַ זעלנער, - קסערקנס אָנפֿאַל אויף גריכנלאַנד און די מוראדיקע מפּלה זינע. ס'איז געווען אַ פּיעסע וועגן אַ נאַציאָנאַלן טריומף, אָבער אַן שאַוויניסטישן באַרימער, ליהיפּוך: מיט אַ גרויסער מאַראַלישער אידיע. דער פּאַעט חנפֿעט נישט די געווינער: דער האַפֿערטיקער האָט געמוזט פֿאַרשפּילן. גוט איז, וואָס מע איז אַרויס מיט אַ ניצחון פֿון אַ קריג, וועלכן מע האָט נישט געוואָלט, אָבער געדענקען דאַרף מען, אַז דאָס העכסטע גליק פֿאַר אַ פֿאַלק ליגט אין שלום, אין האַרמאָנישער פֿונאַנדערוויקלונג פֿון די פּיזישע און גייסטיקע כּוחות.

די גאַנצע שאַפֿונג עסכילס (פֿון אים זענען דערגאַנגען בלויז זיבן טראַגעדיעס, הגם פֿאַרפֿאַסט האָט ער מיסתּמא מער ווי זיבעציק) איז דורגענומען מיטן געדאַנק, אַז איבער דער וועלט הערשט דאָס געזעץ פֿון העכסטן גערעכטיקייט.

דאָס מערקווירדיקסטע ווערק פֿון דעם דראַמאַטורג, וואָס האָט געלעבט מיט איבער 2400 יאָר צוריק, - איינע פֿון די גרעסטע דער-גרייכונגען אין דער וועלטפּאַעזיע בכלל, - איז זיין „געשמידטער פּראַמעטיי“, אַ קינסטלערישע באַאַרבעטונג פֿונעם מאַטיוו וועגן מקדמונים עקזיסטירנדיקן און קיין באַשייד קינמאַל נישט געפֿינענדיקן קאָנפֿליקט צווישן פֿרײַהייט און מוז, צווישן דעם מענטשנס שטרעבונגען און דעם באַגרענעצט=זיין פֿון דער נאַטור זינער. אַן אייביק פּראַבלעם (פּיל, פּיל שפּעטער האָט עס נישט געלאָזט רוען אַ סך גרויסע מערבֿ-אייראָפּעיִשע שריפֿטשטעלער, דערונטער אַזעלכע, ווי געטע און בייראָן).

3. דער יורש פֿון דעם דאָזיקן ווינרעכדיק=שווערן פּאַעט, וואָס האָט זיך געפֿליסט אַ גאַנץ פֿאַלק אויפֿצוהייבן אויף די פֿאַרנעפֿלטע הייכן פֿון רעליגיעז=פּיטאַזאַפּישן סימבאָליזם, - סאַפֿאַקל - האָט אָנגעשריבן אַ 113 פּיעסעס, פֿון וועלכע בלויז זיבן זענען אויפֿגעהיט געוואָרן פֿאַר דער נייער צייטס וועגן. געלעבט אין פּעריקלס פֿריידענקערישער תקופּה מיט אירע הומאַניסטישע טענדענצן, איז ער נישט אַזוי אונטער=געוואָרפֿן געווען דער סאַקראַמענטאַלער טראַדיציע פֿונעם אַלטגריכישן טעאַטער, - דאָס מיסטישע איז ביי אים נישט אַזוי ווייט פֿון דער ערד, דער ספּור-המעשה צייכנט זיך אין פֿלל אַרײַן אויס מיט מער רעאַליזם, די הערדן זענען פּשוטער (נישט לויטער געטער און טיטאַנען). זיין פּאַעזיע איז נאָך פֿול מיטן געהויבענעם אידעאַליזם, וואָס איז געווען

עסקילס אייגנשאפט, אבער עס קלינגען שוין אפ אין איר ראציאנאליסטישע טענער אויך. דער ראמאנטיקער האָט אינעם גייסטיקן לעבן פֿון דער יערנדיקער איבערגאנגס-צייט פֿארנומען אַ גאָר בכבודיק אָרט.

4. דעם דריטן און לעצטן גרויסמיסטער פֿון דער אַלטגריכישער טראַגעדיע, עווריפידן (אויטאָר פֿון אַ 75 - 92 פּיעסעס, פֿון וועלכע נאָר 18 זענען נישט פֿאַרלוירן געגאנגען אינעם שטראַם פֿון דורות), - סאָקראַטס אַ תלמיד, איז אויסגעקומען צו לעבן אין אַן אויסערגעוויינטלעך אומרוקן פֿעריאָד - די סאָציאלע און די פֿאָליטישע פֿאַרעלעטענישן אין אַטען, די רעליגיעזע גלייבונגען, ווי די גאַרע גייסטיקע קולטור, זענען דעמאָלט אויפגעשאַקלט און אויפגערועדערט געווען פֿון אַ טיפֿן, קעסלגרוביק עקבערנדיקן קריזיס. דער דיכטער, בטבע אַ פֿילאָזאָף און ליבהאַבער פֿון שטיין התבודדות, האָט דעם גאַנצן אַרומיקן קאָך דאָך אַרײַנגענומען אין זײַנע ווערק, געווען אַ צד דערביי, אַ טענדענציעזער שרייבער, ווי מע וואָלט עס היינטצוטאָג אָנגערופֿן, אַ העראָלד פֿון נײַע אידיען, און מיטגעהאַלפֿן. דאָס טעאָטער, וואָס איז ביז אים אַלץ געווען אַ טעמפל, זאָל זיך פֿאַרוואַנדלען אין אַ פֿאָליטישן קלוב, מיט אַ 2350 יאָר צוריק אויספֿירן די פֿונקציע פֿון אַ נאָך נישט-פֿאַראַנזענער פרעסע.

ער האָט זיך אַרײַנגעמישט אין אַלע עפֿנטלעכע קאַמפֿן - צי מיט טראַגעדיעס, צי מיט סאַטירישע פּיעסעס, - תמיד אַקטועל און רעאַליסטיש, סוביעקטיוו און סקעפטיש, דער פּעסימיסטישער שפּיגל פֿון אַ גרינלעך אינטערעסאַנטער עפֿאַכע אידעאָלאָגישע רעוויזיעס און בילבול-המוחות.

5. די קאַמעדיע האָט מען אין אַלטגריכנלאַנד תחילת נישט געהאַלטן פֿאַר אַזוי וויכטיק אין געזעלשאַפֿטלעכן זין. זי איז טאַקע דערגאַנגען צו שלמות שפּעטער, ווי די טראַגעדיע. עס האָבן זי דעמאָלט געשמידט איינצייטיק: קראַטין (פֿון זײַנע ווערק זענען באַקאַנט בלויז קליינע פֿראַגעמענטן), קראַטעס (אויך פֿון זײַנע קאַמעדיעס זענען ניצול געוואָרן נאָר שטיקלעך), עוופֿאָליד, אַריסטאָפֿאַן. אַלע זענען זיי געווען אין זייער צייט באַרימט.

דער ערשטער האָט נײַן מאָל געווינען די טראַדיציאָנעלע קאָנקורסן; זײַן עוּבֿדא איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט דערפֿירט די קאַמעדיע צו אַ העכערן ניוואָ, פֿאַרנומען זיך אין איר מיט עטישע און פֿאָליטישע פֿראַבלעמען.

עוּפֿאָליד איז געווען אַ ליידנשאַפֿטלעכער סטיגאַטער, באַניצנדיק

די סצענע פֿאַר אַ פּאָליטישער טריבונע און נישט שוינצנדיק די העכסטע פּערווענלעכקייטן.

וועגן אַריסטאָפּאָנען איז שוין געווען אַ רייד אין קאָפיטל II, א (אויזן, ז' 58). ער האָט געהאַט אַ ביסל מער מזל, ווי זײַנע קאַלעגן: פֿון די 50 קאָמעדיעס, וואָס ער זאָל האָבן פֿאַרפּאַסט, זענען גאַנצע 11 דערגאַנגען צו אונדז. אין זיי ווערן באַרירט אַלע הויפּט-פּראָבלעמען פֿונעם אַטענער געזעלשאַפֿטלעכן לעבן אין יענער צעשטרידלעכער און צעפּאַרענער תקופּה, וואָס איז געמאָלט געוואָרן אויך דורך עווריפּידן. אַריסטאָפּאָן דער שריפּטשטעלער איז געווען דורך-און-דורך פּאָליטישער דיכטער און פּאַרטיימענטש; בייסיק און שטעטיק אָשפּעטנדיק פֿון דער סבֿיבֿה, איז ער גלײַכצײטיק אירס אַ לײַבלעך קינד און אַ מיטצע-שטענער פֿון אירע פֿונדאַמענטן און צוימען.

פֿאַר דער עפּאָכע איז אויך געווען כאַראַקטעריסטיש, וואָס פֿאַר דער שנײַדיקער בײַטש פֿון דער קאָמעדיע זיך צו באַשערעמען, האָבן די אַטענער תקיפּים אײַנגעפֿירט טעאַטער-צענזור. ס'איז פֿאַרבאָטן געוואָרן צו ווייזן אויף דער בינע קאָנקרעטע לעבעדיקע מענטשן (פֿריער האָט דאָס געגאָלטן: עופּאָליד, צ״בש, האָט גיפּטיק אויסגעלאַכט אַלְקִיבִיאַדן; אַריסטאָפּאָן - סאַקראַטן, עווריפּידן). די גזירה זאָל נאָך האָבן געטראָפֿן דעם מחבר פֿון „די רײַטער“ און פֿון „די פֿרעש“: דאָס איז צו דערקענען אין זײַן „פּלוטוס“.

6. די שפּעטערדיקע גריכישע קאָמעדיע האָט דערפֿון געליטן אין זײַן פֿוןפּאָליטישער אַקטואַליטעט און געזעלשאַפֿטלעכן אַנפֿלוס. די דראַמאַטורגן האָבן זיך געמוזט אָפּגעבן בלויז מיט אַלגעמײַן-טיפּישע שטריכן פֿון מענטשלעכן כאַראַקטער, און ס'איז גענומען געוואָרן צו הילף די אַלעגאָריע, וואָס געהערט נישט צו די ווירקענדיקסטע קינסטלערישע מיטלען. מוסטערן: אַנטיפּאָן, אַלעקסיוס.

די נײַערע אַלטגריכישע קאָמעדיע (אין פֿערדן און דריטן יאָרהונדערט פֿאַר דער קריסטלעכער ערע) איז שוין געווען פֿילשטענדיק פֿרײַ פֿון פּאָליטישער באַפֿאַרונג. זי האָט געהאַט צו טון מיט די געוויינטלעכע נאַרישקייטן און לעכערלעכע דערשטנונגען פֿון דער געזעלשאַפֿט, און דאָס עיקרדיקע אין איר איז געווען די אינסאַריגע, געשטיצט אויף פּרויאַטע צי מיטפּאָחזיקע באַציונגען. דער באַרימטסטער פֿאַרטערטער פֿון דעם זשאַנער: מַעגאַנדער (342–290 פֿאַר קריסטוסס געבוירן). מיט אים האָט ריוואַליזירט פֿילע מאָן (געשטאַרבן 262 פֿאַר דער קריסטלעכער צײַטרעכענונג).

7. אויב די אַלטע גריכן זענען נישט פֿאַרגעסן געוואָרן דורך דער מענטשהייט, ווי פֿיל אַנדערע פֿעלקער פֿונעם אַלטערטום, האָבן זיי דאָס צו פֿאַרדאַנקען נאָר זייער קולטור, וואָס איז זינט דער רענעסאַנס-עפּאָכע געוואָרן אויך דער יסוד פֿון דער נײַער אייראָפּעישער, און אין

דער דאָזיקער גיטטיקער ירושה פֿאַרנעמט אַפֿשר דאָס אָנגעזעענסטע אָרט
דאָס טעאַטער, וואָס, יאָרהונדערטער לאַנג אַ פערמאַנענטער, געוואָלדיק
עקספרעסיווער און דינאַמישער פֿאַקטאָר אינעם נאַציאָנאַלן לעבן פֿון דער
העלענישער אומה, איז עס געוואָרן אויך אַן אומשטערבלעכע קרוין אויף
איר געדעכעניש.

ב

די קריסטלעכע טעאַטערקונסט פֿון מיטלאַטער איז, ווי שוין אויוון
(קאַפּיטל I, ד) אָנגעמערקט, געווען דער פראָדוקט פֿון אַ פשרה צווישן
דער קאַטוילישער קירך און דער וועלטלעכער, ביי די ברייטע מאַסן
באַליבטער דראַמאַטיק, וואָס האָט זיך אָפגעשטעלט נאָך פֿון די אַלט-
ריימישע צייטן.

דער קאַמפּראַמיס, וואָס איז געקומען ערשט נאָך אַ זייער לאַנגער,
פֿאַנאַטיש-פֿאַרביטערטער מילחמה פֿון די קירכלעכע אויטאָריטעטן קעגן
טעאַטער - און בכלל קעגן אַלע פֿאַרמען פֿון דראַמאַטישער קונסט, -
האָט אין תּוך פֿאַרגעשטעלט אַ פֿאַרמאַסקירטע קאַפּיטולאַציע פֿון די
קלעריקאַלע כּוחות מיט דער פֿאַרבאָרגענער האַפּענונג צו אונטערייאַכן
דעם „שטן“ דורך מקרבֿ זיין אים צו זיך. די צונויפֿשעמעלצונג פֿון
ליטורגיע און טעאַטער איז אָבער נישט בכּוח געווען אָפּצושאַפֿן דעם
קאַרדינאַלן אַנטאַגאַניזם צווישן פֿרייען וועלטלעכקייט און
אונטערפֿאַרמירטן, מיט אונס אָנגעוואָרפֿענעם און אונטערגעהאַלטענעם
באַגאַטישקייט. דער קאַמף איז אָנגעגאַנגען ווייטער - אין דער
קירכלעכער דראַמאַטיק, ווי אויף אַנדערע סעקטאָרס פֿונעם מיטלאַטערלעכן
לעבן, און האָט סוף-כּל-סוף דערפֿירט דערצו, אַז די וועלטלעכע עלעמענטן
זענען געוואָרן דער דאָמינאַנט אין די אַלע מיני „הייליקע שפּילן“,
פֿלאַסטערנדיק אַזוי-אַרום אין משך פֿון יאָרהונדערטער אַלץ פעולהדיקער
אַ וועג פֿאַר דער פֿרייער הומאַניסטישער דראַמאַטיק פֿון דער נייער צייט.
ווי מיר זעען, איז דאָס מיטלאַטערלעכע קריסטלעכע
טעאַטער אויף אַזאַ אופֿן געווען אַ סאָרט place d'armes פֿאַרן
גרויסן היסטאָרישן געראַנגל צווישן ריימישן קלערי-
קאַליזם און פֿאַלקסטימלעכן וועלטלעכקייט.

1. דער אָנהייב פֿון דער ריימיש-איטאַלישער דראַמאַטישער קונסט
האָט אויך גערטראָגן אַ רעליגיעזן כאַראַקטער, וואָס איז ביסלעכווייז
אויסגעוועפט געוואָרן (פונקט ווי ביי אַנדערע פֿעלקער). אין רוים פֿון די
קייסריים איז די סצענע, פֿאַרשטייט זיך, נישט געווען בעסער און שענער,
ווי דאָס גאַנצע לעבן: זי האָט געוויזן נאָר זנות און בלוטדאָרשט. אין

ערשטן יאָרהונדערט פֿון דער קריסטלעכער ערע האָט די הויפטראַלע אין איינער אַ טראַגעדיע געמוזט שפּילן אַ צום טויט פֿאַרמישפטער פֿאַר- ברעכער: אין פֿינאַל האָט מען אים פֿעבעדיקערהייט פֿאַרברענט אויף דער בינע פֿאַר די אויגן פֿונעם פּובליקום, וואָס האָט זיך געלאָבט מיט דער שוידערלעכער אַטראַקציע. אומבאַשרייבליכע איז געווען דאָס אויס- געצאַנסקייט, וואָס איז געשטימט געוואָרן אויף די אַלטע טעאַטער-ברעטער אין די צייטן פֿון זייער ירידה, אין פֿערדן, פֿילטן און זעקסטן יאָר- הונדערט, באַזונדערס אין די מיזרח-פּראָווינצן פֿון דער ריימישער אימפעריע.

ביז אין מיטל-אַלטער אַרײַן האָבן זיך געהאַטן די ריימישע מימישע שפּילן, אויסגעפֿורעמט אין גראַבע, ס'רובֿ שרעקליכע פֿאַרשייטע מאַסקאַראַדן און פֿאַרסן, וואָס זענען געווען דער רעפּערטואַר פֿון פֿל-מיני פֿיצים (joculatores אין אַלטן רוים) - „זשאַנגלערס“ אין פּראָוואַנק, „יאַגלאַרן“ אין שפּאַניע, „מינסטרעלן“ אין נאָרמאַנישן ענגלאַנד.

2. די קירכנלעכער זענען דעריבער געווען דם-שונאים פֿון טעאַטער און דראַמע.

קווינט-סעפּטימיוס-פֿלאַרענס טערטוליאַן (געבוירן אַרום 160), נעאַפֿיט, גיח און טעאַלאַג, האָט אין ווערק De spectaculis מיטן גאַנצן ברען פֿון זײַן אַפֿריקאַנער טעמפּעראַמענט אַטאַקירט די סצענישע קונסט.

יאַ האַן דער גיילע פֿיציקער (347-407), אויך אַ נעאַפֿיט און הויכער גײַסטלעכער, האָט ענערגיש געפֿאַדערט, ס'זאָלן אויפֿהערן די בלוטיקע צירק-פֿאַרוויינגען. ער איז אָבער געווען אויך אַ גענענער פֿונעם דעמאָליטיקן טעאַטער אין אַלגעמיין, היות די אינסטיטוציע די דאָזיקע האַלט אונטער דעם היידנישן קוק אויף דער וועלט און די פּראַקטישע פּרינציפּן פֿון עבֿודה-זרה. די בינעס פֿון זײַן צײַט האָט ער כאַראַקטעריזירט ווי „באַווינונגען פֿון שטן, ספּעקטאַקלען פֿון אויסגע- שעמטקייט, אוידיטאָריעס פֿון פעסטילענץ און גימנאַזיעס פֿון זנות“.

ענלעך האָבן געשריבן און געפּרעדיקט אַנדערע קריסטלעכע לומדים און לערער אינעם ערשטן יאָרטויזנט פֿון דער נײַער ערע. סינאָדן (צונויפֿפֿאַרן פֿון די גײַסטלעכע - ס'רובֿ אויס אַ באַשטימטן בישאָפֿטום) האָבן אָפֿט (נאָך אין 7טן און 9טן יאָרהונדערט) מיט אַלע מיטלען געשטיצט דעם קרייצצוג קעגן דראַמאַטישער קונסט. קללות און חרמות האָבן זיך געשיט אויף די טעאַטראַלע ספּעקטאַקלען, אויך אויף די אַקטאָרן און אַקטריסעס.

די כוונה איז געווען: אויסצומעקן ביי די נייגעוונענע און פסדן וואקסנדיקע חמרים פראצעדיטן אלע רעשטלעך פון דער פריערדיקער מענטשאַליטעט און פונעם אַלטן לעבנס-אופן - די געוויינשאַפטן, תנועות, השגות, מידות, באַדערפֿענישן און פֿאַרוויילונגען, וואָס פֿון דעם אַלעמען איז די פֿאַרוואַרצלטע דראַמאַטיק, אַ ירושה פֿונעם דיאַניס-קולט און פֿון די סאַטורנאַליעס, געווען אַ פֿרוכט און אַ שפּיגל, אַ קאָנסערוואַטער און פֿאַרשטאַרקער.

3. אָבער עס זענען געגאַנגען יאָרהונדערטער נאָך יאָרהונדערטער, און די היידינישע קולטור האָט דאָך נישט אַנגעוואוירן דאָס לעבנס-פֿעקייט, - אומגעווענדט: ענג זיך צונויפֿגעשוויסט מיט דער נייער רעליגיע, אַרויפֿלייגנדיק אויך אויף איר דעם אַלטראַמאַנישן חותם.

ס'איז נייטיק צו געדענקען, אז דער גאַנצער פֿראַצעס אין מערבֿ-איראָפּע האָט זיך אָפּגעשפּילט אין די ווילדע תקופות פֿון כאָס און חושך-מצרים, ווען אויף די חורבנות פֿון לאַטנישן רוים און פֿאַרריימישטן קאָנסטאַנטינאָפּל האָבן זיך ערשט גענומען אויסבילדן נבע מלוכות פֿון באַרבאַרישע, אויס דער פֿרעמד געקומענע שבטים, וואָס האָבן מיט זייער פֿרימי-טיוער קולטור דערשטיקט די אַלטערטימלעכע, פֿפֿן פֿונאַנדערגעבליטע, און בלוזיז מיט מי אַדאַפּטירט די גאַנץ פֿאַרבליבענע רעשטלעך פֿון דער לעצטער: דאָס ווילגאַרע פֿאַסטן (אין גאַליע, אין איבעריע, אין דאַציע, טיילווייז אויך אין גערמאַניע) און שפּילטערס פֿונעם קולט, פֿון די מנהיגים, פֿון דער לעבנסאַרט, פֿון דער מאַטעריעלער ציוויליזאַציע. פֿון דעם אַלעם אינאַינעם איז אַרויסגעקומען אַ האַלב-מעכאַנישער קאָנגלאַמעראַט, וואָס פֿיל דורות האָבן געדאַרפֿט פֿאַרגיין, און גרויסע אויפֿוויגענישן זענען געווען נייטווענדיק, זנע באַשטאַנדטיילן זאָלן זיך באַהעפֿטן אין אַן אַרגאַנישער מאַטעריע, וואָס איז מסוגל צו יערונג, פֿונאַנדערוויקס, בלומגיבונג און פֿרוכטברענגשאַפֿט.

ווי אַלמעכטיק דאָס קריסטנטום איז נישט געווען, אַמנעמעדיק לאַנד נאָך לאַנד, פֿאָלק נאָך פֿאָלק, האָט עס לאַנג נאָך געהאַט צו טון מיט זיך אליין, מיט איגענע אינע-ווייניקסטע שוועריקייטן, מיט דאָגמאַטישע חילוקי-דעות, מיט שפּאַלטונגען אויף נוסחאות און פעקטעס. דאָס אַרגאַניזאַציאָנעלע באַהערשן אַזויפֿיל צעוואַרפֿענע טעריטאָריעס און פֿאַרשידענע אומות פֿון אַ האַלבן קאָנטינענט איז אויך נישט געווען קיין גרינגע זאַך במש יענצטיקן פֿעלן פֿון גוטע און יוכערע וועגן און פֿון באַקוועמע און וואָללעלע פֿאַרמיטלען. די נבע רעליגיע האָט זיך דעריבער אַנגענומען מער אין דער ברייט, ווי אין דער טיף. די קירך האָט געמוזט פֿאַר ליב נעמען אויפֿוואַויפֿיק פֿרומקייט און ווי-נישט-אויזיק האַלטן דעם פֿאַרמעלן ריטואַל, אַוועקקונדיק דערפֿין, וואָס דאָס טאָג-טעגלעכע לעבן פֿון די פֿריש-געבאַקענע אַדדערענטן פֿלייצט מיטן אַלטן היידינישן געלעגער, און אַפֿילו די קריסטלעכע גליבונגען ווערן דורכגעזאַפט מיט דער פֿאַרדומפּענער געצנדינערישער אַטמאָספֿער.

דערצו נאָך איז דער מענטשן-מאַטעריאַל פֿונעם קלער גוּאַ געווען ביז גאַר מינער-ווערטיק. אזא טערטוליאַן און נאָך אים אַנדערע קירכלעכע אויטאָריטעטן פֿון זמן מאַס האָבן

געוואָרפֿן דאָס קריטישע וואָרט, אז וויסן איז איבעריק און שעדלעך, בעת ס'איז פֿאַרשן דער הייב פֿון גלייבן בלינד. די אומשטענדן העבן מיטגעהאָלפֿן, די דאָזיקע אפּפּאַלגאָיע פֿון עם-הארצות זאָל אויף אַן אמת טרוםפֿירן. דאָס וויסנשאַפֿט, וואָס איז באַשאַפֿן געוואָרן פֿון די אַלטע גריכן, דערנאָך אַ ביסל דערגאַנצט פֿון די ריימער, איז שוין זאָנג געפֿאַלן אַ קרבן פֿון פֿאַרגעסנקייט; קיין גיבט איז נאָך נישט נולד געוואָרן, חוץ דער סכָּף-פֿאַסטישער טעאַלגאָיע, און אויך זי איז צוטריטלעך געווען בלויז פֿאַר די פֿירשטן פֿון דער קירך. דער גאָר גרויסער טייל פֿלי-קודש איז ביז איבערן מיטלעלעטער (און אַ שפּאַך-שטיק ציטט אויך דערנאָך) געוונקען אין אינגאַראַנק, פֿאַרגרעבטקייט און צעלאָזנקייט פֿון יעדן מין. האָט טאַקע אין דער גראַנדיעזער אָרגאַניזאַציע פֿונעם קאַטאָליציזם אונטערן שפּיגעלעכט-היטל פֿון אויסווייניקסטער פּו-ווי-דיסציפּלין געוועלטיקט אַנאַרכיע מל-המינים.¹

4. די פֿאַרניפֿטיקערע און געוועצטערע פֿירער פֿון דער קירך - צו זאָגן: פּעדאַגאָגן און פּאַליטיקער (אפֿשר אַ ביסל דעמאַגאָגן אויך). - זענען פֿסוף געקומען צום שכל, מודה געווען: אַ לעבעדיקער מענטש איז נאָר אַ בשר-וודם, די פּראָפּאַגאַנדע פֿון עקסטרעמען אַסקעטיזם קען אין

¹ ס'איז געמאַלט געווען, דאָס טע אַליגיאַיערי (1265-1321) זאָל זיך אין טראַקטאט וועגן מאָנאַרכיע אָפֿן אַרויסזאָגן קעגן דער וועלטלעכער מאַכט פֿון דער קירך און פֿאַר וועלטלעכן מלוכה שאַפֿט, און אין דער געטלעכער קאַמעדיע קריטיקירן די חסרונות פֿון דער קירך און דאָס פֿאַרדאַרבנקייט פֿון די גיטט-לעכע מיטן פּויפּס בראַש (דער גרויסער דענקער און דיכטער איז אונטער די אויגן פֿאַר-מישפט געוואָרן פֿאַרברענט צו ווערן לעבעדיקערהייט, אָבער נישט דערפֿאַר, נאָר פֿאַר פּאַליטישע סיכוכים, אין וועלכע ער האָט זיך אַקטיוו געמישט).

ס'האָט געגאַלטן, דזשיאָוזאַני באַקאַטשיאָ (1313-1375) זאָל אין דעקאַ-מעראַן שיטן מיט קאַטאָוועסלעך און חווק אויף דעם איטאַלענישן קלער, אויסלאַנדדיק זיין נאָכגיין נאָך תּאוחת און דאָס צביעות זינט, און דעם מחבר זאָל דערפֿאַר קיין הערעלע נישט אַראַפּפֿאַלן פֿון קאַפּ. - ער האָט געשאַפֿן אַ שולע: איטאַלענישע נאָוועליסטן האָבן פּמעט גאַנצע צוויי הונדערט יאָר נאָך אים געלעבט מיט פּינטלעכער סאַטירע אויף די קאַטאָלישע גיטלעכע.

ס'איז אָנגעגאַנגען, אַן איטאַלענישער אַרציבישאָף, מאַטעאָ באַנדעלע (1480-1562), זאָל פֿאַרפֿאַסן אַן אַ שיעור העכסט אוממאַראַלישע און בפֿירוש שענדלעך שמוציקע דערציילונגען, און אים זאָל נאָכטון אַ קאַנאָניק, אַניאָלע פֿירענצואַלאַ (1548).

אין שפּאַניע, וידער, האָט אַ גלח, כּוואַנרו: ז (געבוירן אין אָנהייב פֿון 1514 יאָרהונדערט), געשריבן עראָטישע לידער און - אָפּגעשפּעט אין אַ ראָמאַן פֿונעם קאַטאָלישן קלער פֿאַר זיין געלטגלייכקייט (אַפּילו אין פּויעסלעכן הויף קען מען פֿאַר געלט קויפֿן אַלץ, מחילת עוונות און עולם-הבא דערונטער).

דעם געשילדערטן מיליע אויסנעמען נאָר ביי אַ נישטיקער זאַל יחידים, -
 איז אַ מוז צוצופאַסן די טאַקטיק צו די רעאַלע פֿאַרהעלטענישן, אויב
 ס'איז קלאָר ווי דער טאַג, אַז מיט האַרבקייט וועט מען גאַרנישט אויפֿטון.
 ס'איז דאָך נישט שכּיח, לַמשל, אַזויפֿיל און אַזויפֿיל טויזנטער אַקטאָרן,
 קונצנמאַכערס, אַקראַבאַטן, לַצים, מוזיקאַנטן, זינגער און דעקלאַמאַטערס
 כּסדר צו שמייסן אָדער פֿאַרשפּאַרן אין תּפֿיסות; נאָך ווינציקער איז
 געמאַלט צו טון דאָס מיט די מאַסן, וואָס זענען להוט אויסצולעבן זיך
 אין די תּענוגים פֿון עולם-הזה (די אינקוויזיציע איז אַינגעפֿעדעמט געוואָרן
 אין יאָר 1183 אין ווער אַנע עקסטרע צו פֿאַרטיליקן די אַינגעעקשנטע
 מינים, וואָס האָבן נישט געוואָלט אומקערן זיך צו דער אַפֿיציעלער
 קירך; אין יאָר 1233 איז זי אַינגעפֿירט געוואָרן קעגן דער סעקטע
 אַלביגויער אין דרום-פֿראַנקרײַך; אין 13טן יאָרהונדערט און שפעטער
 האָט זי אָפּגעטון מעשים-תּעוועים אין איטאַליע און שפּאַניע -
 איבער אָפּטריניקע פֿון קריסטנטום, איבער נישט-זיכערע נעאַפֿיטן, איבער
 „מכשפות“ און מאַגיקער, וועלכע מע האָט חושד געווען אין פֿערהאַבן
 מיטן טיפּויל; פֿאַר נאָכגיין „דעם נסיון פֿון דער ראייה“ און די „פֿלייש-
 לעכע תּאווות“ האָט זי נישט פֿאַרברענט, ווייל ס'וואָלט אויסגעקומען
 אַנצוהייבן מיט שייטערהויפּנס קודם-כּל פֿאַר גלחים און מאַנאַכן, בישאָפֿן
 און פּויפּסן...).

די אַלמעכטיקע וואַטיקאַנער שטול, פֿאַר וועלכער פֿירשטן, מלכים,
 קיסרינים האָבן זיך געבויגן, האָט הייסט עס, פֿאַרשפּילט צום רוען המון-
 עם. און ס'האָט זיך באַקומען אַ פֿאַראַדאַקסאַלע זאַגע: פֿון איין זייט
 האָבן די קאַטוילישע אויטאָריטעטן, הויכע גייסטלעכע און סינאָדן, גאָר
 גענומען פֿאַדערן, מע זאָל אָרגאַניזירן „גייסטלעכע פֿאַרשטעלונגען“,
 באַשר זיי ווערן סאַנקציאָנירט ווי אַ פֿאַרעם פֿון ריטוס; פֿון דער אַנדערער
 זייט זענען פּויפּסן און בישאָפֿן נאָך אין 13טן און 14טן יאָרהונדערט
 געצווינגען געווען אָן אויפֿהער אַרײַנצומישן זיך מיט השּתדלחותן, די „הייליקע
 רעפּרעזענטאַציעס“, אין קלויסטער בתּורת תּפֿילה געשפּילט, זאָלן נישט
 אַזוי פֿאַר אומווערדיקט ווערן מיט פֿאַרנאָגראַפֿיע און
 ניבול-פהּ.

5. נישט די „גלייביקע“ און נישט די מאַסע קלענערע כּומרים
 האָבן זיך עפעס געמאַכט דערויס, - מכל-שפּן נאָך דעם, ווי די מיס-
 טעריעס זענען אַרויס פֿון די קירכלעכע בנינים, און די פֿאַקטישע אַדונים
 איבער די ספעקטאַקלען אויף גאַס און מאַרק זענען געוואָרן וועלטלעכע
 אָרגאַניזאַציעס פֿון בירגער, בעל-מלאַכישע צעכן וכו'.

בלויז די שפאנישע „אויטאָס“ און די דייטשע „גניסטלעכע שפילן“ (באַזונדערס די ערשטע) זענען נאָך געהאַלטן געוואָרן אויפֿן ניוואָ פֿון אַ וואַסער-נישט-איז רעליגיעזער פּיעטעט. די איטאַליענישע און פֿראַנצייזישע האָבן זיך געבאָדן אין גבֿלות און צוויילן פשוט אין גאַטלעכסטערונג.

אויף אַזאַ מין דרך האָט דאָס פֿרײַע וועלטלעכקייט גוֹבֿר געווען די קלערקאַלע אונטעריאַכונג, ווי ראָסט צעפֿרעסן די קייטן פֿון פֿרו-מאַקישקייט, צביעות און רעאַקציע. אין היסטאָרישן פֿאַרמעסט פֿון דער קירך קעגן דער דראַמאַטיק, האָט מנצח געווען די לעצטע: תחילת זיך אַרײַנגעריסן אין דער לײַטורגיע; פֿאַרכאַפט דעם קלויסטער גופּא; דערנאָך פֿון אים זיך עמאַנציפּירט, אַרויסשפּרײַזנדיק אין דער ברייטער וועלט אַרײַן; אויף דער פֿרײַ אַלץ מער דערטרענקען דאָס רעשט ביסל ריטוס, די תּפֿילות, הימנען וכ', אין אַ מבול פֿון וועלטלעכקייט, קאַמיום, געלעכטער, ווילגאַריטעט און פֿאַרשײַטקייט; צום סוף (אין אַלע קאַטוי-לישע לענדער, חוץ שפּאַניע) אויף טויט קאַמפּראַמיטירט דעם ענין „מיסטעריע“ גופּא, בלײַבנדיק אויפֿן שלאַכטפֿעלר דער איינציקער פרעטענדענט אויפֿן עתיד, הגם אַלײַן אויך גענוג צעמזיקט און פֿאַר-קריפּלט, פֿאַרוואַרלזאָט און פֿאַרגרעבט.

6. ווי ווונדערלעך דאָס זאָל נישט אויסקוקן, איז עס פֿאַרט געווען אַזוי: די אַנאַרכיע, וואָס איז ביז אויסלאָז מיטלאַטער געווען אַ כאַראַקטעריסטישער סימן פֿון יענע צײַטן אויף פֿאַרשידענע פֿעלדער פֿון לעבן און אין פֿאַרשידענע ווינקלען זײַנע, איז פֿאַר דער פֿאַלקס-דראַמאַטיק געוואָרן דער סוראַגאַט פֿון פֿרײַהייט און אַ באַשיצער פֿון קיום.

היות אָבער ס'איז באין-אופֿן נישט געווען די אַרגאַניזירטע, אויפֿ-געקלערטע און ציבלאַוווסטע פֿרײַהייט פֿון אַן אַלטגריכישן אַטען, האָבן אויך די רעזולטאַטן נישט געקענט זײַן די זעלביקע.

די מיטלאַטערלעכע פֿאַלקסדראַמאַטיק האָט געהאַט מער מעגלעכ-קייט צו צעשטערן, ווי צו בויען. איר היסטאָרישער אַקטיוו לזאָט זיך דעריבער אַזוי פֿעסטשטעלן: זי האָט מיטגעהאַלפֿן אונטערצושווענקען די יסודות פֿון דער קאַטוילישער קירך דורך פֿראַפֿאַגירן די לײַטורגיע און עמאַנציפּירן זיך פֿון איר אַפּיטרופּסות, ווי אויך דורך דער סאַטירע אויפֿן קלער, פֿון די וואַנדער-מאַנאַכן די זולל-וסובאַניקעס און גופּאִים אַנהייבנדיק און ביז צו דער טיאָרע אַרויפֿקלעטערנדיק.

1. אַ קאמפּסטריבונע מיט געזעלשאַפֿטלעך-מוסרנדיקע אָדער פּאָליטישע טענדענצן זענען געווען די פּאַרשטעלונגען פֿון מאָראַליטעטן און „סאָטיס“ אין פֿראַנקרײַך, דערהויפּט אונטערן שוין פֿון לײַבניץ XII (אויװן, ז' 72).

די רעליגיעזע מחלוקתן פֿון 16טן יאָרהונדערט זענען אויך נישט געבליבן אָן אַן אָפּקלאַנג אינעם פֿראַנצייזישן וועלטלעכן טעאַטער: פֿון 59 „מאָראַליטעטן“, וואָס זענען באַקאַנט פֿון יענער עפּאָכע, טראָגן 15 אַ פּאָלעמישן כאַראַקטער מיט פֿלאַמיקער סימפּאַטיע פֿאַר דער רעפּאָרמאַציע.

2. אַ באַסטיאַן פֿון רענעסאַנס אין דער אָפּעניווע קעגן מיטל־אַלטערלעכן פֿינצטערניש און עם-האַרצות און קעגן דעם קלעריקאַלן דרוק אויפֿן פֿרייען געדאַנק און געוויסן האָבן אויפֿן אָפּענינער האַלבאינדזל מיט זיך פֿאַר-געשטעלט די אויפֿפֿירונגען פֿון איטאַליענישע טראַגעדיעס, אויפֿן שניט פֿונעם קלאַסישן אַלטערטום געשריבענע, און פֿון לאַטיינישע פּיעסעס, לויט דער אינציאַטיוו און אונטערן אַפּיטרופּסות פֿון טאָסקאַנער און לאַמבאַר-דישע הערשער-הייף און פֿונעם פּויפּסלעכן טראָן (זע קאַפּ' III, ב, 1).

3. אין אָנהייב פֿון 16טן יאָרהונדערט זענען די ענגלישע „מאָראַליטעטן“ (moral-plays) איבערגעגאַנגען פֿון אַלעגאָריע צום רעאַלן לעבן מיט זינע אַקטועליקייטן.

איינס אַ שטיק אַזוינס – Hycke-Scorner („דער בייזער אָפּשפּע-טער“) שילדערט סאַטיריש דאָס אומזויבערע לעבן אין דער תקופּה פֿון היינריך VIII.

אַנדערע „מאָראַליטעטן“ האָבן געשפּט שטאַף פֿון דער פּאָלעמיק פֿאַר און קעגן פּראָטעסטאַנטיזם.

4. געזעלשאַפֿטלעך און אידייִש קעמפּעריש – אין ברייטערן, אין אַלמענטשלעכן זין – איז געווען דאָס מאַליער-טעאַטער. באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש אין דעם פרט זעט אויס דער קאַמף אַרום „טאַרטיף“ (זע: קאַפּ' III, ג, 6).

5. טעאַטער פֿלעגט אָבער האָבן אויך אַ שלעכטע השפּעה אויף דער געזעלשאַפֿט.

אַ שננדיקער ביישפּיל: די שפּאַנישע סענע אין לאַפּע דע-וועגאַס און פּעדראָ קאַלדעראַנס צייטן. צום אומגליק זענען

ביידע שרביבער געווען גרויסע דראמאטורגן (אויספירלעכער - אויוון, ז' 53, 65 א' 10), אָבער פֿאַנאַטישע קאַטוילן, ביזן מאַרך פֿון די ביינער דורכ-גענומען מיטן גייסט פֿון פּראָזעליטיזם, מיט פֿאַנאַטישער אומטאַלעראַנץ אין זאַכן פֿון אמונה, דם-שונאים פֿון פֿרייען געדאַנק און אוממענטשלעכע אכזרס. דע-וועגאַ, רמשל, האָט אין דער דראַמע *El niño inocente de la Guardia* מיט טיילוואַנישן קנאות געמאַנט, מע זאָל אויסראַטן אַלע יידן אָן יוצא-מן-הפּלִי, און קאַלדער אָן פֿאַלש אַרין אין אַ ווילד התלהבות דערפֿון, וואָס מע האָט די אַלביגויער אַמאָל געברענגט אויף אויטאָ-דאָעס, און דער „הייליקער קעניג“ האָט פּערזענלעך צוגע-פֿייגט אַ האַנט צום מוראדיקן אַכוריות. ביידע שריפטשטעלער, וואָס האָבן מיט זייערע ווערק אין משך פֿון אַ הונדערט יאָר געוועלטיקט אין שפּאַנישן טעאַטער, זענען אַזויערנאָך געווען טאַרקוועמע דעס משרתים, מיט-העלפֿער בײַם פֿאַרשקלאַפֿן און פֿאַרדאַרבן די נשמות פֿון די פֿאַלקסמאַסן, בײַם פֿאַרסאַמען זיי מיט אויסטערלישסטן אַבערגלויבן און נידריקסטער מענטשן-שינאה. אינאיינעם מיטן הויף, מיט דער אַריסטאָקראַטיע און מיט דעם קלער זענען ביידע אין אַ נישט קליינער מאַס מיטשולדיק פֿאַרן מאַראַזם, אין וועלכן די אַמאָל מעכטיקע אומה איז אַריינגעפֿאַלן אונטער דער פֿירונג פֿון אַזוינע דערצייער און פֿערער.

אין ענגלאַנד האָבן מאַנכע דראַמאַטורגן אין דער עריזאַבעט-עפּאָכע פֿאַרשוועכט די בינע-ברעטער מיט ניבויקדיקן חניפֿה-טריבעריי אַויפֿן אַדרעס פֿון דער קיניגין. אַ מוסטער: „דער מישפט איבער פֿאַריסן“ פֿון דזשאָרדזש פֿיל.

5. אַן אינסטרומענט פֿון פֿאַליטיש-געזעלשאַפֿטלעכער רעאַקציע איז געווען די איטאַליענישע פּאַסטאָראַלע דראַמע (*dramma pastorale*), אויסגעפיקט זיך אין דער מיט פֿון 16טן יאָרהונדערט, ווי אַן איבער-גאַנג פֿון אַלטקלאַסישער קאָמעדיע צו ריינער אַפּער און צוגלייך ווי אַ מיטל צו פֿיקווידירן דעם אינטערעס צו די באַפֿרײַענישע אידייען פֿון דער רענעסאַנס-רעוואָלוציע, פֿענקענדיק אים אין דער ספֿערע פֿון נייטראַלער, קוויעטיסטישער עסטעטיק. זע קאַפֿ' III, ב, 2.

מאַזאַריני, האָט מיט גרויס פּעולאָ געצווונגען מוזיק און מוזיקער צו דינען זיין רעגירונג - שרביט ראַפֿאַן. טאַקע מדי צו אילוסטרירן, וויאזוי טעאַטער קען אַמאָל אַויפֿן משהנדיקסטן אַויפֿן פֿאַרשטן דעם פּראָטעסטער זינעם, נישט זעענדיק די סיבה און דאָך ווערנדיק אַ היפּטגעווער אין אַ שווערן פֿאַליטישן פֿאַרויקלעניש, האָבן אַיך אויוון (קאַפֿ' III, ג, 7) באַשריבן דעם „אַרפֿיי“-קאָנפֿליקט, טוענדיק דאָס, אייגנטלעך, מער אויספֿירלעך, ווי די רעם פֿון דער איצטיקער אַרבעט וואָלט דאַרפֿן פֿאַרטראַגן. בײַם אַרויסגעהייסן ווערן פֿון פֿאַראַקרייך וואָלט דער אַלמעכטיקער קאַרדינאַל - מאַכט אַ פֿינע באַמערקונג זיין סעקעטער נאָדע -

געקענט איבערחורן וועגן זיך דאסאייגענע, וואָס פֿו בל יום אַ וויריום נאָז אַ האָט מיט
אַ זיבעצטהאַלבן הונדערט יאָר צופֿויער אויסגערופֿן:

— O, nimis exitio nata theatra mea!

(„אַ, שווערער גירוש, וואָס די סיבה זינע איז מין טעאָטער!“).

און, צווישן אונדז געשמועסט, איז די אָפּער גראָד געווען אַן אומשולדיקע,
פּאָליטיש אינדי־ערענטע און אויך פֿון מאָראַלישן שטאַנדפּונקט גאַנץ קאַרעקטע פֿאַר-
שטעלונג, — איבעריקע הוצאות, ווידער, האָט מען בייַם מאָנאַרכיסטיש-אַבסאָלוטיסטישן
רעזשים געמאַכט איבערגענוג חוץ דעם אויך.

ד

געזעלשאַפֿטלעכע און פּאָליטישע אַקצענטן וואָט געהאַט אַפֿילו זי
נישטיקע דיטשע דראַמאַטיק, וואָס איז געשילדערט אויוון, אין די
קאָפיטלען I (ד, 4 און 5) און III (ה), — עס זענען אָבער, נאַטיר-
לעך, פּרימיטיווע און אַרעמע ספּאַראַדישקייטן.

1. דער צוויי מאָל שוין דערמאַנטער פֿון מיר האָנס ראָזנבלאַט
האַט אין זינע קאַרנאַוואַל־שפּילן געשמיסן די גיטלעכע פֿאַר אויס-
געלאָסנקייט און דעם אַדל פֿאַר מיאוסער לעבנספּירונג. אַקעגן, האָט ער
זיך אַרויסגעוויזן פֿאַר אַ פֿריינט פֿון די שטעט און פֿונעם בירגערטום.

2. נאָך פֿאַר דער רעפּאַרמאַציע האָבן אירע טענדענצן זיך שוין
אַרויסגעריסן בייַם מיליהויזער גלח טעאָדאָריך שערנבערק (1480) אין:
אַ שיינע שפּיל פֿון פֿרוי יוטע, וואָס זאָל, לויט אַ לעגענדע,
האַבן געוועזן זיין פּויפּס אין רוים און דאָרט געגאַנגען צו קינד
אויפֿן טראָן.

1522 איז אין בערן דורך ליבהאַבער, זיין פֿון אַרטיקע באַלבאַטיים,
אויפֿגעפֿירט געוואָרן די פּאַלעמישע „פּאַסטנאַכט־שפּיל“ פֿון ניקלויס
מאַנועל: „פֿון דעם אונטערשיד צווישן דעם פּויפּס און
כריסטוס יעזוס“, שטאַרק זידלעריש לגבי דער „הייליקער שטול“ מיט
אירע פרעלאַטן. — אין אַן אַנדער שפּיל פֿון דעם זעלביקן מחבר („די
טויטנפֿרעסער“) ווערט סאַטיריש דערציילט וועגן געלטגיטיקייט פֿון די
גלחים, וואָס שינדן אָפּ די הויט פֿאַר לווי־ות־מאַכן, און אינאיינעם
דערמיט גייט אין דעם שטיק אַ שאַרפֿע קריטיק פֿונעם גאַנצן קלער
(פֿונעם לעצטן בעטל־מאַנאַך אָנהייבנדיק און מיטן פּויפּס בכבודו ובעצמו
אויסלאָזנדיק).¹

1. אויך אין שפּעטעריקע גיטלעכע שפּילן טרעטן אַלץ שאַרפֿער אַרויס די

ביר. ערלעכע און רעפּאַרמאַט־רישע עלעמענטן“ (קורץ, 81).

3. די קאטוילישע פארטיי איז אויך נישט געשלאָסן. 1531 איז רעפרעזענטירט געוואָרן אַ „באַקשפּיל“ (אַפּהוזקונג פֿון לױטערן און זײַנע נאַכגייער); 1534: „דער ווידוי פֿון דניאל פֿאַן זעסט“ (אויך אַן אַנטי־פּראָטעסטאַנטיש שטיק).

ק א פ י ט ל V

דאָס אין די פֿרײַערדיקע פֿיר קאַפּיטלען באַהאַנדלטע איז אין עצם בלויז אַן אַרײַנפֿיר צו די איבעריקע, אין וועלכע מיר וועלן זיך פֿאַרנעמען מיט דער אייגנטלעכער נעמע פֿון דער אַרבעט:

— פֿאַרוואָס איז דאָס ייִדישע טעאַטער אויפֿגעקומען אזוי שפּעט?

ווי פֿאַר אַן הקדמה וואָלט עס אין פֿלוג געקענט אויסזען אַ ביסל צו לאַנג, ווען נישט דער אומשטאַנד, אַז אַן פֿאַרגלייכנדיקן מאַטעריאַל איז גאָר נישט שכיח ווי געהעריק צו פֿאַרענטפֿערן די געפֿרעגטע קשיא. חוץ דעם זאָל גענומען ווערן אין אַכט, אַז אין די פֿיר צופֿויערדיקע קאַפּיטלען שטעקן שוין גענוג אַנזעעוודיק די אויסגאַנגס־און שטיי־פֿונקטן פֿאַר דער תּשובּה, וואָס וועט זיך אויטאָמאַטיש אויספֿורעמען אין די ווייטער שקיצירטע באַטראַכטונגען.

אין דעם איצטיקן קאַפּיטל — דעם פֿיפֿטן — וועלן מיר רעדן וועגן דעם, פֿון וואָס עס וואָלט זיך בײַ אַ גינסטיקער היסטאָרישער קאָנוקטור יאָ געקענט אויסבילדן אַ ייִדישע טעאַטער־קונסט, און פֿון וואָס נישט.

א

צורשט — אַ ביסל פֿאַלעמיק.

בײַ די ייִדן אין בבל איז געווען אַ מינהג „משורתא דפּוריא“: פֿיר־פֿינף טאָג פֿאַר פֿורים פֿלעגן בחורים מאַכן אַ הילצערנע טאָק, וואָס האָט געדאַרפֿט פֿאַרשטעלן המנען, צובינדן זי מיט אַ שטריק צו אַ רייף און אום פורים אַרויפֿשטעלן אויף אַן אונטערגעצונדענעם שניטעהויפֿן, אַרומטאַנצן אַרום דעם פֿייער מיט געזאַנג און שטיפֿערני, אַלע רגע וויגנדיק די רייף מיט דער המן־פֿיגור איבער די פֿלאַמען, אזוי לאַנג, ביז דער שטריק האָט זיך אָנגעכאַפט, און די טאָק איז אַראָפּגעפֿאַלן אויף דעם פֿלאַקערנדיקן האָלץ און פֿאַרברענט געוואָרן.

לויט אַ דאַקומענט פֿון יאָר 408 און לויט שפּעטערדיקע ידיעות פֿלעגן די ייִדן אין דער מיזרח־ריימישער אימפעריע פורים נאָך

דער מגילה אויפֿשטעלן אויפֿן שולֿהויף אַ תּלֿיה און בײַ שפּאַט-געשרײַען פֿונעם פֿאַרזאַמלטן עולם אויפֿהענגען אויף איר אַ טאַק, וואָס האָט געזאַלט פֿאַרשטעלן המנען. דערנאָך פֿלעגט מען מאַכן פֿײַער און פֿאַרברענען די תּלֿיה אינאיינעם מיט דער פֿיגור.

נתן בר יחיאל פֿון רוים אין „ספֿר ערוך השלם“ (פֿאַרענדיקט אין יאָר 1100, דערנאָנגען צו אונדז אין דעפֿעקטן צושטאַנד) באַשרײַבט דעם זעלביקן מינהג פֿאַר די אײַטאַלענישע ייִדן פֿון זײַן צײַט.

דער באַרימטער קלֿונימוס בן קלֿונימוס דערצײַלט אין זײַן „מסכת פורים“ (פֿאַרפֿאַסט מסתמא אין רוים צווישן 1319 – 1332) פֿון אַ פורים-שפּיל „אירא“ (פּשט?) בײַ די אײַטאַלענישע ייִדן: די קינדער פֿלעגן זיך אויסשטעלן אין צוויי קריגס-שורות קעגנאַזאַמען און באַוואַרפֿן זיך מיט ניס, די דערוואַקסענע האָבן דערווייַל מיט צווינגן פֿון טענענביימער אין די הענט אַרומגעריסן אויף פֿערד איבער די גאַסן אָדער פֿריילעך אַרומגעפֿילדערט בײַם געהילכערני פֿון טרומייטערס און פּאַזוינען אַרום אַ טאַק (אין אַריגינאַל: „אַדם“), וואָס האָט געדאַרפֿט פֿאַרשטעלן המנען און איז געשטאַנען אויף אַ הויכן געשטעל; דערנאָך פֿלעגט מען מיט גרויס אויפֿצוג פֿאַרברענען די טאַק אויף אַ שײַטערהויפֿן.¹

דער בבלֿישער פורים-מינהג איז – מיט אַ געוויסן וואַריאַנט – געווען באַקאַנט אויך די ייִדן אין מצריִם, ווי ס'איז צו זען פֿון אַ דאַקו-מענט, וואָס איז געפֿונען געוואָרן אין דער קאַזירער גניזה.²

אויס אַ פרעמיסלער דאַקומענט פֿון יאָר 1743 ווערט מען געוואַר פֿון אַזאַ מין מינהג דעמאָלט בײַ די ייִדן (צי בלֿויז אין דער איינער שטאָט? צי אויך נאָך וווּ אין גאַליציע?) – פורים פֿלעגט מען נקמה נעמען אָן המנען אויף אַזאַ סימבאָלישן אופֿן: דינגען אַ קריסט און מיט טרנומף-געשרײַען, פֿירן אים איבער די גאַסן און שלאָגן, שיטנדיק דערבײַ מיט וויצן, שפּאַט און זידלערייַ.

ענלעכע פורים-מינהגים (מיט אָדער אָן אַ שײַטערהויפֿן) גילטן בײַ די תּימנער און קאַווקאַזער ייִדן נאָך ביז אויף הייַנטיקן טאַג.³

1 M. G ü d e m a n n, Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Italien (Wien 1884) 211.

2 פֿאַרעפֿנטלעכט אין Genizah Studies (נײַצרק 1909), פֿון דאָרט איבער-גערוקט דורך י. שאַצקי אין „טעאַליט“ (נײַצרק 1924) 1' 3, ז' 30, און דורך ש. ערנסט אין „זרכיוו פֿאַר... טעאַטער...“ I, 34.

3 ש. ערנסט, דאָרט, 35.

איינער פֿון די אויסגערעכנטע פֿאקטן (דער פֿון יאָר 408) איז געווען באַקאנט יאָהאַן=יאַקאָב שודטן,¹ וואָס האָט אים געהאַלטן פֿאַרן מקור פֿון די ייִדישע פֿורים=שפּילן.² י. שיפּער, אָפּשטעלנדיק זיך אויפֿן אַקערשט רעפֿערירטן מאַטעריאַל, פֿרעגט אָפּ דעם דאָזיקן אויספֿיר:³

— פֿון די ידיעות, וועלכע מיר האָבן ביון סוף מיטלאַלטער וועגן דעם באַהאַנדלען פֿורים=מינהג, איז צו זען, אַז די דראַמאַטישע עלעמענטן, וואָס זענען אין אים פֿאַראַן, שטעלן מיט זיך פֿאַר נישט מערער, ווי אַ טאַנץ=פּאַנטאָמימע מיט אַ קאָנקרעטן אינהאַלט,⁴ וועלכער באַלאַנגט צו המנס משה. ווינטער איז די אַנטוויקלונג נישט געגאַנגען!
אָפּילו אויפֿן סמך פֿון די ידיעות, וועלכע מיר האָבן פֿון פּוילן, און וועלכע באַלייכטן דעם מינהג בעת דעם 18טן יאָר=הונדערט, איז אומגעלעך צו מאַכן אַן אויספֿיר וועגן אַן איבער=גאַנג פֿון פּאַנטאָמימע צו דראַמע.

... מיר זעען, אַז דער המן=מאַנעקען האָט זיך פֿאַרוואַנדלט אין אַן אייגנס-אַנגעדונגענעם מענטש, אַ קריסט; מיר דערוויסן זיך ווינטער, אַז די נקמה איבער המנען ווערט פֿון דער, ווינטער חברה"א אויסגעדריקט אין דער פֿאַרעם פֿון שפּאַט=ווערטער, זידלע=רײַען און וויצן.⁴ וואָלט מען געקענט אין פֿלוג מיינען, אַז דאָס שטומקייט פֿון דער פּאַנטאָמימע איז צעשטערט... ווייזט זיך אָבער אַרויס...

אויב די דראַמע זאָל זײַן אַ פֿאַרטיקע, מוז זיך דאָס לישון אַנטפלעקן אין דער פֿאַרעם פֿון וואָרט און קעגנוואָרט,⁴ דהיינו אין דער פֿאַרעם פֿון אַ דיאַלאָג.⁴ ביידע צדדים מוזן רעדן! אין אונדזער פֿאַל אָבער בלייבט דער הויפטראַליסט פֿונעם שפּיל, ווי אין די אַלטע צײַטן, אַ שטומער.⁴ עס מאַכט ווייניק אויס,

1 Jüdische Merkwürdigkeiten (Frankfurt a. Main 1714).

2 מאָרין שטיינשנידער חורט עס איבער ווי אַן השערה. זע זײַן Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, Breslau 1893.

אַרומגערעדט אין מן אַרטיקל, די ייִדישע בינע אין דעם 19טן יאָרהונדערט, טעאַטער-וועלט, אַ וואַרשעווער וואַכנבלאַט, נ' 6 (19) פֿון 18טן פעברואַר 1909.

3 געשיכטע פֿון ייִדישער טעאַטער-קונסט און דראַמע, III (וואַרשע 1928) 7-19.

4 שפּאַצירט אינעם אָריגינאַל.

וואָס מע האָט אויפֿן אָרט פֿונעם אַמאָליקן מאַנעקען אַרזינגעפֿירט אַ לעבעדיקן מענטש. דער דאָזיקער מענטש איז אין תּוֹך געבליבן אַ מאַנעקען: ער שפּילט די ראָלע פֿון אַ מאַנעקען, ער איז אַ קריסט און פֿאַרשטייט אַפֿילו נישט די ווערטער פֿון זײַנע ייִדישע פֿאַרטנערן. — שטעלט זיך שיפּער די קשיא: „איבער וועלכע סיבות האָבן די קערנדלעך פֿון דראַמע, וואָס זענען געווען פֿאַרזייט אין דעם באַהאַנדלען פֿורים-מינהג, נישט געקענט אויסרייפֿן ביזן סוף, הגם ס'האָט שוין נישט ווייט געהאַלטן ביז צום דראַמאַטישן בלײַעכטס? און פֿאַרענטפֿערט זי מיט אַזאַ השפּעה: די מניעה זאָל האָבן געשטעקט אין אַזויגערופֿענע פֿורים-שפּילן“, וואָס די ייִדן אין דײַטשלאַנד האָבן זיך, נישט שפּעטער ווי אין 15טן יאָרהונדערט געשאַפֿן אין אַ פֿאַרעם, וואָס האָט קאַפּירט, די דײַטשע מיסטעריעס און פֿאַסטנאַכט-שפּילן“.

— אויף אַזאַ אופֿן — פֿירט ער אויס — האָט זיך אויפֿן נאַטירלעכן וועג, מיט וועלכן עס איז געגאַנגען די אַנטוויקלונג פֿון דעם באַווסטן פֿורים-מינהג, אַוועקגעשטעלט אַ פֿרעמד מוסטער, וואָס האָט געצויגן אויף זיך דאָס אויפֿמערקזאַמקייט פֿון די פּרימיטיווע ייִדישע פֿאַלקסשפּילן... האָבן די אַריגינעלע ייִדישע קערנדלעך פֿאַר-פֿירן זייער אַמאָליקן ווערט... —

קעגן דער גאַנצער קאַנצעפּציע פֿאַזט זיך דערווידערן וואָס ווייטער קומט:

(א) אויב אינעם פֿורים-מינהג, וואָס האָט עקזיסטירט שוין אין בבל, פֿאַזט זיך ערשט מיט אַן אַנדערטהאַלען יאָרטוויזנט שפּעטער, ספּאַראַדיש-אין אַן איינצלנעם פֿאַל — פֿעסטשטעלן אַזאַ מינימאַלע ענדערונג, ווי דאָס בײַטן די הילצערנע פּיגור אויף אַ לעבעדיקן מענטשן (דערבײַ אַזעלכן, וואָס קען אין דער צערעמאָניע גאָר נישט זײַן אַנדערש ווי שטום), איז אַ בפֿירושע פֿאַנטאַזיע צו רעדן אויף דעם נישטיקן סמך וועגן אַ נאַטירלעכן וועג, מיט וועלכן עס איז געגאַנגען די אַנטוויקלונג פֿונעם באַווסטן פֿורים-מינהג. 15 הונדערט יאָר נאַכאַנאַנט איז דאָך קײן סימן פֿון „אַנטוויקלונג“ נישט צו באַ-מערקן! (שוין צו פֿאַרשווינגן, אַז עס פֿעלט אויך די מינדסטע ראַיה אויף אַ וואָסער-נישט-איז קרובֿעשאַפֿט צווישן דעם פּרעמיסלער מינהג פֿון יאָר 1743 און די אַמאָליקע ייִדישע פֿורים-שפּילערײַען אין בבל, מיצריים, ביזאַנץ, איטאַליע מיט דער תּלּיה, מיטן שײַטערהויפֿן, מיטן שפּרינגען איבערן פֿייער און מיטן פֿאַרברענען די המן-פּיגור).

(ב) דערײַבער איז אפשר גלײַכער נישט צו רעדן וועגן „קערנדלעך פֿון דראַמע, וואָס זענען געווען פֿאַרזייט אין דעם באַהאַנדלען פֿורים-

מינהג". קערנדלעך, פון וועלכע עס שפראצט גארנישט אויס אין משך פון 1500 יאָר, זענען זיכער נישט קיין זריעה. אַ פשיטא איז אַבסאָלוט אומבאַרעכטיקט די פֿאַרזיכערונג, אַז „ס'האַט שוין נישט ווייט געהאַלטן ביז צום דראַמאַטישן בליַעכטס" (ווי איז כאַטש אַ שאַטן באַווייז דערויף? !).

(ג) אין דער אמתן האָט דער פורים-מינהג בכלל נישט געהאַט אין זיך קיין זעלכע דראַמאַטישע עלעמענטן, פֿון וועלכע ס'זאָל זיך קענען אויסוועבן טעאַטער-קונסט. נישט פֿאַראַן דעריבער קיין יסוד צו זוכן אַן אַנאַלאָגיע מיט די אַלטגריכישע צי מיטלאַטערלעך-אייראָפּעיִשע פרעזעדענטן, וווּ מימישע פּאַנטאָמימע = טענץ זענען געוואָרן איבערגאַנג צו דראַמע, נאָך דעם, ווי ס'איז אין זיי אַריינגעפֿלאַכטן געוואָרן דיאַלאָג.

אין העלאַדע האָט זיך די דראַמאַטישע קונסט (טראַגעדיע, קאָמעדיע, סאַטירישע פֿאַרשטעלונג), ווי אויוון (קאָפּ' I, א; II, א) שוין אָנגעוויזן, באַמת אויף אַ נאַטירלעכן וועג פֿון אַרגאַנישער עוואָלוציע אַרויסגעוויקלט אויס די יום-טובֿים, וואָס פֿלעגן פּעריאָדיש געהאַלטן ווערן אין פֿאַר-בינדונג מיט אַן אַלגעמיינעם נאַציאָנאַלן קולט און האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט אַ קאָמפּליצירטן פּראָגראַם. ביי די קאַטאָלישע אומות, ווידער, איז דאָס מיטלאַטערלעכע טעאַטער געווען אַ ליבליעך קינד פֿון דער קירכלעכער ליטורגיע. דער אַלטפּרענקישער פורים-מינהג אינדזערער, אַקעגן, דאַרף פֿאַרשטאַנען ווערן, ווי אַ פּרימי-טיווער אויסבראָך פֿונעם נקמה-אינסטינקט ביים דער-מאַנען זיך אָן אַ געוויסן היסטאָרישן פֿאַקט.

(ד) ענדלעך: אין די דיאַניס-יום-טובֿים, אויך אין דער קאַטוי-לישער קירכלעכער ליטורגיע (און שפּעטער אין די מיסטעריעס), פֿלעגט זיך אין דער אַדער יענער פֿאַרעם באַטייליקן דאָס גאַרע גלייביקע פֿאַלק. דער יידישער פורים-מינהג מיטן פֿאַרברענען אַ המן-פּיגור איז געווען אַן עסק פֿאַר בחורים און קינדער, דערוואַקסענע האָבן דערצו פּמעט קיין שניכות נישט געהאַט (אַ זייער וויכטיקער חילוק!).

(ה) דער אויספֿיר: ווען נישט די „פורים-שפּילן", ווי נאַכטוועכטס די דייטשע „פֿאַסטנאַכט-שפּילן" וכ', וואָלט פֿונעם באַשריבענעם אַלטיידישן פורים-מינהג ס'ווי צומאָל קיין עיבור פֿון דראַמאַטישער קונסט נישט פֿאַרוועבט געוואָרן: נישט געווען פֿון וואָס!

און נאך א לעק דיסקוסיע.

יידישע קולטור-היסטאריקער האָבן אויפֿן סמך פֿון מיטלאַלטערלעכע מקורים צונויפֿגעקליבן אַ בינטל ידיעות וועגן פֿאַרצייטיקשע חתונה-מינהגים בני ייִדן.

למשל: אין די מיזרח-לענדער פֿלעגט מען חתן-פֿלה פֿירן איבער די גאַסן, טראָגנדיק שטורקאַצן פֿון פֿאַרנט. אין באַגדאַד פֿלעגט זיך די פֿראַצעסיע מוזן אַ פֿאַר מאָל אָפּשטעלן, מחמת עולם פֿלעגט פֿון פֿאַרשידענע זייטן ברענגען לעבעדיקע שעפּסן און אוועקלייגן זיי פֿאַרן חתנם פֿיס; דער חתן האָט געמוזט אַנטרעטן אויף יעדן שעפּס, און די אַרומיקע לייט האָבן דערביי אַ געשריי געטון: „קרבן!“ – אין מצריים פֿלעגט די פֿלה מיט אַ מיליטעריש היטל אויפֿן קאַפּ און מיט אַ שווערד אין דער האַנט טאַנצן בראַש פֿון דער חתונה-פֿראַצעסיע; דער חתן און די פֿרײַנט זיינע, אין ווייבערישע מלבושים אָנגעטון, האָבן מיטגעטאַנצט מיט דער פֿלה. – אין שפּאַניע פֿלעגט די חתונה-פֿראַצעסיע געפֿירט ווערן פֿון אַ גרופּע רייטער, וואָס האָבן, אויף די פֿערד זיצנדיק, אויס-געפֿירט אַ שפּיל אין שפינוואַרפֿן. – אין פֿראַנקרײך און דײַטש-לאַנד פֿלעגן נאָך איז 13טן יאָרהונדערט דעם חתן צו דער חופּה באַלייטן זיינע פֿרײַנט, ישיבה-בחורים, אויף פֿערד רײַטנדיק און אויספֿירנדיק דערביי פֿלומרשטע קאַמפֿן מיט שווערדן אָדער שפּיזן. – אין דײַטש-לאַנד איז פֿאַפּולער געווען דער מינהג פֿון „מין-פֿירן“. דער רבֿ מיט די נכבדי-העיר, מיט פֿאַקלטרעגער פֿון פֿאַרנט, מיט אַ קאַפּעלע קלעזמער און מיט די קהילה-שמשים צום סוף צוג, האָבן געפֿירט פֿריער דעם חתן און דערנאָך, אויפֿן זעלביקן אופֿן, די פֿלה, אויפֿן שול-הויף; דאָרט האָט דער חתן אָנגענומען די פֿלה בני דער האַנט, און דער עולם האָט דעמאָלט זיי ביידע באַוואַרפֿן מיט ווייצקערנער, זאָגנדיק דערביי: „חלבֿ חטים ישביעך“. – אין פּוילן פֿלעגט מען אין 15טן יאָרהונדערט נאָך די קידושין אַרויסלאָזן איבער דער חופּה אַ האָן מיט אַ הון.

אויך אין די אויסגעוועכנטע חתונה-מינהגים דערבליקט שיפּערס אויג (III, 20 – 24), טעאַטראַלע עלעמענטן, – פֿון יענעם מין, פֿון וועלכן ביי די גריכן אין אַלטערטום צי ביי די וואַמאַנישע און גערמאַנישע פֿעלקער בעתן מיטלאַלטער (אין 11טן און 12טן יאָרהונדערט) איז, אויף אַ נאַטירלעכן אופֿן געוואָרן „שוישפּיל“ (דורך דעם, וואָס די טענצער האָבן אָנגעהויבן צו רעדן), די דראַמאַטישע קערנדלעך אין

1 זע אויך אין מען צום ייִדישן וואָקאַליזם, I (וואַרשע 1920), רעגיסטער.

אונדזערע מיטלאַטערלעכע חתונה-מינהגים" האָבן נישט זוכה געווען צו ווערן די זריעה פֿון דראַמאַטישער קונסט, און ווידעראַמאָל זאָל דער שטער האָבן געשטעקט אין די פֿוריים=שפּילן, וואָס זענען אויסגעקומען „אויף אַן אומנאַטירלעכן, קינסטלעכן אופֿן: מיט דער הילף פֿון פֿרעמדע מוסטערן, וועלכע מע האָט גענומען דערעיקרשט פֿון די דײַטשן“.

אויך די דאָזיקע געדאַנקען בעטן זיך, מע זאָל זיי אָפֿפֿרענגן.

(א) אָבעראַמאָל: דורכויס פֿאַלטש איז די אַנאַלאָגיע מיט די אַלטגריכן צי מיט די מערבֿ-אייראָפּעיִשע פֿעלקער פֿון דער מיטלאַטערלעכער עפֿאַכע (פֿײַג איוון, א). אַן איינצלנער מינהג, אַזעלכער צי אַן אַנדערער (ביי תנאים צי חתונה, ביי געבוירן=ווערן פֿון אַ קינד צי ביי זיין דער-גרייכן צייטיקייט, ביי גענעזן=ווערן פֿון אַ חוּלָה צי ביי אַ לוויה פֿון אַ בר־מינן און דעס גלייכן), האָט העכסטנס אַ סימבאָלישן באַטייט, וואָס גייט דערצו נאָך מיט דער צייט פֿאַרלוירן, אַזוי אַז עס שטעלט זיך ס׳רובֿ אָפּ בלויז אַ מעכאַניש פֿאַרמעלע פֿונקציע; סײַ סאַצאַל און סײַ פּסיכאָלאָגיש איז ער באַיך=אופֿן נישט קיין דערשיינונג פֿון אַזאַ קאַטעגאָריע, ווי אַ דיאָניס-קורט אָדער די קאַטוילישע ליטורגיע, צוויי אינסטיטוטן, וואָס איטלעכער פֿון זיי איז געווען דער אויסדרוק פֿון אַן אייגן סיסטעם אידייען און גלייבונגען, צוגוילגעפֿלאַכטן מיט אַ ריכער סיוזשעטיק און באַוואָפֿנט מיט אַ ריזיקער סוגעסטיווער קראַפֿט.

(ב) דער אָדער יענער פֿאַרטיקולערער מינהג צי די אָדער יענע ספּעציעלע צערעמאָניע, וואָס ווערן אָפּגעהיט ביי דעם אָדער יענעם (פֿריידיקן צי טרויעריקן) געשעעניש אין אַ משפּחה, קענען, פֿאַרשטייט זיך, ווי יעטוועדער אַנדער פֿאַקט פֿונעם רעאַלן לעבן, פֿאַרניצט ווערן אין אַ דראַמאַטישן ווערק, דעמאָלט, בעת די טעאַטער-קונסט עקזיסטירט שוין, אַרויסגעהויבן זיך פֿון אַנדערע מקורים, אָבער אַרײַן פֿאַר זיך פֿעלט זיי דאָס מסוגלשאַפֿט צו ווערן דאָס איי, פֿון וועלכן ס׳זאָל זיך מיט דער צייט אויספֿיקן דראַמע. איבעריקנס, זאָל מען ווייזן כאַטש איין פרעצע=דענט אַזעלכן אויף דער וועלט, אַז פֿון אַ חתונה=מנהג צי פֿון אַ לוויה=צערעמאָניע אַרײַן זאָל ביי אַ פֿאַלק האָבן אַרויסגעיערט די טעאַטער-קונסט.

(ג) אַ מישפּחה=יום=טובֿ גייט סוף=פֿל=סוף אָן נאָר די דירעקט פֿאַר=אינטערעסירטע מענטשן מיט זייערע נאַנטסטע קרובֿים, אין העכסטן פֿאַל אויך אַ קלענערע צי גרעסערע צאָל באַקאַנטע. דער צערעמאָניאַל איז געוויינטלעך אַ טראַדיציאָנעלער, איינמאָל פֿאַר אַלעמאָל (לכֿל=הדעות אויף דורות לאַנג) פֿיקסירטער (בלויז מיט לאַקאַציע וואַריאַנטן), אַ טענדענץ צו צוואַלדיגן זיין, צו דיפֿערענציאַציע, קאָמפּליצירונג און עקספּאַנסיע קען אָבער דרימלען אין די געהעריקע עלעמענטן נאָר פֿון אַזאַ אינסטיטוט.

וואָס איז באַשטימט פֿאַר אַ ציבור („מעשה-ידין“ אין אַ געוויסער מאָס), פֿאַרבונדן מיטן גיטטיקן לעבן, מיטן אופֿן באַנעמען די וועלט, און האָט די עבֿדאָ צו באַפֿרידיקן די העכערע, נישט-מאָטעריעלע באַדערפֿענישן און אינטערעסן פֿון אַ גאַנצער עדה, באַאיינפֿלוסן זי, געשטאַלטיקן איר לעבנס-באַנעם, מענטאַליטעט, געמיט און מאַראַל.

זאָגט ווער: דער און דער קאָנקרעטער מינהג וואָלט געקענט און געדאַרפֿט איבערגיין אין דראַמע, מערנישט - פֿאַרדראַטיקע איבערשלאָגן האָבן דערצו ניט דערלאָזט, - איז ער מחוייב גלֿיכצייטיק אַנצוצייכענען די עווענטועלע סכעמע פֿון אַזאַ סאָרט איבערגאַנג, ד״ה אויפֿקלערן, ווי אַזוי, שטעלט ער זיך פֿאַר, וואָלט זיך דער פֿיאַצעס געקענט אָפּשפּילן, און וואָסער אינהאַלט און אויסזע וואָלט געהאַט דער נאַנטסטער רעזולטאַט זינער.

ג

דראַמאַטישע עלעמענטן אַזעלכע, וואָס ס'וואָלט זיך ווירקלעך געקענט לייגן אויפֿן שכל אָן עוואָלוציע זייערע לכל-הפחות ביז צו דער פֿאַרעם פֿון אַ „ליטור-גישער דראַמע“ (דורך וואָס ס'וואָלט אויך געווען געמאַרט אַ שטויס צום אויפֿקום פֿון אַ וועלטלעכן טעאַטער), ווען נישט געוויסע שווערע היסטאָרישע אָפּהאַלטן, לאָזן זיך קאַנסטאַטירן אין דער עבֿודה, ד״ה אינעם דאַווענען בציבור.

1. דער דראַמאַטישער עלעמענט, וואָס איז אַם פֿריסטן אַרײַנ-געדורנגען אין דער ייִדישער ליטורגיע, איז געווען די נגינה - דאָס לייענען מיטן טראָפּ (קאַנטילאַציע), די תפילה-מאָטיוון, די פֿאַרשידענע מעלאָדיעס.

די וואָקאַלישע מוזיק, וואָס האָט דאָמינירט ביי דער עבֿודה אין בית-המקדש און איז נאָכן חורבן זינעם פֿאַרבאָטן געוואָרן אויף אייביק פֿון אַבֿילות וועגן, האָט אָבער אין דער דיאָספּאָרע בהדרגה אויפֿגעלעבט, צוריק אַרײַנדרײַנגענדיק אינעם דאַווענען בציבור.

שמע ישראל פֿלעגט שוין פֿון די עלטסטע צייטן אָן פֿירגעטראָגן ווערן האַרמאָניש¹.

דער חזן - אין די ערשטע תלמודישע צייטן, באַזונדערס אין די

1 Dr. Zunz, Die synagogale Poesie des Mittelalters (Berlin 1919), 114.

קלענערע קהילות, אפיציעלע פארזאן, בעל-דרשן, שופט און לערער, — האָט אין דער עפאָכע פֿון די גאונים (589 — 1038) צובאַקומען די פֿונקציעס פֿון אַ בעל-קורא (פֿירצוליינענע; די פֿראַגמענטן פֿון תנך) און אַ בעל-תפילה (פֿירצוזאָגן און פֿירצוזינגען די תפילות ביים דאווענען אין שול). ער איז אזויערנאָך געוואָרן דער בעל-מנגן פֿון דער ליטורגיע. אין יענער תקופה זענען אינעם ריטואַל אַלץ מער אויפגענומען געוואָרן די פּיוטים מפל-המינים, ביסלעכווייז געווינענדיק די אייבערהאַנט לגבי דעם דיִדאַקטישן מאַטעריאַל, וואָס איז פֿריער געווען דער עיקר-אינהאַלט פֿונעם דאווענען בציבור. אַ פּיוט פֿלעגט געוויינטלעך פֿונעם מחבר זינעם גוף אַ באַשטאַט ווערן מיט אַ מעל־אָדיע, אָדער דער חזן האָט זי אים צוגעטראַכט פֿון זיך (ער איז צוויילן געווען אויטאָר פֿון טעקסט אויך). דאָס אָרט פֿון דער נגינה אין שול איז אויף אַזאַ אופן געוואַקסן, הן קוואַנטיטאַטיוו הן אין אַנזע. אין באַגדאַד, למשל, האָט מען ביי געוויסע געלעגנהייטן די פיזמונס געזונגען און שבת אַלץ פֿון 'נשמת' אָן רעציטירט¹. אין די פתב-ידן איז ביי אַ סך תפילות אָנגעמערקט, אז מע דאַרף זיי פֿירטראַגן מיט דער מעל־אָדיע ('בנגון' אין די מאַנוסקריפטן פֿון דייטשע און ראַמאַנישע יידן, 'לחן' אין די פֿון אַראַביש-שפּאַנישע, 'בנועם' אָדער 'לנועם' אין די פֿון פראַוואַנצאַלישע און ריימישע) פֿון דעם און דעם פּיוט, אינעם נוסח אַוויניאָן (Avignon) און קאַר-פּאַנטראַס (Carpentras) איז אַזעלכע מוסטער-ניגונים אויס אַלע אָרטן סינאַגאַלע פּאַעזיע פאַראַן אַן ערך 3.150.

אינאיינעם מיט דער עקספּאַנסיע פֿון דער נגינה איז געשטיגן דער קינסטלערישער פּוח פֿונעם חזן, וואָס האָט זיך באַפֿרייט פֿון אַלע איבעריקע אַמטלעכע אַרבעטן און איז געבליבן בלויז חזן קבוע — קאַנטאָר (און, אין דער אָדער יענער מאָס, קאַמפּאָזיטער). ווי דער סופֿר איז אַמאָל אומבאַמערקטערהייט קאָפּיער-געוואַקסן אַ מאַכט לעבן פּוהן, אַזוי שפּעטער דער חזן לעבן תלמיד-חכם; איז דער לעצטער געווען העכער פֿאַרן נביא, איז דער ערשטער געווען מינדסטנס אַ פּסאָלמיסט: פיזמון און תהילים זענען אַהער-געגאַנגען גלייכווערטיק לעבנאַנאַנט⁴, שרייבט צונק, און ווייטער: דער באַטייט פֿונעם חזן איז געוואַקסן אין דעם ערך, ווי עס

1 צונק, דאָס פֿריער דערמאַנטע ווערק, 114.

2 דאָרט, 115 א"ה. 3 דאָרט, 116.

4 Dr. Zunz, Die Ritus des synagogalen Gottesdienstes (Berlin 1919), 6.

הָאָט זיך געפֿורעמט דאָס עפֿנטלעכע תפֿילה=טון, ווי עס
הָאָט אָפגענומען דאָס קענטעניש פֿון דער העברעיִשער
שפראך, אויפֿגעבליט פּאָעזיע און גראַמאַטיק און צוגע=
נומען דאָס פֿאַרגעניגענען זיך מיט געזאַנג.¹

שוין מיט 10 - 11 יאָרהונדערט צוריק הָאָט קהל פֿאַרלאַנגט, שלייח=
ציבור זאָל אומבאַדינגט זיין אַ מענטש מיט אַן אָנגענעמער שטימ²
(אַנדערע חסרונות הָאָט מען אים דערפֿאַר גערן מוחל געווען). אַ באַליב=
טער חזן הָאָט דעמאָלט געהאַט די גבורה דורכצוזעצן
דאָס זיניקע אפֿילו קעגן מיינונג, ווילן און צאָרן פֿון
די רבנים.³

די גענעטישע ביאָגראַפֿיע פֿון דער ייִדישער סינאַגאַלער נגינה
איז אויסערגעוויינטלעך ריך, פֿאַרשידנאַרטיק און פֿילפֿאַרביק.

אינעם טראַפּ פֿון קריאת=התורה, האַלט מען, זענען אפֿשר נאָך
איינגעשפרענקלט רעשטלידיק מאַנכע פֿראַזעס, וואָס דערמאָנען די ניונים
פֿון בית=המקדש.

אין כלל אַרײַן, קען מען זאָגן, איז די ייִדישע ליטורגישע נגינה
פֿון קדמונים אָן געווען אַן אָפּשפּיגלונג פֿון יענע מוזיקאַלישע רושמס,
וואָס אונדזערע אַבות=אַבותינו האָבן באַקומען אין די לענדער פֿון זייער
באַזעסן=זיין אין פֿאַרשידענע עפּאָכעס, מאַכנדיק פֿאַר אייגן האַב=און=גאָב
נישט בלויז די געהערטע מעלאָדיעס, נאָר אויך די טאָנאַליטעט, וואָס
הָאָט אין זיי געוועלטיקט, אָדער דעם כאַראַקטער פֿון דער גאַמע, אויף
וועלכער זיי זענען געווען געבויט.

אין די ייִדישע דאָוון=ניגונים באַגעגנט מען די טעאַרעטישע און
פּראַקטישע עלעמענטן פֿונעם פּערסיש=אַראַבישן מוזיקאַלן סיסטעם
(וואָס הָאָט זיך געלאָזט פֿילן אין אַלע מדינות אויפֿן ריזיקן שטח צווישן
פּיריניישן האַלבאינדזל און אינדיע) און אויך אָפּקלאַנגען פֿון יענע גריני=
גראַע מקורים, אויף וועלכע עס האָבן זיך געשטיצט די אונגעריש=
וואַלעכישע ציגיינער=מעלאָדיעס.

דער מוזיקאַלישער גוסט פֿון דער דרויסנדיקער=וועלט איז קיינמאָל
נישט אַדורך אָן אָפהילך אין דער ייִדישער. איז אַ געוויסער טעקסט
אַריינגענומען געוואָרן אינעם ריטואַל פֿון דאָווענען, און מע הָאָט אים

1 צונג, ריטוס, 6.

2 צונג, די סינאַגאַלע פּאָעזיע, 114.

3 צונג, ריטוס 3.

באהאפטן מיט געזאנג, איז די מעלאדיע אין פלל אריין אויסגעבאָרגט געוואָרן
ביי די אַרומיקע קריסטן, וואָס האָבן זי באַנוצט נאָך פֿריער אָדער ערשט=
נאָר-וואָס ביי זיך געהאַט איינגעפֿירט.

אינעם צושטייער פֿון יעדן דור חזנים צום אוצר פֿון דער ייִדישער
ליטורגישער נגינה קען מען גאָר אַפֿט אַנטפֿלעקן סימנים פֿון געלעכקייט
און אַפֿילו אידענטישקייט מיט דער עוואָלוציע פֿון דער מוזיקאַלישער
קולטור ביי אַנדערע פֿעלקער אין דער אייגענער תקופֿה.

אַזוי זוכט מען אויף קרובֿעשאַפטן מיט די נייגונים פֿונעם מודע זין
און קאַראַן = קורא אין די ליטורגישע מעלאדיעס נישט בלויז פֿון די
ספֿורים, נאָר אויך פֿון די אַשכּנזים. אין דער וואַקאַצער מוזיק פֿון
דאָווענען גראַבט מען אויס עלעמענטן, וואָס שטימען מיט דער גרע=
גאַריאַנער נגינה פֿון די מאָורטיטאַנישע קריסטן ביז אין 13טן יאָר=
הונדערט אַריין, מיט דער קאַטויִשישער ליטורגיע אין מערבֿ-אייראָפע
(אין די ערשטע 10 יאָרהונדערטער פֿון דער דיאַספּאָרע און אויך פֿיל
שפעטער), מיט די פּראָטעסטאַנטישע הימענס וכו'.

אויך מעלאדיעס פֿון פֿרעמדע וועלטֿלעכע לידער פֿלעגן פֿאַר=
ניצט ווערן אין דער ייִדישער ליטורגישער נגינה.

מע דאַרף נישט פֿאַרשטיין די זאַך אַזוי, אַז דאָס אַקערשט
געשילדערטע מפֿל-המינימקייט האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט אַ מעכאַנישן
קאָנגלאָמעראַט פֿון אַרערייִ איינפֿלוסן, רעמיניסצענצן, הלואות און
פּלאַגיאַטן. איבער דער ליטורגישער נגינה האָט תמיד געוואַכט דער
איניציקער באַלבאָס אירער, פֿורעמער און היטער - דער חזן. דאָס נישט
פֿון אים אַליין געשאַפענע, נאָר פֿון דער פֿרעמד אַריינגעקומענע פֿלעגט
איבערגעאַנדערשט, אַסימילירט, פֿאַריידישט ווערן. איברינקס, ווי האָט
פּרץ געזאָגט: „א בריוול - ווי מע לייענט עס, אַ נייגון - ווי מע
זינגט אים“.

אַ טאַלענטירטער שליח-ציבור פֿלעגט בכלל אַרויסווייזן איניציאַטיוו
און באַשאַפֿערישקייט. אין אַ מינוט פֿון עקסטאַז האָט זיך ביי אים גע=
קענט אַרויסריסן אַ גרייפֿעך געלונגענע מוזיקאַלישע פֿראַזע, איז זי נישט
געאַנגען לאַיבּוד: מע האָט זי פֿאַרגעדענקט, דערנאָך איבערגעחזרט, און
פּאַמעלעך פֿלעגט זי ווערן דער קערן פֿון אַ תּפֿילה-מאַטיוו.

אַן אייגענע המצאה פֿון די ייִדישע חזנים: אין אַ טאַג פֿון טרויער, סליחות, תּענית
פֿלעגן זיך די עמאַציעס בכּם שליח-ציבור באַפֿרייען דורך די העשנדיקע טענער פֿון דער
פֿאַרגרעסערטער סעקונדע אין דער קאָדענץ פֿון דער מירחדיקער כּאַמאַטישער גאַמע

(אזעלכע העשונגען פֿעלן לגמרי אין דער קירכלעכער טראַדיציע, אין וואָסער פֿאַרעם זי זאָל
נישט האַלטן די מלֵאָדיע).¹

אין פֿיל חזנים פֿלעגט שטאַרק רעדן דער אַרטיסטישער אינסטינקט,
אין אַנדערע - דער קאַבאַטיניזם. מאַנכע זענען באַהערשט געווען פֿונעם
באַדערפֿעניש און פֿונעם דאָרשט אויסצולעבן זיך קינסטלעריש אין דער
נגינה - איטלעכס דאווענען זייערס (דערהויפט אין די גרויסע יום-
טובֿים) פֿלעגט זיין אַ געשעעניש פֿאַר די מתפללים, מע האָט דערויף
געוואָרט מיט אומגעדולד, מע האָט זיך דערצו געגרייט מיט פֿווּנה, מע
האָט זיך פֿון פֿאַרויס געקוויקט בלויז מיטן געדאַנק וועגן דער שיינער
מינוט, וואָס רוקט זיך אָן, און דערנאָך האָט מען געהאַט לֵאָנג צו
אַנאַליזירן און אָפּצושאַצן, אַרומצורעדן און אַמאָל אויך צו דיסקוטירן.
ביי אַנדערע שליח-ציבורס, אַקעגן, איז די פּראָפּעסיאָנעלע אַמביציע
איבערגעוואַקסן דעם טאַָענט, און זיי האָבן זיך געפֿליסט צו אימיטירן
דאָס, וואָס ס'איז אין זיי נישט געווען, קאָפּירן די באַרימטע מוסטערן,
בלאָפּן מיט געפֿעלטשטער ווירטואַזיטעט.

אַזוי צי אַזוי, נאָר דאָס בית-תפילה איז זינטן מיטל-
אַלטער אַלץ מער געוואָרן דער צענטער פֿונעם וואָקאַל-
מוזיקאַלישן לעבן אין געטאָ, וווּ אויף סתם-געזאַנג (פֿאַר זיכס
וועגן) איז געלעגן, מע קען זאָגן, אַ חרם.
ס'וואָלט אַ טעות געווען צו מיינען, אַז דער חזן, דער פֿאַרפֿלאַנצער
און עוואָלוציאָניזירער פֿון נגינה-קולטור אויף דער ייִדישער גאַס, האָט
געהאַט אַזאַ גרינג לעבן.

פֿונעם ניינטן יאָרהונדערט אָנהייבנדיק און מיטן אַכצעטן אויס-
לאַזנדיק, האָט כמעט קיינמאָל נישט אויפֿגעהערט די אָפּאַזיציע פֿון די
„יראים-וחרדים“ און סתם פֿרומאַקעס לגבי דער כּסדר צונעמענדיקער ראָלע
פֿון דער נגינה ביים דאווענען בציבור. זיי האָבן געטענעט, אַז דער
מתפלל טוט זיך צו פֿיל אַרײַן אינעם געזאַנג און פֿאַרגעסט אָן דעם
עיקר - אָן דער תפילה און דעם זין אירן. די הויפט-תרעומות האָט מען,
פֿאַרשטייט זיך, געהאַט אויפֿן חזן.

אַנגעפֿאַנגען האָט זיך מיט אַ ווידערשטאַנד דעם פּיוט. גאונים
פֿון ניינטן יאָרהונדערט האָבן פֿאַרלאַנגט, אַ שליח-ציבור אַ בקי
אין דעם דאָזיקן זשאַנער זאָל גאָרנישט צוגעלאָזט ווערן
צום אַמט, און, פֿאַרנעמט ער אים שוין, זאָל מען אים

¹ פֿיגל דאָס אַרטיקל אין דער ייִדישער ענציקלאָפּעדיע אויף רוסיש (פּעטערבורג),
באַנד XI, ז' 375 א"ה.

אָפּזאָגן. 1. נישט אַלע רעליגיעזע אויטאָריטעטן דעמאָלט האָבן געהאַט איין דעה וועגן דעם ענין, פֿונדעסטוועגן זענען די חזנים גענייט געווען צוויי צווייטן אַ סך מוט, עקשנות און אויפֿטוערישקייט, ביז ס'האָט זיך זיי איינגעגעבן צו בלייבן די בעל-ניצחונט, 2 און ס'דיה גאון האָט אין זײַן סידור (די ערשטע העלפֿט פֿון צענטן יאָרהונדערט) אויטאָריטאַט-ניו פֿיקסירט דעם קאָמפּראָמיס. מיט אַ יאָרהונדערט שפעטער איז דאָס פּראָבלעם ווידער קאָפּוירגעקומען, אָבער שנעל אויסגעלאָשן געוואָרן, און די געזונגענע פּאָעטישע תּפֿילות האָבן פֿאַרגאַסן די שולן אין שפּאַניע און פֿראַנקרײַך, איטאַליע און דײַטש-לאַנד, סלאַווישע לענדער און גריכנלאַנד. 3 - נאָך אין הונדערט יאָר אַרום איז אָבעראַמאָל געמאַכט געוואָרן אַ פּרוּוו אָפּ-צורופֿענגן, אָבער אַן פּעולאַה 4 (אינטערעסאַנטער היסטאָרישער פּאַראַ-לעזיום: אין יענע יאָרהונדערטער האָט איין פּאַרטיי אין קריסטנטום נאָך אַלץ שאַרף זיך אַקענגעשטעלט דער שוין שטאַרק איינגעפֿעדעמטער און גענוג ווייט דערפֿירטער דראַמאַטיזירונג פֿון דער ליטורגיע).

מע האָט פֿאַראַיבל געהאַט אויף די שליה-ציבורס, פֿאַרוואָס זיי אַדאַפּטירן אין דער שול-נגינה פֿרעמדע (קירכלעכע און וועלטלעכע) מעלאָדיעס. 5 - שוין אין 11טן יאָרהונדערט האָט געגאָלטן די דער-שיינונג, ווי ס'איז מרמז אַברהם אַבן-עזרא אין פירוש צום מזמור „למנצח על אילת השחר“, נאָטירנדיק, אַז געוויסע פּיוטים פֿלעגן דעמאָלט געזונגען ווערן „דרך דברי חשק“ (ד"ה אויף דער מאַגיר פֿון לוסט-לידער; מע דאַרף פֿאַרשטיין: לידער פֿון פֿריידיקייט און עראָטיק); זע: שמואל אַרקוולטי (אַרקעוואָלטי), ערוגת הבשם (ווענעציע 1602), b109. — ברייטער איז דער מינהג אָנגעגאַנגען אין יהודה הלויס תקופה (אַנהייב פֿון 12טן יאָרהונדערט), ווי עס עסט זיך אָפּ דאָס האַרץ דער זעלביקער אַרקעוואָלטי, a110: „... מיר האָבן זיך זייער שווער פֿאַרזינדיקט מיט אַרײַנברענגען אין דער העברעישער שפּראַך דעם מישקל פֿון וועלטלעכע המונישע לידער מיט דעם איינעם צײַל צו באַניצן די המונישע נײַגונים; אין זײַנע 6 טעג האָבן זיך געוויזן די סימנים פֿון טומאה, מע האָט אין די סידורים אַרײַנגעשטעלט שירים, וואָס זענען געבויט אויף יענע נײַגונים, און דאָס בײַז האַלט זיך אין איין פֿאַר-שפּרייטן, אַזוי אַז די מדפֿיסים טוען אָפּ מעשה-סדום: אויפֿן פּיוט, וואָס

1 צונאָך, ריטוס 7. 2 דאָרט, 8, 11. 3 דאָרט, 11, 12. 4 דאָרט, 12.

5 צונאָך, די סינגאַגאַלע פּאַעזיע, 114; די ריטור, 4. 6 דײַה יהודה הלויס.

דארף זיין א דאנקליד צו גאָט, האָבן זיי דערמאָנט דעם לחן אין
 טודה ליה טראמונטאנייה² און אויף אן אנדער פּוּט אויפגעשריבן
 דעם לחן איל באקירו די מוראיינא און דעסגלייכן, דערמיט
 אריינגעבראכט פּסולע זאכן אין א דבר-קדוש. - יצחק אלפסי (קעגן
 אויסלאז פֿון עלפֿטן יאָרהונדערט) האָט זיך זייער בייז אַרויסגעזאָגט
 קעגן דעם אַראַבישן זינגשטייגער. ³ - וועגן אייניקע חזנים פֿון זיין
 אייגענעם דור שרייבט אַרקעוואָלטי, b110: „מיט וואָס וועלן מיר
 פֿאַרענטפֿערן זיי, וואָס זינגען די הייליקע תּפֿילות מיט ניגונים פֿון
 וועלטלעכע לידער פֿונעם המון, און פֿונעם געהייליקטן דיבור פֿאַלן אין
 זייער געדאַנק ניבול-פה און סעקסועלע זאכן?“ („גבול-פה ודבר-ערוה“). -
 חנוך הענוך (רב אין שניטאָך אין 17טן יאָרהונדערט) זעצט אויס
 אין זיין „ראשית בכורים“ (פֿראַנקפֿורט-דמיין 1708) a29: „... קינות
 ... בניגוני נכרים יספיקו, מה שאינו שייך לאותו סדר פֿליל...“
 (ד״ה: „קינות... באַזאָרגן זיי מיט פֿרעמדע ניגונים, וואָס האָבן בכלל
 קיין שייכות נישט צו דעם מין“). - אַהרן-בנימין סאַלניק אין זיין
 „משאת בנימין“ (קראַקע 1633) איז אין פֿעס אויף די חזנים, וואָס
 זענען מבוזה די ליטורגיע מיט וועלטלעכע מעלאָדיעס פֿון

1 ד״ה די מעלאָדיע.

2 En Toda la Tramontaña.

3 צונץ, סינאָגאלע פּאָעזיע 114, ריטוס 4.

פֿונדעסטוועגן האָט מיט אַ האַלבן יאָרטויגנט דערנאָך ישראל נאָדזשאר אַ
 (געבוירן שפּעטער ווי 1560) אַרויסגעגעבן אין ירושלים 650 אייגענע לירישע שירים,
 עקסטערע אָנגעשריבן אויף מעלאָדיעס, וואָס ער האָט אַליין אויסגעקליבן פֿון אַראַבישע,
 טערקישע, גריכישע, שפּאַנישע און איטאַלענישע לידער (ייד׳ ענציקלאָפּעדיע אויף רוסיש,
 באַנד XI, 375 א״ה).

אין ספר החסידים (שטאַמט פֿון מיטלאַלטער), § 770 (איך ציטיר לויט
 באַלעניע 1538) שטייט: „און ווער עס האָט אַ זיס קול, זאָל זיך היטן נישט צו
 זינגען פֿרעמדע ניגונים, וואָרן ס׳איז אַן עבירה, און דאָס זיסע קול
 זיגט איז דאָך באַשאַפֿן גאָר צו לויבן דעם בורא, נישט צו טון עבירות“ - אין § 238
 דאָרט גופּא: „ווער עס האָט אַ קליינעם זון ליגן אין היגל און וויל, ער זאָל נישט וויינען,
 זאָל ער אים נישט זינגען קיין גוינישע לידער און זמרלעך, אויך נישט קיין ייִדישע ניגונים,
 וואָס זענען באַשטימט בלויז פֿאַרן הקב״ה; אויב עס זענען אָבער פֿאַראַן פֿערן פֿון גמרא-
 פּסוקים, און ער זינגט זיי, מדי צו פֿאַרגעדענקען און נישט פֿאַרגעסן, מעג ער, ווען אַפֿילו
 דאָס קינד לאַכט און האָט הנאה דערפֿון“ - ענלעך אין שׁשׁט מׁמׁר פֿון אליהו
 בן אַברהם-שלמה הפּהן אין אימיר (קושטנטינא 1712).

טעאטער גענאָשטע. 1 - יוסף-יוזפא האָן אין „יוסף אומק“
 (פראַנקפורט-דמיין 1723, אָבער אָנגעשריבן פֿיל-פֿיל פֿריער) a77 וואָרנט,
 אַז מע טאָר פֿריטאָג-צונאַכטס און שבת-צונאַכטס נישט זינגען „כֿל מקדש“,
 „וברבות עתים“ וכ' מיט די מעלאָדיעס פֿון פֿרעמדע
 געזאַנגען („בניגוני זמרי הנכרים“), און מפֿל-שפֿן איז אַסור אַרײַנצופֿירן
 אַזוינע ניגונים אין שול אַרײַן, „און זאָל מען זיך נישט חכמענען צו
 געפֿינען אַ היתר דערויף אינעם תירוף, אַז אַלע נישט-ידישע מעלאָדיעס
 זענען געגנבֿעט געוואָרן בײַ אונדז, ווען דאָס בית-המקדש איז נאָך
 געשטאַנען...“ - ענדלעך: נתן פֿייטל פֿון ווין אין „דרושים לכל
 חפציהם“ (קראַקע 1609). 2 - אין די שאַלות-ותשובֿות פֿון ר' יואל
 סירקיש (געלעבט פֿון 1561 ביז 1640) ווערט דערציילט: אַ חזן,
 אַ גרויסער חריף אין קאַנטילאַציע, האָט געהאַט אַ מחלוקת מיט די פֿני,
 איז אים פֿאַרגעוואָרפֿן געוואָרן, אַז ער איז אַ זויפֿער, שלעפט זיך אַרום
 איבער די שענקען, און אין שול בײַם פֿירזינגען מיטן טראָפּ באַניצט ער
 זיך מיט מעלאָדיעס פֿון נישט-ידישע שיכרות-לידלעך. 3
 אויך דאָס מאַדערניזירן די מוזיק האָט אַרויסגעוואָפֿן פֿראַ-
 טעסטן. ר' שלמה-אַפֿרים פֿון לונטשיק, למשל, איז בײַז געווען, וואָס
 „דער וועלשער ניגון צעקלינגט זיך אין די שולן, פֿונקט ווי זיי וואָלטן
 געווען ייִדישע אָפֿערנהייזער; די תפֿילות ווערן געזונגען מיט קאַנטי-
 לענעס אָדער לויטן שטייגער פֿון פֿאַסטאַראַלן, בערגאַ-
 מאַסקעס, מאַדריגאַלן און דעסגלייכן.“⁴

זייער פּאָפּולער איז געווען די פּרעטענציע, באַשר דער חזן גע-
 דענקט מיין אָן דעם, אַז ער איז זינגער, איידער אָן דעם, אַז ער איז
 דער בעל-תפֿילה; די נגינה ליגט אים דערעיקר אין קאַפּ, נישט דאָס
 געבעט. זינג-טעכנישע צוועקן צוליב פֿאַרגינט ער זיך פֿרייע שינויים אין
 די טעקסטן, איז מען אומצופֿרידן געווען נאָך אין 9טן יאָרהונדערט. 5 -
 פֿיל שפּעטער האָט מען אים געמוסרט: ער צעציט דאָס געזאַנג איבער

1 ש. ערנסט אין „ארכיוו פֿאַר דער געשיכטע פֿון ייִדישן טעאטער און דראַמע“, I
 (ווילנע-נייאָרק 1930).
 2 דאָרט גוֹאָא.
 3 מ. קאָסווער אין די „היסטאָרישע שריפֿטן“ פֿון יוואָ, II (ווילנע 1937).
 4 אין ציטיר לויט שיפּער, I (וואַרשע 1923) 152, הגם ס'איז מיר פֿאַרדעכטיק, צי
 דער איבערגאַב איז גענוי.
 5 צונג, די סינאָגאַלע פּאָעזיע, 114.

דער מאָס, 1 רעדט צומאָל די ווערטער נישט קלאָר אַרויס, 2 און מעשה= שטן דווקא אין די הייליקסטע ערטער פֿונעם שבתדיקן און יום־טובֿדיקן דאווענען, 3 - צעפליקט און צעפיצלט איינצאלע אויסדריקן און אפילו „אותיות“ אַזוי, אַז דער פשט גייט פֿאַרלוירן, די שטימונג ביי די מיתפלים פֿאַרשווינדט, 3 דער עולם פֿאַנגווייליקט זיך און טרייבט דער= ווייל דברים=בטלים (אין מחבר עצעט אפילו די גאָטספֿאַרכטיקע לייט תמיד צו האָבן אין שול אונטער דער האַנט עפעס אַ ספֿר, למשל דעם „טורים“ פֿון ר' יעקב בן אָשר אָדער אַ משניות, און אַריינקוקן דערינען, בשעת דער חזן צעצייט, ווי געוויינטלעך, די נגינה! 4). - דעם איין מאָל שוין דערמאָנטן חנוך הענוך פֿון שנייטאָך פֿאַרדריסט: „דעם פּיוט יום= כיפור, די מלכות, זכרונות און שופרות אום ראש=השנה זאָגן די חזנים כאַפּעדיק, מיט אַזאַ איילעניש, אַז אַ רייטער אויף אַ פֿערד וואָלט זיי נישט געקענט דעריאָגן“; און נאָך אַ זאָך: ביי מזכיר=נשמות, אין די קדישים, מישט אויס דער חזן אַלע מעגלעכע מעלאָדיעס אין איין פֿאַפּורי משמח צו זיין דעם פֿאַרזאַמלטן עולם און אַנצומאַכן אַ חוכא=טולא אין שול, אַזוי, אַז יעדן, וואָס הערט דאָס, כאַפט אָן אַ געלעכטער, און דעמאָלט פֿאַכט אויך מיט דער שליח=ציבור אַליין מיטן פֿולן מויל.

מע האָט דעם חזן באַשולדיקט אין דעם, אַז מיט די אַלע מיטלען זוכט ער צו געפֿעלן דעם המון, ווי אַן אַרטיסט רחמנא=פֿיצלן. 5 דער זעלביקער רב פֿון שנייטאָך, למשל, איז מלא=חימה: „...יום־טובֿ, שבת און די טעג פֿון אַ גאַנץ יאָר איז די חזנים כּוונה רק צו פֿאַזן הערן

1 שלמה אפרים (אויס לונטשיץ) אין פראַג, „עמודי שש“ (פראַג 1618); יעקב בן אברהם הַרְוִי הַאָרְוִיץ (אין 17טן יאָרהונדערט); ששעט 5 בן ישעיהו הַרְוִי הַאָרְוִיץ, פּוּיזענער רב (אין 17טן יאָרהונדערט), אין „ווי=העמודים“, קאָפּיעט 10; אברהם בן שפּטל הַרְוִי הַאָרְוִיץ אין „יש נוחלין“ (אמסטערדאַם 1701); ברכיה ברך (אין 17טן יאָרהונדערט, רב אין קלימעטעו און יאָוואָרוו). - זע:

Dr. M. Güdemann, Quellschriften zur Geschichte des Unterrichts und der Erziehung bei den deutschen Juden (Berlin 1891) 85, 116, 118, 120, 141.

2 שלמה אפרים אויט לונטשיץ, a39.

3 יעקב הַאָרְוִיץ (זע אַנמערקונג 1).

4 אברהם הַאָרְוִיץ (זע אַנמערקונג 1).

5 נאָך אין „ספֿר חסידים“ § 251 ווערט דערציילט, אַז חזנים גייט נאָר אין דעם,

צו פֿאַזן הערן זייער זיס קול, „וירא שמים לא יעשה כן“ (און אַ גאָטספֿאַרכטיקער זאָל אַזוי נישט טון). זע אויך: „עמודי שש“ a14, b15, a39 (3 מאָל אין איין ווערק!).

די שטים זייערע אויף די באַרגהייכן, ווי יענע פֿידל, אויף וועלכע
 כער מע שפּילט פֿון אזוינע לייט וועגן, וואָס הערן בלויז
 די ניגונים אַליין, און צו צייטן האָבן אַזעלכע שלים-ציבורס אין
 זיך לגמרי נישט דעם גיסט פֿון געבעט און תחנונים צום דאָווענען פֿאַרן
 עמוד; „האַט שוין אַמאָל איינער פֿון זיי אַן אָנגענעם קול צו זאָגן מיט
 תחנונים, בייט ער עס פֿונדעסטוועגן אויף פֿאַרשידענע
 פֿאַרבן, הייבט עס און שטיילט, מאַכט עס נידעריק און הויך, צווינגט
 זיך אַליין סרובֿ מיט רוגזא צו זאָגן מיט אַ גראַבער שטים און מיט
 ברומעניש, ווי אַ פֿאַרצוקטער בער, וואָס ברומט ביים עקן... און אין מיטן
 אַ ברכה טוט ער פֿלוצעם אַ שים אויס מיט אַ מוראדיק און ביטער
 געשריי, אַז די הערער ווערן אַזש פֿאַרציטערט“... - זע אויך: „סדר
 תחינות“ (פֿראַנקפורט-דמיין 1714).¹

גאָר אויפֿגעבראַכטע שטימען האָט מען געקענט הערן קעגן די
 שלים-ציבורס, וואָס האָבן זייער לייבשאַפט צו מוזיק באַפֿרידיקט אויך
 מחוץ די שולווענט, נישט רעכענענדיק זיך מיטן אַלגעמיינעם איסור
 פֿונעם תלמוד אויף געזאַנג² (נגינה אויסערן דאָווענען איז געווען דער-
 לויבט נאָר ווי אַ יוצא-מן-הכּלל, אין פֿאַלן לשם-מיצווה, ווי אַ שטייגער
 אויף אַ תּחנה, משמח צו זיין חתן-פּלה³). - אין די שאַלית-ותשובות
 פֿון הריף (דיוואַרנע 1781) שטייט געשריבן: אַ חזן, וואָס זינגט
 טערקישע לידער, וואָרנט מען, און האַרכט ער נישט, ווייזט מען
 אים דעם וועג. - זע אויך: „עמודי שש“⁴.

וועמען ס'איז אויסגעקומען מיט אַ יאָר 30 - 40 צוריק צו הערן
 חזנים אין דער פּוילישער צי וואָלינער פּראָווינק, דעם וועט נישט שווער
 זיין מרוצה צו ווערן מיטן געדאַנק, אַז צוויי - דריי הונדערט יאָר פֿריער
 האָט די קינסטלערישע קולטור פֿון די דורכשניטלעכע פּראָפּעסיאָנעלע
 שלים-ציבורס אין יענע מקומות אַוודאי און אַוודאי נישט געקענט זיין
 גאָר געהויבן: ס'איז זיכער געווען וואָס ס'זאָל שטעכן די אויגן, און

1 קיין ציטאָטן קען איך נישט ברענגען: דאָס בוך האָב איך אין וואַרשע, און אין
 ווילנע איז נישט צו געפֿינען קיין עקזעמפּלאַר.
 2 אַביסל פּרטים - אין דער ציטירטער אַרבעט פֿון ש. ערנסט.
 3 אין איין מאָל שוין ציטירטן ספֿר „יוסף אומן“ ליינענען מיר (177): „יש
 למחות לנקבות המשוררת אפ"ו זמירות דקול אשה ערוה אפילו כשהיא משוררת לבדה כ"ש
 כשזכרים משוררי' עמהם...“ ד"ה: בקבות דארף מען נישט לעזן זינגען
 אפילו קיין זמירות, וואָרן דאָס קול פֿון אַ וויכטפֿאַרשוין איז ערוה, אפילו
 ווען זי זינגט אַליין, אַ פּשיטא ווען מאַנצבילן זינגען מיט איר...“

נישט אלץ אין דער קריטיק פֿון די מחברים אויס יענער צייט לאָזט זיך אַוועקמאַכן מיט דער האַנט, - באַזונדערס נישט דאָס, וואָס זיי שרייבן וועגן די פרימיטיווע און אומגעלומפערטע העוויות פֿון די זינגער פֿאַרן עמודי (דאָס אַנבלאָזן זיך, דאָס קוועטשן דעם האַלדז מיטן פֿינגער אַרויסצוקריגן העכערע טענער, דאָס דרייען מיטן קאָפּ און וואַרפֿן מיט די אויגן, דאָס צוקלאַפּן מיט די פֿיס צום טאַקט וכו'). אמת מוז אָבער אויך זיין, אַז די מערהייט דאַווענער האָט נישט אויף אַלץ, וואָס ווערט פֿון די סטיגאַטערס אויסגעלאַכט, געקוקט מיט אַן ענדלעכן בליק. אָט שמייסט דער אייגענער שנייטאַכער רבֿ אין 17טן יאָרהונדערט די חזנים דערפֿאַר, וואָס אין די הייליקסטע פּאַסאַזשן זינגען זיי אויף עפעס אַ פֿאַרדרייטן און געשטאַמלטן לשון, ווי למשל: „דא דא, דא דא, דא דא, רע רע, רע רע, און גיט צו צו דעם ביישפּיל אַ באַמערקונג: „הוי האומרים לרע טובֿ, דה וויי איז צו די, וואָס זאָגן אויף שלעכטס (וואַרטשפּיל צווישן „ראַ“ און „רע“) גוט; הייסט עס דאָך, אַז געווען מתפללים, וואָס האָבן דווקא הנאה געהאַט פֿון אַזאַ „דא דא, דא דא, דא דא, רע רע...“

די דעפּיניטיווע קולטור-געשיכטלעכע אָפּשאַצונג פֿון די אונטער-שיידלעכע קאַמפּאַניעס קעגן די חזנים און זייער נגינה אין 16טן, 17טן און 18טן יאָרהונדערט דאַרף, דעם אַלגעמיינעם פֿאַן פֿון ייִדישן לעבן אין יענער צייט אין אַכט נעמענדיק, מיין איד, גיין אין דער ריכטונג פֿונעם אויספֿיר, אַז געשאַסן האָט מען אינעם שליח-ציבור, נאָר אויסן געווען איז מען צו טרעפֿן אין עפעס גרעסערס: פֿאַר אונדז איז בלויז איינער אַ סעקט אָר פֿונעם טויזנטי עריקן קאַמף, וואָס דער קנאַישער פּוריתאַניזם און דאָס פּראַקטישע רעליגיעזיש=קייט האָבן איינגעעקשנט נישט אויפֿגעהערט צו פֿירן קעגן דער קונסט בכלל, קעגן דעם דאָזיקן לייכטיקן קינד און צוגלייך

1 עס קלאַנג זיך דערויף דער שנייטאַכער רבֿ, a29 : דער חזן דאַרף על-פי-דין שטיין גלעך, שפּאַרט ער זיך גאָר אַן מיט ביידע הענט אויפֿן עמוד; שטייענדיק, דאַרף ער האַלטן דעם טענער פֿון דער רעכטער האַנט אויף דעם פֿון דער לינקער, אַסוף האַלטער בעתן גאַנצן דאָווענען ביידע הענט אויף די באַקן, אויף דער נאָז און אויפֿן גאַרגל.
א געגראַמטער העברעיִשער פּאַמפֿלעט (צי פּאַסקוויץ) אויף דער טעמע „שלשה צועקים וריגן נענין“) איז אַפֿילו אַרויס אַנאַנים (צום סוף פֿון 17טן יאָרהונדערט אָדער אין אָנהייב פֿון 18טן), און אַן אַפּאַלאַגיע „ריח גיחוח“ פֿון יואֿל חזן (פּיורדא 1724). זע : י. שאַצקיס אַרטיקל אין נייַאַרקער יוואָ-פּנסק 1928, 177 א״ו.

זע אויך: Albert Wolf, Fahrende Leute bei den Juden (Leipzig 1909).

באפרוכפערער פון געזונטן עולם-הזהדיקייט און שעפערישער לעבנס-פרייד. אין דעם געשילדערטן היסטארישן ראנגלעניש זענען די ברייטע פאקסמאסן, דער נאטירלעכער שטים פונעם געמיט פאלגנדיק, געשטאנען אויף דער זיט פון דער אטאקירטער קונסט.

2. שוין אין די גאר אלטע צייטן האָט דער חזן באקומען צו הילף אַ כאָר. די מיטגלידער זיינע האָבן אין דייטשלאַנד און פוילן געהייסן: משוררים. מע פלעגט זיי אויך רופֿן: צוהאלטער, ביי זינגער. אין 13טן יאָרהונדערט איז שוין באקאנט געווען דער טיפ פראָ-פעסיאָנעלער משורר; באַזונדערס יום-טוב האָט זיך דער שליח-ציבור גענייטיקט אין זיין באַשטאַנד.²

פראַנקפורט-דמיין זאָל שוין אין אָנהייב פון 17טן יאָרהונדערט האָבן געהאט אַ שטענדיקן שולכאָר (וואָלף, 61). אין 17טן יאָרהונדערט פלעגן איבער דייטשלאַנד פון קהילה צו קהילה, פון שול צו שול וואַנדערן יונגע חזנים פון פוילן מיט קאָפּעלעס זינגער, וואָס זענען געווען, ענדער אַ וואַקאַלער אַרקעסטער, איידער אַ כאָר.³

אויב אַמאָל פלעגט דער כאָר אויסגעשטעלט זיין בלויז אויף איין שטים, איז מיט דער צייט פאַרגעקומען אַ דיפערענציאַציע: די צאָל שטימען איז מינדסטנס פאַרטאָפּלט געוואָרן.

אינעם, אחשוורוש-שפיל⁴, וואָס שודט האָט איבערגעדרוקט פון דער אויסגאַבע פראַנקפורט-דמיין 1708, זאָגט המן:

שרייבער ברודער, מיר וועלן זינגען

טיסקענטער און פאס,

דאָס עס זאָל קלינגען

אַז ווי אין איין הוילן פאַס.⁴

דיסקאַנט און באַס האָבן יעמאָלט שוין געמוזט רעפרעזענטירט זיין אינעם שולכאָר, אויב מע טרעפט זיי אויך אינעם אַנסאַמבל פון פורים-שפילער.

אין דער יידישער ענציקלאָפּעדיע אויף רוסיש, באַנד XI, 392, ווערט, לויט די מקורים, געשילדערט אַזאַ בילד:

— פון חזנים ביידע זייטן זענען געשטאַנען דער „זינגער“ און דער „באַס“: דער ערשטער אַ יינגל מיט אַ ריינעם דיסקאַנט, דער צווייטער

1 אַלבערט וואָלף, 58.

2 צונץ, די סינגאָגאַלע פּאָעזיע... 115.

3 די יידישע ענציקלאָפּעדיע אויף רוסיש, באַנד XI.

4 זע מין אַרטיקל אין דער „טעאַטער-וועלט“ 1909, ג' 8—9 (21—22), ז' 5.

א מאנצפארשויך מיט א נידעריקער ברוסטשטיים. בלויז פון געהער, גיכער אימפראוויזירט, איידער נאָכגעגאנגען אַ לכתחילה אינגעשטעלער האַרמאָניע, האָבן זיי אונטערגעזונגען נאָכן חזן, נאָכמאָכנדיק בינען און פּייגל, פּלייטנדיק זיך אַרויסצוברענגען די טענער פֿון אַ פּלייט. פּאָגאָט און היינטצוטאָג שוין פּאַרשווינדענע סערפענט און פּריילאָזנדיק די אומגעציימלעכע פּאַנטאָזיע אין אומגעבונדענע, הגם דאָך מעלאָדישע פּאַסאַזשן. ס'איז אייגנטלעך געווען סינאָגאָגאַלע קאַנצערט = מוזיק. 1 -

געשווירענע אַרטאָדאָקסן האָבן דעם דאָזיקן קאַנצערט-כאַראַקטער פֿונעם חזן-מיט-משוררים-אַנטייל אין דאָווענען טאַקע נישט פּאַרטאַן, און ס'איז אָנגעגאַנגען אַן אָפּאָזיציע אויך קעגן דעם פּילשטימיקן צוזאַמענשטעל פֿונעם שולכאַר, קעגן די „דיסקענטער און באַס“. אין יאָר 1721 איז ביי די פּוילענער פּרנסים אין קאַמף, מיט דער דעמאָלט אָנגענומענער געציקלער שול-נגינה מיט באַלייטונג אַפּילו געפּאָרן אַזאָ תקנה. 2

— בהיות ידוע כי רוח הבריות אין נוחה מן המשוררים בב"ס קול³ וכי שרוח הבריות אין נוחה הימנו בודאי אין לוח המקום נוחה הימנו אשר על כן עלה במוסכם אסיפת ראשי עם קודש יחד בשלחן הסהור שאסור לשום משורר ב"ס לשרור עם החזן כשיעבור לפני התיבה בבה"כ בין שיהיה הב"ס מקלהתנו בין שיהיה הב"ס אורח⁴ יהיה מי שיהיה

1 ענלעך, אפנים, אין שוין געדאַכטן „שלשה צועקים וינין גענין“, לויט דעם, ווי אין „ריח ניחוח“ (1724) איבערדערצמלט:

— דער באַט שטעלט זיך אויף דער זמטן, / ער מאַכט, אז אין עולם קומען שלעכטע צמטן, / ער מאַכט אויף זמן מויל, אז איבער קענט [=וואָלט געקענט] אַרביני-רבטן, / מען הערט אים פֿון חמטן: / ער ווערפֿט אַרויס אײן קול, אז ווי די גוילן, / ער בלאָזט זיך אויף, אז ווען ער ווער [=וואָלט געווען] געשוואָלן; / זעלט [=וואָלט] ער ניט אָנגעאַרט זײן, ווען ער טוט זינגען, / זעלטן [=וואָלטן] אים זינע געדערעם און גאַל אַרויסשפּרינגען. / אויף דער לינקע זמט שטעלט זיך דער זינגער, / ער שטעקט זיך אין האַלדז דען פּינגער, / ער שריבט נאָך און פּאַר, / ער אַרט [=דאָונט] קיין וואָרט דאָס גאַנצע יאָר...

(אויסלייג מאָדערניזירט פֿון מיר).

2 J. Perles, Geschichte der Juden in Posen (Breslau 1864) 121 f.

3 ס'איז פּיקאַנט די וואָרטשפּיל (באָס-קול - בבת-קול) אין אַזאָ צוזאַמענהאַנג.

4 געמיינט: וואָגדער-משורר.

אסור להשמיע קולו לשורר עם שום אורח חזן! אף גם שיהא חזן בקול נעים כנבות היזרעאלי וכו'...²

(אגב, פֿאַרוואָס די גזרה האָט דאָרט געדאַרפֿט טרעפֿן נאָר דעם באַס, און דעם דיסקאַנט נישט, איז אומבאַווסט).

דער אידעאל פֿון אַ משורר איז אין 17טן און 18טן יאָרהונדערט געווען אַנצוקומען אויפֿן פּאָסטן פֿון אַ באַסיסט אין אַן אַשפּנזישער שול אין אַמסטערדאַם: חוץ פרנסה האָט דאָס אויך געגעבן אַ מבוֹי צו דערשלאָגן זיך צו אַ „חזנות=בריוו“ (דיפּלאָם). איז דאָס אַנגעלאָף פֿון קאַנדידאַטן אין יענער שטאָט מיט דער צייט געוואָרן אזוי גרויס, אַז די קהילה האָט אין יאָר 1737 אַרויסגעגעבן אַן איסור: אויף להבא טאָר אַ באַס נישט „צוהאַלטן“ (ד״ה אונטערהעלפֿן) דעם חזן. פֿונדעסטוועגן האָט מען דאָרט אין יאָר 1796 אויסגעהאַלטן אַ שטענדיקן באַס: מאיר קאַרניק.³

און בכלל איז זיך שווער פֿאַרצושטעלן זינטן 17טן יאָרהונדערט אַ וואָסערע=נישט=איז גרעסערע שול אָן שטאַביל אַנגאַזשירטע משוררים אָדער לכל-הפחות בניזנגער=גאַסטראָלערן (אַרטיקע צו צוגעוואַנדערטע).

3. אינסטרומענטאַלע מוזיק, וואָס האָט פֿאַרנומען אַזאַ געוואָלטיק אַנגעזעען אָרט אין דער עבודה פֿון בית-המקדש, איז נאָכן חרובֿן פֿאַרווערט געוואָרן – פֿון טרויער וועגן.

ס'האָט מחייבֿ געווען אַ בפֿירושער רבנישער איסור צו באַזונן מוזיקאַלישע פֿלים שבת און יום=טובֿ, מפֿל=שפֿל אין שול.⁴

פֿונדעסטוועגן דערציילט פתחיה פֿון רעגנסבורג, אַ רייזדער פֿון

1 געמיינט: וואַנדער-חזן.

2 אויף ייִדיש: „היות ס'איז באַווסט, אַז לֵבט זענען נישט צופֿרידן מיט די משוררים, וואָס האָבן אַ באַכשטיים, און אַלץ, מיט וואָס לֵבט זענען נישט צופֿרידן, איז אַודאי נישט ניהא גאָט אויך, איז געקומען אויף אַן אַסיפּה ביש די ראָשים פֿון הייליקן פֿאַלק במם רינעם טיש צו אַ הסכּם, אַז ס'איז אַסור אַ וואָסער=נישט=איז משורר אַ באַס צו זינגען מיטן חזן, בשעת ער שטעלט זיך פֿאַרן אָרון אין שול, ספֿ ס'איז אַ באַס פֿון אונדער קהילה, און ספֿ ס'איז אַ באַס אַן אורח. ווער דאָס זאָל נישט זפֿן, איז אים פֿאַר באַטן צו לאָזן הערן זפֿן קול צו זינגען מיט וואָסער=נישט=איז חזן אַן אורח, מעג יענער זפֿן אַפֿילו אַ חזן מיט אַ קול, וואָס איז זיס ווי די פֿילד פֿון נבות היזרעאלי וכו'...“

3 אַלבערט וואָלף, 58.

4 ייִדישע ענציקלאָפּעדיע אויף רוסיש, באַנד XI 394 (פֿאַררופֿט זיך אויפֿן שלחן=

ערוך אורח חיים 338 און 339).

12טן יאָרהונדערט, אַז אין באַגדאָד האָט ער געקענט אַ זינגער, וואָס פֿלעגט ביים דאווענען בציבור - אמת, נאָר חול-המועד - פֿיר = טראָגן קאָפּיטלען תהילים נאָך מעליאָדעס מיט מוזיק. 1 ספּאַראַדיש איז מוזיק אַרינגעדורנגען אויך אין מערבֿ-אייראָ-פעישע שולן.

אויפֿן פּרעגער בית-עולם האָט מען געפֿונען אַ מצבה מיט אַזאַ אויפֿשריפֿט:

— פֿרייטאָג, 22 טאָג אין סיון 5428 [= 1668]. דאָ רוט די פֿלאַש מן, דער מוזיקער אַברָהם, זון פֿון אַלטן הירש קוביצ; ער איז אויך געווען אַ מיטגליד פֿונעם אַרקעסטער=פֿאַריין, וואָס האָט זיך שטעטס צו דער צייט געשטעלט אין שול אַריין צו קבלת-שבת. 2

אין דער אַלט-נייער שול אין פּראָג האָט זיך שוין אין 17טן יאָרהונדערט געפֿונען אַן אַרגל³ (אין יאָר 1716 האָט אַ ייִדישער ספעציאַליסט אויסגעבויט אַ נייעם⁴); מע פֿלעגט אָבער אויף אים שפּילן בלויז פֿרייטאָג צונאַכטס צו „לכה דודי“.

אין דער מייזל-שול דאָרטן פֿלעגט מען פֿרייטאָג צונאַכטס זינגען אַ „שיין ליד“ („זמר נאה“) פֿון שלמה זינגער מיט אַקאָמפּאַניאַ = מענט פֿון מוזיק („בעוגב ובבלים“). אויף די אינסטרומענטן האָבן דערביי, ווייזט אויס, געשפּילט אַרטיקע ייִדישע קלעזמער, אַן באַצאָלטס.

לויט שודטן, איז אויך אין אַנדערע ערטער געווען דער איינפֿיר ביי געוויסע געלעגנהייטן צו לאָזן באַלייטן דאָס שול-דאווענען מיט מוזיק פֿון אַן אַרקעסטער. דעם 15טן מיי 1716 איז דער גראַף פֿון איזנבורג אין אַפֿנבאָך מיט הויכע געסט, וואָס ער האָט דעמאָלט געהאָט ביי זיך, געקומען אין שול אַריין צו קבלת-שבת, האָבן די יידן, באַצייטנס אינפֿאַרמירט וועגן ווייזט, עקסטערע אַראָפּגעבראַכט אויף דעם אַוונט אַ געניטן חזן פֿון פֿראַנקפֿורט=דמיין, און ייִדישע קלעזמאַ-רים האָבן בעת זיין זינגען מוזיצירט. נאָך איינצלע פֿאַקטן אויסן 18טן יאָרהונדערט: ביי וואָלפֿן 9 (גענומען אויס פֿאַרשידענע מקורים).

1 צונץ, סינגאָפּאַלע פּאַעזיע, 115.

2 פֿון דער דזששער איבערזעצונג ביי אַלבערט וואָלף 9.

3 שודט, II, 2, 284 א״ו; וואָלף, 8.

4 Zunz, Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden (Berlin 1919).

4. דער וויכטיקסטער דראמאטישער עלעמענט אינעם יידישן דאווענען ציבור איז, נאטירלעך, געווען די דיאלאגזירונג פֿון די תפילות, פיזמונים, פיוטים און אנדערע באשטאנד-טיילן פֿונעם ריטוס.

אין די עלטסטע צייטן איז דער חזן געווען דער איינציגער קער דאוונער - אַ סאַליסט: ציבור האָט געשוויגן און געהערט. ווען דער בעל-תפילה איז געשטאַנען פֿאַרן אָרון, האָט די גאַנצע שול נישט אַראָפּגעלאָזט פֿון אים קיין אויג, ווי פֿון אַן אַלגעמיינעם דעלעגירטן. פֿאַרן רבים איז אַלץ, וואָס דער חזן האָט פֿירגעטראָגן, געווען בלויז אַ געהאַרטע זאַך.

אין אָנהייב פֿון 12טן יאָרהונדערט הייסט עס נאָך: „שטיקער פיוט, וואָס דער שליח-ציבור זאָגט אין דער תפילה“. מיט הונדערט יאָר שפעטער קען מען הערן פֿון אַ חזן אין מירזח, אַז ער טראָגט פֿיר סליחות און קרֶוֹבָה, פיוט און שירים. פֿון אַ קורצער צייט שפעטער איז פֿאַראַן אַ ידיעה, אַז קהל שוויגט, בשעת עס ווערן געזאָגט זולת וכ'. נאָך קעגן סוף פֿון 13טן יאָרהונדערט ווערט גערעדט פֿון חזנים, וואָס טראָגן פֿיר פיוט אין געוויסע ערטער פֿונעם דאווענען.

דערפֿון נעמט זיך טאַקע דער מינהג, וואָס דיכטער-חזנים פֿלעגן צו זייערע חיבורים („בשוריו ובפיוטיו“) צושרייבן אַ מין הקדמה - „רשות“ האָט זי געהייסן, - וועלכע ווערט עד-היום נאָך ביים דאווענען רעציטירט פֿונעם בעל-תפילה אַליין, אָן שום באַלייטונג.¹

די ערשטע שוואַלב פֿון דיאַלאָג אין שול איז אָפנים געווען דער מינהג, איינגעפֿירט ביי קריאת-התורה, דער בעל-קורא זאָל זאָגן אַ פסוק פֿונעם אָריגינאַל, און אַ ספעציעלער איבערזעצער זאָל תיכף נאָכזאָגן דעם קאַרעספּאַנדירנדיקן פסוק פֿון תרגום (דאָס איז געשעען דעמאָלט, ווען די יידן האָבן שוין געהאַט פֿאַרגעסן העברעיש, גערעדט אַראַמיש).² דער מינהג האָט אין מערבֿ-אַזיע געגאַלטן נאָך אין 9טן און 10טן יאָרהונדערט; אין איראַק, מצריים, אַפֿריקע און אַנדאַלוזיע - אין דער עפֿאַכע פֿון די גאונים (דאָ - אויך אין „מפֿטיר“).²

דער איבערגאַנג צו עכטער אַנטיפֿאַניע (דער חזן - איין פסוק, ציבור נאָך אים - דעם צווייטן אַזױװ) איז געשעען נישט מיט-

1 צונז, די סינאגאָלע פּאַעזיע, 61.

2 Zunz, Die gottesdienstlichen Vorträge... (Berlin, 1832) 8.

אמאל און נישט אומעטום אין איין צייט. ארום דעם יאר 900 זענען
הן אין די ספעציעלע ספרים (ווי „סדר התפילות“ וכ') הן אין די
מינהגים פון די קהילות שוין געווען גרויסע דיפערענצן וואס שייך דעם
אינטיילן די רעציטאציע צווישן חזן און קהל. 1 סעדיה גאון (892 -
942) האט געהאט אסאך ארבעט ביים רעגולירן דעם עינין אין זיין
באקאנטן סידור.

אין „מחזור ויטרי“ (1100)² געפינט מען שוין גאר ווייניק
תפילות אזעלכע, ביי וועלכע ציבור זאל זיין אינגאנצן אויסגעשלאסן און
חזן זאל בלייבן סאליסט.

אין סימן 26 דארטן (ו' 17), צ"בש, ברענגט דער צונויפשטעלער
די מיינונגען פון פארשידענע פריערדיקע אויטאריטעטן וועגן דעם, פונ-
וואנעט און ביזוואנעט די שולדאווער דארפן אין א באשטימטן פאל
זאגן מיטן חזן. די חילוקים זענען אזוי-ארום ריין קוואנטיטאטיווע:
א פסוק מער, א פסוק ווינציקער. דאס אנטווייל נעמען פונעם
עולם אין דער רעציטאציע איז אליין פאר זיך פאר ר' שמחה פון
ויטרי שוין אנטוויילכע זאך: אן אינגעבירגער טקייט.

גענויער צו באקענען דעם ליינער מיטן גאנג פונעם ניינטהאלבן
יאהונדערט אלטן ווערק (און נאך עלטערן נוסח) וועל איך ברענגען
דעם סימן 101 (ו' 78) - וועגן מערבדיקן דאווענען:

— החזן אומר בקול רם:³ „והוא רחום“ והציבור שותקים ומטין
אזנם למשמעו.⁴ „והוא רחום יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו
לא יעיר כל חמתו“ [זאגט, הייסט עס, דער חזן] ועונין אחריו מקרא
זה:⁵ „ייהושיעה, המלך יעננו ביום קראינו, כ' א' רחום ייהוה אלהיך
ולא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך אשר

1 צונג, די ריטוס... 11.

2 פארעפנטלעכט געווארן אין דרוק ערשט אין 19טן יאהונדערט. איך באניץ מין
מיטן נפערן איבערדריק פון שמעון-הלוי הורוויץ (נירנבערג 1923). ס'איז א מעכטיק-
גראב בוך, אן אויספירלעכער ליטורגישער טראקטאט, ווי איטלעכער תפילה איז געגעבן
איר ארט אין דער עבודה, מיט היסטארישער באגרינדונג און מיט די געהעריקע פראקטישע
אינסטרקציעס, - א vade mecum פאר רבנים, חזנים און אויך פאר די תפללים.

3 ד"ה: דער חזן זאגט מיט א הויך קול.

4 ד"ה: און קהל שוועגט און שטעלט אויף די אויערן צו הערן אים.

5 ד"ה: ענטפערט מען אים [דעם חזן] דעם דאזיקן פסוק.

6 אין אריגינאל: י"י.

נשבע להם וענונין, והוא רחים". וכורע בברכו וזוקף, בשם דפתי¹:
"י"ז זוקף פלופים בברכות", ואמ' בקול רם³: "ברכו את י"ז המבורך!"
וענונין⁴: "ברוך י"ז המבורך לעולם ועד".

א קלאַסישע אַנטײַפֿאַניע – איינע פֿון דער גאַר גרויסער
צאָל אינעם דאָוענען בציבור, באַזונדערס אינעם שבתדיקן און
יום-טובֿדיקן.

נאָך אַ בײַשפּיל (סוף פֿון סימן 200 אויף ז' 180):

— ואם חל' יום טוב בשבוע הבא אין אומ' ויהי נועם וסדר
קדושה כל עיקר אלא לאחר סיום תפילת לחש אומ' שליח ציבור קדיש
כו': ויתן לך: ואם בא לומ' ויהי נועם: לאחר שמונה עשרה אומ' קדיש
עד דאמירן, ופוחת ויהי נועם עד סוף המזמור והציבור כמו כן. אורך
ימים אשביעהו ואראהו בישועתי. וכן מנהג שחזור ושונה שליח ציבור
אותו פסוק והציבור אחרינו. ואומ' ואתה קדוש. וכל סדר קדושה. קדיש
כו': ומביאין לו יין של כוס ברכה ומבדיל: ברוך אתה י"י אלהינו מ"ה
בורא פרי הגפן: ברוך אתה י"י אלהינו מ"ה המבדיל בין קודש לחול בין
אור לחושך בין ישראל לעמים בין יום השביעי לששת ימי המעשה ברוך
אתה י"י המבדיל בין קודש לחול: וטועם ממנו מלא לוגמיו ומיסב
פניו לצד אחר מפני כבוד הרבים: ואומר⁵ לך... 5

כאפן מיר אַ קוק אויך אין אַ שפּעטערדיקן מקור:

— מחזור פֿלי מנהג ק"ק רומא.

דרוק: באַלאַניע, יאָר: ש"א (1541). 2 בענדער גאַנץ-בלאָט.

1 ד"ה: און ער [דער חזן] פֿאַלט אויף דער קני און שטייט צוריק אויף, ווי עס

שטייט געשריבן... 2 זע אָנמ' 6 אויף ז' 122. 3 ד"ה: און זאָגט מיט אַ הויך קול.

4 ד"ה: און זיי ענטפֿערן [קהל ענטפֿערט].

5 איבערזעצונג: — און אויב יום-טובֿ געפֿאַלט אויפֿדערוואָך, זאָגט מען גישט

ויהי נועם און קדושה אינגאַנצן, נאָר נאָכן ענדיקן די שטימע שמונה-עשרה זאָגט

דער חזן קדיש אַזווי, ויתן לך. און אויב ער זאָגט, ויהי נועם נאָך שמונה-

עשרה, זאָגט ער קדיש ביו דאמירן און ויהי נועם ביון סוף (און דער עולם

אויך אזוי): אורך ימים אשביעהו ואראהו בישועתי. ס'איז אויך פֿאַראַן אַ מנהג, אז

דער חזן זאָגט איבער נאָכאַמאָל דעם פסוק, און דער עולם נאָך אים, און

מע זאָגט, ואתה קדוש און גאַנץ קדושה, קדיש אַזווי. און מע ברענגט אים

[דעם חזן] אַ כוס וויין, און ער [דער חזן] מאַכט הבדלה: ברוך אתה ה' אלהינו מלך

העולם בורא פרי הגפן, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם המבדיל... און פֿאַרזוכט אַ פֿולן

שלוך, און דרייט אויס דאָס פנים אין אַן אַנדער זשט איבערן פֿכוד פֿונעם עולם, און

אַלע זאָגן: ויתן לך...

באנד 1, בויגן 1, בלאַט 2, עמוד ב': נאָך דעם, ווי אין שול האָבן זיך שוין אָנגעקליבן אַ 6 צי 7 מאַנצבלעך, הייבט מען אָן די זמירות „בנוצם“ (ד"ה מיט אַ ניגון), מחמת ס'שטייט געשריבן: „ברובֿ עם הדרת מלך“, און זאָגט (ד"ה יעדער פֿאַר זיך זאָגט): „לעולם יהא אָדם ירא שמים...“ (אאז"וו). // בויגן 4, בלאַט 2, עמוד ב': און ווען אין שול זענען פֿאַראַן צען מאַנצבלעך, יידן, דערוואַקסענע, דרייצן יאָר און מער אַלט, מענטשן מיט קלאָרן שכל נישט קיין אידיאָטן (פֿקחים וְלא שוטים), „צומד החזן, כשהוא מעטף בטליתו, ויורד לפני האָרון, שבו ספֿר תורה, ומכוין רגליו, וכופף זרועותיו ומנעים קולו, ומכוין לבו ושפתיו יחדיו, ואומר באימה וביראה ברתת ובזיע ואומר ישתבח, קדיש וברכו, יוצר אור וכל סדר התפילה“ (ד"ה שטייט אויף דער חזן, שוין אַינגעהילט אין טלית, און גייט אַראָפֿ צום אָרון, וואָס ס'געפֿינט זיך אַ ספֿר-תורה דערין, און גלייכט אויס די פֿיס און שטרעקט אויס די אַרעמס און מאַכט זיס זיין קול און פֿאַרבינדט דאָס האַרץ זינס מיט די לֵיפֿן זינע און זאָגט מיט אימה און מיט פֿאַרכט, מיט ציטערניש און צאַפֿלעניש, דהיינו זאָגט די תפֿילות „ישתבח“ און „קדיש“ און „ברכו“ און „יוצר אור“ און אַלע איבע־ריקע פֿונעם דאַווענען)... און ווען מע דאַוונט זאַלבעצענט, דאַרף יעדער איינער פֿאַר זיך זאָגן שטיל ערהייט („לחוש“) מיטן חזן „ישתבח“ און „יוצר אור“, אַהבֿת עולם“ און „קריאת שמע“, אמת ויציל... ווייטער מיט אַ דף (וועגן קדיש): בעת דער חזן זאָגט דעם ערשטן פֿאַסאַזש („פריעה“): „יתגדל ויתקדש“ א"ו, פֿרעפֿלט („לוחשין“) ציבור: „ועתה יגדל נא פֿח יי“; ווען דער חזן זאָגט דעם צווייטן פֿאַסאַזש („בחיכון וביומיון“ א"ו), פֿרעפֿלט מען: „זכור רחמין“ א"ו; ווען ער זאָגט דעם פֿערדן פֿאַסאַזש („יתברך וישתבח“ א"ו), פֿרעפֿלט קהל: „יתברך שמה דקדשא בריך הוא...“ צום סוף קניט דער חזן די גרויסע קניונג („ופורע החזן פריעה גדולה“) און זאָגט בנעימות: „ברכו את יי המבורך“; די מתפללים פֿרעפֿלען בשעת מעשה: „ברכי נפשי את יי וכל קרבי את שם קדשו“, און ענטפֿערן הויך („עונים“): „ברוך יי המבורך לעולם ועד“. דערנאָך זאָגט דער חזן, און עולם פֿרעפֿלט מיט: „ברוך אתה יי אלהינו...“ א"ו (די גאַנצע תפֿילה).

אַזוי גייט עס אין דעם מחזור פֿסדר: פֿאַר יעדער תפֿילה קומט די אינסטרומענט, וואָס (און ווי אַזוי) דער חזן האָט צו זאָגן (ד"ה צו רעציטירן אָדער זינגען), און וואָס ציבור דאַרף אים נאָכרוי שפֿערן?

1 דער טערמין איז: „לוחשין“; אָבער אויך:

צײַ ענטפֿערן. ביים נאָכלױשפֿערן קומט אַרויס אַ קוואַזי-אוניסאָן, ביים ענטפֿערן – אַנטיפֿאַניע.

די אַנווייזונגען זענען העכסט פּרעציז; למשל: „בשעת דער חזן איז מסדיר די תּפֿילה און זאָגט שמונה-עשרה אויפֿן קול, שיקט זיך, גאַנץ קהל זאָל שטיין אויף די פֿיס און הערן מיט פּוונה יעדע ברכה, כדי צו ענטפֿערן אמן פינקטלעך... און ציבור טאָר נישט ענטפֿערן אָמן, איידער די ברכה איז אינגאַנצן אַרויס פֿונעם חזנס מויל, און דער חזן טאָר נישט אָנהייבן קיין אַנדער ברכה, איידער ס'וועט אָפּקלינגען דער אָמן אויסן מויל פֿונעם ציבור; ציבור טאָר אויך נישט העכערן די שטים אָדער אַראָפּלאָזן דאָס קול, נאָר דאַרף זיך האַלטן אין טאָן פֿונעם ברכה-זאָגער“ (ד״ה פֿונעם חזן)... – יעדן מאָנטאָג און דאָנערשטאָג, אויב ס'איז נישט קיין יום-טובֿ, קיין חול-המועד, קיין ראָש-חודש, נישט חנוכה צי פורים, נישט ערבֿ יום-טובֿ און נישט אסרו-חג, און אין שול קומט נישט פֿאַר קיין ברית-מילה אָדער אַ חתונה, זאָגט מען די תּחנונים, וואָתה יי אלהינו... און אַ מינהג איז פֿאַראַן, אַז אויך, תּכלה ממנו אָפּך, און אַלע פֿאַרן אויפֿן פנים, אויך דער חזן פֿאַלט אויפֿן פנים פֿאַרן אָרון און לייגט אויף דער לינקער זייט, אויפֿן האַרצן, כדי דאָס האַרץ זיינס זאָל זיין נכּנע דעם בורא, און יעדער פֿאַר זיך פּרעפֿלט: „רחום וחנון, חטאנו לפניך, רחם עלינו“ אאז״ו; דערנאָך זעצט זיך דער חזן אַוועק פֿאַרן אָרון, בייגט אײַן די פֿיס און פֿאַרדעקט זיי מיטן טלית, זאָגט די מזמורים 25 און 130, אַ פֿראַגמענט פֿון ירמיהו 14, ווייטער „זכור ברית“, און ציבור זאָגט אים נאָך פּסוק נאָך פּסוק (ריינער אוניסאָן!), דערנאָכדעם זאָגן חזן מיט קהל אינאיינעם „אֲבִינוּ הרהמן, און צום סוף שטעלט זיך דער חזן אויף און פֿאַרענדיקט אַליין: „ואנחנו לא נדע מה נעשה, כי עליך עינינו“ א״ו.

אזוי איז אין אלע פרטים רעגלאַמענטירט קריאת-התורה סני אויף מאָנטאָג און דאָנערשטאָג און סני אויף שבת און יום-טובֿ. דאָ איז דער צערעמאָניאַל מער קאָמפּליצירט: דעם אָרון עפֿנט און דאָס רייניקייט נעמט אַרויס דער חזן, און קהל שטייט אויף די פֿיס, ביז דאָס ספֿר ווערט אַוועקגעלייגט אויפֿן בעלעמער; שבת הייבט דער חזן אָן מיט „פי שם יי אקרא“ אאז״ו, מאָנטאָג און דאָנערשטאָג מיט „ותגלה מלכותו עלינו מהרה“ א״ו; אויב אין שול געפינט זיך אַ פּוהן, רופֿט אים דער

– פּשהחזן אומר „מודים“, חייבין כל הצבור לשוח עמו ופּוהשין ואומרים „מודים פורעים“.
ד״ה נאָכזאָגן לוישפּערידיק (פּרעפּלענדיק).

חזן צו: „גענען, כוהן, שטעל זיך ר' פלזני פוהן“, און ציבור
 ענטפערט דעם חזן: „תורה יי תמימה“ א״וו; דער בעל-קורא
 מאכט די ברכה: „ברכו את יי המבורך“, קהל ענטפערט: „ברוך
 יי אאז״וו, דער בעל-קורא מאכט די ווייטערדיקע ברכה און טרעט
 צו צום לייצענען, דער חזן האָט דערביי רעכט אונטערצו-
 העלפֿן, אָבער מיט אַ קול אַ ביסל נידעריקער פֿונעם בעל-קוראס, פֿדי
 עולם זאָל קענען פֿאַרנעמען די ווערטער פֿון דער קריאה דווקא אויס
 יענעם מויל, וואָס האָט געמאַכט די ברכה. נאָכן לייצענען וויקלט דער
 בעל-קורא אײַן די ספֿר-תורה און מאַכט ווידער אַ ברכה, דער חזן זאָגט
 דערביי: „יהי רצון“ א״וו.

ביי ברכת-פוהנים זאָגט דער דוכנדיקער פוהן הויך און זיס („בקול
 רם ובנעימה“), „יברכך“ א״וו, און דער חזן זאָגט אים נאָך איטלעכס
 וואָרט, און נאָך יעדן פסוק ענטפערט ציבור „אמן“.

5. די אונטערשטע שורה: אַ זייער רייכע ליטורגיע (באזונדערס
 שבת און יום-טובֿ), איבערגעפֿילט מיט געזאַנג (חזן און משוררים) און
 אויסגעפֿירט אויף די פֿאַרשידנאַרטיקסטע אופנים (סאָלאָ פֿון חזן, עווענטועל
 באַלייט פֿונעם כאָר; דאָסאייגענע סאָלאָ, אָבער מיט נאָכלישפּערן פֿון אַרע
 מתפֿללים; אַנטיפֿאַניע; דיזעלביקע אַנטיפֿאַניע מיט צומיש פֿון נאָכלישפּערן אין
 אייניקע פּאַסאַזשן; אינטיילונג פֿון טעקסט צווישן חזן, פוהן און ציבור; דאָס
 נעמלעכע צווישן חזן, בעל-קורא און אויפֿגערופֿענעם צו דער עליה אאז״וו);
 קאָמפּליצירטע צערעמאָניאַן (ביי קריאת-התורה, ביי פוהנים-דוכענען, ביי
 שוּפֿר-בלאָזן, ביי הושענות-שלאָגן, ביי די הקפות מיט לולבֿ און ערבה צי

1 אויך קהל פֿלעגט אונטערוינגען. — לעגאַל, ווי שמחת-תורה: „ועומד חתן-תורה
 לקרות וקורם שיברך ברכת התורה מזמרים ואומרים זה, ד״ה: „און ס׳שטייט אויף
 דער חתן-תורה צו לייצען, און, איידער ער מאַכט די ברכה אויף דער תורה, זינגט
 מען און מע זאָגט דאָס“ (היינו: „בת ברורה נאוה ושחורה“ אאז״וו); זע: מחזור
 (באָלאָניע 1541) II, בויגן 21, בלאַט 4. — אויך „אומלעגאַל“, ווי ס׳שטרעקט שלמה-אפֿרים
 בן אהרן פֿון לונטשיץ אין „עוללות אפֿרים“ (זשאָלקעווע 1763), בויגן 11, בלאַט 1, עמוד 1,
 „די מתפללים, וואָס האָבן די טבע צו זינגען אין שול, און זייער קול
 ווערט הויך געהערט, און זיי פֿעדערן זיך אַנצוהייבן יעדן ניגון נאָך
 פֿאַרן חזן, פֿרי צו ווערן די שכנים, ווי גוט זיי קענען די ניגונים“.

2 לויט דעם אָקערשט ציטירטן מחזור (בויגן 20, בלאַט 3), ווערט חול-המיעוד-
 סופות געלימעט, וביום השני פֿרים אאז״וו דורך 4 פֿאַרשויבן: צו עטלעכע פסוקים
 לייצען נאָכאַנאַנט כוהן, לוי און שלישי; דערנאָך וועטער: כוהן, לוי, ישראל;
 דערנאָך ווידערמאָל: כוהן, לוי, ישראל, אאז״וו ביון סוף.

מיט די ספר-תורות), -דאָס אַלץ אינאיינעם אַרײַן אַפֿילו אָן דער אינסטרומענט-טאַלער מוזיק, וואָס איז צוגעלאָזט געוואָרן אין די שולן בלויז פֿון אייניקע דײַטשע שטעט) טראָגט שוין דעם כאַראַקטער פֿון אַ דיטראַמביש-פּאַטעטישן (אין אייניקע חלקים) צי טרומייטעריש-טרױמפּאַלן (אין אַנדערע) מוזיקאַליש-דראַמאַטישן מאַטעריאַל, וואָס מיט גאַנץ פשוטע מיטלען פֿון רײַן טעכנישער נאַטור וואָלט אים שכּיח געווען צו פֿאַרוואַנדלען אין אַ לײַטורגישער דראַמע לײַטן קאַטוילישן מוסטער, ד״ה לײַטעראַריש און קאַנסטרוקטיוו זאָל זי טאַקע זײַן שווער און אומגעלומפערט, טײלױזי אַמאַרליש און טײלױזי קאַאַטיש, אָבער דאָך ווערן אונדזער, טעאַטער-קונסט אין די וויקעלעך, אַ באַזיס פֿאַר ווייטערדיקער עוואָלוציע און אָן אויסגאַנגס-פונקט פֿאַר נײַערע פֿאַרמען.

דערהויפּט האָבן אַ טעאַטראַליש אויסזען די אויוון שוין דערמאַנטע צערעמאָניאַלן: דאָס פּוהנים-דוכענען (מיטן הענט-האַלטן אין אַ מאָלערישער פּאַזע), קריאת-התורה (מיט דער לײַטאַציע פֿון מצוות און עליות, מיטן בײַטן זיך פֿון די אויפֿגערופענע אויפֿן בעלמער (וכ'), די פֿלעראַיי הקפות, דאָס שופֿר-בלאָזן, שמחת-תורה איז דאָך איטלעכס בית-תפֿילה ענלעך געווען צום בילד פֿון אַ מין קאַרנאַ-וואַל, וווּ-נישט-וווּ מיט שטריכן (ווען אַפֿילו גאַנץ מינימאַלע) פֿון מאַסקאַראַד.

אין דער עפֿאַכע פֿון די גאונים איז אין איינער אַ קהילה געווען אַ מינהג צוצוגרייטן ספּעציעלע באַפּוזנגען און לײַמחת-תורה נאָכן ענדיקן דאָס לײַענען באַצירן מיט זיי די ספּר-תורה; מע פֿלעגט דעמאָלט אויך מיטברענגען אין שול אַרײַן פֿאַגען מיט ברענדיקן שמעקעכטס („מגומראות“) און מאַכן דערבײַ ריקודימלעך, אויך זקנים דערונטער, ווען אַפֿילו אַ וואָרהייט, געהאַלטן, אז לכתחילה וואָלט דאָס אַלץ נישט געווען אזוי פּשוט אין זײַנע אויגן, אָבער בדיעבד, ווען ס'איז שוין אַ פֿאַרוואַרצטער מינהג אַזעלכער, מוז מען אים, מיט אַלע פּרטים זײַנע, מתיר זײַן, היות „מינהג מבטל הלכה“, און אָן אַפֿעיר פֿון דער תורהס כּבֿוד וועגן איז דוחה שבת אויך. 1

אין אַן אַנדער קהילה (אין דעראייגענער עפֿאַכע) איז געווען אַ מינהג אַנצוטון אום לײַמחת-תורה אויף דער ספּר-תורה אַן עקסטרע קרוין („עטרה“), וואָס פֿלעגט צוהײַלן געמאַכט ווערן פֿון וועבער-צירונג („בתכשיטי אשה“); דער, וואָס האָט בײַ קריאת-התורה פֿאַרענדיקט דאָס לײַענען, פֿלעגט די קרוין די דאָזיקע אַרויפֿלעגן זיך אויפֿן קאַפּ (אַ פּנים, ווי אַ באַזונדער מין אויסצייכענונג). אויך וועגן דעם איז געבעטן געוואָרן אַ מײַנונג בײַ האַר אַ גאָרן, און דעײַנו: (א) צי איז דער גאַנצער עינין מיט דער אייגנטימלעכער עטרה

1 יוסף קולון, „שאלות ותשובות“ (טוילקאָוו 1834), a5 (שורש ט').

אים נישט קשה?, (ב) צי איז גלעך, וואָס מע מאַכט זי פֿון וועבערשן פּוּץ?, (ג) צי איז אין אָרדענונג, וואָס דער לעצטער קורא טוט זי זיך אָן אויפֿן קאַפּ?, (ד) איז עס נישט אַמאָל אין סתירה מיט „לאַ ילבוש גבֿר שמלת אשה“? – דער אינטערעסאַנטער גאָן האָט דערויף אויך געענטפֿערט: קיין מינהג פּסלס מען נישט. וואָס שייך דעם וועבערשן צירונג („תכשיט אשה“), איז ווי באַלד די זאָך באַקומט אָן אַנדער באַניץ, הערט זי אויף צו זיין דאָס, וואָס זי איז פֿרֿיער געווען: ס'איז שוין מער נישט קיין פֿרויענווייז, נאָר אָן עטרה פֿאַר דער ספֿר-תורה. ס'וואָלט פֿונדעסטוועגן אפֿשר גלעכער געווען, אַ מאַנצביל זאָל זי זיך נישט אָנטון אויפֿן קאַפּ, נאָר היידעראַמאָל דאָסאייגענע: קוים איז עס אָן אַלטער אַמנפֿיר, און דעם עולם אַרט עס נישט, קען מען עס נישט אַסרן. ¹

דער איבערגאַנג פֿון עבֿודה צו לייטורגישער דראַמע וואָלט אַם גרינגסטן דורכגעפֿירט געוואָרן דורך דראַמאַטיזירונג – אייגנטלעך, – אינסצעניזירונג – פֿון די עפישע באַשטאַנדטיילן אינעם דאווענען, ד"ה פֿון יענע תנ"ך-פֿראַגמענטן, וואָס ווערן געלייענט אין שול און האָבן אַ דערציילערישן כאַראַקטער; פֿון די פּיזמונים, פּיוטים וכו' מיט אַ נאַראַטאָרישן תוכן, וווּ ס'ווערן איבערבאַהאַנדלט עפּיזאָדן פֿון חומש און פֿון די נבֿיאים; פֿון די היסטאָרישע סליחות און קינות, וואָס זעען, אינגאַנצן צי טיילווייז, אויס ווי כאַנגיקעס. איינטיילן דעם טעקסט צווישן אזוי פיל מתפללים („ראַליסטן“), וויפֿל פּערסאָנאַזשן ס'קומען צום וואָרט אין דער פרשה צי אינעם שיר, וואָלט זיך באַקומען יענע פּרימטייווע דראַמאַטיק, וואָס איז אונדז באַקאַנט פֿון די אַלע מינים קאָטוילישע „מיראַקלען“, „אויטאָס“, „הייליקע פֿאַרשטעלונגען“, „מיס-טעריעס“, „גניסטלעכע שפּילן“. ²

אַבער דאָס איז נישט געשען, און דער ייִדישער דראַמאַטי-שער קונסט האָט דעריבער געפֿעלט די וויג, וואָס די מערבֿ-אייראָפּעזישע האָט יאָ פֿאַרמאַגט (קאַפיטל I, ד; II, ב).

¹ דאָרט גופּא.

² אַלע זענען זיי דאָך מער עפיש, ווי דראַמאַטיש (נישט געקוקט אויף דער פֿאַרעם פֿון אַ סצענישן ווערק) סז אין איטאַליע, סז אין פֿראַנקרײַך, ענגלאַנד, דזשטלאַנד: פֿונדאָרט דער שטאַף איז נישט געשעפט געוואָרן (פֿון תנ"ך צי פֿון נביעם טעסטאַמענט, פֿון אַפּאַקריפֿן צי פֿון די קריסטלעכע לעגענדעס און דעסלעכטן), פֿלעגט פֿון אים קיינמאָל נישט אויסגעשפּילט ווערן נאָר דאָס אַבסאָלויט פֿאַר אַ באַשטימטער דראַמאַ-טישער קאָצעפּציע און אַקציע נייטיקע, נאָר אַלץ האָט מען פֿאַראַרבעט, ווי עס גייט און שטייט, רוי און אומבאַהאַלפֿן, אין פֿאַרזענישדיק לענגע עלאַבאָראַטן, אין וועלכע ס'איז זעלטן ווען מעגלעך צו באַמערקן דעם געבענטשטן צוריר פֿון אַן אינדיווידועלער שפּע-רישער האַנט.

ווען מען זאל פֿרעגן, פֿאָרוואָס האָבן זיך פֿונדעסטוועגן די גענוג ריכטע און פֿאַרשידנמיניקע דראַמאַטישע עלעמענטן אינעם ייִדישן עלנט-לעכן דאָווענען, דערהויפּט אינעם שבתדיקן און יום-טובֿדיקן, נישט אומגעשטאַלטיקט און אויסגעגאַסן אין דער פֿאָרעם פֿון אַ לייטורגישער דראַמע, ווי דאָס איז געווען דער פֿאַל ביי דער קאַטוילישער עבֿודה, וואָלט דער ערשטער ענטפֿער אויף דער דאָזיקער שאַלה אַפֿשר געקענט זיין: אין דער היסטאָרישער סביֿבה און פֿערספעקטיוו גענומען, איז בכלל, ווייזט אויס, שוין געווען צו שפּעט פֿאַר אַזאַ פּראָצעס. די דיאָלאָגזירונג פֿונעם דאָווענען האָט זיך אין דער שול, לויט אַלע סימנים, אָנגעהויבן שפּעטער, ווי אינעם קריסטער, און איז אויך צוגעגאַנגען פֿאַמעלעכער: צום אויסלאָז פֿון דרייצעטן יאָרהונדערט נאָך נישט אומעטום געווען אַדורכגעפֿירט (זע אויוון, ד' 121) - די קאַטוילישע לייטורגיע האָט זיך צו יענער צייט שוין געהאַט פֿולשטענדיק טראַנספֿאָר-מירט אין אַ דראַמע.

ווען מען זאל געווען נעמען טון מיט דער ייִדישער עבֿודה דאָס נעמלעכע, ד"ה פֿונאַנדערבויען זי אין סטיל פֿון אַ רעליגיעזער דראַמע, וואָלט דאָס געקענט געשען נאָר אין דער עפֿאַכע, ווען דאָס קריסטלעכע מוסטער איז שוין געהאַט לאַנג אַוועקגעגאַנגען פֿון דעם דאָזיקן סטאַדיום צו אַ ווייטערדיקן, און דהיינו: אַרויסגעטראָגן זיך פֿונעם קירך-בייגן אויף אַ בינע אין מיטן מאַרק, פֿאַרוואַנדלט אין אַ טעאַטער פֿון „מיראַקלען“, „מיסטעריעס“, „אויטאָס“, „היליקע רעפרעזענטאַציעס“, „גיסטלעכע שפּילן“ וכו'.

דאָס בילד אָבער פֿון די אַלע ספּעקטאַקלען אונטערן פֿרייען הימל, מיט זייער שטאַרק פֿאַרועלטלעכטן, פֿאַרליכטזיניקטן און ווילגאַריזירטן אינהאַלט און פֿאַרלויהן האָט אַליין פֿאַר זיך געמוזט ווירקן אויף די ייִדישע רעליגיעזע אויטאָריטעטן ווי אַ באַרעדעוודיק וואַרעניש נישט צו מאַכן דעם צווייטן שריט, נאָך וועלכן עס איז געמאַלט אַזאַ אייגנטימלעכער דריטער.¹

ה

די עיקר-סיבה, פֿאָרוואָס ס'איז נישט פֿאַרגעקומען די מעגלעכע ווייטער-אַנטוויקלונג פֿון די דראַמאַטישע עלעמענטן אין אונדזער עבֿודה,

1 לאַנסאָן וועגן פֿראַנקרײַך: „דער פֿאַרס מיט זיין טריוויאַלן רעאַליזם און צינישן בלאַזנערט האָט פֿאַרפֿליצט די מיסטעריע, און די קריסטלעכע דראַמע איז דער-שטיקט געוואָרן אונטער דער איבערמעסיקער שפּע פֿון פֿאָלקססצענעס“.

זע איך אָבער פֿאַרט אין עפעס אַנדערש: ס'האָט אין מיטל־אַלטער געפֿעלט אויף דער ייִדישער גאַס דער אויטאָריטעטער כּוח, וואָס זאָל אַזאָ עוואָלוציע האַלטן פֿאַר ניצלעך און געוונטשן און דעריבער אויך וועלן, זי זאָל געשען, און מוכן זיין דערצו מיט צוהעלפֿן.

1. דער ייִדישער סינאָגאַלער ריטואַל איז אפשר דער רייכסטער אין דער וועלט. אין די גאַר אַלטע צייטן העכסט באַשיידן - זיין גאַנצער באַשטאַנד דעמאָלט: „שמע ישראל“ (פּראָקלאַמירונג פֿון אַחדות-הבורא), די „תּפֿילה“ (ד"ה די שמונה-עשרה), די „קדושה“ (גאָט=פֿאַרהערלעכונג), - איז ער אין דער פֿאַנגער עוואָלוציע ביז צום אויסלאָז פֿון מיטל־אַלטער געוואַלטיק פֿאַרפֿילפֿאַכיקט, פֿאַרצווייגט, פֿאַרפֿאַרשידנאַרטיקט, פֿאַרטיפט און פֿאַרשענערט געוואָרן, צום סוף „אַליין פֿאַר זיך אויסמאַכנדיק אַ שאַצקאַמער פֿון רעליגיע און געשיכטע, פּאַעזיע און פֿילאָזאָפֿיע.“¹

וואָס גרעסער ס'איז תּחילת געווען די פֿרייהייט פֿון פֿאַרגרעסערונג און פֿונאַנדערווקס, איבעראַנדערשונג און וואַרירונג (לויט פֿאַנד און שטאַט, אין הסכם מיט פֿאַקאָלע פֿאַרהעלטענישן, באַדערפֿענישן צי נויטווענדדיקייטן וכ'), אַלץ פֿילעוודיקער האָט שפעטער אָנגעהויבן צו ווערן דער פֿאַרלאַנג נאָך אַ שטיקל סדר אין דעם *embarras de richesse*. אַביסל אַרדענונג וואָלטן געקענט אַרענברענגען די תקנות פֿון דער מישנה, האָט אָבער די גמרא, אויף אַ מירזחדיקער שאַפֿונג און אַ מערבֿדיקער צעצווייגט, גורם געווען פֿרישע אונטערשיידן.² יאָרהונדערטער זענען אָפּגעלאָפֿן, ביז ס'האָט זיך אויסקריסטאַליזירט דער תּפֿילה-סדר, וואָס מיר באַגעגענען אין תּלמוד, אָבער אויך ער איז נאָך באַינ-אופֿן נישט געווען אָפּגעשלאָסן אין אַן אומבאַוועגלעכער פֿאַרעם.³

די צייט האָט געטון דאָס איריקע: ס'זענען אונטערגעקומען אַלץ נייע דיפֿערענצן וואָס שייך דעם קלאַנגבאַשטאַנד פֿון די טעקסטן און דער רעציטאַציע; תּלמיד-חכמים און חזנים האָבן ווייטער געהאַלטן אין איין באַפּוזן די יום-טובֿים און תּעניתים מיט אַלץ נייע תּפֿילות און סליחות, וואָס נישט אומעטום האָט מען זיי אַלצאיינס אויפֿגענומען.⁴

אין דער תקופֿה פֿון די גאונים זענען געמאַכט געוואָרן פֿיל באַ-מיונגען אינצופֿאַסן ענדלעך דעם ריטואַל אין אַ פֿעסטער רעם, זענען אָבער די מנהיגים די יעמאָלטיקע אַליין געווען מחולק צווישן זיך אין אַ סך פּרטים, חוץ דעם האָבן זיי געהאַלטן פֿאַר נייטיק צו

1 צונג, די סינאָגאַלע פּאַעזיע... 7, 8.

2 צונג, די ריטוט... 1. 3 דאָרט, 2. 4 דאָרט, 2, 3.

לעגאליוזירן פלערליי אַרטיקע, טראַדיציאָנעל פאַרוואַרצלטע מינהגים,1 די קהילות ווידער פאַר זיך זענען פֿון קדמונים אָן געוויינט געווען דעם איינגעבירגערטן פֿאַקטישן געברויך צו שטעלן העכער אָפֿילו פֿון אָן הלכישן איסור,2

פֿאַר דעם זיבעטן יאָרהונדערט האָט דער לייטורגישער ריטואַל פֿאַרמאָגט בלויז העברעיִשע און אַראַמישע צוגאַבן, אין פּראָזע לויטן אַף-בית פֿאַרפֿאַסטע; אַרום דעם יאָר 700 מסתמא באַווייזן זיך אין אים די עלטסטע פּאַעטישע ווערקלעך, אָן גראַמען נאָך. פֿון פּאַלעסטינע און סיריע וואַנדערן איבער אין די אַראַבישע און גריכישע לענדער אַרײַן פּוּט און פיזמון און זענען גורם ווײַל נישט אין אַלע מקומות אַקצעפטירט מען זיי אין איין-און-דער זעלביקער מאָס) אַ נײַ שאַרף פֿונאַנדערגיין זיך צווישן די פּאַרטיקולערע ריטוסן.3

די פֿערצענטן פֿרוכפערן זיך און מערן ביז אין עלפטן יאָרהונדערט אַרײַן. עס צייכענען זיך אָן צוויי הויפטגרופעס ריטוסן: דער אַראַבישער שער (אָדער נוסח ספֿרד) און דער פּאַלעסטינער (אָדער נוסח אַשכּנז).4

שוין סעדיה גאון (892 – 942) האָט געפֿונען פֿאַר נייטיק אָפּצו-שטעלן די לאַוינע אָפּוויכונגען און אויפֿטוען דורך אַ סיסטעמאַטיזאַציע, וואָס זאָל ווערן אַ גדר, – דערפֿון וואַקסט זײַן סדר-הַתּפֿילות5 (גערופֿן אויך: „סידור ר' סעדיה“). סידורים זענען, וואָס אַ וואָרהייט, געווען באַקאַנט שוין פֿריער; צום בײַשפּיל: דער „סדר ר' כהן צדק“ (פֿון יאָר 843), דער „סדר ר' עמרם“ (צווישן 846 – 864), אָבער דעם כאַאָס האָבן זיי נישט באַוויזן צו פֿאַרקלענערן.

מע האָט אויך גענומען צונויפֿשטעלן מחזורים; באַרימט איז דער „מחזור וויטרי“, חיבור פֿון איינעם שמחה אויס וויטרי אין יאָר 1100.6 – ס'איז נולד געוואָרן אַ נײַע צווייג ריטועלע לייטעראַטור: „מנהגים“7 (זאַמלונגען פֿון תקנות מפּוּח דער אַרדענונג אין דעם צוואַ-מענטשעל פֿונעם דאווענען לויט די טעג פֿון דער וואָך און לויט די יום-טובֿים);8 און אַ צווייטע: פּירושים (צווערשט אַנדישע און מאָראַ-לישע, דערנאָך פֿילאָזאָפֿישע און מיסטישע, אויך גראַמאַטישע) צו די

1 דאָרט, 3, 4. 2 דאָרט, 12. 3 דאָרט, 5. 4 דאָרט 5 און 6. 5 דאָרט, 11.

6 דאָרט, 19 און 20. 7 דאָרט, 21 און 22.

8 אין רעשטלעך זענען באַקאַנט „מנהגים“ פֿון „אליעזר בן נתן“ אין מבני

און „מנהגות“ פֿון אַשר בן שוולם אין לונעל (1170).

תפילות און פיוטים פֿון אַלע מילנים 1. – אין דער צייט צווישן 1180 און 1320 (נאָך די תוספות און דעם רמבם) איז אויסערגעוויינטלעך פֿיל געארבעט געוואָרן ביי איינפֿירן אַ סדר אין דער דיטורגיע און פֿאַרויסזען אַלע ביי איר מעגלעכע פֿאַלן וכ'; די אין יענע 140 יאָר פֿאַרפֿאַסטע ווערק זענען פֿאַרבייבן דער יסוד פֿאַר אַלע שפּעטערדיקע יאָרהונדערטער, באַזונדערס אין די פֿראַנצייזישע, דייטשע און איטאַליענישע קהילות.

צונאָך רעזומירט וועגן סוף פֿון דעם געדאַכטן פּעריאָד: „הלכה און מינהג, פּאָעזיע און אַגדה, מיסטיק און פֿילאָזאָפֿיע האָבן ביז אַהער געטון בייס אויסגעשטאַלטן דעם ריטוס: די נוסחאות פֿון איינצילנע ערטער און לענדער זענען געוואָרן פֿון דיכטער באַרייכערט, פֿון חזנים אויסקולט־טיוירט, דורך ספרים פֿון אויטאָריטעטן געשטיצט, אין סידור און מחזור פֿאַרפֿילפֿאַכיקט און פֿאַרפֿעסטיקט“; 3 מע האָט זיך אין נייע שינויים און המצאות מער נישט גענייטיקט, „חוצט־האַלבן זענען די צייטן אין שפּאַניע, פֿראַנקרײַך און דייטשלאַנד געווען נישט זייער גינסטיק פֿאַר גינסטיקן אַקטיווקייט“, 4 דערהויפט אין דער לעצטערמאַנטער מדינה, וווּ די רדיפות פֿון יאָר 1349 האָבן אויף לאַנג אוממיגלעך געמאַכט וואָסער־נישט־איז אינטעלעקטועלע אַרבעט. 5

וועמען־זשע אויף דער ייִדישער גאַס אין פֿראַנקרײַך, דייטשלאַנד צי ערגעץ־אַנדערשווי וואָלט אין 13טן צי 14טן יאָרהונדערט געקענט גאָר איינפֿאַלן אַקעגנזשטעלן זיך דעם מעכטיקן, אַ גוט האַלב יאָרטויזנט אָן אויפֿהער אָנהאַלטנדיקן און פֿסדר זיך פֿאַרברייטערנדיקן, פֿאַרטיפֿנדיקן און פֿאַרשטאַרקנדיקן דראַנג צו אָרגאַניזאַציע און קאָדיפֿיצירונג, קאָאָרדינירונג און סטאַביליזאַציע פֿון די ריטוסן? פֿון וואָסער ספּערע וואָלט זיך דאָס געקענט אַרויסרײַסן דער רע־פֿאַרמאַטער (דער רעוואָלוציאָנער!), וואָס זאָל פֿאַרמאָגן אין זיך דעם קוראָזש און די קראַפֿט איבערצושטרײַכן די אַקערשט סומאַריש כאַראַקטע־ריזירטע אַרבעט פֿון פֿינף־זעקס הונדערט יאָר חזל־ – אין נאָמען פֿון אַזאַ פֿאַר דער גאַנצער ייִדישער וועלט דענצמאַלט (איבערהויפט אין אייראָפּע) קריטישער קאַנצעפּציע, ווי איבערקאַנסטרוירונג פֿון דער עבֿודה אין פֿאַרמען פֿון אַ ליטורגישער דראַמע לויטן מוסטער פֿון דער קאַטוילישער קירך?

1 ריטוס, 22 א״ו. – צו די עלטסטע מפרשים אועלכע געהערן: יהודה דרשן (ערשטע העלפֿט פֿון 11טן יאָר), מנחם בר חלבו (אין 11טן יאָרהונדערט), יוסף קאַר אַ (זיין תלמיד), רש״י (1040–1105) און אַנדערע.

2 ריטוס, 27. 3 דאָרט, 28 א״ו. 4 דאָרט, 32. 5 דאָרט, 35.

2. וואָלט אַ רבֿ דק"ק... - אַן אָנגעזעענער משמעות (נאָר אַזעלכער וואָלט דאָך קומען אין באַטראַכט). - אַן אַב-בית-דין און ראָש-ישיבֿה, דער שומר פֿונעם „כדת וכדין“, דער אינטערפּרעטאַטער פֿון געזעץ און מינהג (אין שאַלֿות-ותשובֿות). דער „פּאַסטעך פֿון די שאַף ישראל“, האָבן פֿעיק געווען צו איניציירן אַזאַ אידיע אָדער ווערן אירער אַן אָנהענגער, הגם יעדער איינער פֿון דעם דאָזיקן קלאַס מוז דאָך פֿון קינדוויז אויף און תמיד האַלטן אין זינען דעם תלמודישן איסור אויף טעאַטער און טעאַטער-קונסט?

טעאַטער איז אין ארץ-ישראל געווען אַן אימפּאַריט אַרטיקל, געקומען אינאיינעם מיטן ריימישן אונטעריאָכער און אונטערדריקער, פֿרוכט פֿון אַ פֿרעמדער - היידנישער - קולטור. די חכמי-התלמוד האָבן צו דער דאָזיקער פֿאַרעם פֿון פֿאַרוויילונג און קורצווייל געהאַט אַן עקסט נעגאַטיווע באַציונג, זעענדיק אין איר אַן אויסדרוק פֿון עבֿוד-ה-זרה. חוץ דעם האָט זיי אָפּגעשטויסן דאָס פּריצות, וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש פֿאַרן ריימישן טעאַטער, דערהויפּט אין דער עפּאַכע פֿון די קייסריים.¹ אין אַזאַ מין פֿאַרהאַלטן זיך האָט געהערשט אַן אידעאַלע סאָלידאַריטעט צווישן די ייִדישע רעליגיעזע אויטאָריטעטן און די קריסטלעכע פֿונעם ערשטן יאָרטויזנט אין דער מאָדערנער ציטרעכענונג (זע אויוון, ז' 91).

ביי די יידן איז נאָך צוגעקומען אַ דריטער מאָטיוו: אַבֿילות נאָכן חורבן-ירושלים, - דער נאַציאָנאַלער טרויער, וואָס האָט פֿאַרווערט אַלע אויסדריקן פֿון פֿרייד בכלל (מוזיק, געזאַנג וכ'). די שטעלונג איז געבליבן די זעלביקע אויך אין מיטלאַלטער.² יונתן בן עוזיאַל (געשטאָרבן 1028) האָט אין זײַן „תרגום על התורה“ אַזױװ געשריבן: „פֿאַרשאַלטן זאָלט איר זײַן, בעת איר גייט אין הייזער פֿון טעאַטער און צירק און זענט דערמיט מבטל די לער פֿון דער תורה“. די קללה שטאַמט אויס דער צייט, ווען די קאַטוילישע ליטורגיע האָט זיך שױן אָנגעהויבן צו דראַמאַטיזירן, און דער קלויסטער - פֿאַרוואַנדלען אין טעאַטער. דאָס איז אויך געבליבן דער אַרטאָדאָקסישער שטאַנדפּונקט ביי אויף היינטיקן טאַג.³

1 זע די רעגעסטן 1-12 ביי ש. ערנסט.

2 די רעגעסטן 13-24 דאָרט גוֹא.

3 זע אויך די רעגעסטן 25-36 דאָרט גוֹא.

3. דער שליח-ציבור איז אמאל געווען א הויך-פאָרנעמע פּערזאָן אין דער קהילה - מיט אַ טויזנט יאָר צוריק לכל-הפּחות, און שיינע עטלעכע הונדערט יאָר שפּעטער אויך.

— דאָס געזאַנג פֿון די פּסאַלמען-זינגער איז אַנטשטומט געוואָרן אינאיינעם מיט זייער פּאָעזיע, כדי מיט איר צוזאַמען ווידעראַמאַל קלינגעוודיק צו ווערן, - שרײַבט צונײַ 1 וועגן ייִדישן אַלטערטום: - מיטן פּיטן און פיזשן איז אויפֿגעשטאַנען תּחית-המתים אויך דאָס געזאַנג, און דער חזן איז געוואָרן דער זינגער.

מאַנכע מחברים פֿון פּיוטים האָבן געטראָגן דעם צונאַמען חזן אָדער ש"ץ: 2 דיקטער און פּירטראָגער אין איין פּערזאָן. צווישן די באַקאַנטע פּאַרפֿאַסערס פֿון סליחות - אַרום 250 אירע - האָבן די גרעסטע מערהייט אויסגעמאַכט חזנים.

דער חזן מאיר בן יצחק אין וואָרמס איז געווען דער אויטאָר פֿון אַ ספֿר „מנהגים“ (זע אויוון, ז' 131), און צו זיינע אַנױזױזנען האָט זיך אַפֿילו אַ רשי צוגעפּאַסט.³

נאָר מיטן לויף פֿון יאָרהונדערטער איז דאָס דאַווענען פֿאַרן עמוד אין פֿראַנקרײַך און דײַטשלאַנד פֿאַררעכנט געוואָרן צו די פּרעראַגאַטיוון פֿונעם קהילה-רבֿ (אויך אין אַזיע האָבן די מגידים און ראַש-ישיבֿים צוויילן גענומען אויף זיך די חזנישע פֿונקציעס).⁵

דעם הויפט-רבֿ - באַזונדערס אין די גרעסערע קהילות - פֿלעגט אָבער נישט קלעקן קיין צייט אויף אַלץ נאָדער דאָס קול האָט נישט געטויגט, צי דאָס געזונט איז געווען שוואַך, האָט ער דעם חובֿ פֿון אַ שליח-ציבור געוויינטלעך געטראָגן אויף זיך נאָר פֿאַרמעל; בלויז יום-טובֿ (ספּעציעל אין די אַױגערופֿענע ימים-נוראים) האָט דער עמוד אים געזען פֿאַר זיך⁶ (אַמאַל דאָס גאַנצע דאַווענען, אַמאַל נאָר אַ טייל פֿון דער עבודה). ממילא האָט די קהל-שטוב געמוזט צוניצן אַ פּראָפּעסיאָנעלן חזן אויך. אָבער זײַן אַנזע איז שױן געווען נישט דער, וואָס אַמאַל.

1 די סינאגאָגע פּאָעזיע... 101. 2 דאָרט, 333.

3 דאָרט, 331 און 333.

4 צונײַ, די ריטוס... 21.

5 די סינאגאָגע פּאָעזיע... 333.

6 עס האָט געהערשט דער מינהג, דער רבֿ זאָל די פֿונקציעס פֿון אַ שליח-ציבור

איבערענטפֿערן צו חשׁבֿע מיטגלידער פֿון דער קהילה.

שׁלמה-אפֿרים פֿון לונדן איז אויסער זיך, וואָס אין פֿיל מקומות פֿאַר-

טרויט מען אין אזאָ פֿאַל די המליקע מיטע נישט די גאָסטפֿאַרכטיקע לײַט, נאָר סתּם גבֿירים

און זייערע קרובֿים, ווען זיי זענען תקיפֿים און ריכטן זיך צום כבודֿ (אויך האָבן אויך געזען אין

א שלמה-אפרים פון לונטשיץ האָט אָפֿילו פֿאַרלאַנגט, ראָש-השנה און יום-כיפור זאָל מען דעם חזן נישט צולאָזן צום עמוד, און פֿירדאוונער זאָל דעמאָלט זײַן איינער פֿון די זקנים לומדים „מיט אַ צעבראָכן און דערשלאָגן האַרץ“! („עמודי שש“ 39a).

דער שלײַח-ציבור האָט שוין נישט געהערט צו די פני פֿון דער קהילה. טאַנגעבער זענען געווען: דער רב, דאָס בית-דין, די פרנסים, די „ראָש-העם“ און „טובֿי-העיר“ („פּאַטריציער“), אויך סתם מיוחסים צי נגידים מיט תקיפות, - דער חזן האָט אַמאָל געקענט קומען צום וואָרט ערשט אין עק פֿון דער דאָזיקער שורה.

דער חזנים-שטאַנד איז אויסגעוואַקסן. אַ זיס קור געווענדט זיך נישט אין יחוס - ס'זענען צוגעקומען צום פֿאך פֿאַלקסמענטשן (וואָס ווייטער, אַרץ מיין אויסגעמאַכט די מערהייט). נישט תמיד איז לומדות געאַנגען האָנט אין האָנט מיט דער שיינער שטים. ר' חנוך הענוך, אין „ראשית בכורים“ (פֿראַנקפורט-דמיין 1708) 29a, וואָרט פֿאַר די חזנים אין, „די דאָזיקע מדינות“ (געמיינט: דײַטשלאַנד, פּײַעם, פּוילן), אַז זיי זענען נישט קיין „בעל-תורהס“, פֿאַרשטייען צומאָל נישט דעם סדר-התפֿילה.

אין „שלשה צועקים ואיבן בענין“ (זע אויוון, ז' 116) זענען די חזנים אין פֿלל אַרײַן כאַראַקטעריזירט ווי גושמדיקע עלים-ההנהיקעס, פֿרעטערס און זויפֿערס. דער מחבר פֿון דער דערווידערונג „ריח ניהוח“ (פֿירט 1724) ווענדט אָפֿ די פֿרעטענציעס אויף אַ גאַנץ אַריגינעלן אופֿן: ער לייקנט נישט - טמטשט בלויז אויס: אויב מע וויל גוט אַרבעטן מיט דער קעל, דאַרף מען זײַן געזונט און האָבן כוח, און דאָס פֿאַדערט געהעריק צו עסן און צו טרינקען; אַ מעלה איז, וואָס דער חזן איז תמיד אויפֿגערוימט, וואָרן אַ מרה-שחורהניק טויג נישט צום זינגען, אַזױ. ס'קלינגט גאַנץ הומאָריסטיש, אָבער מיט אַזאַ פֿאַקטימלעכער מענטאָליטעט האָט מען אין אַן אַמאָליקער קהילה נישט געקענט זײַן קיין בר-סמכא אין תּוך-זאָכן פֿון רעליגיעזן קולט.

איברינקנס, אין די בעסטע צייטן זינע, אין דער עפֿאַכע פֿון זײַן גלאַנץ, ווען ס'איז נישט געווען פֿון די זעלטענע זאַכן, דער חזן זאָל קומען צום עמוד אין שול גלייך פֿון דער פֿאַעזיע¹ - לַמֶּדן און צוגלייך

מזן יונגט - שרייבט ער, - ווי אַ סך נישטניציקע לייט [„ריקים ופּוהזים“] האָבן זיך לכּתחילה געלערנט די ניגונים, כדי צו פֿאַדערן פֿאַר זיך און אויפֿס כוח פֿאַרבאַפֿן דאָס דאווענען פֿאַרן עמוד².

אין מאַכע ערטער האָבן זיך אָפֿילו אַרײַנגעמישט די נישט-יידישע שררות, געטיילט די פֿונקציעס פֿון דאווענען פֿאַרן עמוד און שוּפֿר-בלאָזן צווישן די באַבאַטיים, לויט אייגענעם אַבזע. זע: „עמודי שש“ (פּראָג 1618) 39ba.

1. אַפֿט זאָגט דער פּסטן אין זײַן רשות אָדער אין זײַן סליחה, אַז די

קינסטלער אויף צוויי פֿעלדער, - איז אים אָנגעגאַנגען דערעיקרשט זיין
גנינה, און פֿאַר איר האָט ער זיך איינגעשטעלט, קעגן גאונים און תלמידי-
חכמים, און איר האָט ער אויסגעקעמפֿט אַ פּרעכטיקן ניצחון, ברענגענדיק
דערצו, דאָס שבתדיקע - און נאָך מער דאָס יום-טובֿדיקע - דאווענען
בציבור, אונטער זיין אָנפֿירונג (און ווער שמועסט נאָך - מיט אָנטייל
פֿון כּאָר אויך) זאָר זיך דערנענטערן צום שניט פֿון אַ רעליגיעז-
וואַקאַלישן קאַנצערט.

אַריינצופֿירן עכטע דראַמאַטיק אין דער עבֿודה אַרײַן וואָלט אפֿשר
געקענט געלעגן זיין אַ וואָסער-נישט-איז קלענערן חזן, וואָס האָט זיך
זיטיק אָפּגעגעבן אויך מיט בדחנות, געווען אַ פֿיץ אויף מישפּחה-שימחות
(חתונות, בריתן וכו'). אָבער אַזאַ איינער איז שוין אַזוי נישט הויך
געשטאַנען אויפֿן סאָציאַלן און געזעלשאַפֿטלעכן לייטער פֿון דער קהילה,
אַז נישט ער וואָלט זיך דערוועגט צו קומען מיט אַזאַ המצאה (סיידן אין
הלצה), און נישט מע וואָלט אים גענומען ערנצט, ווען ער זאָל אפֿילו
פרוון כאַפֿן אַ שמועס דערוועגן.

4. אַ יוסטן מיטגליד פֿון דער קהילה זאָל האָבן
איינגעפֿאַלן אַרויסצוטרעטן מיטן קריטישן פֿאַרלייג איבערצובויען דאָס
עפֿנטלעכע דאווענען אויף אַ לייטורגישער דראַמע, באַשר אין דער קאָטי-
לישער קירך האָט מען דאָס שוין לאַנג געטון?

אַ ייד אַן עכטער לַמִּדן האָט אין 13טן צי 14טן יאָרהונדערט, פּונקט
ווי אין די שפּעטערדיקע, געזען די עבֿדא פֿונעם לעבן אין „לערנען“.
וואָס דאָס הייסט, דאַרף מען, מיין איך, קיינעם נישט מסביר זיין. דער
תלמוד מיטן גאַנצן פֿילגאַרנדיקן אַרומבוי - דערנאָך נאָך די פֿאַרצווייגטע
רבנישע לייטעראַטור - האָבן פֿאַר אים פֿאַרשטעלט אַלע האַריזאָנטן, געווען
די גאַרע וועלט זיינע.

אַ שוואַכערער לערנער האָט געקוקט אין מויל אַרײַן דעם מרא-
דאתרא, דעם בעל-דרשער, דעם וויללערנער, דעם וצדקתך.

ביי אַן אויפֿגעקומענעם עושר, אַ קנאַפֿן ידען, איז דער אידעאַל
געווען איינצוקויפֿן זיך אין לומדישן יחוס, ריכטן זיך אַרום רבנים, הימל-
מענטשן און אַנדערע „שטרײַמלעך“, מינדסטנס אין אויסווייניקסטן אומ-
גאַנג צו מאַכן דעם איינדרוק פֿון איינעם, וואָס געהערט אויך אַן צו דער
גייסטיקער עליטע, ווי מע וואָלט עס היינט גערופֿן.
האָט זיך איינער אַ וואַרהאַפֿטיק אינטעלעקטועלער און נישט פֿאַר-

קהילה האָט אים געבעטן אָדער האָט פֿון אים געפֿאָדערט, ער זאָל זיין איר אַרגאַן (צינג),
די סינגאַגאַלע פּאַעזיע, 333).

של אַלעזער אַרויסגעריסן, פֿאַרזוכט דעם טעם פֿון אַלגעמיינער בילדונג, געהאַט אַן אינטערעס אויך צו דראַמאַטישער קונסט. האָט ער העכסטנס געקענט זיך מתיר זײַן צו גיין אין אַ נישט-ייִדיש טעאַטער (און דערמיט אַלײַן שוין צײַען אויף זיך קרומע בליקן און אומפֿריינטלעך אונטער-מומלען). אָדער (ווי אַ גאָר גרויס יוצא-מן-הפלל) טון דאָס, וואָס ס'איז אונדז באַקאַנט פֿון פֿאַראיינצלטע צוויי פֿאַלן, נאָטירט פֿאַר אײַט אַלײַע: איינער פֿאַר דער ערשטער העלפֿט פֿון 16טן יאָרהונדערט, דער צווייטער פֿאַרן 17טן.

(a) רעדנדיק וועגן די פֿאַסטנישע פֿאַרשטעלונגען אין פֿאַרשידענע טעט פֿונעם אָפּענינגער האַלבאינדזעל (1480—1540) — זע אויבן, קאַפּיטל III, ב, 1 (ז' 66 א"ו), — מאַכט ר אַל אַן 49 אזא באַמערקונג:

... אַן אינטערעסאַנטער און נישט גענוג באַלויכטענער פֿאַקט איז דאָס אויפֿ-מערקזאַמקייט, וואָס די יידן אין אייניקע פֿראַווינצן האָבן אַרויסגעוויזן צו דער רעסטאָראַציע פֿונעם אַלטקלאַסישן טעאַטער. אין פרט: אין מאַנטוע, וווּ ס'האָט געלעבט אַ גרויסע ייִדישע קאַלאָניע, האָבן יידן אין 16טן יאָרהונדערט נישט אײַן מ אַל געגעבן פֿאַסטנישע ספּעקטאַקלען. עס פֿלעגן קומען צו זיי דער הערצאָג און דער הויף; בערנאַרד אַטאַס, טאַרקוואַטאַס פֿאַטער,² האָט אָנגעפֿירט מיט מאַנכע פֿון די דאָזיקע פֿאַרשטעלונגען. —

דאָס איז, וויבט אויס, געווען דער ייִדישער אַנטײַל אין דער איטאַלענישער רענע-סאַנס-באַוועגונג, און גראַד אויפֿן אַנטיקלעריקאַליסטישן סעקטאָר.³

(b) אין 17טן יאָרהונדערט איז אין ווענעציע געעפֿנט געוואָרן אַ באַשטענדיק טעאַטער פֿון יידן פֿאַר יידן. אויף דעם דאָזיקן, אין די דעמאָלטיקע פֿאַרהעלטענישן פֿון דרינגעדיקן געטאָ-לעבן אי גאַנץ ראַדיקאַלן אי שטאַרק רייזיקאַלישן אויפֿטו האָט זיך געמעכטיקט איינער אַ רבֿ" (ווי ער ווערט אָנגערופֿן אינעם דאָקומענט, פֿון וועלכן כ'שעפּ די ידיעה) בשותפֿות מיטן שווער זינעם, אַן אַרטיקן גבֿיר, און דאָס זאָל עס מסתמא זיין די סיבה, פֿאַרוואָס עזריה פֿיגו, אַ דאָרטיק שטיקל פֿלי-קודש, פֿון דער סענסאַציע, קראַנק געוואָרן פֿאַר געמט-נפֿש, ווי ער שרײַבט אַלײַן (החלוחי מיגון-), האָט דאָך רעאַגירט מער אין דער פֿרעמד (אין אַ בריוו צום וועראַנער

1 זע אין די דערמאָנטע רעגעסטן די נומערן 2, 3, 7, 10, 11, 13, 14, 16 א"ו.

2 טאַרקוואַטאַס פֿאַטער האָט געלעבט 1544—1595.

3 נאָך אין יאָר 1567 האָט מען זיך באַמיט ביים מאַנטוער הויף וועגן אַ דער-לויבעניש צו פֿענען אַ טעאַטער עקסטראַ פֿאַר יידן, אָבער באַקומען אַן אָפּאָג. מיט 20 יאָר שפּעטער האָט מען זיך אַ צווייט מאָל משתדל געווען, אָבער, ווי ס'זעט אויס, אויך אַן אַ פּעולה. זע: שיפּער I 46, 48.

רב, שמואל אברהם, ווי ביי זיך אין דער היים, און אויך די קהילה האָט נישט געהאַלטן פֿאַר מעגלעך צו אינגערירן און מאַכן אַ דרוק אויף די שולדיקע אינעם, שווערן פֿאַרברעך, הי דער געקערענטער וועגעצייגער קאַרעספּאָנדענט קוואַליפֿיצירט דאָס גרינדן אַ ייִדישע בינע. איך האָב דעם עפֿיוואָד שוין באַשריבן בפֿרוטרוט אין דער, טעאָטער-וועלט, נומער 9 פֿון יאָר 1908 (זו' 4-7) און שיק אָפּ צום דאָרטיקן אַרטיקל מַנעם יענעם ליינער, וואָס וואָלט פֿאַר זיין נאָך מער דעטעילן. — דאָ וויל איך בלוזן מוסיף זיין, אַז ס'איז אַ סכּרה, דער גרינדער פֿונעם דערמאַנטן טעאָטער זאָל האָבן געוועזן זיין דער באַרימטער יודע-אריה (לעזן) דע-מאָדענאַ (געבוירן 1571 אין ווענעציע, געשטאָרבן דאָרטן גוֹאָ 1648), אַ מענטש מיט 26 פּראָפֿעסיעס, ווי ער דערציילט אַליין אין די מעמואַרן זינע, רב, דיין, בעל-דרשער, פֿערער, חזן, שדכן, סרטן, בעל-מגיה, שרביבער (פֿון בריוו, קאָנטראַקטן, עפֿיטאָפֿיעס וכו'), מחבר (פֿון העברעישע רעליגיעז-פֿילאָזאָפֿישע און טעאָלאָגיש-פּאָליטישע ווערק, 1 פֿון איטאַלענישע פּאָסטאָראַלן און סאַנטען), מעלאָמאַן (דירעקטער און קאָפּלמאַסטער פֿון אַ מוזיקשול מיט צוויי עפֿנטלעכע קאָנצערטן אַ וואָך און אַליין אַ זינגער) און טעאָטראַל (בינע-רעזשיסער), טענצער און פּליימו אומאויסהיילעדיקער קאַרטנשפּילער.

5. קורץ פֿון דער זאַך: אַ פֿאַקט איז, אַז קיינער פֿון די, וואָס האָבן ביז דאָטע געאַרבעט איבער דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער קולטור, האָט זיך אינעם גאַנצן ים מאַטעריאַל נאָך נישט אָנגעשטויסן אויף אַן עוקן ווונק, ס'זאָל עמעצער ביז צום סוף פֿון מיטלזאַלטער צי אין די דערנאָכדיקע יאָרהונדערטער האָבן געטון אַ פּיפּס כאַטש וועגן איבערמאַכן די שול-עבודה אויף אַ „ליטורגישער דראַמע“.

6. נאָך איין קאַרדינאַלער אומשטאַנד טאָר נישט פֿאַרהיפּערט ווערן בייים באַהאַנדלען די טעמע: דאָס איז דער פּרינציפּיעלער חילוק, וואָס האָט אין ערשטן יאָרטויזנט פֿון דער נייער ציטערעכענונג עקזיסטירט צווישן די אַביעקטיווע פֿאַרהעלטענישן אין דער ייִדישער וועלט און אין דער קריסטלעכער.

אויב די אויטאָריטעטן פֿון דער קריסטלעכער קירך זענען איינ-געגאַנגען אויפֿן קאָמפּראָמיס, וואָס איז באַשריבן אויבן, אויף די זו' 47 א״ו (קאָפּ I, ד, 2), 90 א״ו (קאָפּ IV, ב), ד״ה, אין תּוך אַרײַן, קאָפּי-טולירט פֿאַרן פֿרייען וועלטלעכקייט, זענען זיי דער צו געצווונגען געוואָרן דורך אַ דרוק פֿון אונטן: ס'איז דעמאָלט געווען דער איינציקער מבוי מיט גוטן צו געווינען אַ גרעסערע השפּעה אויף די

1 דם-שונא פֿון תּלמודישן און רבנישן ייִדנטום (אין פֿון דער קבלה), ראַציאָנאַליסט און פּיאַנער פֿון דער אירעע וועגן מאָדערניזירן די דינים און מינהגים פֿון דער ייִדישער רעליגיע.

האלב-היידנישע פֿאלקסמאסן, וואָס האָבן זיך באַין-אופֿן נישט געלאָזט
אינגאַנצן אָפּרייסן פֿונעם פֿריערדיקן לעבנסשטייגער.

אַ פֿיל שטאַרקערע פּאַזיציע האָבן אין דער זעלביקער עפּאָכע פֿאַר-
נומען די ייִדישע רעליגיעזע מנהיגים, באַזונדערס אין מערבֿ-אײראָפּע.
די פֿאַלקסמאָסע, מיט וועלכער זיי האָבן אָנגעפֿירט, איז, להיפּך צו דער
קריסטלעכער, נישט באַשטאַנען פֿון המונים פֿאַרשידנאַטיקע, פֿאַרשידנ-
שטאַמיקע און פֿאַרשידנקולטוריקע נעאַפֿיטן. ס'איז געווען אַן אַלטע
היסטאָרישע אומה מיט אַ גרויסן קולטורעלן עבר, מיט פֿאַרוואַרצלטן
מאַנאַטעזים שוין אויף אונדזער קאָנטינענט געקומענע, מיט אַ דראַט-
אַרבעטיק רעגלאַמענטירטן קולט.

מע דאַרף נישט איבערטרייבן דאָס שטרענגקייט, מיט וועלכן
פֿאַלקסמענטשן זאָלן אין יענע צײַטן האָבן אויסגעפֿירט די אַלערהאַנט
פֿאַרשריפֿטן פֿון דער פּראַקטישער רעליגיע – וואָס הייסער מאַראַליסטן
און פּרעדיקער האָבן דערצו גערופֿן, אַלץ זיכערער איז דער געראַנג,
אַז אין לעבן האָט געמוזט אין אַ שפּאַרער מאָס געוועלטיקן דאָס ווידער-
שפּיליקע. אָבער געוויסע עיקרדיקע זאַכן, ווי, אַ שטייגער, שבת און יום-
טובֿ (מצות, סופּה, לולבֿ און אתרוג וכ'), כשרות, רייניקייט פֿון פֿאַמיליען-
לעבן און דעסגלײַכן, זענען בלתי ספֿק געהאַלטן געוואָרן אין דער מדרגה,
צו וועלכער „מענטשן פֿון אַ גאַנץ יאָר“ זענען בכלל פֿעיק.

אויף דער ייִדישער גאַס זענען גאָר נישט געמאַלט געווען אַזעלכע
סצענעס, ווי אויוון, אויף ז' 48, געשילדערט: שבת צי יום-טובֿ זאָלן
לעבן דער שול זיך צונויפקומען חמרים מענטשן, אויפֿשטעלן געצעלטן
אונטערן פֿרייען הימל און זיך משמח זײַן מיט סעודות, טענף און
געזאַנגען; ¹ היימישע פֿאַרשטעלטע, לוסטיקמאַכער און קאַטאָוועס-טרייבער,
ווי אויך מוזיקאַנטן און וואַנדער-לצים זאָלן דערבײַ ווײַזן זייערע שטיק
פֿאַר אַ פֿאַר גראַשן ² צי אַרײַנדרייען זיך אין שול אַרײַן, איבערגעטון

1 בײַ די קריסטן האָט דער קלויסטער נישט אַלעמאָל געקענט אַרײַנגעמען אַלע
„גלייביקע“; בײַ די יידן פֿלעגט מען דאווענען נישט בלויז אין די שולן, נאָר אויך אין די
לערנהײזער („בתי-מדרשים“) און אין פריוואַט-מיניגים, וואָס מע האָט געקענט אָרגאַניזירן
אַזוי פֿיל, וויפֿיל ס'איז נייטיק געווען, יעדער דערוואַקסענער מיטגליד פֿון דער קהילה זאָל
זיך געפֿינען אָן אָרט.

2 אין די ענגע געטאָס מיט די שמאַלע געסלעך איז עס אויך טעכניש נישט
מעגלעך געווען.

פֿאַר כּלֿי-קודש, אינצווייניק שטיפֿן אויסגעלאָסענע מעשים בעת דער
עבודה. 1

די ייִדישע פֿאַלקסמאַסע האָט זיך קיינמאָל נישט אָפּגעזאָגט פֿון
לעבנספֿרייד און לֿיכטגעמיטיקייט - פֿון געזאַנג, מוזיק און שפּיל, פֿון
קורצווייל און געלעכטער, פֿון וויץ און סאַטירע. די גניסלעכע און די
לומדים, פֿון זייער זינט, האָבן געטון כל התפּעלות צו לעשן די נאַטיר-
לעכע אויסדריקן פֿונעם געזונטן פּסיכישן לעבן. אין דעם פרט האָט זיך
יאָרהונדערטער נאָך יאָרהונדערטער געצויגן אַ האַרטגעקיקער קאַמף צווישן
דער קלעריקאַלער פּראָפּאַגאַנדע פֿון וועלט־פּרעמדן אַסקעטיזם און דעם
מקורדיקן וועלטלעכן פֿאַלקסטימלעכקייט. אָבער נישט געווען אין דער
לאַנגער קייט פֿון דורות אַזאַ סיטואַציע, וואָס זאָל נייטן די כּלֿי-קודש
און קנאים צו מער נאָכגיביקייט, ווי יענע, אויף וועלכער די שולֿ וואָלט
געקענט איינגיין אַן שאַדן פֿאַרן אַנזען אירן. די אַרגאַניזאַציע פֿון דער
ייִדישער קהילה איז דערצו נאָך תּמיד געווען אַזעלכע, אַז דער „רובֿ
מינין און רובֿ בינין“ (ד"ה יענע מינדערהייט, וואָס האָט געצאלט דעם
גרעסטן סכּום און פֿאַרמאָגט די גרעסטע צאָל אומריריק פֿאַרמעגן) האָט
סדר געקענט האַלטן די פֿאַקטישע מערהייט אויפֿן ציימל.

מיט אַנדערע ווערטער: די כּלֿי-קודש אינאיינעם מיט דער דעה-
זאָגנדיקער גרופּע פֿון דער קהילה האָבן זיך - וואָס שייך די פֿאַרהעלטע-
נישן צווישן עבודה און פֿאַרוויילונג - נישט געפֿונען אונטער
אַזאַ דרוק פֿון אונטן, ווי דער קריסטלעכער קלער אין די ערשטע
צוועלף יאָרהונדערט פֿון זיין עקזיסטענץ, און אַז ס'איז נישט
געווען קיין פרעסיע פֿון אונטן, האָט אויך געפֿעלט דער
מוז, דער אויוון-אַן זאָל איבער זיין דאַנק זוכן פּשרות
מיט אַ דערשיינונג, צו וועלכער ער האָט פֿאַרנומען אַ פּרינציפּיעל נעגאַ-
טיווע שטעלונג.

ך

ווען מע קוקט זיך צו צום וועג, וואָס האָט געפֿירט פֿון דער
קאַטילישער עבודה דורך „דיטורגישער דראַמע“ צו „מיראַקל“, „מיסטעריע“
וכ', וואַרפֿט זיך אין די אויגן, אַז צום ערשטן עטאַפּ (איבערגאַנג פֿון

1 דאָס איינציקע „קלות-ראַש“, וואָס יידן האָבן זיך געקענט פֿאַרגינען אין שול, איז געווען: שמועסן בשעתן דאווענען, רעדן „דברים-בטלים“, דערציילן נצע מער, צי קריגן זיך פֿאַר מיצות און עליות וכ', קעגן וואָס אַלץ עס הערן נישט אויף צו וואַרענען אַלע באַקאַנטע העברעיִשע און ייִדישע מוסר-ספּרים.

ליטורגיע און דראמע) האָבן אַ שניכות דרנז פֿון די פֿיר מאַמענטן, וואָס זענען אָנשקיצירט איווין, אויף ז' 49 (קאפ' 1, ד, 3), און דהננו: די מאַמענטן א', ב' און ג'.
לאָמיר זיי איבערחזרן.

מאָמענט א': די טעקסטן אויס דער הייליקער ליטע = ראַטור זענען איבערגעאַרבעט געוואָרן אין פֿערזן מיט אַלערליי צוגאַבן.

אין דער ייִדישער עבודה איז דאָס אויך פֿאַראַן: די אַלע מיני פֿיוטים און שירים, אויך געוויסע קינות (געגראַממע פֿאַראַפֿראַזעס פֿון מגילת „איכה“).

מאָמענט ג': מע האָט צוגעלאָזט וועלסטלעכע אַקטאָרן. אויף וויפֿל יעדער ייִד האָט מיטן רבס הסכם געמעגט זיך שטעלן דאווענען פֿאַרן עמוד ווי אַ שליח-ציבור, אָדער שופֿר-בלאָזן; אויף וויפֿל, ווייטער, ער האָט זיך געקענט באַטייליקן אין קריאת-התורה, קויפֿנדיק מיצוות צי עליות; אויף וויפֿל, ענדלעך, ער האָט געהאַט רשות צו גיין מיט די הקפות אַזוּוו; אויף וויפֿל, וועלן מיר נאָך צוואַרפֿן, איטלעכער פֿוהן איז ראוי געווען צו דוכענען וכ', קען מען זאָגן, אַז די דראַמאַטישע עלעמענטן פֿון דער עבודה אין שול פֿלעגן אין אַ גאָר גרויסן פֿאַרנעם אויסגעפֿירט ווערן דורך „וועלסטלעכע אַקטאָרן“.

מאָמענט ב': עס זענען איינגעגלידערט געוואָרן געזאַנגען אויף דער פֿאַלקסשפראַך; דער דאָזיקער עלעמענט האָט זיך אַלץ פֿאַרגרעסערט קוואַנטיטאַטיוו, און ביסלעכווייז זענען די לאַטיינישע טעקסטן אינגאַנצן אַרויסגעשטופֿט געוואָרן (נאַציאָנאַליי-זאַציע פֿון דער „ליטורגישער דראַמע“).

דאָ דערגייען מיר צו אַ גריינלעך וויכטיקן פֿונקט: ייִדישע געזאַנגען זענען אין דער שול-עבודה קיינמאָל נישט אַריינגעפֿירט געוואָרן; די לעבעדיקע, די גערעדטע שפראַך פֿון די פֿאַלקסמאַסן (אין דייטשלאַנד, צפֿון-איטאַליע, פייעם, מערן און פּוילן) האָט נישט אַרויסגעשטויסן פֿון דאווענען די העברעישע, וואָס איז שוין אין ארץ-ישׂראל, בשעתן בית-שני, נישט געווען דאָס אומגאַנגס-לשון פֿון די ברייטע מאַסן.

דאָס איז אפֿשר געווען איינע פֿון די וואַגיקסטע סיבות, פֿאַרוואָס די דראַמאַטיזאַציע פֿונעם עלנטלעכן דאווענען איז בײַ די ייִדן אין די גערמאַנישע און סלאַווישע מדינות (און נאָר זיי גייען אונדז אָן אין דעם פֿאַל) געבליבן שטיין בײַ אַנטיפֿאַניע (מיט אירע וואַריאַנטן און קאָמפֿליי-)

צירונגען), נישט צעלידערט זיך (כאָטש אין באַשטימטע פֿראַגמענטן) אויף דיאַלאָגן צווישן ראַליסטן, וואָס זאָלן האָבן אַ געוויסע פֿרייהייט פֿון אימפּראָוויזאַציע אויך און, קודם פֿל, דאָס רעכט פֿון כאַראַקטעריזירן זיך (קאָסטיום און גריים).

נאָך פֿאַנג פֿאַרן מאַדערנעם ייִדישיזם איז אין דער ייִדישער געזעלשאַפֿט אָנגעגאַנגען אַ קאַמף פֿאַר ייִדיש אויך אינעם רעליגיעזן פֿעלד: 1 ס'איז געווען אַ דרוק פֿון די רעאַלע פֿאַרהעלטענישן. אין יאָר 1544 באַווייזט זיך אין איכנהויזן דער ייִדישער סידור (איבערזעץ אָנעם העברעיִשן אָריגינאַל) פֿון יוסף בר יקר, וואָס זאָגט אין דער הקדמה אָפֿנקאַנטיק: „... האַלט איך פֿאַר אייטל טאָרן די אין פֿשון-הקודש וואָלן אָרן און פֿאַרשטיין דערינן קיין וואָרט“... 2

לומדים האָבן געפרוּווט צו איבערצייגן: „... דאָס מויל רעדט, די פֿעפֿצן פרעפֿלען, און דאָס האַרץ ווייס נישט דערפֿון... דערום זאָל איין איטלעכער זינע תּפֿילה וויל פֿאַרשטיין און ער זאָל אויך וויסן, וואָס ער זאָגט... און ווער דאָס פֿשון-קודש נישט פֿאַרשטייט, זאָל ער זיין תּפֿילה טון און אַזוי איינעם פֿשון, דאָס ער וויל פֿאַרשטייט“... (יצחק בן אליקים אין „פֿבֿ טובֿ“, פֿראַג 1620); „... איז פֿיל בעסער, ווער קיין פֿשון-הקודש פֿאַרשטייט און טוט זיין תּפֿילה אויף אַזוי איין פֿשון, ווי ער פֿאַרשטייט“... (יחיאל-מיכל עפשטיין אין „דרך הישר לעולם הבא“, פֿראַנקפֿורט-דמיין 1703; דערמאַנט בפֿירוש: „טייטש“, ד״ה ייִדיש). — „סדר תּחינות“ („פֿראַנקפֿורט-דמיין 1714), אַ מין קרבֿן-מינחה-סידור, קענטיק פֿון אַ מקובל צונויפֿגעשטעלט (און ווייזט אויס אַן איבערדרוק פֿון אַן עדיציע נאָך אויס דער צווייטער העלפט פֿון 17טן יאָרהונדערט), הייבט זיך אָן מיט אַ גאַנצער סעריע תּחינות אויף ייִדיש פֿאַר מאַנצלייט צו זאָגן פֿאַרן דאווענען. דערנאָך, ביי תּפֿילין-לייגן, טלית-אַנטון אַז״וו, שטייט דאָרט סאַקראַמענטאַל די עצה: ווער עס פֿאַר-שטייט נישט קיין פֿשון-קודש, זאָל זאָגן די ברכה אויף ייִדיש (איך ברענג דעם זין, נישט די אויטענטישע ווערטער, וויל מײַן עקזעמפֿלאַר איז געבליבן אין וואַרשע, און אין ווילנע געפֿין

1 אַ בנטל מאַטעריאַל — ביי י. צינבערג, דער קאַמף פֿאַר ייִדיש אין דער אַפֿטיידישער ליטעראַטור (פֿיאָלאָגישע שריפֿטן פֿון יוהאָן, II, ווילנע 1930, עמודים 68-106).

2 „איך האַלט פֿאַר פֿויטער נאַראַנים יענע, האָס ווילן דאווענען אויף פֿשון-קודש און פֿאַרשטייען אין דעם נישט קיין וואָרט“...

איך נישט קיין אנדערן), און באַלד איז טאַקע געגעבן די ייִדישע איבער-
זעצונג פֿון דער ברכה.

אַבער! דאָס אַרץ איז געשריבן און גערעדט געוואָרן נאָר פֿאַר
יחידים.¹ איטלעכער ייִד פֿאַר זיך האָט געהאַט די ברירה צו מאַכן די
ברכות און צו דאווענען אויף ייִדיש – ביי זיך אין שטוב ביחידות צי
אין אַ מינין, אויך אין בית-מדרש אָדער אין שול, – די שפראַך פֿון
דער עלטלעכער עבודה איז תמיד געווען (טראַ-
דיציע!) העברעיִש (אַראַמיש בלויז פֿאַר די געבעטן צי שירים,
וואָס זענען פֿאַרפֿאַסט געוואָרן אין דעם דאָזיקן לשון). אַבליגאַטאָריש
פֿאַר יעדן בעל-תפילה צי שליח-ציבור.

אויב אַבער ס'וואָלט ווען-נישט-איז געדאַרפֿט קומען צו איבערגאָס
פֿונעם דאווענען ביבור אין אַ „ליטורגישער דראַמע“, וואָלט דאָך דער
צוועק פֿון אַזאַ מעטאָמאָרפֿאָזע געקענט זיין נאָר איינער: צופאַסונג צום
פֿאַלקסגעמיט, וואָס גאַרצט אַלע דרויסנדיקע עמאַציעס, דערונטער אויך
די רעליגיעזע, צו קריגן דערלאַנגט אויף אַ באַזונדערס עקספּרעסיוון אַפֿן,
ס'זאָל שלאָגן דירעקט און שטאַרק אויף אויג, אויפֿער און פֿאַנטאַזיע, –
אַזאַ ציל, ווידער, צו דערגרייכן וואָלט גאָר נישט געמאַלט געווען
אַן פֿאַרבייט פֿון העברעיִש אויף ייִדיש.²

1 אויב יוסף בן יקר און (מיט 165 יאָר נאָך אים) אַהרן בן שמואל
פֿון הערגערסהויזן (אין „ליבליכה תפלה אודר גרעפֿטיגה ארטצנייא פֿאַר גוף אונ' נשמה“,
פֿיורדא 1709) האָבן עס משמעות געמיינט ברייטער און אַלגעמיינער, זענען זייערע רייד
אַבער געבליבן אַן אַ ממשותדיקן אַפֿקלאַנג, מינדסטנס ביי די אַליגאַרכישע דעה-זאָגער
איבערן ייִדישן לעבן.

2 בכלל קען טעאָטער, ווי אַן אינסטיטוציע פֿאַרן גאַנצן פֿאָלק, עקזיסטירן
נאָר אויף דער לעבעדיקער שפראַך פֿון די מאַסן.
אין אַמסטערדאַם, וווּ ס'האָבן געלעבט לעבנאַנאַנט אַ שפּניזים (מיט ייִדיש)
און ספרדים (מיט שפּאַניש און פֿאַרטוגעזיש) זענען אין 17טן יאָרהונדערט געמאַכט
געוואָרן פּרווון צו באַשאַפֿן אַ העברעיִשע דראַמאַטיק – משה זפּותא (1630–1697),
יוסף פּענאָז (1650–1703), – האָט דער מאַראַן יצחק גאַמעץ דע סאַס געפֿרייט
זיך, אַז אַט-אַט וועט זיך אויך באַוויזן אַ העברעיִשע בינע. דערצו איז נישט
געקומען! אויך מ'ש-היים לוצאַטאַס (1707–1747) דראַמעס האָבן נישט געבראַכט
צום אויפֿקום פֿון אַן העברעיִשן טעאַטער און זענען קיינמאָל נישט געשפּילט געוואָרן.
די לאַטבישע ספּעקטאַקלען אין איטאַליע (זע אויוו, קאַפּ' III, ב, 1)
האָבן געהאַט אַ גרויסן געזעלשאַפֿטלעכן באַטמט ווי פּראָפּאַגאַנדע פֿון פֿרימען רענעסאַנס-

אויסדריקלעכע טעאטראלע עפעקטן פלעגן צוגעלאזט ווערן אין שול ארען בלויז ספאראדיש, דערבני נאָר אין איינצלנע קהילות.

1. וועגן עלעמענטן פֿון מאַסקאראַד שימחת-תורה אין די שפּאַנישע שולן - זע אויוון, ז' 127.

2. יוזפא שמש פֿון וואַרמס (1604 - 1678) באַשריבט אין זײַן „מנהגי ק"ק ווירמישא" אַ „נאַר אַנים-יום-טוב", וואָס פֿלעגט פורים צוגעלאזט ווערן אין דער דאָרטיקער שול.

דעם מאַטעריאַל האָט אויסגעניצט אַ. עפשטיין אין זאַמלבוך צו דוד קויפּמאַנס אַנדענק (ברעסלע 1900, 288 א"ו), און בײַ אים האָט שיפּער גענומען די זײַ 89 - 92 פֿון דריטן באַנד.

ק א פ י ט ל VI

אויסן פֿרעזעדיקן קאַפיטל - אין פֿאַרבינדונג מיט די ערשטע צוויי, אָן וועלכע ס'וואָלט קיין אויסקוק נישט געהאַט, - איז געדרונגען: קוים האָט זיך בײַ ייִדן נישט אויסגעוויקלט קיין טעאָטער פֿונעם רעליגיעזן קולט אַרויס (ווי בײַ די קאַטוילישע אומות), האָט עס זיך שוין נישט געקענט אויספֿורעמען אַליין פֿון זיך דירעקט אויס יענע דראַמאַטישע עלעמענטן, וואָס האָבן שטעטס געלעבט בײַ דער ייִדישער פֿאָלקסמאַסע, פונקט ווי בײַ דער אַרומיקער באַפֿעלקערונג.

עס האַנדלט זיך קודם-כֿל וועגן די „לצים" פֿון 13טן, 14טן און 15טן יאָרהונדערט; וועגן אַלערהאַנט חנוכה- און פורים-פֿאַרוויילונגען (מאַסקאראַדן אין 15טן יאָרהונדערט, פורים-מלך" צום סוף פֿון דעם זעלביקן יאָרהונדערט, וכ'), פֿלעריי טענק, קינדערשפּילן (האַבן געמוזט תמיד פֿאַראַן-זײַן, מערניש דער ענין איז נאָך שוואַך געפֿאַרשט געוואָרן). אַ שפּאַר ביסל מאַטעריאַל וועגן דעם אַלעם איז שוין געזאַמלט געוואָרן דורך ייִדישע קולטור-היסטאָריקער. אַ טייל דערפֿון האָט פֿאַרניצט שיפּער אין די בענדער I און III.

גיסט און באַקעמפונג פֿונעם קאַטוילישן קלעריקאַליום (קאָפּ IV, ג, 2), אָבער מיטן אַפּקערן זיך פֿון דער איטאַלענישער שפּראַך האָבן זיי ממשותדיק געשעדיקט די עוואַלוציע פֿון דער נאַציאָנאַלער דראַמאַטיק.

בני די אייראָפּענישע פֿעלקער, די אַלטע און די נײַערע, פֿון וועלכע ס'איז אַרץ געווען אַ רײד אין די קאָפּיטלען I - IV, האָבן די וועלטלעך-
 דראַמאַטישע עלעמענטן פֿונעם פֿאַלקסשטייגער באַקומען אַ תּיקון נאָר
 אַדאַנק דעם אַרײַנגעשפּרענקלט ווערן אינעם רײטועלן צערעמאָניאַל (אין
 די דיאַניס-שימחות בני די גריכן, אין דער „ליטורגישער דראַמע“ בני
 די קאַטוילן).

ספּעציעל וואָס אָנבאַצאָנגט די אייראָפּענישע פֿעלקער איז אַ היסטאָרי-
 שער פֿאַקט, אַז די דערמאָנטע עלעמענטן פֿון זײער פֿאַלקסלעבן האָבן
 פֿאַנטאַסטיש פֿיל גענאָסן פֿונעם רײכן שותף, וועלכן זיי האָבן געזאָלט
 זײן אַ דינערין. געטראָפֿן אין אַ ווײלטיאָג (שטאַרקע פּראָטעקטערס,
 שפּעדיקער מאַטעריעלער באַזיס) און אין די באַקוועמסטע באַדינגונגען
 (ברײטע בינע, גוט צוגעגרייטע פֿאַרשטעלונגען, אַלערהאַנט טעכנישע
 הילפּס-מיטלען, רײזיק פּובליקום), האָבן די עמברײאַנען פֿון דער וועלט-
 לעכער פֿאַלקס-דראַמאַטיק באַקומען די מעגלעכקײטן געהערן זיך אויסצו-
 קריסטאַליזירן, רעליעפֿער אויסצומאָדעלירן די אייגענע פֿײאַנאַמיע,
 איבערצוגיין אין אַגרעסיע, פֿאַרכאַפֿן אַרץ מער פֿלאַץ אויפֿן חשבון פֿונעם
 מײַהוסדיקן באַגאַטישן שטאַף, לסוף צוריק זיך עמאַנציפּירן און ווערן אַ ישׁ
 פֿאַר זיך און דער יורש פֿון דער „מיסטעריע“¹.

היות בני די יידן האָט די עבֿודה זיך נישט טראַנספֿאַרמירט אין
 אַ „ליטורגישער דראַמע“ (וואָס זאָל אין ווײַטערדיקן אימפעט פֿון
 אויפֿוויקלונג אויסברײטערן זיך צו דער פֿאַרעם און צום פֿאַרנעם פֿון
 אַ „הײליקער שפּיל“), האָט געפֿעלט די שוואַם, וואָס זאָל אײַנזאַפֿן אין
 זיך די אַמאָרפֿע וועלטלעך-דראַמאַטישע עלעמענטן פֿונעם פֿאַלקסלעבן און
 בני זיך אין שױס אויסוואַרעמען זיי און מאַכן פֿונאַנדערגלידערן זיך צו
 העכערע געשטאַלטן.

אַרײַן פֿאַר זיך, ווידער, זענען די דאָזיקע אַמאָרפֿע עלעמענטן
 נישט אָנגעלאַדן געווען מיטן פּוח צו קאָנסאַלידירן זיך, אַראָנזײרן און
 אויפֿהײבן מינדסטנס אויף יענער מדרגה, אויף וועלכער מע קריגט שױן
 דעם אָנבליק פֿון אַ טעאַטער מיט פּערספּעקטיוון פֿון ווײַטערװוקס, פֿאַר-
 טײַפֿונג, פֿאַרשענערונג.

אויב ייִדיש טעאַטער איז אָבער פֿאַרט אין אַ געוויסן מאָמענט
 נולד געוואָרן, האָט דאָס געקענט געשעען נאָר לױט
 אַ פֿרעמדן מוסטער, וואָס האָט, אַנבֿ, געמוזט זײן אומבאַדינגט
 וועלטלעך (משמעות נישט איבעריק שווער צו פֿאַרשטיין, פֿאַרוואָס).

1 זע אויבן, קאַפּ' I (ד, 5), III (ג, 1 און 2), IV (ב, 5 און 6).

דורכן אָקערשט אַרויסגעזאָגטן געדאַנק אין, נאַטירלעך, דורכאויס נישט אויסגעשלאָסן דאָס מעגלעכקייט, איינצלענע קלענערע סצענישע ווערקלעך, מיניאַטורע פֿאַרטלעך וכ', זאָלן האָבן געקענט אַרויסשפּראַכן שפּאַנטאָן, דערהויפּט דורך אימפּראָוויזאַציע ביי אונטער-שיידלעכע געלעגנהייטן (אפֿשר זענען זיי צו אונדז נישט דערגאַנגען פשוט דערפֿאַר, וואָס מע האָט זיי נישט געהאַלטן פֿאַר נייטיק צו פֿאַרשריבן?).

א

שיפּער האָט עגמת-נפֿש דערפֿון, וואָס אויס איינעם אין פֿאַרשידענע פֿענדער אַ פּאַפּולערן פורים-מינהג איז אין דײַטשלאַנד (ווי מע האָט פֿון אים לִגמרי נישט געוואוסט!) נישט אויסגעוואַקסן אָריגינעלע ייִדישע דראַמע – פֿלומרשט איבער „אַ פֿרעמדן מוסטער, וואָס האָט געצויגן אויף זיך דאָס אויפֿמערקזאַמקייט פֿון די פרימיטיווע ייִדישע פֿאַלקסשיכטן“ (זע אויוון, קאַפּ V, א).

ווייטער אַרט אים נישט ווינציק, וואָס אויך אויס געוויסע פֿאַרצײ-טיקשע ייִדישע חתונה-מינהגים האָט נישט קאָפּירגעשפּראַצט אייגענע טעאַ-טער-קונסט, – ווידערזאַמאַל, מיינט ער, איבער די פורים-שפּילן, וואָס זענען צושטאַנד-געקומען „אויף אַן אומנאַטירלעכן, קינסטלעכן אָפֿן: מיט דער הילף פֿון פֿרעמדע מוסטערן, וועלכע מע האָט גענומען דערציקרשט. פֿון די דײַטשן“ (זע אויוון, קאַפּ V, ב).

אַ צער, וואָס שווער אים משיג צו זײַן, פֿרעמדע מוסטערן“ האָבן אינעם אויפֿקום און אין דער עוואָלוציע פֿון קולטורן – דערונטער אויך גרויסע – געשפּילט אַזאַ אומגעהײַער וויכטיקע (בפֿירוש באַפֿרוכפּערנדיקע) ראָלע, אַז ס׳איז אַ שטות דאָס צו האַלטן פֿאַר אַן „אומנאַטירלעכן, קינסטלעכן אָפֿן!“ קיין שום אומה איז נישט אין שטאַנד די גאַנצע גײַסטיקע יניקה צו ציען בלויז פֿון אייגענעם שורש, און ס׳איז אַ ברכה פֿאַר דער מענטשהייט, וואָס מיט נישט-מאַטעריעלע גיטער טוישט מען זיך פונקט אַזוי, ווי מע בײַט זיך מיט מאַטעריעלע.

ספּעציעל וואָס שײַך לײַטעראַטור און טעאַטער לײַנט צו דערמאַנען אַ פֿאַר שלאָגיקע בײַשפּילן.

1. די אַלטע ריימער, פּראַקטיש, קריגעריש, אימפּעריאַליסטיש, זענען נישט מסוגל געווען אויפֿצוצײַען אַ לײַטעראַטור און אַ טעאַטער אויס אויטאָכטאַנעם זאַמען. האָבן זיי איבערגעפֿלאַנצט צו זיך אַלע פֿאַרמען פֿון דער אַלטגריכישער קולטור, מיט איר געלעבט, זי איבער-געקײט, איר נאַכגעטון.

נאָר פֿון טעאַטער צו רעדן: דער ערשטער קולטורעלער ריימישער דיכטער – לײַויוס אַנדראָניק (אַרום 270 פֿאַר דער קריסטלעכער

ציטט=רעכענונג) - האָט אָפגעשניטן די פֿאַרזיכדיקע שפינונג פֿון דער נאַציאָנאַלער פּאָעזיע, דערמיט, וואָס איבערזעצט „אַדיסייע“ אויף לאַטיין, פֿאַרפֿאַסט טראַגעדיעס און קאָמעדיעס אויפֿן אַטישן שניט און גורם געווען, די נאָכקומענדיקע קאָלעגן זיינע זאָלן אויך גיין מיטן וועג פֿון אַזאַ לערנען זיך ביי פֿרעמדע קלאַסיקער.

געווען דערנאָך אין רוים פֿיר מינים דראַמאַטישע ווערק: (1) fabula crepidata - טראַגעדיע אויף טעמעס פֿון אַלטגריכישן עפּאָס; (2) fabula palliata - קאָמעדיע אויסן גריכישן לעבן; (3) fabula praetextata - טראַגעדיע אויף סוזשעטן פֿון דער ריימישער געשיכטע; (4) fabula togata - קאָמעדיע פֿונעם ריימישן פֿאָלקסלעבן. צו אַ הויכער קינסטלערישער מדרגה האָט זיך פֿון די אַלע זשאַנערס דערהויבן דווקא דער צווייטער - אין די ווערק פֿון פֿלאַווט (אַרום 254 - 184 פֿאַר קריסטוסן) און טערענציוס (געשטאַרבן 159 פֿאַר דער נײַער ערע), וואָס האָבן ביידע אַזוי ווייט זיך געשפּיזט מיט די אַלט-גריכישע אַפֿירן, אַז דער ערשטער האָט אַזײַן זיך אַטעסטירט ווי אַן איבערזעצער, און בײַם צווייטן לײַגט אויוונאָוּף, וואָס ער האָט נהנה געווען בײַ מענאַנדערן צי בײַ אַנדערע אַטישע קאָמעדיען-שרײַבער, - דאָך האָט זיך איינער, ווי דער צווייטער, נישט געהאַט וואָס צו שעמען מיט זײַנע שאַפֿונגען.

2. דעם וועג אויס די פֿינצטערע קעלערס פֿונעם מיטלאַלטער אַרויס צו פֿרײַער גײַסטיקער אַנטוויקלונג צו האָבן די מערבֿ-אייראָפּעיִשע אומות אין אַ גאַר ממשותדיקער מאָס געהאַט צו פֿאַרדאַנקען דעם איטאַליאַנישן רענעסאַנס, וואָס האָט אַנטפלעקט דער וועלט די פֿאַרגעסענע אוצרות פֿון דער אַלטגריכישער און פֿון דער אַלטריימישער קולטור, געלאָזט זיי צוריק אין אומגאַנג, געמאַכט זיי אַ פֿונדאַמענט פֿאַר דער נײַער תקופֿה פֿון אויפֿקלערונג און וויסן.

אין דער צײַט, ווען שפּאַניע איז שוין געווען אַ וועלטמאַכט, געוועלטיקט איבערן אָפּענינער האַלבאינדזל, איבער גערמאַניע, האַלאַנד און ריזיקע פּראַווינצן מעבֿר-ליים, האָט די לײַטעראַטור דאָרטן פֿלײַסיק - און אויף אַ געלונגענעם אָפֿן - קאָפּירט די בעסטע ווערק פֿונעם קלאַסישן אַלטערטום, ווי אויך פֿונעם איטאַליאַנישן רענעסאַנס (דאַנטען, פעטראַרקען, באַקאַטשיאַן).

אויך אין פֿראַנקרײַך האָט זיך נאָכן ראַמאַנטיזם, וואָס איז דאָרט געווען אַ נאַציאָנאַלע דערשיינונג, אַנגענומען אימיטאַציע פֿונעם תּחית-המתים אין איטאַליע אויפֿגעשטאַנענעם אַלטן קלאַסיציזם. אַנגעפֿירט מיט דער אימפּאַרטירער באַוועגונג האָט די גרופּע שריפֿטשטעלער „פֿלעיַאָדע“ (פּיער דע-ראַנסאַר אָן דער שפּײַך), פֿיל אויפֿגעטון פֿאַר דער

אויסאידעלונג פֿון דער פֿראַנצייזישער שריפֿטשפראַך און פֿאַרן פֿונאַנדערבוי פֿון די ליטעראַרישע פֿאַרמען - דורכגעבראַכן אַ מלכס-וועג פֿאַר קאַרנעלן און ראַסינען.

3. די פראַוואַנצער ריטערלעכע ליבע-ליריק מיט אירע טרובאַ-דורן (trobadors) און זשאַנגלערס (joculatores) זענען גיסטיקע קינדער פֿון דער מאַווריטאַנישער פּאַעזיע. דעסגלײַכן (טיילווייז דורך פראַוואַנץ) די שפּאַנישע עפישע ראַמאַנצן (romances) מיט די trovadores און זינגער (joglars).

די פראַוואַנצער לייריק האָט מיט אַ יאָרהונדערט שפּעטער (ד"ה אין 12טן י"ה) אַריבערגעוואַנדערט אויך קיין איטאַליע, וווּ פֿראַנטשעסקאַ פעטראַרקאַ (1304 - 1374) האָט זי מיט דער צייט דערהייכט צו וועלטרום.

נאַכטועניש דער פֿראַנצייזישער ריטער-פּאַעזיע (הן וואָס שייך אינהאַלט און טאָן, הן וואָס שייך פֿאַרעם און מאַניר) איז געווען די דייטשישע פֿון 12טן יאָרהונדערט.

4. די איטאַלענער האָבן איבער באַשטימטע היסטאָרישע סיבות תחילת נישט פֿאַרמאָגט קיין אייגענעם נאַציאָנאַלן עפּאָס, אָבער נישט געקווענקלט זיך דעריבער, מיט אַ נישט קליינער פֿאַרשפּעטיקונג לגבי די איבעריקע ראַמאַנישע פֿעלקער, צו באַשאַפֿן זיך אַן העראַזשע פּאַעמע אויס די שטאַפֿן פֿונעם אַלטפֿרענקיש-קאַראַלינגישן ציקל לעגענדעס, אַריינ-לייגנדיק אין זיי אַן אַנדער נאַטע - אַ מאַדערנערע, אַן איראַנישע, - פֿון וואָס דער אַפענינער ראַמאַנטיום האָט באַקומען אַ ספּעציפֿישע פֿאַרב לגבי דעם אַלטפֿראַנצייזישן.

5. די אין איטאַליע געבוירענע אָפּער האָט אין 17טן יאָר-הונדערט טרומפֿאַליש איינגענומען פֿראַנקרייך (זע קאַפּ' III, ג, 7) און דערנאָך גאַנץ אייראָפּע.

6. מע וואָלט געקענט מערן צו ברענגען נאָך ביישפּילן אויף ביישפּילן (למשל דעם שפּאַנישן אינפֿלוס אויף קאַרנעלן און קאַר-נעלס, ווי אויך ראַסינס צי מאַליערס, אויף דער דראַמע פֿון אַנדערע אייראָפּעישע פֿעלקער, וכו'). ס'וועט זיך פּסדר אַרניסווייזן, אַז דאָס וויכטיקסטע אומעטום איז סוף-כל-סוף נישט דער פֿאַקט גופא פֿון באַווירקונג, נאָר די פֿרוכטן אירע און זייער איכות. דער עיקר איז: צי האָט דאָס פֿרעמדע מוסטער באַוויזן אויפֿצוועקן ביים נאַכטוער די דרימלענדיקע אינדיווידועלע שאַפֿונגס-קרעפֿטן, אַזוי אַז פֿון דרויסן איבערגענומענע פֿאַגלען זאָלן אָנגעגאַסן ווערן מיט אייגענעם, אַריגינעל-אַראַמאַטישן ווייזן?

דאָס ווענעציאַנער טעאַטער פֿון 16טן י"ה קען נישט גערעכנט ווערן פֿאַרן אָנהייב פֿון דער ייִדישער בינע, אויף וויפֿל מיר פֿאַרבינדן דעם דאָזיקן לעצטן באַגריף מיט דער ייִדישער שפראַך.

וועלטלעך האָט עס געמוזט זיין: „עס קומען זיך דאָרט צונויף מאַנצלייט, פֿרויען און קינדער צו הערן ליצנות און ניבול־פֿה“, שרײַבט וועגן דעם שמואל אבוהב (זע מיין אַרטיקל אין „טעאַטער-וועלט“ נ' 9, ז' 4 א"ו). ליצנות האָט אין די ספּעקטאַקלען זיכער נישט געפֿעלט, פּונקט ווי אין דער איטאַליענישער קאָמעדיע פֿון יענער צײַט; אויך „ניבול־פֿה“ איז אפשר נישט אָפּגעגאַנגען; אָבער חוץ דעם האָט אין די פּיעסעס בלתי־ספּק געמוזט זיין נאָך עפעס אויך.

די שפראַך פֿון די פֿאַרשטעלונגען איז אָבער מן-הסתּם געווען איטאַליעניש (אויב גרינדער זאָל טאַקע האָבן געווען זײַן דע-מאָדענאָ, דער מחבר פֿון איטאַליענישע „פּאַסטאָראַלן“, וואָלט עס געקענט אָנגײן פֿאַר אַן אַקסיאָמע).

חוץ לזו איז דאָס דערמאָנטע ווענעציאַנער טעאַטער געווען בלויז אַן עפּיזאָד, אַן קאָנטינואַטע.

1. דאָס ערשטע ייִדישע טעאַטער זענען געווען די אַזוי גערופֿענע „פורים־שפּילן“ – נאָמען, אין פֿלל אַרײַן, נישט לויטן אינהאַלט, נאָר לויט דער צײַט, ווען מע פֿלעגט די פּיעסעס דערעיקרשט רעפּרעזענטירן.

ווען האָבן זיי זיך באַוויזן אויף דער ייִדישער גאַס? ביים פֿאַרענטפֿערן די שאַלע איז לסי-דעמי נײַטיק צו אונטער-שיידן צווישן דער אַלטייִדישער דראַמאַטישער ליטע-ראַטור און די אַלטייִדישע שפּיל-אויפֿפֿירונגען.

2. הייבן מיר אָן פֿון דער ליטעראַטור. (א) אין דער אָקספֿאָרדער ביבליאָטעק געפֿינט זיך אַן אַטער ייִדישער פּת־יד מיט 55 לידער, וואָס איז זיך וואָלײַך האָט פֿאַרשריבן פֿאַרזיכט-וועגן פֿון 1595 אָן ערך בײַ 1601 מן הסתּם.

F. Rosenberg, Über eine Sammlung deutscher Volks- und Gesellschaftslieder in hebräischen Lettern (Sonderabdruck aus Geiger's Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland), Braunschweig 1888.

איינס פֿון די דאָזיקע לידער באַהאַנדלט אין פּאָעטישער פֿאַרעם
 די געשיכטע פֿון יונה-הנביא, און ראָזנבערג 46 א״ו קוואַליפֿיצירט
 עס ווי אַ דראַמאַטיש ווערק, אָפּערירנדיק מיט איבערצייגטעוודיקע ראַיות
 און אויפֿווייזנדיק, אַז ס׳איז זייער אַ געשיקטע, אויף פֿינף זעקסטל גע-
 קירצטע (האַלט קוים 107 געגראַמטע צייַלן!) און אין טענדענץ איבערגע-
 אַנדערשטע קאָפּיע פֿונעם דײַטשן *Jonas, Ein lustigs / auch
 kurtzes / und nicht minder nutztes Spiel /.... Durch Simon
 Rothen / und Balthasar Klein / in einfeltige Reimen gestellet*
 (שוויינפֿורט 1582).

דאָס דאָזיקע יונה-ווערק קען באַטראַכט ווערן פֿאַר דער
 ערשטער פּיעסע אין דער ייִדישער ליטעראַטור.¹

(ב) פֿאַרען אין וואַלדיכס זאַמלונג אויך אַ פֿורים-ליד, באַטיטלט: װאָס איז די פּוּשן
 חטאָנו גאר וואַל געדיכט (דאַטירט: 1598). שיפּער I, 104 א״ו, וויל דערפֿון
 אויפֿס מוז מאַכן אַ דראַמאַטיש ווערק, אינפֿאַרמירט ער נישט ריכטיק, אַז דאָס שטיק
 רופֿט זיך (פֿלומרשט): װאָס איז די פּוּשן טויב יעקל׳ן, שרעכט אויס די ערשטע
 צוויי סטראַפֿעס (ראָזנבערג ברענגט נישט מער) אויף אַן אַפֿן, מע זאָל מײַנען, ס׳איז איינע,
 און פֿאַרהייערט דערבײַ צוויי צײַלן, וואָס וואַלטן אים באַשעמפּעלעך קאַליע געמאַכט די
 קאָנצעפּציע.

עס שיקט זיך דעריבער צו ציטירן די דערמאָנטע סטראַפֿעס לויט ראָזנבערג׳ן (מיט
 חמניקן אויסלייג):

1. חטאָנו: אדברה וירוח,²
 איך וויל אַיך זאָגן, וואָס דאָ איז געשען בשנה שנה
 אין דער קהילה-קדושה.
 פֿאַרשט ניקס אונד לאָט³ אַיך ניקס זמן קשה.
 קשה לאָט אַיך ניקס זמן, דען עס איזט אייטל פֿורים געמיין,
 דאָס מען מאַכט אין שפּיל פֿון טויב יעקל׳ן,
 אונד מיט זמנעם וויב קענדל׳ן
 אונד מיט זמנען צוויי זינלעך פֿיין.

1 צי האָט מען זי אַמאָל אויפֿגעפֿירט? נישטאָ דער געהעריקער שטאַף
 אויף צו פֿאַרענטפֿערן אזאָ קשיא.
 2 די שורה פֿעלט בײַ שיפּערן, ווייל זי פֿאַרראַט דעם נישט-דראַמאַטישן כאַראַקטער
 פֿונעם ווערק!
 3 לאָט. אויך אין מיטל-ייִדיש פֿון געוועזענעם קאָנגרעס-פּוילן פֿאַרשפּרייט,
 הי אין עלטערן מערבֿ-ייִדיש.

2. פֿיין האָט מען עס טון פֿאַר פֿען, ¹

ווי זי [=זוי] האָבן געפֿירט איין ווען,

אונד דאָס איזט קורצעך געשעען,

איי [=איידער] איך מיך האָב אומגעזען;

אומגעזען היין אונד הער,

זיך האָב געטראַכט גאָר זער [=זייער],

ביז איך עס האָב געבראַכט אין לער [=גראַם],

עס איזט מיר געוואָרדן גאָר שווער.

אויס דער ערשטער צייל פֿון דער צווייטער סטראָפֿע (אויס יענער, וואָס שיפער פֿאַרזעט גאָר נישט צופֿעליק) איז קלערער, ווי קלאָר, אז אַ שפּיל פֿון טויב יעקלען פֿלעגט מען ווייזן אין אַ דעקלאַמירטן פֿיד. נאָכאַמאָל: פֿיין האָט מען עס טון פֿאַר פֿען (=פֿירלייענען).

(ג) נאָך אַ פֿוריים-ליד איז נאָטירט ביי וואַליכן – ראָזענבערג 52 זאָגט דערוועגן:

— Von einer ess- und trinklustigen Gesellschaft von Bachorim (Talmud-schülern) ist das folgende Purimlid (Ms. auf S. 12) vorge-
tragen worden. ²

שיפער I, 97 אַו, וויל אויך דאָס ליד פֿאַרוואַנדלען אין אַ פֿאַרט, צעגלידערט עס (ס'קומט אַרויס אַרום-און-אַרום: פֿאַרשפּיל-פֿראַפֿאַג – 8 ציילן פֿונעם פֿלומרשטן „לויפֿער“; ערשטע סצענע – 27 ציילן פֿונעם „כאָר בחורים“; צווייטע סצענע – 13 ציילן פֿונעם „לויפֿער“; דריטע סצענע – 7 ציילן פֿונעם „כאָר בחורים“ און 7 פֿונעם „פֿוריים-קעניג“) און שטעלט אַרען רעמאַרקעס („דער לויפֿער עפֿנט די טיר און קאָזט אַרען די בחורים, זיי פֿירן מיט זיך קאָזעס“; „די בחורים טאַנצן מיט די ציגן, מיטן דרינגען באַווויזט זיך דער פֿוריים-קעניג“ וכו'), וואָס האָבן קיין שום אַנשפּאַר נישט איבעם אָריגינעלן טעקסט – פֿורע פֿאַנטאַזיע.

אין דער אמתן איז עס פֿאַרט נאָר אַ פֿיד. דער גאַנצער אינהאַלט אַ פֿריילעכע כאַיאָסטראַע ישיבֿה-בחורים פֿאַלט אַרען אין אַ פֿריוואַט-שטוב מיט אַ געזאַנג, פֿאַדערנדיק פֿונעם באַלבאָס פֿלעגלי גוטן פיבוד (איינער פֿון זיי איז דער „הערשט“, אַן אַנדערער – דער „קעניג“). ווען די חבֿרה-לעבט זאָלן ביי זינגען אַפּילו צוטאַנצן מיט די „ציגן“, וואָלט אזא פֿרימטיוו אויך נאָך נישט געווען קיין דראַמאַטיש ווערק. אַגב: אינעם גאָרן ליד איז נישטאָ קיין סימן דיאַפֿאַג!

הינט די פֿאַרעם: 9 געמאַסטענע זעקסצייליקע סטראָפֿעס (גראַמשליסל: ccbaba מיט אַן אויסלאָז-אויסרוף יעדע (חוץ דער צווייטער און ניינטער – מסתמא איבער אַ פֿשוטן

1 שפּאַצירט פֿון מיר, פֿעלט ביי שיפערן!

2 ד״ח: דאָס וועטערדיקע פֿוריים-ליד (ז' 12 פֿונעם מאַנוסקריפּט) איז פֿירגעטראַגן געוואָרן פֿון אַ חבֿרה בחורים (תּלמוד-לערנער), לייבהאַבער פֿון אַן עט און פֿון אַ טרוקן.

פֿאַרזען פֿונעם פֿאַרשייבער): „יִוְהָאֵשִׁי הָאֵבִיטִי!“ די אַרביטעקטאָניק איז דאָ אַזוי אויס-
 געהאַלטן און דורכויכטיק, אַז שײַטט אַבסאָלוט אויס די השׂערה, הינטער איר זאָל האָבן
 געשטעקט אַ באַהאַלטענע סכעמע פֿון דראַמאַטישער צעגלידערונג (אמת, איטלעכס לײַטע-
 ראַיש ווערק קען אינסצעניזירט ווערן דורך יעטועדער איינעם, וועמען ס'וועט זיך פֿאַר-
 גלוסטן דאָס צו טון, — דאַרף אָבער נאָכגעוויזן ווערן, אַז מיטן פֿורײַם-ליד, פֿון וועלכן
 מיר רעדן דאָ, איז טאַקע ווען-נישט-איז געשען עפעס אין דער אַרײַט.¹

(ד) און אַ דריט פֿורײַם-ליד נאָך איז פֿאַרצייכנט בײַ וואַליכן (ו' 63 פֿונעם פֿתּ-
 יד): 26 גאַנץ פֿינע פֿינעפֿעליקע סטראָפֿעס (גראַממאַטיש: babaa) צו זינגען כאַראַל. דער
 מחבר רופֿט זיך אָן אין איינער פֿון די סטראָפֿעס:

דער אונדו דאָס לײַדלעך נײַ האָט געמאַכט,
 ער האָט עס געמאַכט בײַ אַמנער נאַכט,
 גענאַנט מיט זײַנעם נאָמען, —
 דעם פֿורײַם האָט ער עס צו ערן געמאַכט,
 גענאַנט יוֹסֶף זון בְּנֵי מִיָּן.

שיפּער I, 110, האַלט עס פֿאַר אַן אינפֿראַמעטע, ד״ה אַ כאַרגעזאַנג,
 וואָס ווערט אַרבינגעשטעלט צווישן די אַקטן פֿון אַ פּיעסע פֿון אָפּבײַט וועגן. אָבער ס'איז
 פֿאַר אַ זאָך פֿאַר זיך — נישטאָ קיין קענט, עס זאָל האָבן פֿאַרניצט געוואָרן אויס-
 צופֿילן די אַנטראַקטן פֿון אַ גרעסערער פֿאַרשטעלונג (די ייִדישע גאַס האָט אין יענער
 עפֿאַכע גיכער פֿון אַלץ בכלל נאָך נישט געהאַט קיין זעלכע רחבֿותדיקע ספּעקטאַקלען).

(ה) זענען אין יענער תקופֿה (אויסלאָז פֿון 16טן יאָרהונדערט),
 חוץ דער יונה-דראַמע, געווען נאָך ענדלעכע ייִדישע ווערק? אַ שאַלה,
 אויף וועלכער ס'איז שווער צו געבן אַן ענטפֿער איבערן פֿולשטענדיקן
 פֿעלן פֿון היסטאָרישע מאַטעריאַלן, אויף וועלכע מע זאָל זיך קענען אין
 דעם פֿרט שטיצן.

און פֿאַר? ער? דאָ בין איך נוטה צו אַ נעגאַטיוון באַשייד.
 כײַנען אים אַרויס פֿון דער יונה-דראַמע גופֿא. „ביבלישע דראַמעס“
 איז אין דײַטשלאַנד אַ מאַדע געוואָרן צו שרײַבן ערשט אין
 דער מיט פֿון 16טן יאָרהונדערט. ייִדן האָבן זיך דאָך נישט געקענט באַלד
 וואַרפֿן נאָכצומאַכן. כײַן, ס'וועט אָפֿער נישט ווייט זײַן פֿון אמת די

1 שיפּער I 101 מײַנט, דאָס לײַד איז אויפֿגעקומען אין פֿרײַן (III 97 א״ח גע-
 דעקט ער דאָס שוין גישט און מאַטיוירט זײַער ברייט אַ דײַטשן געזעײַט).
 קעגן פֿוילן אָפּאַגירט די שפּראַך: שײַן גלעקלעך, געפֿרײַזן, געצעכט,
 קרענגלעך, דורנרין (טורנירן) וכ' זענען מער 3-ייִדיש; דעסלעבן נאָבוט
 (זע מײַנע דיאַלעקטאָלאָגישע פֿאַררעכטן, ווילנע 1937, ז' 163).

השערה, אז „יונה“ איז געווען דער ערשטער יידישער פרוו אויף דער בייט - א „גאָוועליע“ אינעם לעצטן יאָרצענדליק פֿונעם 16טן יאָר- הונדערט, - און דאָס טאַקע זאָל האָבן געגעבן אייניק וואָליכן דעם אימפּולס צו פֿאַרשרייבן די זאַך אין זײַן פֿריוואַטהעפּט.

(1) די צווייטע יידישע פיעסע באַווייזט זיך ערשט אין הונדערט יאָר אַרום: דאָס איז דער כתב-יד מיט אַן אַחשוּרוש-שפּיל פֿון יאָר 1697 (געפֿינט זיך אין דער ביבליאָטעק פֿון לײפּסער שטאַטראַט).

נישט קיין פֿריילעכע הונדערט יאָר זענען דאָס געווען פֿאַר די ייִדן אין די דעטשע און סלאַווישע לענדער: 1618-1648 די דרעטיקעריקע מילחמה, וואָס האָט אַ תּל געמאַכט פֿון אַנגעזענע קהילות אין די גערמאַנישע מדינות; 1649 א״וו די פֿאַרנאַמען און הריגות אויף ייִדן דאָרטן גיפֿא בעתן „שוואַרצן טויט“; 1648 א״וו דער חירבן פֿון דער אוקרענישער ייִדנשאַפֿט איבער כמעלניצקיס מאָסן-שחיטות; די צווייטע העלפֿט פֿונעם יאָרהונדערט דער געסטיקער, מאָראַלישער און מאַטעריעלער קאַטאַקליזם פֿון דער שבתי-צדי-באוועגונג.

3. אינפֿאַרמאַציעס וועגן אויפֿפֿירן עפֿנטלעך פֿוריים-שפּילן האָבן מיר ערשט אויסן אָנהייב פֿון 18טן יאָרהונדערט.

אין פֿראַנקפֿורט = דמיין איז אַ פֿאַר יאָר פֿאַר דער גרויסער שרפה (ד״ה פֿאַר 1711) אויפֿגעשטעלט געוואָרן אין דער ייִדישער גאַס „אַ טעאַטער אויף פֿוריים“ - „אין הויז צום ווייסן אָדער זילבערנעם קענדל“, און מע האָט דאָרט 4 וואָכן נאַכאַנאַנד געשפּילט: אַ טאַג „מכירת יוסף“ און אַ טאַג „דוד און גלית“. די ערשטע פיעסע איז מיט עטלעכע יאָר שפּעטער געוויזן געוואָרן אויך אין מעץ. אין יאָר 1714 האָט מען באַנייט די פֿאַרשטעלונגען אין פֿראַנקפֿורט = דמיין. זיי פֿלעגן פֿאַרקומען חנוכה = צייט און פֿוריים = צייט (ווייזט אויס, אויך אין אַנדערע דייטשישע שטעט אַזוי). עס דערציילט וועגן דעם אַלעם מיט אינטערעס- סאַנטע פרטים שודט אין אויוון שוין געדאַכטן ווערק, און איך האָב זיינע ידיעות שוין גענוי רעפֿערירט אין דער וואַרשעווער „טעאַטער-וועלט“ 1909 (נומער 6 פֿון 18טן און 7 פֿון 25טן פֿעברואַר).¹

אַרום 1720 האָבן די תּלמידים פֿון אָפּנהיימס ישיבֿה אין פֿראַג געשפּילט אויף אַן אמתער בינע דאָס שטיק „אַקטאַ אַסתר מיט אַחשוּרוש“. שיפּער | 192 רעדט אויף דעם סמך וועגן „אַ פֿוריים =

1 שאַצקי אין דער שיפּער-רעצענזיע (פֿילאָלאָגישע שריפֿטן פֿון יוואָ, II, 234, פֿאַררופֿנדיק זיך אויף קעניגס ווערטער אין די Annalen der Juden in der Mark Brandenburg (מיר הי זענען זיי נישט צוגעגלעך), שרעבט: „אין יאָר 1703 האָט מען אין בערלין געשפּילט די אַחשוּרוש-שפּיל; אין דער פֿאַרשטעלונג האָבן זיך באַטייליקט קלעזמער...“

טעאטער אין פראג. א גוזמא: מער ווי א צופעליקער ספעקטאקל פון אמאטארן איז דאס נישט געווען (לכל-הדעות זענען נישט בנמצא קיין באווייזן אויף מין).

אין יאר 1731 האט דער באקאנטער קאמפילאטער און פארלעגער שלמה-זלמן פונדן אפגעדרוקט אין אמסטערדאם א בוך, הקירות הלב, וואס איז פארבליבן אין כתב-יד נאך איינעם שלמה-זלמן בן שמעון וועצ'לר (וועצ'לער), וועלכער איז געשטארבן מיט 13 יאר פריער, א בחור נאך, אין זין געבוירן-ארט פערט (פירודא). ס'איז א שרעקלעך, אבער אינטערעסאנט ווערק (די פילאזאפיע און אפאלאגטיק פון זעלבסטמארד וואלט איך עס אנגערופן). אנגעשריבן פון אן אינטעליגענטן, שוין אין יענער צייט א ביסל, המנטוועלטיקן, דערצו הויך טאלענטירטן יוגנט מאן מיט א דורך-און-דורך מאָדערן-אינדווידועלן און ברעניק-דראמאטישן סטיל און אומפארגלעכער ריכטער און בילדלעכער שפראך.¹ פארוואס פון אלע ערדישע פארגעניגנס, איז ער מיטאמאל (איבער א שווערער קרענק אפשר?) אריינגעפאלן אין א מרה-שחורה, געווארן א בעל-תשובה, א ווידער אסקעט, פאנאטישער שונא פון דער וועלט און פונעם לעבן, און דאס פארשושטע געמיט זינט מיט די שטאקפוינצטערע געדאנקען האט ער אויסגעגאסן אין א מוראדיק גיפטיקער, געפערלעך סוגעסטיווער פארעם.

גראַד [פון אזא מקור לוינט צו ברענגען דעם וויטעריקן פאסאזש (איך גיב אים מיט המנטיקן אויסלייג):

— ... די קומעדיאנטן און פֿעכטמנטער, וועלכע אין דער אקציען מיט דער שיינען, ראַרע (=זעלענע) און קאָסטבאַרע מלבושים אָנגעצויגן און אויפגעצירט זיין (=זענען), ווען זיי (=זיי) אין דער קומעדיע אַגירן אָדער אין געפֿעכט זיין, ווערן זעלביקע פֿון אלע לייט מיט גרעסטער פֿאַרווינדערונג אָנגעזען. זאָ (=זיי) אָבער די אַקציען פֿאַרביי, און זיי (=זיי) אירע (=זייערע) פֿאַריקע מלבושים ווידערום אָנציען (=טוען אָן), בלעבט אינען (=זיי) ניקס איבעריק, אַלס די בלויע באַשעדיקונג, דער שווייס און מאַטיקייט דער גלידער. אַלזאָ (=אזוי) אויך איז אויך דער מענטש מיט זיין שפּיגלעכטיקן לעבן צו פֿאַרגלעכן. איין עושר איז בעולם הזה הויך דערהויבן, ווערט

י. צינבערג אין דער נייאָרקער „צוקונפֿט“ 1923, 72, גיט איבער דעם פֿאַקט אַ ביסל אנדערש, און דעמיו, אז 1703 האָבן אַרעמע ייִנגלעך פֿאַרגעשטעלט אין בערלין אום פֿוריום אין ריכעכע הוצר די „אשורוש-שפּיל“, הייסט עס, איז עס נישט געווען קיין עפֿנטלעכע טעאָטערי-פֿאַרשטעלונג. צינבערג פֿאַררופֿט זיך אויף די Mitteilungen d. Ges. für jüd. Volkskunde 2, IX (1908), 15, אָבער כּהאַב דאָרט די יודיעה נישט געפֿונען.

1 זע משנע ארטיקלען וועגן אים אין וואַרשעווער טאָגבאַט, דער מאָמענט 1935, נומערן 92, 95, 96, 101, 107, 119, 120.

צום פרנס אָדער וונסט צו איין קהלס-מאָן געזעצט, ער ווערט פֿון איטלעכעם בן-אָדם וויל אָנגעזען און אין גרויסן פֿבֿוד דערהאַלטן; לִסוף, ווען ער שטערבן זאָל, האָט די קומעדיע איין ענד: ער ווערט פֿון זײַן אַמט אָפּגעזעצט, בלײַבט קיין פרנס מער, אַלער פֿבֿוד און עשירות ווערט אים גענומען, מען ציט אים זײַן שיינע מלבושים אָפּ, ער ווערט ווידער דער אַלטע [=אַלטער], נעמלעך, ער איז געבוירן פֿון דער ערד און ווערט ווידער צו ערד ווערן [=ווערן] מוזן. דער מלאך-המות, דער [=וועלכער] מיט אים פֿעכט, טרײַבט אים ניקס אַלס דעם אָנגעשטוייס אױס, ער מאַכט אים אַלע גלידער מאַט, ענדלעך שזעכט ער אים גאָר צו טויט... 1 -

דעם משפּ, מיט וועלכן שלמה-זלמן וועצלאָר באַניצט זיך דאָ, קען ער נישט בלײַו פֿון זען: דאָס צעבראַכענע לעבקינד איז אַמאָל אַלײַן אויפֿגעטרעטן אין קאָמעדיעס (מיסחמא אַמאָטאָריש), ווי ער דערציילט אין קאַפיטל 5:

... איך זאָג עס און קאָן עס מעלדן: וויפֿיל לוסטיקע מיט ברידער און גוטע פֿריינט האָב איך געהאַט, די [=וועלכע] מיר געהאַלפֿן האָבן אַלערליי קורצוועל טרײַבן, אונטערשידלעכע מאָל אין קומעדיען מיט מיר אַגירט [=געשפּילט] האָבן מיט דער אַנטיבילדונג, מיר וואָלן אונדז איין באַרימטן שם צו מאַכן, אָבער בעויה [=בעוונותינו הרבים] ליגן שוין פֿיל דערפֿון און פֿיילן, נימאָנד [=קיינער] געדענקט אירער [=זיי] מײַן, און איך, אַלס איר געוועזענער [=געוועזענער] מיטקונסאַרט [=חבר] האָב זאָלע שוין אָפּט מיט פֿיסן גערעטן אויף אירע [=זייערע] קבֿרים. איך און מיר מענטשן אַלע ווערן [=וועלן] אינען [=זיי] נאָכפֿאָלגן מוזן... - ווענען דאָס געווען ייִדישע פֿאַרשטעלונגען?

4. די לעצטע שורה: ייִדישע דראַמאַטישע לײַטעראַטור ווערט געבוירן ערשט אין אויסלאָז פֿון 16טן יאָרהונדערט; אויפֿפֿירונגען פֿון ייִדישע פּיעסעס זענען באַקאַנט ערשט אויסן אָנהייב פֿונעם 18טן. אויב שיפער, III 19, באַהאַנדלענדיק טעאַטער-קונסט און דראַמע ווי איין פֿענאַמען, מיינט, אַז די אַזויגערופֿענע „פּורים-שפּילן“ זענען געשאַפֿן (און געשפּילט) געוואָרן „נישט שפּעטער ווי אין פֿאָצעטן יאָר = הונדערט“, איז גרײַלעך אַ שאַד, וואָס ער האָט נישט צוגעשטעלט קיין ראַיות דערויף.

ג

וואָס-זשע איז געווען דאָס מוסטער, וועלכן עס זענען נאָכגעאַנגען די שרײַבער פֿון די ערשטע ייִדישע פּיעסעס און די שפּילער, וואָס האָבן אייניקע פֿון די לעצטע אויפֿגעפֿירט?

1 אָנהייב פֿון פרק 12.

1. פֿעליקס ראָזנבערג אין יאָר 1888 (ז' 50) פֿאַרמאָלירט אויס-

דריקלעך :

— די דראַמעס, וואָס געפֿינען זיך אין דער ייִדיש־דייטשער
[ייִדישער] ליטעראַטור, זענען צום גרעסטן טייל געשאַפֿן געוואָרן פֿון וועגן
דעם יום־טובֿ פורים און פֿלעגן טאַקע אין דעם דאָזיקן טאָג אויפֿגעפֿירט
ווערן. עס קומט אין זיי מייסטנס צום אויסדרוק אַ פֿריילעכקייט, וואָס
פֿאַזט זיך וויליגליך אין די משוגענסטע שפרונגען און האָט אַ דורכויס
געטרײַע פֿאַראַלעל אין די דייטשע פֿאַסטנאַכטשפּילן.
2. אַ ווייטעכען ווונק אויף אַ תּשובֿה גיט אַנטאָן בינג, רעדנדיק
וועגן ייִדישן „מכירת יוסף“, וואָס איז געשפּילט געוואָרן אין
פֿראַנקפֿורט־דמיין פֿאַר דער שרֵפֿה פֿון יאָר 1711. אין יאָר 1546, דערמאָנט
ער, איז אין דעראייגענער שטאָט שוין פֿאַרפֿאַסט געוואָרן פֿון איינעם
מאַטיאַס רייטער אַ דייטשע יוסף־דראַמע, און אַ צווייט דייטש
שטיק אויפֿן זעלביקן סוזשעט האָט דער שטאָטראַט מיט עטלעכע יאָר
שפעטער דערלויבט אַ גרופּע געזעלן צו שטעלן אין ראַמהאָף; אין יאָר
1690, ווידער, איז אין דרעזדן און לייפּסק אַרויס פֿון דרוק די פּיעסע
„דער ריינער יוסף“ פֿון דייטש כריסטיאַן ווייס. אויך אינעם
רעפּערטואַר פֿון די דייטשע וואַנדער־טרופּעס אין אָנפֿאַנג פֿון 18טן יאָר־
הונדערט האָבן זיך געפֿונען טעאַטער־שטיק אויף דעראייגענער טעמע.
מיינט דער דייטשער פּובליציסט: די אַלע דראַמאַטישע ווערק זענען דעם
מחבר פֿונעם ייִדישן „מכירת יוסף“ מן־הסתּם געווען קוים באַקאַנט,
אַבער הערן פֿון זיי האָט ער געמוזט, און זיי טאַקע האָבן עס אים
אפֿשר געגעבן דעם אימפּולס אָנצושרייבן אַן ענלעכע
פּיעסע אויף ייִדיש.

3. ד׳ר אַלפֿרעד לאַנדוי אין די XIII, Mitteilungen (1904) 30,

מאַכט די באַמערקונג, אַז „די פֿאַרעם פֿונעם פורים־שפּיל דערמאָנט לעבעדיק
די פֿאַלקסטימלעכע פּיעסע (Schauspiel) פֿון אויסלאָז מיטלאַל־טער“
(געמיינט, לויט אַלע סימנים, די „פֿאַסטנאַכטשפּיל“).

4. אין דער ייִדישער ענציקלאָפּעדיע אויף רוסיש, באַנד VII

(אַרויס צווישן 1910 – 1912) עמוד 322, שרייבט י. צינבערג:

— די ייִדישע דראַמע איז נולד געוואָרן אונטער דער השפּעה
פֿון די דייטשע דראַמאַטישע פֿאַרשטעלונגען, וואָס האָבן צו
דער עפֿאַכע פֿון דער רעפֿאַרמאַציע ביסלעכווייז אָנגעוויזן זייער ריין
רעליגיעזן כאַראַקטער און, חוץ די מיסטעריעס און מיראַקלען אויף

1 זע מײן אַרטיקל אין דער „טעאַטער־וועלט“ 1909, נומער 7.

ווינאכט און פאסכע, בהדרגה זיך אומגעוואַנדל'ט אין וועלטלעכע קאַרנאָואַל-
 ספעקטאַקלען, אויף וועלכע די יוגנט פֿלעגט אָפּשפּילן פֿלערליי פֿאַרסן. פּונקט
 אַזוינע פֿאַרסן, אויף ביבלישע טעמעס דערעיקרשט, האָט מען צונויפֿ-
 געשטעלט אויף זשאַרגאָן אין געשפּילט פּורים, חנוכה און אויף חתונות.
 אין באַנד XIII פּון דער זעלביקער ענציקלאָפּעדיע, עמוד 127 א'ו, וו
 רעדט צינבערג אויך וועגן דער דייטשער „ביבלישער קאַמעדיע“,
 ווי וועגן אַ מוסטער, אויף וועלכן עס האָבן זיך מן-הסתם פֿאַרקוקט
 מחברים פֿון „פורים-שפּילן“.

5. שיפּער נעמט-איבער ראָזנבערגס, לאַנדויס און צינבערגס פּרינצי-
 פּיעלע טעזיסן (אַגב, אָן דערמאָנען דעם מקור), אָבער פּרעציזירט זיי
 נישט, הגם אָן אַ פֿאַרפּינגטלעכנדיקן אַנאַליז וועט מען קיינמאָל נישט
 קומען צו אַ באמת וויסנשאַפֿטלעכער געשיכטע פֿון ייִדישן טעאַטער (און
 פֿון דער ייִדישער דראַמע).

6. צוערשט אין דייטשלאַנד זענען ייִדישע פּיעסעס געוואָרן
 געשריבן (נאָנט צום סוף פֿון 16טן יאָרהונדערט) און געשפּילט (זינטן
 אָנהייב פֿון 18טן), - בעזט זיך אַליין דער אויספֿיר: לויט דייטשישע
 מוסטערן האָט מען דאָס געטון.
 לויט וועלכע?

(a) בינג רופֿט אָן ביבלישע דראַמעס אויסן 16טן און 17טן
 יאָרהונדערט און אויך אויס דער התחלה פֿון 18טן.

(b) אַ. לאַנדוי ווייזט-אָן אויף די „פֿאַסטנאַכט שפּילן“.
 (c) צינבערג רעדט נעפֿלדיק וועגן די דייטשע „מיסטעריעס“
 און „מיראַקלען“ (הגם דייטשלאַנד האָט די לעצטע בכלל נישט געהאַט)
 און קלערער וועגן ביבלישע קאַמעדיעס, קאַרנאָואַל-שפּילן
 און פֿאַרסן.

(d) לויט שיפּער I 24 זאָלן „די עלטסטע פּורים-שפּילן, וואָס זענען
 אונדז באַקאַנט פֿון 16טן יאָרהונדערט“ זיין „ס'רובֿ שאַפּונגען, וואָס
 זייערע מחברים האָבן גענומען אַלס מוסטער די דייטשע פֿאַסטנאַכט-
 שפּילן און פֿאַרסן פֿון ענדע 15טן און אָנהייב 16טן יאָרהונדערט“.
 פֿון ז' 25 א'ו דאָרטן גופּא וואָלט מען אפשר געמעגט דרינגען, אַז די
 דייטשע „מיסטעריע“ האָט, לויט דער מיינונג פֿון דעם זעלביקן
 אויטאָר, קיין איינפֿלוס אויף דער ייִדישער דראַמאַטיק נישט געקענט האָבן.

1 אזוי האָט נאָך געהייסן ייִדיש ביי די באַבאָטיס פֿון דער ציטירטער
 ענציקלאָפּעדיע.

² סך-הכל איז פֿונעם 16טן יאָרהונדערט אונדז באַקאַנט בלויז אין פּיעסע, שטאַמט דאָס מוסטער
 פֿון יאָר 1582 (זע אויפֿון ז' 150), ד"ה נישט פֿון ענדע 15טן און אָנהייב 16טן יאָרהונדערט!

אָבער אין פֿינף יאָר אַרום איז שוין בײַ שײַפערן אַ רײד וועגן דעם, אַז דער עלטסטער צײַטפונקט, זײַנט וועלכען עס שאַפֿט זײַך אַ בריק צווישן דער אַלט־דייטשער מיסטעריע=שפּיל און דער ייִדישער דראַמאַטיק, קען נישט לײַגן ווײַטער, ווי אין אָנהײב פֿון 14טן יאָרהונדערט, און אַז „די תקופּה, אין וועלכער די ייִדישע דראַמאַטיק שטייט אונטערן אײַנפֿלוס פֿון דער דײַטשער מיסטעריע, גרייכט פֿון אַן ערך דעם 14טן ביז אַן ערך דעם סוף פֿון 16טן יאָרהונדערט“ (III, 121); אויך וועגן דעם, אַז אין ייִדיש זענען אויפֿגעקומען „הײַליקע שפּילן לױטן מוסטער פֿון דײַטשע מיסטעריע=שפּילן“.. (232).

די אַלע אויספֿירן שײַפערס וועגן פֿלומרשטן פֿאַרבונד פֿון די „פּורים=שפּילן“ מיט די אַלט־דייטשע „מיסטעריעס“ („הײַליקע שפּילן“) האָבן, צום באַדויערן, אײַן גרויסן חיסרון: טראַגן אַ רײן=ספּעקולאַטיוון כאַראַקטער, נישט אונטערגעהאַלטן אַבסאָלוט מיט קײן שום פֿאַקטישע ראַיות, און דעריבער נישט איבערצײַגעוודיק.

(e) צו ענדגילטיקע, וויסנשאַפֿטלעך זיכערע רעזולטאַטן וועט מען זײַך משמעות קענען דערשלאַגן ערשט נאָך דעם, ווי מע וועט זײַך האָבן אָנגעטון די טירחא איבערצולײַענען מיט קאַפּ די גאַנצע דײַטשישע דראַמאַטישע ליטעראַטור פֿון די עלטסטע צײַטן אָן ביז צו דער מיט פֿון 18טן יאָרהונדערט און צו פֿאַרגלײַכן מיט איר די ייִדישע פּיעסעס, וואָס זענען אויפֿגעהײַט געוואָרן אין מאַנסקריפֿטן צי דרוקן.

אָבער לעת=עתה וועט אַפֿשר דאָך נישט איבעריק זײַן אין שניכות מיטן באַרירטן פּראָבלעם צו פֿאַרמולירן דאָ אַ פֿאַר טעזיסן, מעגן זײ אַפּילו אָנגײַן בלױז פֿאַר שלעגישע אַרבעטס=היפּאָטעזעס.

7. אַ קרובֿישאַפֿט צווישן די דערמאַנטע ייִדישע פּיעסעס און די אַלט־דייטשישע „הײַליקע שפּילן“ („מיסטעריעס“) קען אַ פּראָרי אָפּגעוואָרפֿן ווערן (מיט אײַן באַוואַרעניש: דערדורך וועט מען, פֿאַרשטייט זײַך, נישט פֿטור ווערן פֿונעם חוֹבֿ איבערצו=קאַנטראַלירן דעם טעזיס מיט דער הילף פֿונעם פֿאַראַנענעם דאַקומענטאַלן מאַטעריאַל).

די מאַטיוון:

(א) די קירכלעך=רעליגיעזע (קאַטוילישע) פֿיזי אָנאַמיע פֿון דער מיטלאַלטערלעכער דײַטשער „מיסטעריע“. ווען די לעצטע איז זײַך שוין זײַער צעוואַקסן, ביז גאָר אָנגעשטאַפֿט מיט וועלטלעך=קאַמישע עלעמענטן, איז זי דאָך נאָך געבליבן דעמאָנסטראַטיוו קריסטלעך

(נאָמען, הויפטשוועט, סימבאָליק, רעקוויזיט וכ'). איבעריקנס, די ווייניאָכטס = און פּאַסיע = שפּילן האָבן אין תּוך נישט געקענט זיין קיין אַנדערע.

אויסן רעפערטואַר: יעזובס קינדשאַפֿט (דאָס 14טע יאָרהונדערט), קריסטוסנס תּחית-המתים (1391), שפּיל פֿון דער הייליקער דאַראַטייע (דאָס 14טע י"ה), די לעגענדע פון טעאָפּילוס...

(ב) די לייטער אַריש = קאָמפּאָזיציע אַנערע און טעאָטראַליש = טעכנישע אייגנשאַפֿטן פֿון דער דאָזיקער מיסטעריע.

זי איז, ווי אויוון, ז' 52, שוין דערציילט, געווען אַ כאָאָטישע אָנגלידערונג פֿון פֿאַרשידנאַרטיקע, איניק צווישנאַזאַמען להלוטין נישט געקניפטע שטאַפֿן, אומגעלומפערט לאַנג (אַ ספעקטאַקל מיט איין שטיק, פֿון אינדערפֿרי ביז אין אָונט געשפּילט, פֿלעגט פֿאַרשלינגען עטלעכע טאָג און צווייילן אַפּילו וואָכן).

אַקעגן, די אַלטיידישע „פורים=שפּילן“ האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט קורצקייט — שפּילעכלעך געווען אין פֿאַרגלייך מיט דער מאָנסטרעזע צעפּוּשטער „מיסטעריע“.

(ג) די לעצטע איז געשריבן געוואָרן פֿאַר קאָמפּליצירטע פֿאַרשטע-לונגען מיט פֿילשטאַקיקע בינעס און קונציקע מאַשינערייען (זע אויוון, זז' 50, 62); די „פורים=שפּילן“ — פֿאַר סעאַנסן „אויפֿן שפּונג“, אַזויאז=זאָגן (אויף עטלעכע צענדליק מינוט, העכסטנס אויף אַ פֿאַר שעה).

(ד) אַ היסטאָריש = כּראַנאַלאָגישער מאָמענט: בשעתן דרייסיקציקן קריג (1618–1648) האָבן דראַמאַטישע פֿאַרשטעלונגען אין דייטשלאַנד כּמעט ווי אינגאַנצן אויפֿגעהערט, „אין משך פֿון דער לאַנגער צייט איז דעריבער ביסלעכווייז פֿאַרשוונדן דאָס שייכות צו דער אַלטרער דראַמע“ (קורץ, 163), און שיפּער וואָלט וועלן, גראַד ביי די יידן דאַרטן זאָל דורך די דריי יאַרצענדליק חורבן און טויט (און פֿלערליי פּורעניות דערנאָך) דווקא אָנהאַלטן און ביז אין 18טן יאָרהונדערט אַרײַן אומבאַשעדיקט בלייבן די פֿאַנטאַסטישע „בריק צווישן דער אַלטדייטשער מיסטעריע=שפּיל און דער יידישער דראַמאַטיק“!

8. דאָס דייטשע מוסטער פֿאַר די „פורים=שפּילן“ האָבן געקענט זיין נאָר: (א) די „ביבלישע דראַמעס“, (ב) די קאַרנאַוואַל=שפּילן („פֿאַסטנאַכטשפּילן“), (ג) די אַזויגערופֿענע „ענגלישע קאָמעדיעס“, (א) „ביבלישע דראַמעס“ באַווייזן זיך ביי די דייטשן שוין אין דער מיט פֿון 16טן יאָרהונדערט¹ (וואָס שייך דער שפּראַך

1 Susanna („שושנה“) פֿון סיקסט בירק (באזל 1532); Susanna פֿון פּאַלי

אָקעגנשטעל די לאַטיינישע שולקאָמעדיעס). די טעמאַטיק זייערע (ס'רובֿ אויס דעם תנך) איז אַ רעאַקציע קעגן די „מיסטעריעס“, אין וועלכע מע פֿלעגט אַרויספֿירן אויף דער סצענע קריסטוסן, זיין מוטער וכו'. נאָך דער רעפֿארמאַציע האָט מען דאָס מיין נישט פֿאַרטראָגן – דערפֿון די ווענדונג צום אַלטן טעסטאַמענט, וווּ ס'איז דערצו נאָך געווען מער שטאַף פֿאַר דראַמאַטישער באַאַרבעטונג. די ביבלישע פּיעסעס ווערן אַלע פֿאַרפֿאַסט אין פֿראַטעסטאַנטישן גייסט, 1 ממילא נישט קירכלעך פֿאַרפֿאַרט, ווי די קאַטוילישע „הייליקע שפּילן“. די פֿאַרעם זייערע, אין זין פֿון לייטראַריש-קינסטלערישער באַאַרבעטונג נאָך גאַנץ פּרימיטיוו, ליינדט פֿון צעצויגנדיקייט, די דראַמאַטישע האַנדלונג איז ס'רובֿ טויט – ווי ביי געלערנטע מחברים, וואָס האָבן טאַקע גוטע פּוונות, אָבער נישט קיין טאַלענט. שפּילן פֿלעגט מען די „ביבלישע דראַמעס“ אין גרעסערע לֶאָקאַלן, אַמאָל אויך אונטערן פֿרייען הימל. די אַקטאָרן: קינדער פֿון בירגער, ד"ה מערסטנטיילס לייבהאַבער. 2

גראַד דער דאָזיקער דראַמאַטישער זשאַנער האָט געקענט פֿאַר-אינטערעסירן די יידן – מיט דער סוּשע טיק, וואָס איז זיי געווען אַזוי פֿאַרשטענדלעך און נאָנט (ביי אַבסאָלוט נישטקירכלעכן פּרופּאָן פֿון די פּיעסעס און אויפֿלירונגען).

אַן אַנאַלאָגיע, וואָס איז, נאַטירלעך, געקומען פֿון נאָכקאָפּירן: „מכירת יוסף“ און „דוד און גלית“ זענען אין פֿראַנקפֿורט-דעם-מיינ פֿאַר דער שרפֿה פֿון יאָר 1711 פֿאַרגעשטעלט געוואָרן דורך „עטלעכע פּרעגער און האַמבורגער יידן-סטודענטן“, 3 ד"ה משמעות ישיבה-בחורים. ווען דאָס ערשטע פֿון די צוויי שטיק איז דערנאָך געוויזן געוואָרן אין מען, זענען אַהין צו דעם צוועק געקומען צו פֿאַרן (עקסטרע?) אייניקע פֿון די אַנטיילנעמער אין די פֿראַנקפֿורטער ספּעקטאַקלען. 3 – די אויפֿלירונג פֿון „אַקטאָר אַסתר

רעבהון (צויקוי 1536); Judith (יהודית) פֿון סיקסט בירק (אויגסבורג 1539); Heirat Isaacs (יזחאס חתונה-האַבן) פֿון האַנס טיראָף (הייטנבערג 1539); Joseph (יוסף) פֿון טיבאָלדט גאַרט (שטראַסבורג 1540); Ruth (רות) פֿון ניקאָדעמוס פֿרישלין (1547–1590)...

1 די קאַטוילן אין דעם שלאַנד האָבן אינגאָרנט דעם זשאַנער, אַפֿילו ענערגיש אַקעגנעוויקט (דעררויפּס די עוויטן), שטאַק וויבטערפֿלאַנצנדיק די לאַטיינישע שולקאָמעדיעס.

2 זע: היגריין קורץ, 83, 115 א"ו, 118.

3 לייט שודטן. זע מין אַרטיקל אין דער „טעאָטער-וועלט“ 1909, ג' 7.

מיט אַחשורוש" אין פראָג אַרום 1720 איז, ווי מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, אויך געווען די אַרבעט פֿון ישיב"ה = בחורים 1.
 (b) וועגן די „פֿאַסטנאַכט = שפּילן“, זייער שניט און אויפֿ-
 פֿירונג איז שוין געווען אַ רייד אויוון אין קאַפּיטל II (ב, 3, ג) און
 III (ה, 1).

זיי האָבן געקענט ווערן אַ מוסטער פֿאַר ייִדן אַדאַנק אַזעלכע
 שטריכן זייערע: (א) פֿון געבוירן וועלעך, אָן אַפּוטרופּסות פֿון
 קירך און קלער אַ לעבן טרעבנדיק (פֿאַרקערט, פֿון זיי קוים טאַלערירט),
 האָבן די שפּילן אין פּרינציפּ נישט געהאַט אין זיך יענעם עלעמענט,
 וואָס האָט געמוזט שאַקירן אַ דעמאָלטיקן ייִדן אין די „מיסטעריעס“;
 (ב) די טעמאַטיק, רעאַליסטיש (אַפּילו נאַטוראַליסטיש), איז בכוח
 געווען צוצוציען דעם אינטערעס פֿון אַ נישטקריסט אויך; (ג) דער
 קורצער טעקסט פֿון די זאַכן, דאָס פּשטות און פֿאַקטימילעכקייט פֿון
 פֿאַרעם און פֿון אופֿן רעפּרעזענטירן האָבן געלאָקט צו גרינגן נאַכשאַפֿן;
 (ד) טומלען זיך מיט זיי פֿלעגט אין קאַרנאַוואַל, ד"ה אומגעפֿער אין דער
 צייט, ווען ס'געפֿאלן געוויינטלעך חנוכה און פורים מיט זייער פֿרייעך
 שטיפֿן, האָט לייכט געקענט קומען אויפֿן רעיון, די ייִדישע יום-טובֿדיקע
 פֿאַרוויילונגען צו באַרייכערן מיט נאָך איינער, פּונקט ווי אַנדערע
 (אַ שטייגער, ווי דאָס פֿאַרשטעלן זיך, אַרומלויפֿן אין מאַסקעס וכו') אַן
 אַפּגעלערנטער פֿונעם אַרום.

(c) די „ענגלישע קאָמעדיאַנטן“, וואָס האָבן זינטן לעצטן
 פֿערטל פֿון 16טן יאָרהונדערט פֿאַרפֿליצט דייטשלאַנד (קאַפּ III, ה, 2),
 מיטברענגענדיק אַן אייגענעם רעפּערטואַר און נעמענדיק דעם עולם מיט
 דער פֿאַרשידנאַרטיקסטער סוזשעטיק און מיט איר לעבעדיקער באַאַר-
 בעטונג, האָבן געגעבן אַ טויטקלאַפּ דער איינטאַניקער „ביבלישער
 דראַמע“ פֿון די געלערנטע, וואָס זענען נישט פֿעק געווען צוצופּאַסן
 זיך צום נייעם שניט; די „פֿאַסטנאַכטשפּילן“, אַקעגן, מיט זייער קיינמאַל
 נישט ערנצטן כאַראַקטער, זענען גרינג אַרונטערגעפֿאַלן אונטערן איינפֿלוס
 פֿון דער „ענגלישער קאָמעדיע“, פֿלעיסנדיק זיך נאָכצומאַכן אירע
 קוואַליטעטן און פֿאַרהיינטוועלטיקן זיך, אַזויצוזאָגן.

איין וויכטיקער דעטייל: אין אַלע פֿריערדיקע דייטשע שפּילן, סיי
 די „גייסטלעכע“, סיי די וועלעכע, איז די פֿריילעכע פּערזאָן, דער
 פּוסטיקמאַכער, געווען דער טיול, תמיד געוויזן ווי אַ לעקיש, אַ פֿוך,

1 די פֿאַטטישע „שולקאָמעדיעס“ אין דייטשלאַנד פֿלעגן געשפּילט ווערן אין די
 שולעלער דורך שילער-אַמאָטאָרן.

וועמען אלע ארום פירן פאר דער נאָז. אויך אין ענגלאַנד איז אַמאָל געווען אזוי, אָבער איין אַלעגאָרישע פֿיגור פֿון די מאָראַליטעטן - Vice („די מיאוסע מידה“) - האָט זיך דאָרטן ביסל־עכוונזי טראַנספֿאָרמירט אינעם רעאַליסטישן געשטאַלט פֿונעם אַלטענגלישן פֿאַלקס־לֿי-Clown - וואָס איז אין לעצטן פֿערטל פֿון 16טן יאָרהונדערט שוין געווען אַבליגאַטאָריש אין יעדער פּיעסע, נישט קיין שמענדריק מער, וועמען איטלעכער, ווער ס׳ווייל נאָר, קען קריכן אויפֿן קאָפּ, נאָר אַ שאַרפֿזיניקע, צינישע בעסטיע, וואָס קען דורך־און־דורך דאָס לעבן און די מענטשן, דרייט זיך אַרום אויף גאָטס דרערד מיט דער מאַסקע פֿון אַ תּם אויפֿן גנבֿישן פּנים, מאַכט דאָס גענאָר פֿון אַלץ און פֿון אַלעמען, פֿירט אין באַד אַרײַן רײַך און אָרעם, גרויס און קליין.

דעם דאָזיקן קלויין פֿון די איינגעוואַנדערטע „ענגלישע קאָמעדיע־דיאַנטן“ האָבן די דײַטשע „פֿאַסטנאַכטשפּילן“ תּיכּף אויפֿגעכאַפּט, רופֿנדיק אים מיט פֿאַרשידענע נעמען (Johann Bousset, John Eulenspiegel, Hans Wurst, Clown, Pickelhering).

די יידן איז נישט שווער אָנגעקומען צו זען אי די „ענגלישע קאָמעדיעס“, אי די נײַערע „פֿאַסטנאַכטשפּילן“. קעגן אָנהייב פֿון 18טן יאָרהונדערט האָבן שוין כּמעט אלע דײַטשע רעזידענץ־שטעט און רײַכערע ישובֿים געהאַט ספּעציעלע טעאַטער־בינינים. אַז יידן פֿלעגן גיין אַהין, דרינגט אַרויס אויסן צאָרן פֿון אַזאַ יהונתן אייבעשיץ (1690 - 1764), יעקבֿ עמדין (1697-1776) צי יחזקאל פֿלאַנדעל (1713 - 1793). זענען געווען, הייטעס, קאַנאַלן פֿאַר השּׁפּעות פֿון דער „ענגלישער קאָמעדיע“ (דירעקט אָדער דורך דער „פֿאַסטנאַכטשפּיל“) אויף דער יונגער ייִדישער דראַמאַטיק. קאַנקרעטער וועט מען קענען וועגן דעם רעדן ערשט נאָך גרינטלעכע פֿעדערפֿאַרשונגען.

(d) אויף צו איבערצייגן זיך, אַז די דײַטשע מוסטערן פֿאַר די „פורים־שפּילן“ האָבן געמוזט זײַן זייער פֿאַרשידן, איז גענוג צו פֿאַר־גלייכן די צוויי ייִדישע פּיעסעס, וואָס שוודט האָט איבערגעדרוקט בײַ זיך.

„מכירת יוסף“ איז אַ „ליטעראַריש ווערק“, קען מען זאָגן, זויבער אין אינהאַלט, ערנצט אין טאָן (אַפֿילו דער „פּיקל־הערינג“ דאָרט

1 זע די רעגעסטן 16-18 בײַ ערנסטן. - די דײַטשע געסטלעכע פֿון דערוועלביקער צײַט (סײַ די פּראָטעסטאַנטישע, סײַ די קאַטוילישע) האָבן אויך אויסגערופֿן טעאַטער־אויפֿ־פֿירונגען פֿאַר גאָטלעסטערונג און אַקטאָרן פֿאַר פֿאַרשאַלטענע בריאות (קורן, 165), נאָר מע האָט זיי ווינציק געהאַרט.

איז שמוציק נאָר אין דער מאַס, וואָס איז אין יענער עפאָכע מיט איר נאַטוראַליסטישן לשון געווען נאָרמאַלער שטייגער). די שפראַך – אַ געלערנטע, ווימלט מיט צייטווערטער אויף *irn* (אַבסערווירן, אינפאָרמירן, יודיצירן, עסטימירן, עקסקוסירן אַזױו אַזױו – ס'רױב פֿון גרינגן גראַם וועגן באַניצט) און מיט פֿלערליי פֿרעמדווערטער („ווערגוניע, סערמאַניע, אַ פּראָפּאַ, דעקומפּענץ“ און דעסגלײַכן; אַ גראַם: „פּאַטענטאַטע / מאַנדאַטע / סאַלדאַטע“).

די „אחשורוש=שפיל“, אַקעגן, איז אַ פֿאַלקסשטיק אין פּרימי-טיווסטן זין פֿון וואָרט מיט פֿולשטענדיקסטן אויפֿגעקענעפֿלטיקייט פֿון געמיט און הפֿקרדיקסטן צעבאַמבלטיקייט פֿון צונג, אַנגעשריבן, לויט אַלע סימנים, נישט פֿון קיין למדן (כמעט אַלע העברעזמען זענען ביי אים אויסגעלייגט אויף אַ נאַטוראַליזירטן אופֿן). נאָר פֿון איינעם, וואָס איז געווען אַ שטיקל „גראַבער פֿליגל“.

ק א פ י ט ל VII

נאָכן פֿאַריקן קאַפיטל, וווּ ס'ווערן אַרומגערעדט די ערשטע פּרוּוון פֿון ייִדישער דראַמאַטישער ליטעראַטור (סוף פֿון 16טן יאָרהונדערט, סוף פֿון 17טן, אָנהייב פֿון 18טן) און די ערשטע באַקאַנטע עפֿנטלעכע אויפֿ-פֿירונגען פֿון „פּורים=שפּילן“ (התחלה פֿון 18טן י"ה), איז באַרעכטיקט אַן אויפֿקלערונג פֿון די פּאַר שורות, מיט וועלכע דער גאַנצער עטיוד הייבט זיך אָן: „טעאַטער – אין ברייטערן זין פֿון באַגריף – איז ביי ייִדן אויפֿגעקומען ערשט אין נײַנצעטן יאָר-הונדערט – גענויער: אין לעצטן פֿערטל זײַנעם“.

א

קורץ מיט דער זאַך זיך אָפּצופֿאַרטיקן, זאָל דאָ באַלד געזאָגט ווערן, אַז די גאַנצע אַלטע ייִדישע דראַמאַטיק – די „פּורים=שפּילן“ מיט די אויפֿפֿירונגען זייערע ביז צום אויסלאָז פֿון 18טן יאָרהונדערט – קומען מיר פֿאַר נאָר ווי „אַטעאַטער אין עפּיזאָדן“, אויב מע קען זיך אַזוי אויסדריקן, – אַ קאַפיטל פֿאַרגעשיכטע פֿון דער ייִדישער בינעקונסט.

1 זע מײַן אַרבעט: „צײַטווערטער מיטן סוֹפֿיקס ir אין די ייִדישע מונדארטן“ (ינוּאָ-בלעטער 1934, באַנד VI, ז' 117 א"ח).
2 זע מײַן עטיוד אין דער „טעאַטער-וועלט“ 1909, טאָפֿל-נומער 8-9 (21-22).

1. שוין דער אינווענטאר פֿון די אַלט-ייִדישע פּיעסעס איז נישט אַזעלכער, עס זאָל זײַן אַ גרונט אים צו פֿאַררעכענען צו די רײכערע: 1 שטיק פֿון פֿאַר קנאַפּע פֿערהאַלבן יאָרהונדערט („יונה“ אין אייזיק וואַליכס זאַמלונג), נאָך איינס פֿון מיט אַן ערך דריטהאַלבן הונדערט יאָר צוריק (דער לײפּסקער כתב-יד פֿון אַן „אַחשורוש-שפּיל“) און ווינציקער ווי אַ צענדליק (כתב-ידן און ערשטדרוקן) פֿונעם אַכצעטן יאָרהונדערט – דאָס איז די גאַנצע ירושה, וואָס איז אונדז איבערגעלאָזט געוואָרן פֿון דער אַלט-ייִדישער דראַמאַטיק.

ס'איז נישט צו לײקענען דאָס מעגלעכקײט, נאָך אַנדערע דראַמאַ-טישע ווערק פֿון דעם מין זאָלן האָבן עקזיסטירט בײַ יידן אין די דײַטשישע און סלאַווישע מדינות, דערהויפּט אין 18טן יאָרהונדערט: אייניקע – אין כתב-ידן, וואָס זענען נישט אויפֿגעהיט געוואָרן ביז אונדזערע צײַטן; אַנדערע – אין מינדלעכער טראַדיציע, אינגעזאָרט פֿון שטעטלדיקע פּורים-שפּילער און דערנאָך, פֿונעם זיכרון, בעל-פה, איבער-ענטפֿערט פֿון דור צו דור; אָבער, צוריקגעשמועסט, מוז מען זיך דאָך אָפּגעבן אַ חשבון, אַז אויך מיט די דאָזיקע היפּאָטעטישע מאַטעריאַלן אינאיינעם וואָלט דאָס אַלגעמײנע בילד פֿון דער אַלט-ייִדישער דראַמאַטישער לײטעראַטור נישט אויסגעזען פֿיל אימפּאַזאַנטער.

דאָס פּמות אַלײן – איז איבעריק זיך צו באַוואַרענען – וואָלט אין אַזאַ פֿאַל נישט געקענט זײַן דער איינציקער מעסטער בײַ אָפּשאַצונג און רעזומירונג, ווען נישט דער פֿאַטאַלער אומשטאַנד, אַז דאָס איכות איז לגמרי נישט ביכולת צו פֿאַרריכטן דעם אַנבליק פֿונעם געמעל.

פֿונעם קנאַפּן טויך אַלט-ייִדישע פּיעסעס, וואָס זענען (אין מאַנסקריפּט צי אין דרוק) אַנטרונען געוואָרן פֿון פֿאַרגעסנקײט, זענען מיר נענטער באַקאַנט פּינף: די „יונה“-דראַמע, די אַחשורוש-שפּיל (בײַ שודטן), דער מכירת-יוסף (אויך בײַ אים) און די צוויי, וואָס וויננרײַך רעפֿערירט אין צווייטן באַנד פּילאָלאָגישע שריפּטן. אַלץ אין זײַ איז קינדיש-נאַיוו ביז גאָר: דער בוי אומבאַהאַלפֿן, די אַקציע קוים שקיצירט, די פּערסאָנאַזשן טויט (קײן צײכענונג פֿון כאַראַקטער, קײן שמץ פּסיכאָלאָגישע פֿאַרטיפֿונג), די שפּראַך ס'רובֿ שווער, שטאַלצנדיק, נישט-ייִדיש. ווי עס האָט זיך געדייטשעלט, אַזוי האָט זיך געײדלט. די אַלט-ייִדישע נאָכמאַכעכטן זענען באַשײמפּערלעך נישט בעסער פֿון די דײַטשע מוסטערן, און וואָסער פּנים די לעצטע האָבן געהאַט, איז שוין דערצײלט געוואָרן אויבן, אין קאַפּיטל III, ה.

אין דער „יונה“-דראַמע באַשטייט דעם „אויטאָרס“ זעלבשטענדיקער אויפֿטו נאָר אין קירצן דעם דײַטשן אַריגינאַל, וואָס איז פֿאַרפֿאַסט געוואָרן דורך צוויי קלײנע שרײַבער-

לער. - דאָס פֿאַלקסטימלעכע (פֿאַלקלאָריסטישע) אין „אחשוּרוש-שפּיל“
(שודטס טעקסט) איז גראַב, נידריק-סאַרטיק. - דאָס גיפֿל באַנאַלע פֿאַלקסוויזן איז
צו שוואַך אויף צו נייטראַליזירן דאָס גראַע לאַנגווייליקייט פֿון די איבעריקע דריי דער-
מאַנטע שטיק.

אין טיפּיש=מגידיש=פֿאַטריאַטישע“ אויסדריקן לויבט שיפּער III 237
א״וו דעם „פֿאַטאַס“ פֿון די אַלטיידישע „פורים=שפּילן“, אינגאָרירנדיק
דעם עלעמענטאַרן פֿלל, אָ דער שענצטער און שטאַרקסטער פֿאַטאַס האָט
קיינ ווערט נישט, ווען מע אַבסטראַהירט אים פֿון אינהאַלט און פֿאַרעם,
און אַז מ׳פֿל-שפּן איז אַנאַכראַניסטישער, אַלטשאַבֿלאַניקער „פֿאַטאַס“ נישט
מסוגל צו הייבן די ווערדע פֿון ווערק, אין לייטעראַריש=קינסטלערישן זין
דורכזיט נישטיקע (העכסטנס קען ער אַרויסרופֿן קולטור=געשיכטלעכע
אינטערעס).

2. פּיעסעס (צי געשריבענע צי געדרוקטע), מעג די צאָל זייערע
אַפּילו זיין מי יודע ווי גרויס, מאַכן אַלײן פֿאַר זיך נאָך נישט
קיינ טעאַטער.

טעאַטער איז אויפֿפֿירונג, שפּיל, - בינע, אַקטאָר.
עפֿנטלעכע פֿאַרשטעלונגען פֿון „פורים=שפּילן“ זענען אויף דער
אַלטיידישער גאַס אָבער געווען אַן אויסערגעוויינטלעך זעלענע דערשיינונג.
פֿאַר צוויי שטעט ווייסן מיר פֿון איינציקע פֿאַלן; דאָס זענען:
מעץ, פֿראַג (זע קאַפֿ VI, ב, 3).

אין פֿראַנקפֿורט=דמיין האָט מען אַ שטיק צייט פֿאַר 1711
געשפּילט יעדן אָוונט 14 טאַג פֿאַר פֿורים און 14 נאָך פֿורים, ד״ה
אַ גאַנצן לִבֿנה=חודש. ווען די ספּעקטאַקלען זענען באַגייט געוואָרן דריי
יאָר נאָך 1711, האָט מען שוין געמעגט שטעלן די פּיעסעס בלויז 8 טאַג
פֿורים=צייט און 8 חנוכה=צייט (לויט שודטס נישטקלאָרער אינפֿאַרמאַציע
וואָלט אויסקומען, אַז נאָך ערגעץ=ווי אין דײַטשלאַנד זאָלן יידן האָבן
ארויסגעקריגן אַן ענלעך דער לויבעניש¹). אויך דאָ האָבן מיר אַזוי=
אַרומערט צו טון מיט ספֿאַראַדישקייטן: אַן אימפּרעזע, וואָס איז אין
אַקטיווקייט באַגרענעצט אויף 16 טאַג אין יאָר, קען נישט זיין מער ווי אַן
עפֿעמערידע; עס זענען נישט געמאַלט: נישט אויסבילדונג פֿון טעכנישער
רוטין און אַרטיסטישער טראַדיציע, נישט פֿראַגרעס און נײַעס=אויפֿטועריי.
אָבער קודם=פֿל: ס׳איז נישט שכיח צו האַלטן אַ שטענדיקן קאַקאַל פֿאַר אויפֿ=

1 וועגן פֿאַקטישע פֿאַרשטעלונגען אין יענע שטעט רעדט ער נישט. זע
מײן אַרטיקל אין „טעאַטער=וועלט“ 1909, נומער 7.

פֿירונגען, און ס'פֿעלן די פֿעדעם, וואָס זאָלן צונויפֿבינדן די צופֿעליקע שפּילער אין אַ קאָלעקטיוו פֿון אַ שטאַבילער טרופֿע.

3. אויס דער עפֿאַכע, וועלכע מיר באַהאַנדלען אַצינד, איז נישט באַקאַנט קיין איין פֿאַל פֿון ייִדישע פֿאַרשטעלונגען חוץ חנוכה און פורים, קיין איין שטענדיקער (מעג זיין כאַטש גע= דונגענער) ייִדישער טעאַטער=לאַקאַל, קיין איין פֿראַפֿעסי= אַנעלע ייִדישע אַקטאָרן=טרופֿע.

שיפער מאַכט פֿון אַ וואָרט אַ קוואָרט¹: פֿון שודטס קליינער אינפֿאַרמאַציע, אַז צו דער מעצער פֿאַרשטעלונג זענען געקומען שפּילן עטלעכע ישיבה=בחורים, אַנטוילנעמער פֿון די פֿראַנקפורטער אויפֿפֿירונגען (זע אויוון, ז' 153), ווערן ביי אים (I, 190 א"ו) גאַנצע צוויי קאַפיטל וועגן אַ פֿלומרשטן „ייִדישן וואַנדער=טעאַטער“; דער כּוח=המדמה צעשפּילט זיך אַזוי שטורמיש, אַז תּוך=פּדי=דיבור שפּרינגט אַרויס אַ סענסאַציע (ז' 193): „ווי ס'ווייזט אויס האָבן זיך אין דער ערשטער העלפֿט 18טן יאָרהונדערט געשאַפֿן זייער פּיל ייִדישע וואַנדער=טעאַטער“... (שפּאַצירט פֿון מיר). די „באַווייזן“ זענען קאַטעגאָריש אַנעקדאָטישע: (1) אויב יהונתן אייבעשיץ (1690 — 1764) אין „יערות דבֿש“ באַשווערט די ייִדן נישט צו גיין „אין אַן אָרט, וואָס מע רופֿט עס שוויא שפּיל, קאַמעדיע, אפּרייאַ“ (שווישפּיל, קאַמעדיע אַפּער), — „אין די טעאַטער=הייזער, וווּ די קאַמעדיאַנטן שפּילן אויף

1 אַ שוואַכקייט אַזוינס. קען אויך מאַכן פֿון נישט אַ ישׁ; למשל, אין מנע
„ייִדישע פֿאַלקסלידער“ I (וואָרשע 1911) 154 איז אַפּגעדרוקט אַ פורים=ליד, איז דאָרט
פֿאַרען אַ סטראַפֿע II:

— הכּנס אַמאָל אַ קודש [?] איבער די גאַנצע וועלט. / ווער ס'האָט אַ שׂין לשון,
דער גייט פורים פֿאַרשטעלט. / איך בין פֿון אַ מיל, / איך וועל אַמך זינגען אַ פורים=
שפּיל, / איך וועל אַמך זינגען אַ שׂין שטיקל, / מע וועט מאַכן דעם עולם אַן אַפּעטיקל.
צום וואָרט „אַפּעטיקל“ גיב איך צו אונטערן טעקסט דעם פֿאַרטמטש, אַז ס'איז
אידענטיש מיט אַפּעטיטל („אַפּעטיק“ איז אַ פֿאַלקסעטימאָלאָגיע; אויך אין פּויליש
פֿאַרען אַ פֿאַלקס=פֿאַרעם apetyk). שיפער III 178 ציטירט דעם פֿראַגמענט, אינגאָרירט
באַווסטזיניק מן אויפֿקלערונג צום וואָרט „אַפּעטיקל“, פֿאַלעמיזירט אַפּילו מיט מיר
נישט, נאָר מיט אַ קוראָש „פֿון בריק אין וואַסער“ דרינגט ער אַרויס, אַז ביי ייִדן איז אַמאָל
געווען אַ באַזונדער „אַפּעטיק=שפּיל“ אָדער „אַפּעטיקל=שפּיל“! (וועטער
אַביסל, אויף ז' 225, אינעם קאַטאַלאָג פֿון די פורים=שפּילן, פּיגורירט ביי אים שוין האַסטו=
נישט ווייסטו=נישט: „דאָס אַפּעטיקל=שפּיל“...)

א בינע"ג, - זאל עס זיין א סימן-מובהק, אז אין אלע שטעט, וויר דער פאנאטיקער איז געווען רב (פראג, מעץ, אלטאנע, האמבורג און וואנדובעק), פלעגן שפילן יידישע וואנדער-טעאטערן...; (2) „די היפשע צאל פורים-שפילן, וואס זענען אין דער דאזיקער צייט ארויסגעגעבן (געדרוקט) אין פארשידענע שטעט און לענדער“...²

שאצקי אין דער דערמאנטער רעצענזיע האט שוין ריכטיק אויסגעזעט שיפערן, אז ביז איצט איז בכלל נאך נישט פֿעסטגעשטעלט געוואָרן דאָס פֿאַראַנען-געוועזן-זמן פֿון ייִדישע „קאָמעדיאַנטן-טרופּעס“ אין 18טן יאָרהונדערט, אָבער דערבײַ איז ער אליין נישט געוואָרן מיט דער פֿאַרויכערונג, אז אין פֿערט זאָל אין יאָר 1747 פֿלומרשט יאָ האָבן געשפּילט אזא טרופּע.³

4. אַ גימנאַזיסט אין צויזמער, האָב איך דאָרט, פורים 1897, געהאָט אַ געלעגנהייט צו זען פורים-שפּילער. זיי זענען געקומען אין אַ פֿריוואַטהויז און אין אַ נישטגרויסער (סך-הכל צווייפֿענצטערדיקער), גענוג ענג מיט זאָכן פֿאַרשטעלטער שטוב געוויזן אַ קורצינקע אַחשוּרוש-שפּיל (די צאָל פֿערסאַנאַזשן געדענק איך נישט, ס'איז מיר נאָר פֿאַר-בליבן דער איינדרוק, אז זי איז געווען מינימאַל) און אַ מיניאַטור פֿאַרסל וועגן אַ שניידער, וואָס מאַכט זיך תּמעוואַטע לַגבי אַ באַשטעלער (אַ דריי פֿערסאַנאַזשן אַרום-און-אָרום). פֿאַר אַ בינע האָט געדינט אַן עיגול (קיים מער ווי אַ מעטער אין דאַמעטער), אַרום-געהאַנגען מיט לייכלעכער. די אַקטאָרן זענען געשטאַנען מחוץ דעם

1 נישט געזאָגט, אָ עס האַנדלט זיך וועגן ייִדישע פֿאַרשטעלונגען!
 2 געדענקט נישט אַזאַן עלעמענטאַרע זאַך, אָ דרוקן דרוקט מען קודם-כל צום פֿליענען. אויפֿן שער-בלאַט פֿין דער „אַחשוּרוש-שפּיל“, וואָס איז אַרויס אין פֿראַנקפֿורט-דעם 1708, שטייט אויסדריקלעך (איך מאַדערניזיר דעם אויסלייג): „דערום אויך, איר באַבאַטיס און בחורים און יונגען, קומט איר באַהענט צו לייפֿן און טוט מיר דאָס שינע אַחשוּרוש-שפּיל אָפּקויפֿן; דאָס געלט ווערט [=וועט] אַמך ניט פֿאַרדריסן: ווען איר ווערט דרינגען לעזן, ווערט אַינער געלט ווידער געניסן...“ (כאַזיטיר לויט שודט, I, 202).

3 אין דער קהילה-תּקנה, אויף וועלכער ער איז זיך סומך, ווערט גערעדט וועגן „קומעדיע און שפּילה דייעצט דאָ זיבד“, און אזוי ווי ס'איז נישט דער-מאַנט, די סעקעטאַקלען זאָלן זמן ייִדישע, איז ענדער אויסצופֿירן, אז זיי זענען געווען דייטשע. פּשוט: מיט דייטשישע טרופּעס איז דאָס לאַנד דעמאָלט געווען פֿאַר-פֿליצט, פֿון קיין ייִדישע אויס יענער צייט איז נישט דערגאַנגען קיין פּייס ייִדישע!

דאזיקן פארהאנג, נענטער צום פלענצטער, ווי קיין פובליקום איז נישט געווען, און אריינגערוקט זיך יעדער אויף דער „סצענע“, ווען ס'איז געקומען צו זיין אויפטריוט. עולם האָט צוגעזען דורך די שפעלטלעך צווישן די פארהענג-לייזעכער און פֿון איבער זיי, אויף שטולן שטייענדיק, אָפגעשפּילט און באַקומען באַצאָלט די פּאָר גראַשן האַנאַראַר, האָט חבֿרה זיך געשווינד אָפּגעטראָגן צו דעמאָנסטרירן די קונסט אין אַנדערע דירות.

קוים האָט מען געמוזט אין איין אָוונט אָפּשטאַטן אַ ווייט אין וואָס מער הייזער, פּדי אויפצומאַכן עפעס מיין געלט, איז נישט שכיח געווען צו שפּילן לאַנגע זאַכן. עלטערע פּראָטאַטיפּן זענען ממילא גע-קירצט געוואָרן — אין יעדער שטאַט און אין יעדן שטעטל אויף אַן אַנדער אופֿן: דערפֿון נעמט זיך די גרעסערע צאָל מינדלעכע וואַריאַנטן פֿון „אַחשוּרוש-שפּיל“, פֿון „מכירת-יוסף“, פֿון „גלית-הפלשתי“, עקדת יצחק“ און נאָך אַנדערע שפּילן. 1. אויך די אַקטועלע צוגאַבן פֿון לאַקאָלן כאַראַקטער (אַלזוי עס אויף אַרטיקע מענטשן און געשעענישן וכ') זענען געווען פֿאַרשידן לויטן מקום נאָך, נאָך מער פֿאַרגרעסערנדיק די צאָל אונטערשידן צווישן די וואַריאַנטן.

אין וואַרשע מיט אַ יאָר 30 (און אַפֿילו נאָך 20) צוריק האָט דאָס יאָגן זיך נאָך אַ וואָס רייכערן פידיין דערפֿירט די פורים-שפּילער (מער ווי 2 — 5 פֿלעגן אין איין קאָמפּאַניע שוין נישט גיין) דערצו, אַז זיי האָבן אָנגעהויבן יוצא צו זיין מיט אַ פֿראַגמענט פֿון 20 — 100 שורות (העכסטנס) אויף אַ סעאַנס. פֿון אַזעלכע פֿראַגמענטאַרישע רעפּרעזענטאַציעס זענען עס מיסתּמא אַוועק אין פֿאַלק אַרײַן די פורים-לידלעך, וואָס אַ טייל פֿון זיי איז פֿאַרעפֿנטלעכט אין ערשטן באַנד פֿון מײַנע „ידישע פֿאַלקסלידער“ (וואַרשע 1911).

מיט אַ יאָר דרייסיק צוריק איז אין געוועזענעם קאָנגרעס-פּוילן מן-הסתּם נישט געווען קיין ייִדיש מקום, וווּ מע זאָל פורים נישט שפּילן אַ „מכירת-יוסף“, „המנס מפֿלה“ צי אַן אַנדער ענלעך שטיק. אין שטאַט פֿלעגט זיך געוויינטלעך געפֿינען איינער אַ פֿאַרברענטער ליבהאַבער פֿון דער דאָזיקער קונסט, אַ בעל-זיכרון — געדענקט אויף אויסנווייניק איינע אַ פּיעסע און אַ מאָל אויך מער — און אַ פּאָר וואָכן פֿאַרן יום-טובֿ

1 אין משנע זאַמלביכער פֿאַר ייִדישן פֿאַלקלאָר, פֿילאָלאָגיע און קולטורגעשיכטע, I (וואַרשע 1912), II (דאָרט 1917) האָב איך פֿאַרעפֿנטלעכט 14 וואַריאַנטן אַזעלכע, פֿאַרגעמען זי אין דרוק: 3 וואַריאַנטן — צו 3 זײַטן יעדער, איינער — פֿיפֿטאַבלן זײַ, 3 — צו 5 זײַ, 1 — 6 זײַ, 1 — 7 זײַ, 1 — 9 זײַ, 1 — צענטאַבלן זײַ, 1 — 12 זײַ, 1 — 16 זײַ.

אויסגעשטעלט אַ פראַוויזאָרישע טרופע און איינגעקנעלט מיט איר די גראַמען.

איך שטעל מיר גרינג פֿאַר, אַז אין 18טן יאָרהונדערט איז אויך געווען אַזוי — אי אין פּוילן, אי אין דײַטשלאַנד. דאָס גיין פֿון אַמאַטאָרן פורים איבער די הײזער מיט אַ שפּיל (בײַ אייניקע — אַ מאַסקירטע פֿאַרעם פֿון שנאָרעײַ) איז אָבער פֿאַרט געווען בלויז אַן איינמאַליקייט, הגם אַ פּעריאָדיש (איטלעכס יאָר) זיך איבערחזרנדיקס, אַ „נומער“ פֿונעם יאָר=יערלעכן פורים=פּראָגראַם, אַ באַשטאַנדטייל פֿון דער יום=טובֿדיקער שימחה, אַ פֿראַגמענט פֿון די ײִדישע „קאַרנאַוואַל“=פֿאַר=ווילונגען. מע קען דעם דאָזיקן פֿאַקלאָריסטישן זשאַנער קוואַליפּיצירן העכסטנס ווי פֿאַקלס=דראַמאַטיק, קיין טעאַטער אין אייראָפּע?שן זיין פֿון באַגריף איז דאָס באַינ=אופֿן נישט געווען.

ב

דער געשידערטער מעמד פֿון דער דראַמאַטישער קולטור אויף דער אַלטיידישער גאַס אין דײַטשלאַנד (וועגן פּוילן פֿון יענער עפֿאַכע איז אין דעם פרט בכלל גאַרנישט באַקאַנט) פֿאַזט זיך פֿאַרענטפֿערן דער=מיט, וואָס טעאַטער=קונסט האָט זיך דאָרטן קיינמאַל נישט געפֿונען אין יענע באַדינגונגען, אין וועלכע עס געווענדט זיך איר נאָרמאַלע פֿאַר=מירונג, אויפֿוויקלונג און עוואָלוציע (זע די קאַפיטלען I—III אויוון).

1. די סאָציאַלע שיכטן, וואָס האָבן אויף דער אַלטיידישער גאַס זיך גענייטיקט אין אַ בינע, פֿעכצנדיק נאָך איר, מיט קינאה קוקנדיק אויף די טעאַטער=בינינים און סצענישע פֿאַרשטעלונגען איבער דער וואַנט פֿון געטאָ, — יענע מאַסן, וואָס האָבן באַלעגערט דאָס אָרט פֿון צופֿעליקע עפֿנטלעכע ײִדישע ספּעקטאַקלען (אַ שטייגער, ווי אין פֿראַנקפֿורט=דמנין דאָס „הויז צום ווייסן אָדער זילבערנעם קענדל“, וווּ דאָס אויפֿ=געלאָף איז יעדן אָונט געווען אַזוי מסופּן, אַז מע האָט געמוזט אַוועק=שטעלן צוויי זעלנער אָפּצוהאַלטן דאָס געדראַנג און היטן די אָרדענונג). — קורץ: די פֿאַלקסמענטשן פֿון דער קהילה האָבן נישט געהאַט נישט די מאה און נישט די דעה (פֿאַגל קאַפֿ V, ה, 6).

די ײִדישע פֿאַלקסמאַסע האָט זיך תמיד אַן עצה געגעבן — געפֿונען אירע וועגן און מיטלען צו זעטיקן די נאָרמאַלע באַדערפֿענישן פֿונעם געזונטן און פֿעבנספֿריידיקן געמיט אירן. שבת און יום=טובֿ זענען געווען די טעג פֿון שפּאַצירן=גיין, פֿון טרעפֿן זיך אין באַקאַנטע שטובן, פֿון מעשיות=דערציילן, לידער=זינגען, קאַטאַוועס=און פֿיצנות=טרײַבן. אַ מישפּחה=

שימחה (ברית, פידיון-הבן, תנאים-שרייבן, חתונה) פלעגט פארוואנדלט ווערן אין א פארגניגענען זיך מיט עסן, טרינקען, געזאנג און טענץ.¹ דער חזן און דער ברחן זענען געווען די ליבלינגער פון דער מערב-וואנט און פון די פלוש-דאווער.² פאלקסלידער (אמאל אויך שול-מע-לאדיעס) האָבן געקלונגען אין שטובן, ווי מענטשן זענען געווען פארטון אין א מלאכה. נאָר אין דער פאלקסמאסע האָט אויך די „פורים-שפיל“ געפונען דעם באַגייסטערסטן פריינט, דעם געטרייסטן היטער, דעם אַקטאָר און דעם צוקוקער. אָבער נישט לויט די פוחות פון דער דאָזי-קער גרעסטער אין געטאָ, נאָר פון רעכט טאַפלט באַרויבטער (הן דורך דער דרויסנדיקער – נישטידישער – מאַכט, הן דורך דער היימישער – יידישער) און מיט מאַטעריעלע גיטער פון דער וועלט קאָרגלעך באַזאָרגטער סאָציאַלער שיכט איז געווען צו פאַרגינגען זיך עפעס גרע-סערס, אַזוינס, וואָס קען נישט באַשאַפן ווערן אָן ברייטע-רער אַרגאַניזאַציע, אָן אַנגעזעענע געלט-הוצאות, אָן גינציקייט, הילף און שוץ פונעם מאַכטהאַבנדיקן אויוון-אַן (אין דעם פּאַל: בויען טעאַטער-היזער, אויסהאַלטן שטענדיקע טרופעס וכו').

2. דער יידישער אויוון-אַן, ווידער (קלער, פרנסים, פני), האָט זיך צו טעאַטער פאַרהאַלטן פיינטלעך (דאָס איז געווען טראַדיציע – זע קאַפ' V, ה' 2); אין בעסטן פאַל האָט די באַצויג געקענט זיין אָן אינדיפּערענטע (פעולה פונעם צייטגיסט).

לויט אַלע סימנים איז עס ווייט נישט קיין צופעליקייט, וואָס די ידיעות וועגן עפנטלעכע אַלטיידישע בינע-אויפפירונגען שטאַמען ערשט

1 שלמה-אפרים פון לונטיץ אין „עמודי שש“ (פראָג 1618) a14 איז אויפגעבראכט, וואָס מע באַשטימט מסדר סעודות און מאַלצייטן („סעודות ומשתאות“) פונקט אויף דער צייט, ווען מע דאַרף דאווענען בציבור, און מע האַלט צומאַל נישט פאַר נייטיק אויפצו-שטיין פון טיש דער תפילה צוליב, נאָר מע איז ענדער מאַקיר א „מינחה“, א „מעריב“ וכו'.
2 אין דעם זעלביקן „עמודי שש“ a14: „און במם רוב חזנים פון אונדזער דור איז לחלוטין נישטאָ די כוונה [דורכגענומען צו זען מיטן זין און מיט די ווערטער פונעם דאווענען], וואָרן די עיקר-כוונה זיערע זענען די ניגונים, כדי מע זאָל אים [=דעם חזן] לויבן צו זאָגן: 'וואָסער גבורה ער פאַרמאָגט דאָס, און ווי גוט ער קען דאָס זינגען!' און דערפאַר באַלוינט אים דאָס פּאַל [‘העם’] מיט זילבער און גאָלד און מתנות, און חוץ דעם טראַקטירט מען נאָך זיי [=די חזנים] אין שטענדיקער זער, כדי זיי זאָלן דאָרט זינגען גאָטס ליד אין אַ פּרעמד אַרט, וואָס איז גאָר נישט פּאַסיק דערצו“...

אויסן אנהייב פון אכצעטן יארהונדערט. ס'האט שאנסן
ערנצט גענומען צו ווערן אן השערה, אז פריער האט מען, וויזט
אויס, אזעלכע אימפרעזעס פשוט נישט דערלויבט.

אין פראנקפורט-דמיין נאך דער גראנדיעזער שרפה פון יאר 1711
האבן די ראשים פון דער קהילה פארווערט אויף גאנצע 14 יאר אלע
מיני פארוויילונגען (דערונטער אויך די טעאטער-פארשטעלונגען): ס'האט
געזאלט זיין פון טרויער וועגן און אויך „א שטרעף פאר די גרויסע
זינד, וואס האבן דערוועקט גאטס צארן“¹ - איז זיך דאך
נישט שווער צו מאַלן, אז אין שרעקלעכן זיבעצעטן יארהונדערט
(זע אויוון, ז' 153) זענען ענלעכע פארבאטן אָנגעווענדט געוואָרן אין
א פיר ברייטערן פארנעם.

אין יאר 1714 זענען די יידישע טעאטער-פארשטעלונגען אין פראנק-
פורט-דמיין פונדעסטוועגן צוריק דערלויבט געוואָרן דורך די פרנסים,
מיטן באדינג, ווי שוין געזאָגט, ס'זאל געשפילט ווערן נישט מער, ווי
16 מאל אין יאר (8 אין דער פורים-וואָך און 8 אין דער חנוכה-וואָך).
אָבער באַלד נאָך דער אויפפירונג פון דער ערשטער „קאָמעדיע“, ווי
שודט רופט עס, זענען אין שטאָט „געשטאָרבן אומגעוויינטלעך מער
מענטשן ווי שטענדיק“, אַרטיקע יידן האָבן אין דעם איינגעזען „גאָטס
שטרעף און אַ סימן, אז דעם אייבערשטן איז די זאך זייער נישט ניהא
געווען: צו גאָטס וואָרט טאָר מען גאַרנישט צוגעבן, מע טאָר
עס נישט פאַרשטעלן אין טעאטער ווי עפעס קורצווייליקס, און דערביי
זאָל נאָך אין דער אַקציע זיך אַרײַנמישן אַ פיקהערינג מיט זײַנע
נאַרישע העוויות, - דאָס קען גאָט נישט געפֿעלן“²... ; מע האָט אָנגע-
הויבן אין פראַנקפורט צו שמועסן, אַז דעריבער „וועט מען אינגליכן
נישט לאַזן שפּילן קײן שום קאָמעדיע“².

אין אַזאַ אַטמאָספֿער איז לכה-הדעות געווען אַ ווונדער שוין דאָס,
וואָס די קהילה-פירער זענען דאָך ווו-נישט-ווו אַמאָל איינגעגאַנגען אויף
עטלעכע עפנטלעכע ספעקטאַקלען פון „קאָמעדיעס“ מיט אַן אינהאַלט
אויסן תנך און מיט אַ פיקהערינג אין דער מיט. אַקעגן, איז גאָר נישט
צו חידושן זיך, וואָס קהל האָט אומעטום אין זי געטאָס געבויט שולן,

1 זע מיין אַרטיקל אין „טעאטער-וועלט“ 1909, ז' 7.

נאָך פריער איז דורך די פרנסים בכלל פארבאָטן געוואָרן מער אויפצולירן די
„אח שורוש-שפיל“, און די געדרוקטע עקזעמפלאַרן פון דעם שטיק (1708) האָט מען
פאַרברענט אויפן פֿיער (שוויט, VI, II, קאָפּ' 35, § 20).

2 דאָרט גופא, עמוד 5.

קלויזן, בתה-מדרשים, מקוות, הקדשן, אפילו טאנצהמיזער (חתונות דאָרט צו שפּילן). נאָר קיינמאָל נישט קיין טעאָטער; אויסגעאָלטן אויף זיין חשבון רבנים דיינים, שוחטים, מנקרים, חזנים וכ', נאָר אין ערגעץ נישט קיין דראַמאַטישע טרופּע.

אזוי ווי עס האָט זיך „כל-ישראלט“, אזוי האָט זיך אויך „רעב-ישראלט“. נישט געווען קיין פֿאַר אין די געטאָס פֿון די דייטשישע צי סלאַווישע לענדער, אַ ייִד אַ גביר זאָר איינפֿאַרן אויפֿצושטעלן אַ בינין פֿאַר דער ייִדישער בינע צי סובווענציאָנירן אַ ייִדישע טרופּע אַקטאָרן.

3. אין 18טן יאָרהונדערט איז ביי די דייטשישע ייִדן פּידוע אָן-געוואָקסן אַ רעפֿאָרמאַטאָרישע באַוועגונג מיט דער דעה אַרויסצורייסן זיך פֿון קולטורעלן געטאָ און באַהעפֿטן מיט דער נײַער אייראָ-פעישער קולטור: די השפּלה. אָט פֿונוואַנעט מע וואָרט זיך אין פֿלוג געמעגט ריכטן אויף מער אינטערעס צו דער ייִדישער פֿאַלקסדראַמאַטיק און צום „ייִדישן טעאַטער אין עפּיזאָדן“. איז דאָך משה מענדעלזאָן געווען אַ נאָנטער פֿריינט פֿון רעסינגען (1729 – 1781), דעם באַ-גרינדער פֿון אַ מאָדערנער עסענטיק און צוגרייטער פֿון אַ נײַער דראַ-מאַטיק ביי די דייטשן.

אַבער די בערלינער השפּלה האָט באַלד ביים געבוירן-ווערן זיך געשטעלט אויף אַ פֿאַרטישן – אַסימילאַטאָרישן – וועג. איר אידעאַל איז געווען: אין נאַציאָנאַלן זין צו מאַכן די דייטשע ייִדן אויסגיין אין דער דייטשישער אומה ווי זאָלן אין וואַסער. צום אַלעם ערשטן און צום אַלעם שטאַרקסטן האָבן די משפּילים זיך אַ וואָרף געטון אויף דער ייִדישער שפּראַך: צו פֿאַרלענדן און צו פֿאַרטיליקן – זי און אַלץ, וואָס עס איז אויף איר ווען-נישט-איז געשאַפֿן געוואָרן. די פֿאַליטישע און די סאָציאַל-עקאָנאָמישע פֿאַרעלטערנישן אין דייטשלאַנד בכלל און אין געטאָ בכלל זענען געוואָרן זייערע העלפֿער אין דער צעשטער-אַרבעט. מיטן אונטער-גאַנג פֿון ייִדיש דאָרטן האָט זיך אויך געענדיקט די פֿאַרגעשיכטע פֿון ייִדישן טעאָטער, אויף וויפֿל זי איז געווען פֿאַרבונדן מיט יענער מדינה.

ג

ייִדיש טעאַטער אין ברייטערן – אין אייגנטלעכן – זין פֿון באַגריף איז אויפֿגעקומען ערשט אין יאָר 1876, באַלד אין אָנהייב אַוועקגעשטעלט אויף פּראָפֿעסיאָנעלע יסודות צו פֿירן די עקזיסטענץ פֿון אַ פּערמאַנענטער נאַציאָנאַלער קולטור-אינסטיטוציע.

געשעען איז דאָס בײַ די מיזרח = אייראָפּעישע יידן, וואָס האָבן אין קאָמפּאַקטע מאַסן ווייטער געטריבן אָן אייגן לעבן, פּאַליטיש און בירגערלעך רעכטלאָז נאָך און אין יעדן מעגלעכן זין אונטערדריקט און גערודפּט, אָבער אינעווייניק בײַ זיך - דורך די סאַציאַל־עקאָנאָמישע אומוואַנדלונגען אין דער גיגאַנטישער מלוכה בכלל און אינעם ענגן יידישן שטעטל בפרט, דורך די רעוואָלוציאָנערע יערונגען אין רוסלאַנד און פּוילן און דורך די אָפּקלאַנגען זייערע אויף דער יידישער גאַס, דורך דער נײַער (וועלטלעכער) יידישער ליטעראַטור - אין אַ געוויסער מאָס שוין אויפגעוויגט צו באַגערן מענטשלעכע, סאַציאַלע און נאַציאָנאַלע באַפֿריונג און אַרויסצוטרייבן צום קאַמף פֿון אירעט וועגן.

דעם 12טן יולי הײַער געפֿאַלט דער הונדערטסטער געבוירן־טאָג פֿונעם זײַגערמאַכערישן וון, דעם פֿאַלקסדיכטער אַ בַּר הֵם גאַלדנפֿאַדעם (ווי ער פֿלעגט זיך תּחילת רופֿן) אָדער גאַלדפֿאַדן (דערנאָך), וואָס האָט באַוווּזן דעם נס צו באַשאַפֿן דאָס ערשטע אמתע לעבנספֿעיקע טעאַטער אין דער געשיכטע פֿון די אייראָפּעישע יידן. צום אָנדענק פֿון דער דאָזיקער דאַטע איז טאַקע פֿאַרטראַכט און אָנגעשריבן געוואָרן דער איצטיקער עטיוד.

ווילנע — קאַוונע,
 מערץ — יוני 1940

צו פֿאַרריכטן:

ז' 43 (שורה 7 פֿון אונטן) שטייט: „פֿינף קאַפּיטלעך“; דאַרף זײַן: „זײַבן קאַפּיטלעך.“ // ז' 64 (ש' 15) און ז' 70 (ש' 10) שטייט: 1542; דאַרף זײַן: 1548.
 // אויף ז' 97 (ש' 14 פֿון אונטן) אויסמעקן די פֿאַראַגראַף־נומערע ציע „6.“ // ז' 119 (ש' 16) שטייט: „צו“; דאַרף זײַן: „צײַ.“ // ז' 128 (ש' 12 פֿון אונטן) שטייט ק (נסט); דאַרף זײַן: קנסט.

ק י נ ס ט ו י ט

קין. הכל. צלה.

פארן טויער פון גן-עדן. כרוב און שווערד

- קין: מיטאָג איז. דער טאָג ווערט שוין געווענדט.
הויך שטייט איצט די זון. אין בלענד.
און שטייל די וואַגשאַל פֿון דער צייט. שטייל דאָס שווינגן.
די זון האָט אַלע שאַטנס, ווי דונקלע זאַפֿטן, אויסגעזויגן
און זי שטראַלט אין לייכטיקייט — — —
איצט איז די שעה פֿון ווידוי, ווען די זעעל איז איינ-
געהערט און אויפֿגעהאַרכט,
קום, מיין זעעל, — איך וויל מיט דיר איצט רעדן,
וואָס פֿילסטו, זעעל? (עס קומט די זעעל).
זעעל: זעליקייט און פֿאַרכט.
קין: ווי דאָס ווייב, ווען זי גענענט צום ערשטן מאָל, פֿול
אויסקוק און פֿול שרעק, —
און די גלידער זענען פֿול מיט צעגער, —
אויף מאַן-געלעגער
פֿון איר ערשטן און באַשערטן.
זעעל: עס איז דער רויש פֿון כרוב און דער פֿלאַם פֿון שווערדן.
קין: דער באַנד, אין בלוטן-פראַל, ווערט אויפֿגעריסן,
עס קומט דאָס וויסן —
זעליקייט נאָך באַרוישונג — — —
זעעל: און אַנטווישונג, —
אַזוי מיין לעבן-לאַנג האָב איך אַלדינג
פֿאַרגוואַלדיקט
און צעריסן, —
און לאַסט באַלאַדן און באַלעסטיקט איז מיר מיין וויסן.
זייער פֿיס אויף מיין רוקן און קלעטערן
איבער מיין לייב, — ברודער קין, טו מיך דערהייבן,
לאַמיר צעשמעטערן,

צעפאלן מיט געפֿינק.

מיר איז קאלט.

באלד שאַלט

קין:

די שטומע שטיינער-וועלט און פֿארזינקט.

אַלץ בליט. עס צירט זיך ערד אין גראָזן

שטיין:

די ביימער גרינען. עס רייפֿט די פֿרוכט.

די חיות פֿרעסן און ווערן אויך געפֿרעסן,

נאָר איך, קין, בין פֿאָרגעסן

און פֿאַרפֿלוקט, —

קום, קין, שמעטער מיך.

אומגעזעכט איז גאָט און ווידריק, —

קין:

ער האָט דיך טיף פֿאַרוואָרפֿן און דערנידריקט, —

איך קני פֿאַר דיר, מײַן שטיין. איך פֿאַרגעטער דיך.

איך וועל פֿאַר דינע פֿיס זיך וואָרפֿן, —

איך וועל דיך קריצן, איך וועל דיך שאַרפֿן,

באַקאַנטיקן, באַרונדיקן, —

איך וועל דיך שלעפֿן, איך וועל דיך טעסען,

און דער שטיין, פֿון גאָט פֿאַרגעסן,

וועט מײַן בלויב זײַן און מײַן שטאַט באַגרינדיקן.

איך בוי פֿון דיר מײַן מזבח, —

דערנידעריקטער, — שיש אויף אין הייך.

איצט איז גורל-שעה. עס נענטערט זיך דער סוף.

די שעה פֿון שיידן.

וואָס כ'האַב מיט מי פֿאַרזייט, — דאָס וויל איך שנײַדן.

האַקן זאַנגען, זאַמלען גאַרבן.

רוי — ס'געבירן. רייף — דאָס שטאַרבן.

איך האָב אַ מענטש פֿאַרזייט.

אַ הויפֿן שטויב, אין טיף געשיט.

אַ בערגל הייבט זיך. וועל יאָגט וועל.

עס קומט דער שניט.

איך וויל און וועל

שנײַדן אין דער שניטער-צײַט.

ווי דינע אויגן פֿיכטן, פֿיכטן.

זעע:

ווי זיי פֿלענדן, ווי זיי פֿלענדן.

ענדציל בין איך,

קין:

אורטייל זין איך, —

עס ציען מענטשן צום פֿולנענדטן,
 צום דערגרייכטן.
 לעבן הייסט — זיך נאָקעט אַנטבלייזן.
 עס לָאָקן, רופֿן צו פֿאַרטרויטער.
 קומסט צו נאָענט, — ביסט אַ טויטער.
 נישט זעט מיך מענטש און בלייבט ביים
 לעבן —

זעל:

ווי גאָט?

קין:

אַ שלאַנג בין איך, — איך שפּאַט
 פֿון דעם שטרעבן און באַגערן
 וואָס דער מענטש באַגערט, —
 מלאַך-המוות-אויגן זענען אַלע שטערן
 אויף דער ערד.

מײַן שטערן אין הימל איז פֿאַרלאָשן. מײַן שאַטן אויף
 דער ערד האָט זיך אָפּגעטון.

נאָקעט שטיי איך איצט, אין מיטאָג פֿון דער זון, —
 און אַלץ לײַכט זיך אין מיר איצט, איז אויפֿגעקלערט
 אין שיין פֿון פֿרוֹב, אין שיין פֿון שווערד, —
 אַלץ לײַכט, —

אַ רייפֿער מענטש האָט אַלץ דערגרייכט
 און נידערט שוין צום טאָג, —

קום, לעבן מײַנס, און לעב עס נאָך אַ מאָל,
 אין צוקן-אויפֿבלייך, אין געוויטער.

איך ציטער.

איך שפיר די זעליקייט און פֿאַרכט.

ווי די יונגפֿרוי גיי איך צעגערדיק און דאָך פֿאַרטרויט
 צו מײַן געליבטן.

זעל:

צו וועמען?

קין:

צו מײַן טויט.

צו זיך אַליין. דעם לעצטן וועג צו זיך. איך בין אַליין
 דער טויט.

מײַן שאַטן איז אַוועק און בין אַליין שוין שאַטן.
 דער פֿינצטערניש איבערענטפֿערט, — דער טונקלקייט
 פֿאַרטרויט.

פֿאַרן קינד איז פֿינצטערניש, — פֿאַרן מאַן איז
 לײַכטיקייט דער טויט.

קין-מלאך-המוות ליכט מיט טויזנט אויגן,
אויפגעבליצט, ווי ס'פארלעשט דאס גרויסע ליכט.
די וואָגשאַל ניגט זיך. דאָס געוויכט
איז אויפגעוויכט.

זעע: צוויי שאַלן זענען זיי, די שאַל פֿון לעבן און די שאַל
פֿון טויט.

קין: עס איז אַשמורה-שעה. די שעה פֿון אַנטשיידן.

זעע: פֿרויב און שווערד אויף טויערן פֿון גן-עדן.

קין: די בלום האָט איר ריח, דער שטיין — זיין גלאַנץ,

דער מענטש האָט זיין באַשער, —

איך, — איך בין, ווי וואַרצל טיף און שווער.

איך בין געווען פֿאַרפֿלוכט.

איך בין געווען פֿאַרשטויסן.

איך האָב מיין זעעל געזוכט

אויף וואַגל-וועגן פֿון דער וועלט,

איבער ימים, שניי-בערג, מדבריות. — אין דרויסן,

און נישט געוואוסט,

אַז זעעל איז אין מיר, אינעווייניק, אין מיין אייגענער

ברוסט, —

אַ ליכטיקער שאַטן און אַ פֿייערזיג.

איצט ווייס איך שוין. איך ווייס. נאָר צו שפעט.

און ביז צום אייטל-איבערדריסן

איז אויך מיין דאָזיק וויסן.

ווי לעסטיק איז מיר יעדער טריט. וואָס כ'טרעט.

גענוג דער וואַגל. גענוג דער וואַנדער.

דאָ איז מיין רו און אָפּהאַלט. די וועגן טיילן זיך

פֿונאַנדער.

גן-עדן-טויער, —

אין שאַרף פֿון ביימער, אין וויגן פֿון די טייכן, —

פֿאַרווייט,

פֿאַרוואַשט פֿון מיר דעם וואַגלער-צייכן.

פֿרויב, — באַזענפֿטיק מיך, פֿאַרוויש מיין לייד.

פֿלאַמעדיקע שווערד, — פֿאַרפֿעכט דיין שאַרף און שנייד,

גאָט, לֵאָמִיד זיין געקרייציקט, צוגענאַגלט, —

באַפֿריי מיך פֿון מיין וואַגל.

(צלה באַזוכט זיך)

- צ'ה: איך הער א שטים. ווי א פארווונדעט פליגל-פאכן.
ווער רעדט?
- קין: א מענטש. געווייטיקט צי צעבראכן.
- צ'ה: איך הער דין רוף. —
דיין שטים איז, ווי ס'געקליר פון שווערד און ווי דער
גלעט פון פרוב.
- א, גאט. א, גאט. — דערבארמען.
ווער ביסטו?
- קין: אן ערדמאן בין איך געווען און גאט האט פארשאלטן
די ערד. —
דער זוימען-ווארפער בין איך געווען און איצט דער
זאנגען-שניידער.
- יונגע בליענדיקע לעבנסשליידער
אין. אן אויפהער, אין ערדס געדערעם
זי צו זעטיקן און שטילן —
און ערדן-גרונטן ברומען אייביק נאך טויטע. טויטע, —
אזוי ערדס ווילן.
- איר פיסק איז קראטער
אן אויסלאז, ענד, —
איבער אלע ווינקלען פון דער וועלט לויף איך אין
מאטער
- און כ'פארלענד,
און אומגעשטילט איז זי, — עס שרייט די ערד:
אלץ, אלץ, אלץ נאך צו מיר געהערט, —
אלץ איז מין צוק און רויב, —
שטויב איז אלץ, און כ'בין דער האר פון שטויב.
אזוי שרייט די ערד. איך האב זי אָנגעטרונקען
מיטן בלוט פון אייגענעם ברודער.
מיט זיך אליין, און זי איז ווילד
אומגעשטילט, —
זי ציקט, זי צערט
די הונגעריקע ערד.
זי וויל נאך רויב און רויב און רויב.
איך האלט די קאסע אין מין האנט, — און איך בין
דער טויטער.

- צ'ה: און ווידער האָב איך דיין זיפֿן געהערט,
 קין-מלאך-המוות. (איך פֿיל דיר מיט) דאָך ביסטו
 אומגערעכט,
 אַ דערבאַרעמדיקע מאַמע איז די מוטער-ערד,
 און זי טוט די מענטשן נאָר דאָס רעכט.
 יעדער נערט זיך פֿון איר שויס —
 און עפֿנט אויף פֿאַר יעדן טרייַ די שוועל פֿון הויז,
 ווען ער איז מיר... גיב אָפּ אַ לויב דער ערד,
 דער מאַמען.
 איר שטויב, — עס איז, ווי כוואַליעס פֿון די ימים.
 זי נערט
 און צערט,
 אַ געבערין און טייטערין איז די ערד.
 ווי גאָט, אַ ממת ומחיה, — סם און באַלזאַם איז
 איר זאַפֿט,
 און אַזוי די פֿרוי. זי איז אַ פֿעלד, —
 זי טייט, ווען זי שאַפֿט.
 מאַן, מאַן. גיב איצט מיר דיין קראַפֿט.
 איך בין דער טויט.
 איך וויל דעם טויט פֿאַרוויגן, ווי אַ קינד.
 קין: האַרר, האַרר! אויף מיר לאַקערט דער גורל —
 ער איז בלינד.
 קין: טויזנט אויגן מיינע, — ווערט פֿינצטער אַ ווייל.
 איך וויל פֿאַרלירן איצט מיינן וויסן און מיינן זען.
 אומוויסנהייט, — דאָס איז דעם מענטשנס הייל.
 נישט זען, נישט וויסן, פֿאַרגעסן, —
 ווי איך וואַלט קיינמאָל נישט פֿון דער פֿרוכט געגעסן.
 אָבער וויי, — איך געדענק.
 וואָס?
 צ'ה: אַז כ'האָב די ערד מיט בלוט געטרענקט.
 קין: אַז כ'האָב געטייט.
 צ'ה: אויך איך וויל טייטן. כ'ווייל טייטן די ערינערונג פֿון טויט.
 קין: איך שטיי איצט פֿאַרן גן-עדן-טויער.
 צ'ה: שטאַרקער ווי דער טויט איז די ליבע.
 און ליבע איז טרויער.
 איך ליב דעם טויט.

איך טייט די ליבע.	קין:
איך פֿארטיליק.	
קרבות ברענג איך.	
זיי ווערן נישט באווייליקט.	צ'ה:
איך פֿארשטויס די ליבע,	קין:
ווי גאָט האָט מיך פֿארשטויסן.	
וואָס טרעבט דיר?	צ'ה:
אַ טונקלער טריב.	קין:
איך ליב.	צ'ה:
איך שפיר —	
וואָס?	קין:
די זעליקייט און פֿאַר כּט.	צ'ה:
אויך מיר איז ליכט און שווער.	קין:
באַמאַן. געביר.	צ'ה:
געראַנגל.	קין:
קערפּער, — שלאַנגל	
זיך אין ווייטיק און אין לוסט, —	
איך האָב דאָס ווייב באַווסט	
אויפֿגעציקט, אויפֿגעבליצט	
אין ווידערשפעניקייט,	
אין אונטערטעניקייט	
און וויליקייט, — און דאָך גענייט.	
איך האָב אין דיר מיין פֿונק אַרײַנגעשפּריצט.	
דער פֿונק פֿון לעבן?	צ'ה:
ניין. דער פֿונק פֿון טויט.	קין:
ליבע איז, — ווען טויט און לעבן זיך צעקרייצן.	צ'ה:
דו רעדסט אַ רעטעניש.	קין:
נאָר די רעטענישן רייצן.	צ'ה:
איך בין מיט דער זעטיקונג געזעטיקט.	קין:
געבערן, — דאָס איז די לעצטע רעטונג	
פֿונעם מאַן, וואָס האָט געוואָגלט און געוואַנדערט	
אויף דער ערד, —	
אין באַנגע אַנגסן אים באַשלייכן	
אויף דעם שוואַרצן טאָול פֿון די געכט	
קריצט ער אויס זײַן צייכן, —	
און גייט אויף געשלעכטער אויף געשלעכט.	

און ער געבערט זיינס גלייכן.
זיין קינד, וואָס איז פֿון זיין לענד געבוירן,
דאָס איז דער שאָטן, וואָס ער האָט פֿאַרלוירן.
אַזוי ווערט מאַן געצוימט אין זיין געראַנגל און
געפֿעכט,

ער ווערט געשפּאַנט אין יאָך פֿון זיין געשפּעכט.
און זיין געשטאַלט פֿאַרשווינדט, —
אין פנים פֿון זיין קינד.

צ'ה: דו וויסט, — פֿיל וויסן זענען דינע רייד.
קין: אויפֿן מזבח פֿון וויסן ברענג איך מיין פֿרייד.
וויסן איז שלאָנג אויף דער לויער, —
וויסן איז טרויער.

צ'ה: זע. עס האָט זיך ווידער אַנטפּלעקט פֿאַר אונדז דער
גן-עדן-טרויער.

קין: די שווערד פֿלאַמט ווידער. און ווידער בין איך העל.
ווייב. אַ פֿיין איז צו וויסן, אַז מען איז נאָר צו
טרעטן צו גערטנער אַ שוועל.
און נאָר אַ שטאַפל פֿון אַ לייטער.

מען שטייגט. מען נידערט. מען שפּאַנט אין אייגענעם
קרייז און מען קומט נישט ווייטער.
אויך איך, — דער אייביק-וואַגלער האָב אין וואַגל
געזוכט מיין דערלייז

און אויך געבליבן אינעם קרייז
געבונדן, — און געלעכצט נאָך ווייטע פֿישוף-ליכטער
און געבליבן אייביק נישטער.

און געוויסט דאָס שרעקלעכסטע: אַז איך ווייס.
איך האָב געוואָלט ציילן, זען, וועגן, מעסטן, —
און געוויגן אַלץ, געמאַסטן אַלץ, געציילט. —
מיין גאַנצע וועלט אין שפּליטער צעטיילט.
מיין אייגענע זעל צעטרייבערט און זיך געפֿיניקט.
און נישט געדענקט, אַז גאָט איז איינער און אַלץ
איז אייניק.

און נאָר די הימלען זענען זעליקע.
פֿיר אייזן האָט דער מענטש אויף דער ערד, — און
נאָר די הימלען זענען אומציליקע.
ווייט, אומאויסגעפּאַרשט, אומגעזען, —

נאָר דאָרט, ביים הימל-אַנבליק ווערט מענטש
אויפֿגעהיטערט,

געלייטערט.

ער פֿאַרלירט זײַן פֿערקייט,

זײַן שטויבן-שווערקייט.

ער ווערט לייכט, ווי זעפֿיר, —

נאָענט צו זײַן באַשעפֿער, —

אויסגעמישט מיט די ווינטן, וואָס ווייען

פֿון יענזייט-טירן, —

ווי אַ קלאַנג, ווי אַ דופֿט

אַזוי אין חלל פֿון דער וועלט זיך פֿאַרלירן.

עס רעדט נישט מער די שווערד.

עס רעדט דער פֿרוב.

דו גלייבסט.

צ'ל ה :

די גלייביקע ווייסן נישט. כ'שפיר ווידער די לאַסט פֿון שטויב-
קין :

אָוועק איז די גליקוויל-רגע. ווי בלענדיק.

איך שפיר: די שפראַך פֿון ערד

און איר רוף: פֿאַרלענדיק.

דער גאָט פֿון הימל האָט פֿאַרשאַלטן די ערד.

און ווידער וואָגל איך אין לאַנד פֿון נוד.

און די קאָסע אין מיין האַנט.

און ווידער איז די ערד פֿול מיט ברומען.

וויי, פֿאַרוואָס האָב איך די ערד גענומען.

ערד, — נעם מיך צו.

ווי שווער איז פֿאַרן לעבן צו זײַן דער טויט?

דער ערדמאָן שעלט,

ווי דער הימלישער. דער טויזנט-אויגיקער בעט:

זאָל פֿינצט ער ווערן מיר מיין וועלט.

ערד, נעם מיך צו.

דער וואָגלער וויל די רו.

ערד, עפֿן אויף דיין הילונג.

נעם מיך צו. עס איז די שעה פֿון דערפֿילונג.

דו בעטסט דעם טויט?

צ'ל ה :

איך בעט דעם טויט און קאָן אים נישט קריגן.
קין :

די ערד האָט מיך אויסגעשפיגן.

די ערד וויל מיך נישט אַרבן.

איך קאָן נישט לעבן און איך קאָן נישט שטאַרבן.
הבֿל, הבֿל, העלף מיר.
(הבֿל קומט אָן)

ה ב ר :

דער וואָלקן בין איך. אויף הימלען הענג איך.
אומהייל ברענג איך.

איך יאָג. איך יאָג אויף הימל-וועגן,
ווי פֿלעדערמויז-געפֿלאַטער, —

מפֿין בויך איז פֿול מיט רעגן, —
און איך מאַטער

מיט מפֿין אָנבליק בייזן, —

איך יאָג מיט ריזן-שפרניזן

אויפֿן רוקן פֿונעם בייזן

הימל... זין פֿאַרשטעל איך

אויף די הימלען, הימלען הענג איך.

מורא שיק איך, אימה ברענג איך.

אין מפֿין גרימצאָרן גרויזאַם קוועל איך.

איך בין גאַרנישט. זין פֿאַרשטעל איך.

באַלד צעהעל איך.

אין זונען-גאַלד-זוימען.

איך בין גאַרנישט. נאָר די שוימען.

און כֿיצי און צי אין הימל-רוימען.

ערד פֿאַרהיל איך.

מאַכט דערפֿיל איך.

קיינער, קיינער נישט באַזיגט זי.

ווייל אין גאַרנישט לייגט זי.

צווישן הימל און ערד שוועבט

דער מענטש, וואָס האָט זיין לעבן נאָך נישט אויסגעלעבט.

איך בין גענאַרט.

די פֿרוכטן וועלן. די גן-עדן-ביימער זענען פֿאַרדאַרט.

וויי דעם, וואָס לעבט

אין פֿלויך, —

וואָס זיין ערד איז באַקלעבט

מיט בלוט-גערוך,

וואָס הייבט צום הימל זיך און דאַמפֿט.

איך בין מיד. איך גלייב נישט מער אין בוי.

איך גלייב נישט אין צעשטערונג.

ק י ו :

- צ'ה: איך בין דיין פרוי.
- קין: מײן בעשערונג.
- צ'ה: פאָמיר בויען אַ געצעלט,
- קין: זאָל וואַנדערער ווײַנען אין זײַן ווײַנונג.
- קין: און שוין? דאָס איז אַלץ? די באַלױנונג
- פאַר מײַן אָפּער? איז דאָס דער וועג פֿון מאַן?
- אין יאָך געשאַפּאַנט,
- אין פענט, —
- און בויען, בויען מיט דער מידיקייט פֿון די הענט.
- הבֿל. ברודער מײַן, הבֿל—גאַרנישט. הבֿל-אייטל,
- איך זע דיך אַרום זונען-רייטל,
- אין די וואַלקן שוועבן.
- איך זע דיך אין די הימלען שווימען — פאַרלוירן זײַן.
- שיין איז די עלטער, נאָר שענער איז די מאַנהייט.
- און שענער ווי די מאַנהייט איז די יוגנט
- און שענער ווי די יוגנט איז די קינדהייט,
- נאָר שענער פֿון דער קינדהייט, —
- איז די פֿריצייט פֿון נישט געבוירן זײַן.
- דער גאַרנישט. דער גרויסער גאַרנישט. הבֿל.
- אומגעזען, אומגעשען, ווי אַ גײסט.
- אין דער פֿלױטן ווייען. —
- צ'ה: און אין שטאַרבן אויפשטיין.
- קין: ווי אַ וואַלקן, האָב איך געוואַגלט, —
- איצט ווער איך, ווי אַ קנעכט, צוגענאָגלט
- צו דער טיר, — צו רו, — און רו איז טויט —
- איך וויל נישט דעם טויט. איך וויל נישט דאָס לעבן.
- ווי איז מײַן הייל? מײַן באַפֿרײען?
- אויפֿן שײדוועג שטייט איצט ווידער קין.
- גאָט. שלאָנג.
- רוף זיך אָפּ. ווײַז קינען זײַן גאַנג.
- צ'ה: ווידער אַנטפלעקט זיך אונדז די פֿרױם און די
- שווערד.
- קין: די ערד איז אונדז הימל, און הימל איז אונדז ערד.
- צ'ה: איז דאָס דײַן לעבנס-לויף?
- קין: ווערטער דרײַ. און עס איז אין וואָרט:
- רוף — רײַף — אַרויף.

גאָט, איך האָב דיך געזוכט. אין ערד. אין בוים. אין שטורעם.

אין גן-עדן. אין גהינום. אין אָפּער. אין הכנעה.
אין שטורעם. אין קאַמף. אין עמפּערן. —
אויף מדבר-זאַמדן. אויף ימים-פּלאַכן. אין שימער פֿון
די שטערן, —

און דיך נישט געזען. און איצט נענטערט זיך די רגע —
אַלע מינע טעג און יאָרן האָבן זיך געקאַלערט
צו דער רגע.

די רגע, —

ווי אויפֿבראַך פֿון אַ שטרוים,

ווי אַ באַשייד פֿון טרוים,

ווי דערפֿילונג פֿונעם קרייז,

די רגע פֿון דערלייז, —

דער לעצטער וויי.

פֿולענדיקט איז מיין לעבנס-לויף.

גאָט, — איך זע דיך — — — איך דערזע, —

און עס איז מיין סוף.

איך שפיר די זעליקייט און פֿאַרכט.

און איך בין דו. און דו ביסט איך, — אין פֿאַראיינען, — צל ה:

אין טויט און ליבע טוט אונדז גאָט דערשיינען.

(הבל באַוויזט זיך דעטלעך)

זע! צופֿוסנס — דער שאַטן! מיין פֿאַרלירענער שאַטן קין:

האַט זיך אומגעקערט.

קין לויבט. אַ לויב דעם הימל און אַ לויב דער ערד.

(דער שאַטן הייבט זיך אויף און הילט אַפֿן קינען)

ווי אַ וואַלקן-זיגל הילט מיך ווידער איין דער הבל-שאַטן,

אין הייליקן טונקל, אין שלייער.

באַלד קומט אויך די זיגל פֿון פֿייער. צל ה:

איך שפיר: ליכטיקייט — לאַסט — קין:

די קילע שאַטנס פֿונעם טויט האָבן אויפֿגעשאַרכט. צל ה:

שעה פֿון זעליקייט און פֿאַרכט. קין:

דו רייטלסט זיך אין אַנגסט און פֿאַרבלאַסט. צל ה:

קין. זע, אַ צייכן אויף דיין שטערן.

הבלס שאַטן האָט אַ צייכן דיר אַרויפֿגעפרעסט

און פֿאַרשוונדן, ווי אַ פֿויגל אין זיין נעסט.

- ק'ן: דער צייכן ברענט מיט שאַנד.
- צ'ה: מיט גנאָד. די טויטע פֿאַרלאָזן זייערע ברידער
און קומען אויף דער ערד, און אומאַרמען אונדז, און
לאָזן איבער
אַ צייכן, - אַ סימן פֿון זייער פֿאַרוויילן מיט די
שטערבלעכע און שטויביקע, -
אַזוי גלייבן אַלע גלייביקע.
- ק'ן: מײַן צייכן ברענט.
- צ'ה: דאָס איז גאָטס זיגל,
אַ בריה - באַראַנד-איבערבלייב פֿון זינע ברענענדיקע
פֿליגל, -
פֿון זיין געפֿלאַמל -
איך שטאַמל -
אַפּגענומען זענען אַלע רייד.
- (צ'ה הייבט אויף העלס קלייד)
- צ'ה: זע - העל איז דאָ געווען און איבערגעלאָזט זיין קלייד.
פֿון פּורפור און ווייכן
וואָל. -
קין, כ'וויל פֿאַרוויגן דיך און גלעטן -
אין העלס ווייכן קלייד וועל איך דיך פֿאַרבעטן, -
איך קוש דיך. מיט מײַנע ליפּן וועל איך פֿאַרבלייכן
דיין צייכן.
- ק'ן: איצט שפיר איך אויף מײַן שטערן... עס ברענט
דער צייכן
און דיין קוש... און ביידע ווילן נישט ווייכן.
(קין טוט אָן העלס קלייד)
- צ'ה: קין, דו גייסט צו גאָט. צו דיין האַר.
(העלס שאָטן באַזוכט זיך ווידער. קין דערזעט דעם שאָטן און ראַנגלט זיך)
- ק'ן: שאָטן מײַנער. ברודער מײַנער. העל. -
שאָטן מײַנער, הייליק טונקל, וואָלקן.
היל מיך.
אויך גאָט איז וואָלקן.
איך האָב פֿאַרלוירן דיך און ווידער צוריקגעפֿונען.
דו האָסט באַגלייט מיך, אומגעזען, נאָך די פֿיס-טריט
נאָכגעשלענגלט, -

איך האָב זיך מיט דיר געראַנגלט, —
שאַטן מײַנער.
גאַט.

איך האָב דיר געדינט אין אָפּער-בראַנד, אין פֿייער, —
איצט דין איך דיר אין וואַלקן-שלייער,
אין פֿינצטערן און בליציקן געוויטער.
גאַט. איך שטיי פֿאַר דיר. איך ציטער,
ווי אַ ווערקצינג. איך בין דײַן ווערקצינג און דו,
מײַן גאַט, די האַנט,

דו טוטט מיך קלאַמערן
און שלײַדערן אין טונקעלן פֿאַנד, —
אין דײַנע פֿינצטערע קאַמערן.
און איך הער די זעעל מײַנע יאַמערן.
איך האָב מיט ערד געקעמפֿט, מיט מענטש, מיט גאַט.
איך האָב מיט ערד געקעמפֿט און געוואָרן ערד,
און מיט מענטש געקעמפֿט און געוואָרן מענטש.
און מיט גאַט... בין איך גאַט געוואָרן?
יעדער ווערט, יעדער נעמט זיך איבער
מיט וואָס ער קעמפֿט. דעריבער
וויילעריש

זאָל מען זײַן ביים אויסוואַל פֿון זײַן קאַמף, —
די שוואַכע זענען שטאַרק און באַפֿעלעריש —
געשטאַרקט ווערט דער וואָס פֿאַלט.
אויך גאַט וויל דעם קאַמף. אין אָנהייב איז זײַן צאָרן
פֿול מיט צאָרן, פֿאַרכט און שרעק, —
נאָר גאַט, — ער וויל מיר זאָלן ווערן האַרטגעקיק
נקמה-פֿול, — ווי זײַן עבן-בילד.

און שטאַלן אין דער שלאַכט:
גיין אַדורך די אַכזריותן פֿון פֿעבן און ווער מילד.
הבֿל. זעעל מײַנע. שאַטן מײַנער. גאַט. איך ווער
איצט הבֿל,

ווי הבֿל אין די וואַלקנס געהילט.
איך בין געהילט אין הבֿלס געשטאַלט און זאָג
מײַן ווידוי:
איך האָב געזינדיקט. איך האָב פֿאַראַומוירדיקט. איך
האָב פֿאַראַומרייניקט.

איך האָב געלעסטערט. איך האָב פֿאַרבראַכן. איך האָב
געפֿיניקט.

דו האָסט געלײטערט מיך אין דיין טיגל.
גענטער פֿיר מיך אויף דינע פֿליגל,
טראָג מיך אין דינע ווייטן
אויף דינע וואַלקנס רײטן, —
אין דינע לױטערקײטן.

(צלה האָט אַ ביסל היי)

קין: עס איז די שניט-צײט. די קאַסע בלאַנקט.

ס'פֿאַלט קניעדיק מיין זאַנג
אין דאַנק, —

אַלע זאַנגען זענען לאַנג.

לאַנגע הויפֿנס. לאַנגע מענגעס.

די שניט-צײט איז. לאַנגע שאַטן-סטענגעס
נאָך מײנע יונגע זױמען.

קערנער האָב איך געוואָרפֿן דער ערד.

צלה: די זאַנגען... זײ אויסגעבעט אויף דינע אײגענע
זאַנגען, ערדמאַן.

קין: איך שפיר דעם ריח פֿון פֿעלד.

צלה: דו גײסט אין הימל.

קין: ווייב. פֿעלד מינס.

צלה: שערבלעך לײג איך אויף דינע אויגן.

קומסט פֿאַר גאַט. זײ בלינד.

קין: מײנע אויגן זענען אָפֿן.

צלה: דער בלינדער למך ווייזט זיך פֿאַרן גן-עדן-טויער.

ער שלײדערט זײנע פֿילן.

קין, זײ גרײט.

נאָך רגעס וועסטו אויף דיין ערד דאָ ווײלען.

(גן-עדן-טויער ווייזט זיך ווידער)

צלה: קין, זע, ווי די בלייכע פֿרויבײם-לייליען זיך טוליען,

ווי שטיל זײ קושן זיך און לײלען.

ווי זײ בלאַנקען איצט שײן גאָלדן

אין אַ לײבלעך לײכטיק האַלדן

קוש — און ווידער זענען בלאַס זײ, בלײך-געוויסטע,

און ווידער וועקן זײ זיך דרײסטע.

ווי גלײדער צאַרט פֿון קינדערלעך נאַקעט.

- קין: די שווערד איז שפיציק.
 ווי א דאָרן געצאָקט.
 צלה: און ביידע דרייען זיך בליציק.
 קין: עס רוישט.
 צלה: עס איז אַ רוישן, ווי ס'פּאָכען פֿון פֿליגל.
 ווי ס'קול פֿון מלאַכי-השרת אין ספּערן,
 ווי אויפֿבליץ פֿון ליכטנדע שטערן.
 עס פֿאַלט, ווי אַנטפּלעקונג, אַ קינד אויף דער וועלט-
 זע נאָר: מען האַקט דאָס היי.
 ס'איז שניט-ציט. די קאָטע בלאַנקט.
 קין: איך הער דעם געשריי
 פֿון טויט.
 צלה: און אַלץ איז פֿאַרמישט,
 אין רויש.
 אין זיסן רויש.
 ווי פֿאַרן לעבן און נאָכן טויט.
 און אין מיטן, —
 די אייביקע-אייביקע ליבע.
 אויך דו ביסט איינער, אַ שטערן פֿון שטערן, —
 קאָנסט הערן
 דעם זין
 פֿון פֿאַדעם-געשפּין,
 פֿאַרנעמען ס'געדריי פֿון גלגלים.
 די שטיצע דפּק-קלעפּ פֿון שיקזאַל-שעה.
 דעם רויש פֿון צייט.
 און פּילן: איך בין אַין אומענדלעכקייט ווייט.
 און פּילן: כ'בין דאָ. כ'בין דאָ.
 (למך וואַרפֿט אַ פֿיל. עס בליצט. קין פֿאַלט אַנידער. די שטאַט. הנוך
 באַווייזט זיך. אַ קינד אַנטפּלעקט זיך. דער כּרובּ נידערט אַראָפּ פֿון
 דער טיר און די שווערד און פּירן קינען)
- צלה: אַ טרויער
 יאַמערט פֿון די געבראַכענע צווייגן.
 קום, ערדן-מענטש, אין טונקעלן טויער,
 אין טאָל פֿון שווייגן.

בושאַזוויקע, 31 יולי 1934

פארצייכענונגען פֿון יאָר 1939

די דאָזיקע פֿארצייכענונגען זענען פֿראַגמענטן
פֿון אַ גרויס ווערק פֿון ישראל ראבאָן א. נ.
די געשיכטע פֿון אַ וואַנדערונג.

פֿרייטאָג, דעם 1טן סעפטעמבער 1939, פֿאַרטאָג, איז די באַאומרויקונג
אין דער שטאָט דערגאַנגען צו אַ זייער הויכן פונקט. דער ראַדיאָ האָט
איבערגעגעבן דעם אַפעל וועגן קריגס-אויסברוך. דער טאָן פֿונעם ספיקער איז
דאָס מאָל געווען אַ דערהויבענער, פֿייערלעכער, און איך מוז צוגעבן, אַז
איך האָב אין אים געהערט אַפֿקלינגען אַ נאָטע פֿון פחד. עס איז אָנגע-
זאָגט געוואָרן, אַז „דער אייביקער פֿינט פֿונעם פּוילישן פֿאַלק איז אַרויס
פֿון זײַנע גרענעצן און אָנגעהויבן קריגס-אַפּעראַציעס“. אין די פֿאַבריקן
האָט מען גלייך געוואָרפֿן יעדער אַרבעט. דער גרעסטער טייל פֿון די
געשעפטן איז באַלד נישט געוואָרן געעפֿנט. אין בתי-מדרשים און שולן
האָט מען אַייליק, אין צעבראַכנקייט, אַפּגעדאַוונט און מען איז אויך
אַרויס אויף די גאַסן. ייִדן האָבן זיך צונויפֿגעמישט מיט פֿאַלאַקן. מען
האָט גערעדט, געשריגן. פֿון דער ענדעקישער פרעסע איז ווי דורך
אַ פּישוף-שפּרוך פֿאַרשווינדן דער אַנטיסעמיטישער טאָן. עס איז נישט
געווען צו זען אין איר קיין ייִדן וואָרט וועגן ייִדן. אין ערגעץ אין
שטאָט האָט מען נישט געהערט רעדן קיין וואָרט קעגן אונדז. לאַדזשער
ייִדן האָבן ענדלעך שוין רויק און זיכער מיטן לעבן געקענט פֿריי
שפּאַצירן אויף יענע גאַסן, וווּ זיי האָבן זיך קיינמאָל נישט דערוועגט
צו גיין... אָבער ווער איז איצט געווען אַ בעלן אויף אַזאַ שפּאַציר...?
„יודעא-פֿאַלאַגיאַ“ - האָב איך געטראַכט, ווען איך האָב געזען,
ווי דער סטרוז פֿון אַ הינטער-גאַס אין לאַדזש האָט טראָגנדיק אויף די
הענט דעם אַקאַרשט-דערהאַלטענעם מיליטערישן מונדיר, זיך געקושט מיט
אַ ייִדישן שנידער, אויך מיט אַ זעלנערישן פֿאַס און פֿינקלענדיקע נייצע
בגדים און גייע שטיוול פֿון רויזען געלן לעדער אויף די אַקסלען; געאַרעמט
און ברידערלעך זענען זיי ביידע אַריין אין אַ שענק, וווּ זיי האָבן אין

געהיים געטרונקען ברַאַנפֿן (קײן אַלקאָהאָל איז שוין נישט דערלױבט געווען צו פֿאַרקױפֿן)...

„יודעאָ-פֿאַרלאַניאַ!“ – האָב איך אויסגערופֿן, ווען איך האָב געזען, ווי אַ פֿאַליציאַנט האָט געענטפֿערט גאַנץ פֿרײַנדלעך אָן אַרעמער יידענע פֿון באַלוט, פֿונקט ווי זי וואָלט געווען גלײַך מיט אַלע בירגער.

איך בין זיך איבערגעגאַנגען איבער די ייִדישע האַנדלסגאַסן, דער עיקר איבער דער באַקאַנטער נאָוואַמייעסקע, וווּ דער געוויינלעכער בירגער פֿון דער שטאָט, על־פּי־רוֹב־קריסטן, און הונדערטער, טויזנטער צוגעפֿאַרענע פּויערים פֿון די שכנותדיקע שטעטלעך און דערפֿער פֿלעגן מאַכן זייערע אײַנקױפֿן. דער גרעסטער טײל פֿון די געוועלבער איז פֿאַר־מאַכט. עפעס אַ פֿאַר געשעפֿטן זענען יאָ אָפֿן. די אײַגנטימער דרייען זיך אַרום אין זיי צערודערטע, מיט גערונצלטע פּנימער פֿון זאַרג. זיי באַוועגן זיך אין די קראַמען, ווי געפענטעטע פֿייגל אין אַ שטיג, מיט די פּנימער צו דער גאַס. אָבער דאָס מערקווירדיקסטע איז: נישטאָ מער די באַרימטע „פּיקעטן“, די געדונגענע יונגען, וועלכע פֿלעגן שטיין פֿאַר די ייִדישע קראַמען און נישט אַרײַנגלאָזן קײן קריסטלעכע קונים, האַלטנדיק דערביי אויסגעלערנטע דרשות, אַז אַ קריסט טאָר נישט אָנשטאַפֿן די קעשענעס פֿון די ייִדישע בלוט־זייגער.

הײַנט זענען מער קײן פּיקעטן נישטאָ. זיי זענען פֿאַרשווונדן ווי אין דער ערד אַרײַן. אָדער אפֿשר זענען זיי אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין די מיליטערישע רײען און אָנשטאַט צו קעמפֿן קעגן יידן, האָט מען זיי געשיקט אויף דעם כֹּל־הדעות אַ סך געפֿערלעכן פֿראַנט?

איך קוק אָן די דורכגייער. אַלע האָבן פֿאַרכמאַרעטע, אָנגעצויגענע מינעס. די קאַנדוקטאָרן אויף די טראַמווײַען שווינגן; זיי גיבן שטילע און פֿאַרזאָרגטע דעם בילעט, נעמען געלט און דרייען זיך שאַטנהאַפֿט פֿון אײַן וואַגאַן צום צווייטן. אויך די פּאַסאַזשירן זיצן שטילע, מיט נערוועזע פּנימער געווענדט צו דער אָפֿענער גאַס. מען שעפטשעט צווישן זיך, מען גיט איבער נײַעס.

רעזערוויסטן מיט די דאַרפֿישע פּנימער, מיט די הויכע, נישט־געפּוצטע שטיוול, מיט די לײַוונטע פּויערישע העמדער, קומען אָן. זיי שיטן זיך אויף פּורלעך, זיי מאַרשירן צופֿוס. זיי צײען פֿון אַלע וועגן, זיי טאַפֿן אין דער פֿרעמדער שטאָט און זאַרג און פֿינצטערניש טאַנצט אַראָפֿ פֿון זייערע פּנימער.

אויף דער נאָוואַמייעסקע־גאַס האָבן דריי שיכורע רעזערוויסטן, מיט עפעס אַ פּראַסטיטוטקע, וועלכע האָט פֿאַר זיי געדינט פֿאַר אַ וועג־וויזערין, געפרוויט אַרויסרופֿן עקסצעסן.

זיי זענען אַרײַן אין אַ ייִדיש קאַנפֿעקציע-געוועלִב, אויסגעוויבן
אַ טומל, אַז ייִדן זענען שולדיק אין דער מלחמה.

זיי זענען אַרויס אויף דער גאַס, לעבן געוועלִב, און געשריגן מיט
באַנומענע, הייזעריק-שיפורלעכע קולות צו די הונדערטער פֿאַרביינדיקע
רעזערוויסטן:

— מאַכט אַ סוף מיט די ייִדן און עס וועט זײַן שלום! שלאָגט די
ייִדן און מיר וועלן נישט דאַרפֿן גיין געהרגעט ווערן!

— יאָ, שלאָגט די ייִדן! — האָט די פּראָסטיטוטקע מיט דער אַראָפּ-
געקראַכענער שמינקע אויפֿן פנים און מיט די צעפֿלויגענע האָר און
שיכורע אויגן העכער געשריגן פֿון אירע דריי פֿאַררער, — און מיר
וועלן נישט גיין אויף די שלאַכטפֿעלדער! —

אַבער זע: אַן אומגעוויינלעך בילד. באמת אַ נס. די הונדערטער
קריסטן, וואָס גייען פֿאַרביי, קוקן אַן גלייכגילטיק די פֿאַבוסעס. אַ סך
שמיכלען און גייען חוזקדיק ווייטער. קיין איינער האַלט נישט
אונטער דעם רוף צו עקסצעסן. עפעס אַ קריסט מיט אַ פֿאַר לעסטע
רויטע הענט און ברייטע פֿלייצעס, מן הסתם אַ קליינשטעטלדיקער שמיד,
אַ רעזערוויסט, שטעלט זיך אָפּ און שייגעצט אויס די כולגאַנעס: — אַזעלכע
„דראַניעס“, ווי אײַך, דאַרף מען אויף דער תּלּיה שיקן, פּשאַקרעווי! אין
אַזאַ צײַט האָט איר נישט עפעס אַנדערש אין זײַן, ווי „זשידקעס“ צו
שלאָגן און עפעס צו ראַבעווען בײַ זײַ. שעמען מענט איר אײַך!
ייִדישער „פּאַכאַלעק“! ייִדישער „וואָיטעק“! — שרייט די פּראָסטי-
טוטקע און ציט אָפּ מיט אירע דריי באַגלייטערס.

איך קום אַרײַן אין דער קאַפּע „אַסטאָריאַ“, דער זאַמפֿונקט פֿון
דער ייִדישער אינטעליגענץ אין לאַדזש. די טישלעך זענען באַזעצט. עס
קלינגען גלעזער אין נערוועזע פֿינגער. אַ בלאַזער רויך פֿון פּאַפּיראַסן
לייגט אין דער לופֿט ווי אַ נעפֿל. געשרייען, טומל, אומרו. „מלחמה“,
„מלחמה“, „מלחמה!“ — דאָס זעט מען אַן אין יעדער באַוועגונג, בײַ
יעדן טישל. אָט ויצט משה באַדערזאָן, דער פֿעליעטאַניסט אַבעזשאַנעק,
די מאַלער ק. און י. ב. איך זען זיך צו. זיי זענען בלאָס. אַ פֿינצטערער
שאַטן לייגט ווי אַ דריקנדיקע מאַסע אויף זייערע פנים. עס גייט
אַ שווערע דיסקוסיע, אַ שלאַכט פֿון ווערטער, אין וועלכע מען איז
אַליין נישט זיכער.

— ייִדן, מאַכסט דײַ פעקלעך: ער וועט אַרײַן קיין לאַדזש! —
זאָגט משה באַדערזאָן אין אַ טאָן פֿון פּאַעטישן פּראָפֿעטיזם, און עס איז
קענטניק, אַז ער איז צעטומלט, צערודערט. זײַנע געדיכטע, שוואַרצע האָר

זענען צעוואָרפֿן און די אויגן זענען געווענדט אין דער לױפֿטן, אַזוי ווי
ער וואָלט כסדר געהאַט פֿאַר זיך אַ נישט-אַפֿטרעטנדיקע ווייזע פֿון
מאַרשירנדיקע קאָלאָנעס...

די לױפֿט איז ענג, דושנע. פֿון דער גאַס היללך אָפֿ די טריט פֿון
די פּויערישע שטיוול, פֿון די פֿרעמדע מאַנסלייט, וואָס זענען גערופֿן
געוואָרן פֿון דער נויטווענדיקייט צו פֿאַרטיידיקן דאָס לאַנד.

איך גיי אַרויס. אויף ראָג זאַכאָדניע און גדאַנסקע איז פֿאַרוואַמלט
אַ קופּקע מענטשן. איך גיי צו נענטער. אין מיטן שטייט דער משוגענער
שניידער מיט דער געלער באָרד און מיט די לאַנגע האָר, ווי די אַמאָליקע
טאַלסטאַנאָוועס. ער איז משוגע, זיין קאַפּ איז פֿול מיט צעטומלטע
פֿאַנטאַזיעס און ווילדע מחשבות, וועלכע ער שעפט פֿון דער טיפֿער,
אומבאַקאַנטער וועלט פֿון שגעון. ער מעג רעדן, וואָס ער וויל. איבער
אים איז נישט חל דאָס געזעץ פֿון דער באַגרענעצטער וואַרט-פֿרייהייט
אין דער צייט פֿון קריגצושטאַנד.

— יידן, ס'גייט אַ ביטערע צייט אויף ענק... עץ וועט באַצאָלן
פֿאַר אַלע אַינערע זינד, פֿאַר דעם, וואָס איר האָט אויף ברויט די אַרעמע-
לייט און די טויטע אויף תּכריכים נישט געוואָלט געבן. עמלק איז ווידער
אויפֿגעשטאַנען פֿון קבר און ער וועט מאָרדן אַינערע קינדער און אַינערע
ווייבער וועט ער שענדן... אָבער ניין, — צעלאַכט ער זיך מיט אַ ווילד,
שניידנדיק געלעכטער, — דאָס איז נישט דער זעלבער עמלק, וואָס אַמאָל.
אַנשטאַט מיט אַ שווערד, וועט ער מאָרדן מיט אַ טאַנק, אַנשטאַט מיט
אַ פֿלייבויגן, וועט ער אַיך אויסשיסן מיט „סאַמאָלאָטן“. ער וועט
פֿון אַיך מאַכן אַש און האַלעוועשקעס און איר וועט נישט וויסן, וווּ
אַינער געבייטן איז אַהינגעקומען... יאָרן לאַנג האָט איר געוויילט און
געפֿרעסן... יעצט קומט אויף אַיך גאַטס שטראַף!..

— משוגענער, מאַך צו דעם פּיסק! — שרייט פּלוצלינג אויס עפעס
אַ דערצאַרנט יידל מיט אַ קליין שפיציק בערדל, ווייזט אויס, עפעס
אַ קרעמער פֿון דער אַלטשטאַט. ער הייבט אויף זינע שוואַכע, ווייבערישע
פּויסטן און וויל זיך פֿאַרמעסטן אויף דעם משוגענעם „נביא“.

— לאַז אים אָפֿ! — האַלט מען אים אַיין, — ער איז דאָך
אַ משוגענער און ער מעג רעדן, וואָס ער וויל.

אָבער די ווערטער פֿון דעם גייסטיק-גערירטן קריכן אַרײַן טיף אין
האַרץ און עס רייסן זיך אַרויס בײַ מאַנכע שניידנדיקע זיפֿצן. עפעס
אַ פֿרוי שטעלט צו אַ טיכל צו די אויגן — זי וויינט.

אַפּגעצודט ס'זייניקע, לאַזט דער „משוגענער שניידער“ שטיין די

קופקע מענטשן און ער גייט ווייטער פרעדיקן זינע שוידערלעכע שווארצע נביאותן.

אויפן אנדערן טאג זענען אָנגעקומען ידיעות פֿון פֿראַנט, וואָס האָבן געקלונגען גאַנץ האַפֿערדיק. אין איין באַריכט פֿון גענעראַל-שטאַב איז געווען מיטגעטיילט, אַז די פּוילישע קאַוואַלעריע האָט דורכגעריסן דעם דײַטשן פֿאַרטיידיקונגס-רינג און שלאַגט זיך שוין אויף דער טעריטאָריע פֿון מזרח-פּרײַסן. ווייטער האָט דער קאַמוניקאַט מיט-געטיילט מיט עמפֿאַזע, אַז די פּוילישע סאַלדאַטן רינגלען אַרום דאַנציק און דײַטשע סאַלדאַטן לױפֿן אַריבער די קאַמפּס-ליניע און גיבן זיך איבער אין געפֿאַנגענשאַפֿט. עס איז דערויף געלייענט געוואָרן אַ צעמל פֿון דײַטשע נעמען: האַנס'ס, און פֿריצס און אַדאַלפּס.

איך דריי מיך אויף דער גאַס. אָבער אַ, וואָס איז דאָס? איך קום אָן צום בנין פֿון דער ייִדישער קהילה אויף פּאַמאַרסקע, זע איך ייִדן מיט קלימעקלעך און פעקלעך, ייִדן מיט בעטגעוואָנט און טשײַניקעס, ייִדן מיט קינדער און ווייבער, פֿאַרצווייפֿלטע, נידערגעשלאַגענע, צע-בראַכענע, ייִדן, וואָס זעען אויס, ווי זיי וואָלטן אַנטלאָפֿן פֿון אַ שרעקלעך פֿײַער; זיי מאַכן מיט די הענט אין בהלה, אָדער זיי זיצן אויף די שטיינערנע טרעפֿן אין אומענדלעכער מרה-שחורה, אין אַ טיפֿער אַפּאַטיע פֿון מענטשן, וואָס האָבן פֿאַרלוירן דעם שכל.

— פֿונוואָנען זענט איר, ליבע ייִדן, און וואָס איז מיט אייך געשען?

— פֿון וואָנען מיר זענען? מיר זענען פֿון טשענסטאָכאָו און פֿון וולוין זענען מיר?

— און פֿאַרוואָס זענט איר פֿון דאָרט אַנטלאָפֿן? ווער האָט אייך געטריבן?

— פֿאַרוואָס זענען מיר פֿון דאָרט אַנטלאָפֿן?! אַ שיינע קשיא, כִּלעבן! — צעלאַכט זיך איינער אַ ייִד מיט אַ בייז, ביטער, ווייטיקלעך געלעכטער, — איר ווייסט נישט פֿאַרוואָס? דער דײַטש איז דאָך שוין אַרײַן קיין טשענסטאָכאָו, און וולוין האָט ער אַינגענומען פֿיר שעה נאָך דעם אויסבראָך פֿון דער מלחמה? פֿון „אונדזעריקע“ האָט ער געמאַכט אַש!

און אַלס באַשטעטיקונג פֿון זײַנע ווערטער, הער איך וויינען קינדער און ווייבער זיפֿצן און ווישן מיט די שפיצן פֿון די קליידער די נעז. — אַ הויז האָב איך געהאַט איינס אין וולוין ווייעלויזן, האָט עס

געטראָפֿן אַ באַמבע און עס איז אַוועק מיטן פֿייער, — זאָגט איין יידענע.

— און מײַנע קינדער און מײַן מאַן זענען דערהרגעט געוואָרן, און פֿון מײַן שטוב איז געוואָרן רויך און האַל־אָוועשקעס, — זאָגט אַ צווייטע יידענע.

— און איצט האָבן מיר נישט קיין היים און קיין אָרט, ווי דעם קאַפּ אַנידערצולייגן! — זאָגט אַ דריטע יידענע.

אויף דער גאַס, לעבן דער קהילה, ווערט אַ געזעמלע. עס שטייען מענטשן אַרום די ערשטע פֿליטים און מען קוקט אויף זייערע פנימער, אויף זייערע צעקנייטשטע, פֿאַרגעלטע פנימער, פֿול מיט שמוץ, טרערן און פֿיין.

איך פֿאַרטראַכט זיך. דאָס זענען די ערשטע שוואַרצן, וואָס זאָגן אָן דעם פּוילישן „זיג“.

אין אַוונט, אַזייגער אַכט, נאָך אַ גאַנצן טאָג לויפֿן אין די שוצ־קעלערן, האָבן זיך אָנגעהויבן צו שיטן די ערשטע איוב־בשורות. איך בין געזעסן אין דער וווינונג פֿון מײַן ברודער און געוואַרט אויף דעם קאַמוניקאַט פֿון גענעראַל־שטאַב. עס זענען געווען פֿאַרזאַמלט אַ סך שכנים פֿון הויז, וועלכע האָבן נישט פֿאַרמאָגט קיין ראַדיאָ־אַפּאַראַטן, אָדער אַזעלכע, וואָס האָבן לייב געהאַט צו זיצן צוזאַמען, כדי אויסצוטייטשן די באַריכטן און אַרויסצונעמען דאָס, וואָס איז אמת אין זיי, און דאָס, וואָס איז נישט אמת.

דער קאַמוניקאַט איז ווי שטענדיק געגעבן געוואָרן פֿינקטלעך אַ זייגער אַכט. דער ערשטער קלאַפּ איז געקומען. דער ספיקער האָט אין אַ טרויעריקן, געבראַכענעם טאָן מיטגעטיילט, אַז ליידער איז דאָס פּוילישע מיליטער געצווונגען געווען אַוועקצוגעבן טשענסטאַכאָוו, קאַטאַוויץ און ביזגאַשטש. מיר זענען געוואָרן דערשטוינט. דער דניטש איז שוין אין טשענסטאַכאָוו. ווי ווייט איז דאָס קיין לאַדזש?

מיר האָבן אַ סך נישט געהאַט צו רעדן. דאָס אויסטייטשן און דאָס אַרויסנעמען דעם אמת איז דאָס מאָל אָפגעלייגט געוואָרן. מען האָט נישט געדאַרפֿט ערשט זוכן צווישן די ווערטער פֿון דעם ראַדיאָ־ספיקער. עס איז געלעגן קלאַר ווי אויף דער דלאַניע... עס איז געוואָרן טרויעריק אויפֿן האַרצן. עס איז אינגערטערען אַן אומעטיק שווינגן.

— ווער ווייסט, צי בלויז די דאָזיקע שטעט זענען פֿאַרנומען געוואָרן? ווער ווייסט, וויפֿל נאָך? — האָב איך זיך אָפגערופֿן.

אוייגער זעקס אינדערפרי האָט דער לאָדזשער ראָדיאָ געגעבן אַן אַלאַרם: - אַעראָפּלאַנען איבער דער שטאָט! באַהאַלטן זיך!
מען איז געלאָפֿן פֿון די הייזער. די גאַסן זענען אָפּגערייניקט געוואָרן. די קאָנדוקטאָרן האָבן איבערגעלאָזט אינמיטן ברוק די טראַמוויען. די פּאַסאַזשירן זענען אַנטלאָפֿן. די דראָזשקערעס האָבן געלאָזט שטיין די פּערד און די דראָזשקעס.

אַלץ האָט גענומען לויפֿן. זוכן שוין באַהאַלטן זיך. אָבער וויהיין? עס זענען געשטאַנען הונדערטער גריבער, וואָס מען האָט ספּעציעל געמאַכט צו שיצן זיך בעת לופּטאַטאַקעס. אָבער די גריבער זענען געווען אַן אַ צודעק; עס זענען געווען אָפּענע, נאַקעטע שוואַרצע גריבער, פֿול מיט בלאָטע און וואַסער. און איצט קריך אַריין אין אַזעלכע גריבער, וואָס וועלן סיי-ווי גאַרנישט העלפֿן!

אזוי. אז נאָך אַ וואָך צייט גראָבן גריבער אינמיטן די גאַסן, אויף די שענצטע סקווערן, אין די שענצטע פּאַרקן, גרעסערע הייף, אַן אַרבעט, וואָס איז געטון געוואָרן מיט אַ הייליקער באַגניסטערונג דורך דער גאַנצער באַפֿעלקערונג אַן אונטערשייד פֿון גלויבן און נאַציאָנאַליטעט - האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז דאָס אַלץ איז אומזיסט, טויג אויף פּפרות. מען האָט בחינם צעגראָבן און צעטרייבערט אַ שטאָט. קיינער האָט נישט געהאַט קיין נוצן דערפֿון; עס האָט קיין איין מענטש נישט געראַטעוועט דאָס לעבן, קיינעם נישט געשיצט.

נישט אומזיסט האָבן שפּעטער די דייטשע סאָלאַדאָטן מיט חוזק, אַנקוקנדיק די גריבער, באַמערקט:

— דאָס זינד גאַנץ גוטע שניס-גריבער! די האָזען רונטער!..
דער עולם איז דעריבער געלאָפֿן זיך באַהאַלטן קודם כל אין די קעלערן. אָבער דער גרעסטער טייל פֿון די קעלערן אין דער אַרבעטער-שטאָט לאָדזש איז באַוויינט דורך דער פּראָלעטאַרישער אַרעמקייט. אין די רייכע הייזער האָבן די ווירטסלייט אַריינגעשטעלט אין די קעלערן קאַנאַפּעס און שטולן, פּדי מען זאָל האָבן אויף וואָס צו זיצן, אויב עס וועט אויסקומען צו זיין באַהאַלטן לאַנגע שעהן און גאַנצע נעכט; אויך זענען די דאָזיקע שוצקעלערן באַזאָרגט געוואָרן מיט קליינע אַפּטייקלעך.

— אַלאַרם! אַלאַרם! אַלאַרם! — האָט דערווייז דער ראָדיאָ געיאַמערט, - באַהאַלטן זיך! אַעראָפּלאַנען איבער לאָדזש! האַלאָ!..
און אין דער זעלבער צייט האָט מען שוין געהערט דאָס זשומען פֿון די שטאַלענע דייטשע פֿליגלען. איך האָב אַ קוק געטון אין דער הייך, אין דעם הימל, איבער מײַן קאָפּ.

קריינע זיבערנע פליגלען, וועלכע עס איז שווער געווען צו דערקענען אין דער זון, האָבן זיך געדרייט מיט אַ בליציקער שנעלקייט, אַזוי ווי זיי וואָלטן געוואָרן אויסגעשאַסן מיט אַ גע- וואָלדיקער קראַפֿט.

אויף די דעכער זענען געשטאַנען גרייט די פּוילישע זעניט- האַרמאַטן. זיי האָבן געעפֿנט אַ פֿייער קעגן די מאַטאַרן. עס האָבן געקנאַקט די גראַנאַטן. די מאַטאַרן האָבן זיך אַלץ געדרייט הין-און צוריק, ווי משוגע. אָבער קיין באַמבעס האָבן זיי נישט געוואָרפֿן. מען האָט נישט געהערט אין ערגעץ קיין אויפֿרייס.

דערווייל זענען די קעלערן פֿול געוואָרן. דערשראָקענע וויבער האָבן געהלשט. מען האָט זיי געמינטערט. עס איז נישט געווען ווי צו לויפֿן, מחמת נישט יעדער הויף האָט געהאַט אַ קעלער, און דאָרט וווּ אַזא איז יאָ געווען, האָט ער נישט געקענט אַרײַננעמען אַלע איינווינער. איז מען געלאָפֿן פֿון פֿערטן אויפֿן דריטן שטאַק, פֿון דריטן אויפֿן צווייטן, פֿון צווייטן אויפֿן ערשטן און דאָן אין פֿאַרטער.

עס איז געווען דער ערשטער לופֿטאַנגריף און דאָס צעמישעניש איז געווען זייער גרויס.

ענדלעך האָט זיך דער ראַדיאָ ווידער דערהערט:

— האַלאָ! האַלאָ! האַלאָ! דער לופֿט-אַלאַרם ווערט אָפּגערופֿן!
דער עולם האָט גענומען פֿרייער אָפּאַטעמען. מען איז אַרויס פֿון די קעלערן. מען האָט געפֿירט אין דער ווינונג אַרײַן די טויט-איבער- געשראַקענע פֿרויען, קינדער.

מען האָט זיך דאָן אַ וואָרף געטון מיט אימפעט צו דעם איינציקן געוועלבי פֿון דער לופֿטשויך-קאָמאַנדע; מען האָט געקויפֿט גאַזמאַסקעס. אַ קשיא אויף אַ מעשה: אפשר וועט מען באַמבאַרדירן מיט גאַז? אין פֿאַרלויף פֿון אַ האַלבער שעה איז דאָס גאַנצע געוועלבי אייספֿאַרקויפֿט געוואָרן. עס זענען סך-הכל געווען אויפֿן לאַגער אַ צוויי הונדערט שטיק, צו זיבעצן זאַטעס אַ מאַסקע. דאָס איז געווען זייער אַ הויכער פּרייז, פֿאַר קיין לאַדזשער אַרבעטער און אַרעמען קרעמער אינגאַנצן נישט צוגענגלעך.

דערווייל האָבן פּראָוואַקאַטאָרן אין דער שטאָט גענומען פֿאַרשפּרייטן קלאַנגען, אַז בײַ די ווייטערדיקע אַנגריפֿן וועט מען שוין באַשיטן די שטאָט מיט גאַזבאַמבעס און די, וועלכע פֿאַרמאַגן נישט קיין מאַסקעס, דערוואַרט אַ זיכערער שרעקלעכער טויט דורך פֿאַרגיפֿטונג.
מיט פֿאַרצווייפֿלטע פּנימער און מיט אַ טויט-פּחד אין האַרצן האָט

מען זיך ווידער געוואָרפֿן אויף דעם ליידיקן געוועלעב פֿון דער לופֿט-
שוץ-קאָמאָנדע.

אַבער דער פֿאַרקויפֿער, אָנגעטון אין אַ מונדיר, האָט דערקלערט,
אַז מער ווי וואַטע און יאָדינע האָט ער נישט צום פֿאַרקויפֿן.

— אַ סקאַנדאַל! אַ געמיינהייט! אַ באַלאַגאַן! — האָט מען געשריגן
מיט פֿאַרקראַמפֿטע פֿויסטן! —

אַבער דאָס שרייען און פֿראַטעסטירן האָט גאַנץ ווייניק געהאַלפֿן.
קיין גאַזמאַסקעס זענען פֿאַרט נישט געווען.

אַ האַלבע שעה צייט האָבן מיר געקענט פֿרײַ אָפֿאַטעמען און
זיך געפֿרייט פֿון דער מעלדונג פֿון ראַדיאָ-ספיקער, אַז די זעניט-
אַרטילעריע האָט מיט דעם גוט-געצילטן פֿייער פֿון אירע האַרמאַטן פֿאַר-
טריבן אַן עסקאַדרע אַעראָפּלאַנען, אַראַפּשיסנדיק גאַנצע דריי פֿון
זיי. אַבער פֿונקט אַ האַלבע שעה נאָך דעם ערשטן לופֿט-אַטאַק, האָט
דער לֶאָדזשער ראַדיאָ ווידער געגעבן אַ סיגנאַל:

— האַלֶאָ! האַלֶאָ! האַלֶאָ! באַהאַלטן זיך אין די שוץ-ערטער!
אַעראָפּלאַנען איבער לֶאָדזש!

מען האָט איבערגעלאָזט דאָס פֿרישטיק און מען האָט זיך אַ וואָרף
געטון אין די קעלערן. — זש... זש... זש... זענען ווידער געפֿלויגן
שטאַלענע מאַטאַרן און מיט זייער זילבער-ניקלנעם קאָליר זיך געשיקט
אויסגעמישט אין די גאַלדענע שטראַלן פֿון דער שיינער, וואַרעמער ער-
האַרבסטיקער זון.

ווידער האָבן אָנגעהויבן צו קנאַקן די זעניט-האַרמאַטן און די קוילנ-
וואַרפֿער אויף די דעכער.

איצט האָבן זיך שוין געפֿונען דרייטערע. זיי האָבן זיך אַוועק-
געשטעלט בײַ די טויערן און זיך צוגעקוקט, ווי אַזוי די אַעראָפּלאַנען
פֿירן דורך זייער אַרבעט.

איך בין אַרויף אויף אַ בוידעם, צוגעשטעלט דעם קאַפּ צו
אַ פֿענצטערל און דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן אָבסערווירט אַ שלאַכט
אין דער לופֿטן.

איך האָב געזען זיך טראָגן פֿון דער ריכטונג פֿון פּאַביאַניץ, וואָס
פֿירט, פֿידוע, צו דער דײַטשער גרענעץ, וואָלקנס רויך, רויך פֿון אַ גראַלעך-
וויסן קאָליר. פֿון די דאָזיקע וואָלקנס האָט זיך דערהערט אַ גערויש,
אַזוי ווי פֿון אויטאָ-מאַטאַרן, אַזוי ווי די דאָזיקע וואָלקנס וואָלטן זיך
באַזעגט מיט בענזין-קראַפֿט.

נישט זײַענדיק אַפֿילו קיין קענער פֿון מיליטערישע ענינים, האָב
איך גלייך פֿאַרשטאַנען, וואָס די וואָלקנס באַטייטן. דאָס זענען קינסטלעך-

געמאכטע כמארעס, אין וועלכע די אַעראָפּלאַנען זענען מאַסקירט. באַלד האָב איך געפֿונען אַ באַשטעטיקונג פֿון מײַנע באַאָבאַכטונגען אין דעם געוואָלדיקן הוראַגאַן-פֿײַער פֿון די פּוילישע האַרמאַטן און קוילנ-ווּאַרפֿערס.

הונדערטער קוילן, גראַנאַטן און שראַפּנעלן האָבן זיך געשיט אין הימל אַרײַן אין די דאָזיקע וואָלקנס.

זיי האָבן געהודזשעט און געפֿיפֿן, זיך געשניטן מיט אַ מעסער-שאַרפֿער קראַפֿט אין דער לופֿטן.

עס האָט אויסגעזען ווי פֿאַר אַ געוויטער, אַ שטורעם, אַ שפּאַקס-רעגן און אַט באַלד וועט זיך אַראָפּפֿאַזן איבער אונדז אַ מוראדיקער מבול. אָבער פֿון דער אַנדערער זײַט, ווידער, איז דער הימל געווען אַ בלאַע, אַ וואַרעמער, אַ גלעטנדיקער, און די זון, די וואַרעמע, שײַנע, פֿילע האַרבסט-זון, האָט געשײַנט פֿאַר דער וועלט אין פֿלון גלאַנץ, פּונקט, ווי עס איז נאַריש צו טראַכטן, אַז עס שטייט פֿאַר וועלכן עס איז אומגעווייטער.

אַ פֿאַר מינוט, לערך אַ צען מינוט, האָב איך אין הימל מער נישט געזען, ווי אַט די זיך גליטשנדיקע, געהיימנישפֿולע וואָלקנס.

אָבער דאָס פֿײַער פֿון די פּוילישע האַרמאַטן און קוילנוואַרפֿערס איז אויף קיין רגע נישט שוואַכער געוואָרן.

זיי האָבן געשאַסן אויף די וואָלקנס מיט אימפעט און צאָרן. איך בין געווען געשפּאַנט וואָס דאָ וועט ווערן. פֿלוצלינג האָט דאָס שיסערײַ פֿון די האַרמאַטן און קוילנוואַרפֿערס אויף די פֿעלדער הינטער פֿאַדזש און אויף די דעכער פֿון די פֿאַדזשער פֿאַבריקן און ווילן-היזער אויפֿגעהערט. עס איז געוואָרן שטיל. איך האָב געמיינט, אַז די אַעראָפּלאַנען זענען אַנטפֿאַפֿן און דאָס נאַכיאָגן זיי האָט אויפֿגעהערט.

אָבער איך האָב געהאַט אַ טעות.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַט וואָס:

פֿון דער רינקער זײַט, דאָס הייסט פֿון צענטער שטאַט, האָבן זיך פֿלוצלינג אויך באַוויזן אַ זעקס כמארעס רויך. עס האָט געקענט אויסזען, ווי ערגעץ אויף אַ גאַס וואָלט אויסגעבראַכן אַ שרפֿה און די קוילן רויך לויפֿן פֿאַרויס אין דעם הימל. אָבער מען האָט נישט געדאַרפֿט האָבן קיין געניט אויג, כּדי צו זען, אַז די וואָלקנס באַוועגן זיך סיסטעמאַטיש, רויק, אויסגערעכנט, מען קאָן זאָגן, געאַמעטריש. אַ ווילע גייען זיי, פֿריסן, אָבער מיט גרויס פֿאַרויכטיקייט, אַזוי ווי שווימער, וועלכע פֿאַזן זיך דאָס ערשטע מאָל אויף די כּוואַליעס פֿונעם ים. אָבער דאָס מערקווירדיקסטע

פֿון די וואַלקנס רויך איז געווען דאָס, וואָס קיין פֿייער, קיין פֿלאַם, קיין פֿונק האָט זיך אין ערגעץ נישט געזען. אַלזאָ, דאָס איז רויך, אָבער נישט פֿון קיין פֿייער, עפעס אַן אַנדערער, אַ ניייער, מען קאָן זיך אויסדריקן, געהיימנישפֿולער רויך.

איך בין געלעגן ביי מיין בוידעם-פֿענצטערל און מיט אַן אומ-געוויינלעכער שפּאַנונג זיך צוגעקוקט, ווי אַ זעקס-זיבן כמאַרעס פֿאַזן זיך קעגן אַזאַ מין צאָל כמאַרעס, און נאָך אַ רגע און נאָך אַ רגע און - דער צוזאַמענשטויס קומט פֿאַר.

— זש... זש... — האָבן בלויז געקלאַפט און געברומט שטאַלענע מאַטאָרן, באַהאַלטענע ערגעצווו.

אחוץ דעם האָט מען אַרום נישט געהערט קיין שאַרף. די האַרמאַטן און די קוילנוואַרפֿערס אויף די דעכער, מאַסקירטע אונטער קינסטלעך-אויפֿגעשטעלטע קוימענס, האָבן געשוויגן. אַלץ האָט זיך געפֿונען אין אַן אָפּוואַרטנדיקער פּויע. איך האָב מיט שטוינען באַמערקט, אַז מחנות פֿייגל פֿליען אַוועק מיט פּחד פֿון דעם אָרט, וווּ עס דאַרף באַלד פֿאַרקומען אין דער לופֿטן דער קלאַפּ, פּונקט ווי זיי וואַלטן געוויסט, אַז דער הימל שמעקט איצט מיט טויט און פֿאַרניכטונג. אַט האָט אַן עלטערע שוואַלב אַ געשריי געטון צו אַ מחנה פֿון אַ צוועלף שטיק שוואַלבן מיט אַ יאָמער-לעך קול:

— קינדער... שנעל קומט מיט מיר... שטרענגט אַן די פֿליגל און היידאַ פֿונדאַנען!

און די שוואַלבן האָבן געפֿאַלגט. מיט שרעק האָבן זיי אַ קוק געטון אין דער הייך, צו די פֿאַרדעכטיקע גראַלעך-בלאָע גלייכפֿאַרמיקע וואַלקנס, אונטער וועלכע עס האָבן געהודזשעט מיט אימפעט און רציחה די געהיימנישפֿולע שטאַלענע מאַטאָרן, און אַנטלאַפֿן ווייט אין דעם גרויסן הימל, שיטנדיק אין אַלע זייטן מיט וואַרענונגס-סיגנאַלן.

בייזע, מיט אַפֿענע פּיסקעס, ווי שנידנדיק די לופֿט מיט שאַרפֿע מעסערס, האָבן אַ פֿינף שוואַרץ-געפֿלעקטע קראַנען זיך געריסן אין דער זון, געקראַקעט אימהדיק, ווי זיי וואַלטן געפֿילט אין דעם הימל, אין זייער באַקאַנטן אַלטן הימל, עפעס פֿינדלעכס, פֿרעמדס און געפֿערלעכס. זיי האָבן אַ שלאַג געטון אין דער ריכטונג צו די פֿאַרדעכטיקע וואַלקנס, אויסגעבויגן אין אַ פֿאַרשטיפֿטער פּאַזע די קעפלעך, געשפּריצט מיט פֿונקען פֿון די קליינע שאַרפֿע אייגלעך און צאַפֿלענדיק מיט די רויטלעכע נאַקעטע פֿיסלעך, האָבן זיי זיך איינגעהערט, ווי עס קלאַפּן אומאויפֿהערלעך עפעס ווילד-אומבאַקאַנטע, נייע שטאַלענע הערצער:

— דזש... דזש... דזש... דזש... — הרצער פון שטאָלענע

פייגל.

דאָס גערויש אויבן אין דעם הימל האָט געמוזט זײַן פֿאַר-
טויבנדיק, אַזוי ווי פֿון אַ וואַסערפֿאַל, ווען מען נעמט אין אַכט, אַז
אין דעם הימל זענען געשטאַנען גרייט אָנצוהייבן דעם קאַמף אַ צוועלף
אָדער דרייצן באַמבאַרדיר-אַעראָפּלאַנען, יעדערער מיט אַ צוויי אָדער
דריי ריזיקע שטאַלענע מאַטאַרן.

איך האָב געזען, אַז די קראַען האָבן, צוקומענדיק נאָענט צו די
מאַסקירטע וואַלקנס, אַ צאַפֿל געטון מיט די קעפֿלעך און זייערע דינע
רויטלעך-באַרדאָ פֿיסלעך אין דעם בלאַען אַוויר האָבן אַ דריגע געטון און
באַלד האָבן זיי, ווי זיי וואַלטן באַקומען אַ פֿאַרטייבונגס-קלאַפּ איבער
זייערע פֿייגלשע מוחות, גענומען, שרייענדיק און קראַקענדיק, גיך אָפּצו-
פּאַניש אַנטלויפֿן.

און צווישן די צוויי מחנות קינסטלעכע וואַלקנס האָט זיך געדרייט
די זון, ציטערנדיק לייכט, קוים באַמערקלעך, פּונקט ווי זי וואַלט אַלײן
געברענט פֿון נייגעריקייט, וואָס דאָ וועט ווערן.

באַלד האָט זיך עס אָנגעהויבן:

קוים צו דערזען, שנעל ווי אַ בליץ, האָט זיך פֿון דער רעכטער
זײַט באַוויזן אַ זילבערנע שיף, אַ געפּאַנצערטער דײַטשער באַמבאַרדירער.
אין דער זון, וואָס האָט געשאַטן מיט ווייסע שטראַלן, וועלכע האָבן מער
אויסגעקוקט ווי זילבער און נישט ווי די שטענדיק-גאַלדיקע, זענען די
קאַנטורן פֿון דעם אַעראָפּלאַן זיך צעשווימען און מ'האַט אים גאַנץ גרינג
געקענט פֿאַרירן אויסן אויג.

ער איז געלאָפֿן אין דער ווילדקייט און פֿלינקייט פֿון אַן אויס-
געשאַסענעם גראַנאַט, געבליבן שטיין אין מיטן, זיך אַ דריי-געטון אין
אַ קרייז, און פֿלוצלינג האָט ער אָנגעהויבן אַ שיסעריי קעגן די אָנ-
שוועמענדיקע וואַלקנס.

הינטער אים האָט זיך באַוויזן נאָך איינער און נאָך איינער. אין
איינ מאָמענט האָבן זעקס דײַטשע אַעראָפּלאַנען, אַלע געפּאַנצערט אין
אַ זילבער-מאַטן ניקל, אַראָפּגעוואָרפֿן פֿון זיך די מאַסקעס פֿון וואַלקנס.
עס האָבן געקנאַקט לייכטע האַרמאַטן און קוילנוואַרפֿערס; צען,
הונדערט, הונדערטער שאַסן אין אַ מינוט... דער הימל איז פֿול געוואָרן
פֿון קליינע קיילעכלעך רויך.

אויך פֿון דער לינקער זײַט האָבן די פּוילישע אַעראָפּלאַנען זיך
דעמאַסקירט און גלייך אַרויף אויף די דײַטשע באַמבאַרדירער; זיי זענען
אַרויסגעקראַכן פֿון די רויך-כמאַרעס.

אין אנהייב האָבן די דײַטשע אַעראָפּלאַנען זיך צוריקגעצויגן, מאַכנדיק אַן אָנשטעל, ווי זיי וואָלטן אַנטלאָפֿן. אָבער אין אַ קורצער ווײַלע אַרום האָבן זיי אַ פֿלי געטון פֿאַרויס, זיך אַרײַנגערײסן אין מיטן די פּוילישע פֿליגלען און שיסנדיק אין ביידע זײַטן אין אַ ווילדער, פֿאַר-טייבנדיקער סאַלװע, האָבן זיי זיך געהויבן אָט אין דער הייך, איבער די אַטאַקירטע אַעראָפּלאַנען, און אָט אין דער נידער; דרײַ פּוילישע אַעראָפּלאַנען זענען אָפּגעיאָגט געוואָרן אין אַ זײַט און דאָרט האָבן זיי אָנגעהויבן אַ דױזל מיט דרײַ דײַטשע אַעראָפּלאַנען; אַלע האָבן זיי זיך אַראָפּגעלאָזט נידעריקער, גאַנץ נידעריק. איך האָב געזען דײַטלעך, ווי אַ דײַטש, אין אַ פֿעדערן הימל, וואָס האָט אים פֿאַרשטעלט כמעט דאָס גאַנצע פנים, שטעפט בײַ אַ קוילנוואַרפֿער; זײַן פנים איז געווען רױט, אָנגעגאַסן מיט בלוט, און די אויגן, אין אָנשטרענגונג, האָבן, ווי מיר האָט זיך געדאַכט, געפֿינקלט ווי פֿון גרינלעכן גלאָז. איך האָב געזען, ווי דער פּילאָט, וועלכער האָט געקערעוועט מיט דער מאַשין, האָלט אין דער האַנט אַ רעוואָלװער און שיסט אומאויפֿהערלעך פֿון אים; אין אַ מינוט אַרום האָב איך געהערט עפעס אַן אויפֿרײַט, וואָס איז נישט ענלעך געווען צו קײן דעטאַנאַציע פֿון אַ שאָס פֿון מעכאַניש געווער, און באַלד דערויף האָט איין אַעראָפּלאַן, אַ זיבֿערנער, אַ בלאַנקענדיקער, ווי דער קלינג פֿון אַ בליצנדיק מעסער, גענומען אין אַ משוגענעם קריז זיך דרייען אַראָפּ און אַרויף, ווי ער וואָרט פֿלוצלינג באַקומען אַן אַפּאַלעקסיע-אַטאַק, און גלייך האָט ער אָנגעהויבן צו פֿאַלן וואָס אַמאָל נידעריקער. איך האָב געזען, אַז אין זײַן עפֿענונג איז איין דײַטשער אָפּיציר אָדער אונטער-אָפּיציר געבליבן הענגען מיטן קאַפּ אויף דעם בלאַנקנדיק-ניקלעם קערפֿער פֿונעם אַעראָפּלאַן, און שטרײַפֿן רױט, דאַמפנדיק בלוט האָבן גענומען אין ריטשקעס אַראָפּרינען אויף אים, טריפֿנדיק אין קליינע פּאַסקעלעך אין דעם בלאַען, תּכּלּתּיּקן הימל.

און אין דער זעלבער סעקונדע, ווען איינער פֿון די פּילאָטן איז געטראָפֿן געוואָרן פֿון אַ קויל און געפֿאַלן טויט אויף זײַן זיצאַרט, איז אַ צווייטער פּילאָט אַרויסגעשפרונגען און עפֿענדיק אַ טונקעלן פֿאַלשירעם האָט ער, ווי אַ מידער זומער-פֿליגל, זיך אַראָפּגעלאָזט אין דעם בלאַען אַזור פֿונעם הימל. ער איז געפֿאַלן וואָס אַמאָל נידעריקער און נידעריקער.

דער אַראָפּגעשאַסענער באַמבאַרדירער איז בלייב-שנעל פֿאַרשווונדן פֿון מײַנע אויגן. ער איז אַראָפּגעפֿאַלן מיט דער שטאַרקייט פֿון אַ שטיין צוזאַמען מיט דעם דערשאַסענעם פֿלעזער, וואָס איך האָב נישט געוואָסט וועגן אים, צי ער איז טויט, אָדער בלויז שווער פֿאַרווונדט.

און איבער דעם טויטן, אָדער אויף יעדן פֿאַל שווער-פֿאַרווינדטן פֿלייער, האָט אָפֿגעהיילט די שיסעריי, און די אַעראָפּלאַנען האָבן, ווי ווילדע, פֿאַרצוקנדע וועלף, אָט צוגעשפרונגען נאָענט איינער צום אַנדערן און אָט ברומענדיק און זעצנדיק מיט אַ פֿאַרטייבנדיק גערויש, דורכגעלאָפֿן, פֿדי גלייך מיט מער אימפעט און צושטערערישן ווילן אָנצופֿאַלן איינער אויפֿן אַנדערן.

באַלד האָט זיך אַ פּוילישער אַעראָפּלאַן געשלאַגן מיט אַ דייטשן און אַ דייטשער מיט אַ פּוילישן.

איך האָב גלייך באַמערקט, אַז ביי ביידע צדדים איז געווען אַ נייגונג צו דועל, זיך צו באַגעגענען איינס אויף איינס.

די דייטשן, זעענדיק זייער אַראָפֿגעשטאַסענעם קאָלעגע, אַ מעכטיקן דייטשן ניקלעם פֿלי-פּאַנצער, האָבן נישט אויפֿגעהערט צו אַטאַקירן, שויענדיק פשוט און צאָרן.

איצט האָט אויפֿגעהערט מיט איין מאָל דאָס דועלירן. דריי דייטשע באַמבאַרדירער זענען בלייבן-שנעל באַפֿאַלן איין פּוילישן און איידער איך האָב נאָך באַוויון זיך צו אַריענטירן, האָב איך געזען, ווי דער באַפֿאַ-לענער פּוילישער נעמט זיך אָנמעכטיק דרייען אין דער לופֿטן און באַלד איז ער אַראָפֿגעפֿאַלן ווי אַ שווערע, טויטע מעטאַלענע מאַסע.

ווי טאַנצנדיק פֿון נצחון זענען די דייטשע אַעראָפּלאַנען צוריקגע-שפרונגען, דערויף האָבן זיי ווידער געמאַכט די זעלבע קונץ מיט אַ צווייטן פּוילישן אַעראָפּלאַן. דאָס איז געווען אַ שוואַרצער, אַ קלענערער, וואָס האָט פֿסדר געשיט מיט אַ האָגל פֿון פּוילעמייטן-קוילן. דער שוואַרצער פּוילישער אַעראָפּלאַן מיט די איניציאַלן „ס. ה.“ האָט אַרויסגעגעבן אַ שווערן קרעכקן. אַזוי ווי זיין אינגעווייד וואָלט אים געפֿלאַצט, און דערויף זענען די צוויי פֿלייער אַרויסגעשפרונגען און מיט האַרטע, פֿאַרגליי-ווערטע פּנימער, וואָס זענען פֿול געווען מיט אַ פֿעטלעכער סאַדזע און מיט גאַנץ דינע פּאַסעקלעך בלוט, אַזוי ווי די הויט אויפֿן געזיכט וואָלט זיי געפֿלאַצט אין טויטלעכער אָנשטרענגונג, האָבן זיי בלייבן-שנעל געפֿענט פֿאַלשירעמס, וואָס זיי האָבן געהאַלטן אין פֿאַרקראַמפֿטע הענט, און זיך אַראָפֿגעלאָזט אין דעם הימל.

די איבעריקע פּוילישע אַעראָפּלאַנען האָבן גענומען אַנטלויפֿן. באַלד האָבן די דייטשע באַמבאַרדירער, בלענדנדיק אין דער זון מיט די שטאַלענע פּאַנצערס, באַהערשט דעם הימל; זיי האָבן זיך געפֿונען אַליין. אַן אומבאַגראַנעצטע ריינע נאָאָקייט האָט זיי אינגעהילט. בלויז אין געוויסע ערטער האָבן זיך געלאָשן קליינע קיילעכלעך רויך פֿון אויס-

געשאַסענעם פּוּלוּוער, וואָס זענען פֿון רגע צו רגע קלענער געוואָרן,
שטאַרבנדיק אינגאַנצן.

ווי הודזשענדיק פֿון שמחה, האָבן די פֿינף דייטשע באַמבאַרדירער
זיך געדרייט אין אַלע זיטן און מיט מעטאַלענע נעזער האָבן זיי אויס-
געשמעקט געפֿאַר. זיי האָבן געטראַכט, וווּ אין וועלכער זיט זיך צו לאָזן
ווייטער פֿירן דעם אָנגריף.

איך האָב זיך אויפֿגעוויבן פֿון אַרט און בין אַרויס אויף דער גאַס.
עס איז געווען אַ טונקעלער אָוונט. דער זייגער האָט געוויזן, אַז עס
איז נאָענט צו נײַן. אַ דין רעגנדל האָט געקאַפּעט אין דער וואַרעמער
לופֿט. איך בין געווען אַביסל דערהיצט פֿון אַ לייכטער אויפֿרעגונג.
איך האָב אָנגעקוקט דאָס געסל, די היזער, די פֿלווין. אַט דאָ בין איך
אויפֿגעצויגן געוואָרן. איך געדענק די קליינע היזלעך מיט די שוואַרצע
דעכער פֿון דער צייט פֿון מײַן קינדהייט. איך געדענק, אַז אייביק האָט
זיך דאָ געהערט דאָס גערויש פֿון די וועבמאַשינען. טאָג און נאַכט האָבן
וועבערס געשפּינט פֿאַרשידענע שטאַפֿן צו באַקײַדן מענטשן. אין דעם
גערויש, אין דעם געקלאַפּעריי פֿון די וועבשטולן, האָט אַרײַנגעקערעכט
פֿון צייט צו צייט אַ ניימאַשין פֿון אַן אַרימער נייטאַרין און אַ קלאַפֿן פֿון
אַ שוסטערס העמערל. דאָס אַלץ איז געווען אזוי פֿאַרשטענדלעך, אזוי
נאַטירלעך, ווי עס וואָלט גאָר אַנדערש נישט געקענט זײַן.

איצט קלאַפֿן מער נישט קיין וועבמאַשינען. די שוסטערס און די
שניידערס האָבן געלייגט די האַמערס און די נאָדלען. אַ פּינלעכע
שטילקייט ליגט אויסגעגאַסן אויף די היזער און פֿון ערגעץ הערט זיך
נישט קיין שאַרף, קיין קלאַנג.

יונגעלייט מיט געלע און גרינע בענדער האַלטן וואַך פֿאַר די
טויערן. דערשראָקענע פּנימער מיט הייסע אויגן קוקן דיך אָן, ווען דו
גייסט פֿאַרביי.

שפּאַצירן אין גאַס? ווער דערלויבט זיך איצט דאָס? אין גאַס קען
נאָר איצט גיין אַ שפּיאַן, וואָס זוכט, נישטערט, פּדי אויסצוגעפּינען עפעס
צום נוצן פֿון דעם שונא.

עס איז פֿינצטער. איך גיי. עס איז שטאַק-פֿינצטער, מען קען
די טונקלקייט שניידן מיט אַ מעסער. די פֿענצטער זענען פֿאַרקלעבט
מיט שוואַרץ פּאַפּיר, קיין שטראַל ליכט רייסט זיך נישט אַרויס פֿון ערגעץ.
איך הער בלוז מײַנע אייגענע טריט. בײַ יעדן הויז בליצט אויף אין
מײַן פנים אַ האַנט-לאַמטערל מיט אַ גרינלעכן, פֿאַרטונקלטן פֿלאַם. עס גיט
אַ בלענד אין די אויגן.

ווער איז? וואָס טוט איר אין גאָס? - פֿרעגט אַ שטימס שאַרף און פֿול מיט חשד.

דאָס פֿאַמטערל פֿעשט זיך אויס. דורכדרינגענדע אויגן דערנענטערן זיך צו מיר, גראָבן זיך איין, נעמען מיך דורך.

— אַ ייד?

— אַ ייד!

— גייט ווייטער.

איך גיי ווייטער. איך קום אָן אויף דער הויפט-גאָס, אויף דער פּיעטריקאווער. די מעכטיקע הייזער ליגן דאָ ווי בערג. איין באַרג, איין קאָלאָס קייטלעט זיך אין צווייטן, אָנגעלענט אומגעלומפּערט שווער איינער אויפֿן אַנדערן, ווי אַ מחנה שלאַפֿנדיקע ריזן. קיין פֿלאַם. אַזוי ווי אַט אין די הייזער וואָרט אַלץ געווען הייל און פֿער, אַזוי ווי די מענטשן וואָרטן שוין פֿאַנג פֿון זיי אַנטלאָפֿן.

די דאָזיקע פּיעטריקאווער-גאָס, וואָס האָט אייביק, טאָג און נאַכט, אָן שום איבעררייס, געשטראָמט מיט באַוועגונג, מיט פֿעבן, מיט טעמפּאָ, איז טויט און וויסט. אַ שרעק, אַן אומבאַווסטע, שווערע, מען קען זיך אויסדריקן, גליווערדיקע שרעק, הענגט אין דער לופֿטן און דריקט מיט דער מאַסע פֿון אַ פֿאַווינע.

אַבער אויף די גאַסן, וווּ די ראַדיאָ-הילכערס זענען אויסגעשטעלט, גייט קיינער נישט און עס איז אויף זיי נישטאָ קיינער, וואָס זאָל זיי הערן. אַ שווינגנדיקע, אויסגעשטאַרבענע הויפט-גאָס פֿון 360 הייזער! און וואָס אַ מאָל מער ווערט די פֿינצטערניש געדיכטער. איך זע בלויז אויף אַ האַלבן מעטער פֿאַר זיך.

איך קוק אָן די שטאָט. איך זע די פֿאַבריקן, די באַרימטע פֿאַדזשער פֿאַבריקן. בלויז די קוימענס זע איך, הויכע קוימענס, וואָס שנעלן זיך איצט אין הימל אַריין ווי דראָענדיקע טונקעלע פֿויסטן. אַלץ איז שטיל. אַלץ רוט. אַלץ איז געליימט, פֿאַראַליזירט, געשטאַרבן. די מלחמה האָט אָפּגעשטעלט דאָס האַרץ פֿון דער אייביק-טומלענדיקער שטאָט פֿאַדזש.

עפעס אַ טונקעלע אַנונג זאָגט מיר מיט דער שפּראַך פֿון אינסטינקט, אַז פֿאַנג וועל איך אָט די הייזער און גאַסן מער נישט זען, אַז די טעג— פֿאַרדאָן, נישט די טעג, נאָר די שעהן, זענען געצייטעט און מען מוז אויסזוכן דאָס אַלטע קלומעקל און טראַכטן וועגן זיך פֿאַן אַוועק ווייטער, אַנטלויפֿן פֿונדאַנען.

דערווייל זע איך, פֿון דער ריכטונג פֿון פֿאַביאַניצער שאַסיי קומען אָן פֿורן. אין דער פֿינצטערניש איז שווער זיי צו דערקענען. מען קען נישט

וויסן, צי דאָס זענען מיליטערישע, צי ציווילע פֿורן, צי עס זיצן אויף זיי זעלנער, צי סתם מענטשן. אָבער וואָס איז דאָס? אויף די פֿורן וויינט מען. שניידנדיקע געוויינען פֿון מענטשן געפֿיניקטע, געשלאָגענע, געטרעטענע טראָגן זיך אין דער נאַכט.

ניין, קיין זעלנער זענען דאָס זיכער נישט! זעלנער וויינען נישט. זעלנער פֿאַרבייסן די ציין און שווינגן, ווען עס טוט וויי.

איך גיי צו נענטער. אויף די פֿורן זיצן, אָדער ליגן צווישן בעט-געוואַנט און עפעס פעקלעך, אָן אַ שיעור פעקלעך, פֿאַליאַקן און יידן, מענער און קינדער. כלאַפעס אין שערמענגעס, פּויערטעס אין רויטע טיכלעך און יידן מיט לאַנגע פֿרומע בערר, אָרעמע פּראָווינצער יידן מיט אויס-געהונגערטע פּנימער און נישט-געוואַשענע האָר, וואָס זענען פֿול מיט פֿעדערן און שטרוי.

פֿלייטיים! ווידער פֿלייטיים! דער צווייטער טאָג פֿון דער מלחמה, און עס שיטן זיך פֿלייטיים!

זיי לויפֿן קיין לאַדזש פֿון אַ מוראדיקער שרפֿה. זיי לויפֿן דאָ אַהער פֿון אַ שרעקלעך גיהנום און איידער זיי וועלן כאַפֿן דעם אָטעם, איידער זיי וועלן באַווייזן איבערצובינדן די ווינדן, וועלן זיי ווייטער מוזן לויפֿן. אָבער ווהין וועלן זיי לויפֿן?

איך זע יידן מיט פֿאַרבונדענע הענט, יידן, וואָס זענען צעטומלט, מבולבל, אַזוי ווי קעלבער, וואָס מען פֿירט צו דער שחיטה און זיי האָבן באַקומען אַ פֿאַרטויבונגס-קלאַפּ איבער די קעפּ.

— פֿוננאָגען, יידן? — גיי איך צו צו איינער, אַ פֿור, — פֿונ-וואַנען לויפט מען, יידן?

עפעס באַוועגט זיך צווישן די פעקלעך, צווישן די בעבעכעס, צווישן דעם בראַכוואַרג, אַרויסגעראַטעוועט פֿון בראַנד און שרפֿה. מענטשן מיט גלעזערנע, צעטמטע אויגן, קוקן מיך אַפֿילו נישט אָן. זיי ענטפֿערן אין דער לופֿטן:

— פֿוננאָגען מיר זענען? אוי, פֿרעגט שוין נישט פֿוננאָגען מיר זענען! פֿון צעממיתטע, צעשאַטענע שטעט זענען מיר; פֿון צעהרגעטע הייזער, פֿון חרובֿע שטיבער. וויי, וויי, וואָס מיט אונדז איז געשען! — גייען ווערטער איבער אין געקלאָג און געזיפֿצערני.

— אָבער פֿוננאָגען פֿאַרט, יידן?

— פֿון וולוין זענען מיר, פֿון זלאַטשעוו, פֿון שעראַדז!

איך ווער גערירט. דאָס אומגליק רוקט זיך. דאָס פֿייער בושעוועט שוין נישט ווייט פֿון לאַדזש. באַלד, באַלד וועלן זיך די פֿלאַמען, פֿול מיט

באגער צו צעשטערונג, פֿול מיט לייַדנשאַפֿט צו חורבן, אַ וואָרף טאָן אויף
אונדזער גרויסער, כּמעט מיליאָניקער פֿאַבריקס-שטאָט.

און דאָ ווייַסט קיינער נישט וועגן דעם. און דאָ אַרום שלאָפֿט
אַלץ, אָדער מען איז פֿאַרבאָרגן אין די שווערע, מאַסיווע הייַזער, ווי
דאָס וואָלט געווען אַ שוין פֿאַר דעם אומגליק, וואָס רוקט זיך אָן צו
אונדז מיט דער אוטאָאַרמייַדלעכקייַט פֿון דעם גאַנג פֿון דער צייַט.

און די פֿורלעך מיט די כּלאַפּעס מיט זעקלעך, די פֿורלעך מיט
ייַדן מיט בעטגעוואַנט און קינדער, רוקן זיך אַלץ איבער דער שטייַלער,
שוואַרצער אויסגעשטאַרבנער הויפטגאַס, שאַרן זיך ווי לוויה-וועגעלעך
און דערמאָנען אין טויט און אין שרפֿות, אין הייַמלאַזיקייַט און אין
מוראדיקן מענטשלעכן עלנד.

איך גיי ווייַטער אויף דעם טראַטואַר. איך פֿרעג שוין נישט
קיינעם אויף די וועגעלעך. אַלץ איז קלאַר פֿאַר מיר.

פֿלוצלונג, אין מיטן באַמבאַרדירונג, איז אין מיין הויף געקומען
צו לויפֿן אַ יונגער מענטש מיט זייער אַ צעשראַקן פּנים. ער איז געווען
בלאָס און הענט און פֿיס האָבן אויף אים געציטערט.

אַ מחנה צעשראַקענע מענטשן האָבן אים אַרומגערינגלט און
געפֿרעגט, וואָס עס איז געשען. ער האָט זיך נישט געלאָזט בעטן און
דערציילט מיט אַן אָפּגעהאַקטן אַטעם:

— אַעראַפּלאַנען צעהאַקן די שטאָט מיט באַמבעס. גאַנצע
גאַסן ברענען...

די ווייַבער האָבן אַרויסגעלאָזן אַ געשריי. מען האָט זיך אָנגעקוקט
מיט צעטומלטע אויגן. אַ היילפֿלאַזער פּחד האָט אַלעמען אַרומגענומען.
מען איז געשטאַנען און נישט געוויסט, וואָס צו טון.

— איז עס אמת? אפֿשר איז עס בלויז אַזאַ געריידערע און מער
גאַרנישט? — האָט אַן עלטערער ייד, אַ מיושבֿדיקער, מיט אַ קילן,
שכלדיקן בליק פֿון אַ מתנגד זיך אָפּגערופֿן.

— ר' חיים, רעדט נישט קיין נאַרישקייַטן... עס ברענט!.. די
שטאָט ברענט!.. — האָט דער יונגערמאַן געזאָגט מיט אַזאַ מינע, אַזוי
ווי ער אַליין וואָלט געשטאַנען אין פֿלאַמען און דער רויך שטיקט אים
שוין אין האַלדז.

— ווייַגעוואַלד! — האָבן ווייַבער געוויינט און גענומען לויפֿן
אין קעלער אַרײַן.

די מענער האָבן זיך אָבער נישט גערירט פֿון אַרט און ווייַטער
געהערט דערציילן דעם בלאַסן יונגערמאַן.

— איך האָב געהאַט גרויס מזל! — האָט ער טאַקע ווייטער גערעדט, — איך האָב זיך געפונען אויף דער באַנדורסקי-גאַס נומער 5. עס איז מיר געקומען עפעס געלעט ביי אַ דייטש, מיט וועלכן איך האָב יאָרן-לאַנג געהאַנדלט. מילא, קיין געלעט האָט ער נישט געגעבן, הגם ער איז שטענדיק געווען פינקטלעך מיטן באַצאָלן די חובות. נו, וואָס זאָל ער היינט באַצאָלן אַ ייד חובות? איצט, אין אזא צייט, אין מלחמה? ווי איך שטיי אזוי און רעד מיט אים, הער איך פלוצלינג אַ מוראדיקן טראַסק. דאָס הויז האָט אַ טאַנץ געטון, אזוי ווי די גאַנצע ריזיקע געביידע וואָלט געמאַכט אַ קאָזשעליק, מעשה קונצנמאַכער. אַלע שויבן אין הויז האָבן געפלאַצט. אַפילו דאָס גלאַז אין די שטובן, אין די טירן, אין די שענקלעך איז זיך צעפלאָיגן מיט אַ געבראַזג. גאָט, וואָס איז דאָ? האָב איך אַ געשריי געטון און עס איז מיר פינצטער געוואָרן אין די אויגן. איך האָב געמיינט, אַז עס איז אַן ערד-ציטערניש, עס עפנט זיך אויף פאַר אונדז אַ טיף גרוב אין דער ערד און מיר פלאָן אַריין מיט די שענק, מיט די בעטן, מיטן דייטש און מיט זיינע קינדער. אויס חוב, אויס וועקסלען און אויס לאַרזש! עס האָבן גענומען בלייזן פאַר מיניע אויגן פליערדיקע פלאַמען. אין דער ערשטער סעקונדע האָב איך נישט געוויסט, וואָס עס טוט זיך, איך האָב פאַרלוירן דעם פאַרשטאַנד, אָבער באַלד האָב איך זיך געכאַפט: עס האָט אונדז געטראָפן אַ באַמבע! זאָג ווידוי, יאַנקל! איך האָב טאַקע געפלאַגט. מיניע ליפן האָבן גענומען פרעפלען: אַשמנו, בגדנו! ... אָבער באַלד האָב איך געזען, ווי מען לויפט, דער דייטש, וואָס איז מיר שולדיק געלעט, לויפט, זיין ווייב, יאַהאַנע, לויפט און זיינע קינדער, די קליינע דייטשעך, לויפן. נו, וואָס האָב איך צו טון? בין איך אויך געלאָפן. איך בין אַרויס אויפן הויף, זע איך צענדליקער מענטשן, גרויסע, קליינע, אַלטע, יונגע, אַלץ לויפט. און אַלע זענען דער-שראַקן, אזוי ווי דער טויט וואָלט זיי געלעגן אין די אויגן און נישט אָפגעלאָזט. איינער פאַרט אום אויפן אַנדערן און מען שרייט און מען קוויטשעט און מען מאַכט יעלות, אַז איין גאָט דערבאַרעם זיך! איר מיינט, אַז בלויז יידן קענען מאַכן יעלות? אַ, אַז אַ דייטש פאַרט אַריין אין פחד, שרייט ער נאָך העכער. ער איז שטאַרקער און האָט אַ געזונטער האַרץ. אָבער לויפנדיק, האָב איך זיך אַרומגעקוקט, האָב איך געזען, אַז דאָס הויז שטייט פאַרט גאַנץ, בלויז די שויבן זענען אומצוטום אויס-געהאַקט. קיין באַמבע האָט דאָך פאַרט נישט געטראָפן, טאָ פאַרוואָס לויפט מען? פאַרוואָס איז די בהלה?

אַז מיר זענען אַרויס אויף דער גאַס, האָב איך ערשט געזען, וואָס

עס טוט זיך און עס איז מיר נאָך מער פֿינצטער געוואָרן פֿאַר די אויגן. דאָס גרויסע הויז פֿון זעקס שטאַק, אויף דער זעלבער גאַס, קעגן איבער דעם הויז, וווּ איך האָב זיך אַקאַרשט געפֿונען, איז געטראַפֿן געוואָרן פֿון אַ באַמבע. אַ העלפט דערפֿון האָט זיך גענומען שיטן. עס איז געפֿליגן זאַמד און שטיין און ציגל און קאַלך, עס האָט געהאַלט מיט דעם, אַזוי ווי דאָס אַלץ וואָלט געפֿליגן פֿון הימל; חוץ דעם זענען מיט דעם מיטגעריסן געוואָרן שטובֿ=זאַכן: שפּיגלען, שענק, בעטן, טישן. דאָס איז געווען פֿון איין זיט הויז, וואָס איז אויפֿגעריסן געוואָרן פֿון דער דייטשער באַמבע, אַזוי ווי אַ בגד, פֿון דער אַנדערער זיט האָט אַלץ גענומען ברענען, פֿלאַמען פֿייער האָבן געשאַסן אין הימל אַרײַן, מאַמענטאַל האָבן זיך אָנגעכאַפט צוויי אַנדערע, שכנותדיקע הייזער, דערלעבן. עס האָט אויסגעזען, אַז די גאַנצע גאַס שטייט אין פֿלאַמען, אַז אַלץ ברענט און שרעפט. די בהלה, די שרעק, די צעמישעניש, וואָס האָט זיך אויף דעם געמאַכט, קאָן איך אײַך גאַרנישט באַשרײַבן. דערצו האָט מען נאָך אַלץ געהערט פֿיפֿן אין דער הייך די אַעראַפּלאַנען און די פּוילישע אַרטילעריע האָט נישט אויפֿגעהערט צו שיסן. אויב עס איז דאָ אַ גהינום, איז עס, מײַנע לײַבע, געווען דאָרט, אויף דער באַנדורסקע = גאַס! אַלץ האָט גענומען אַנטלויפֿן פֿון די הייזער. מאַמעס האָבן געשלעפט וויינגעדיקע קינדער. בלויז אַ ביסל געלט און אַ שטיקל ברויט האָט מען מיטגענומען, כדי זיך צו דערהאַלטן דאָס לעבן! ווייטער קיין זאַך נישט. קיין בעטגעוואַנט, קיין קישן, קיין העמד, נאַקעט און איז מען געלאָפֿן בלויז אַזוי ווי עס געווען זייער פֿרי. זענען אַ סך אַרויס=געשפּרונגען פֿון די בעטן דורך דעם אויפֿרייס פֿון דער באַמבע און מען האָט געזען לויפֿן מענער אין די גאַטקעס און אין פּידושאַמעס, אַזוי איז מען געלאָפֿן! און אין דער זעלבער צײַט האָט דער ראַדיאָ געגעבן פֿסדר סיגנאַלן: באַהאַלטן זיך אין די שוצקלעערן!

איך בין מיטגעלאָפֿן מיט די אַלע האַלב=משוגענע מענטשן. עטלעכע מאָל בין איך אומגעפֿאַרן, צעקלאַפט זיך און ווייטער געלאָפֿן.

מיר זענען אַרויס אויף די פֿעלדער און דאָרט האָבן מיר זיך אַנידערעלייגט און אין ציטערניש, אָן לשון, געוואַרט בין די אַעראַפּלאַנען וועלן אוועק. ענדלעך האָבן זיי געמאַכט אַן איבעררייס אין זייער שרעקלעכער אַרבעט און נאָך דעם, ווי דער ראַדיאָ האָט אָפּגערופֿן דעם אַלאַרם, האָב איך מיך אויפֿגעהויבן פֿון דער ערד און בין אַהיימ=געקומען.

עס זענען אָנגעקומען אַנדערע מענטשן. אַלע האָבן זיי איבערגעגעבן
ניצעס, וואָס האָט אינגאַנצן צעשטערט די אילוזיע, אַז לאַדזש וועט
געשווינט ווערן צוליב דער גרויסער צאָל פּאַלקס-דייטשן, וואָס ווײַנען
דאָרט.

זיכער און פֿעסט אין די מײַנער פֿון די דערציילער האָט געקלונגען:
— לאַדזש ווערט באַוואָרפֿן פֿון אַ האַגל פֿון באַמבעס!

און אָט ווי מיר האָבן אַזוי גערעדט, האָט זיך דערהערט פֿון דער
גאַס אַ טרומייטערן פֿון פֿייערלעשער און וואָגנס מיט מענטשן אין מעשענע
קאָסעס זענען געפֿלויגן אין גאַלאַפּ-שנעלקייט איבער די שטיינער פֿון
ברוק.

— עס ברענט! עס ברענט! — האָבן זיך דערהערט געשרייען.
און די געשרייען זענען נישט געווען עפעס סתם געשרייען וועגן אַ שרפֿה,
וואָס איז אַלער אויסגעבראַכן דאָ נישט ווייט, אין דער נאַענט, בשכּנות.
אַן אומגעהייערע פּאַניק און בהלה האָט גענומען באַהערשן די הײַזער,
פֿול געפּאַקטע מיט לאַקאָטאַרן. מען האָט גוט געוויסט: עס זענען שרפֿות
פֿון די באַמבעס, וואָס ווישן אָפּ פֿון דער ערד מויערן, צינדן אונטער
גאַסן און וואַרפֿן אום הײַזער.

איך בין אַרויס אויפֿן טראַטוואַר. איך האָב געקוקט אויף די וואָגנס פֿון
די פֿייערלעשער. די פֿייערלעשער אַליין זענען געווען צעשראַקן, צעטומלט.
עס זענען גאַרנישט געווען די זעלבע, וואָס שטענדיק; עס איז גלייך
געווען צו דערקענען אויף זיי, אַז זיי זענען איצט אַרויסגערופֿן געוואָרן
צו אַנדערע, צו ערגערע, צו שרעקלעכערע שרפֿות.

שטום, אָן אַ לשון, זענען מיר געשטאַנען און נאָכגעקוקט אויף די
פֿליענדיקע וואָגנס.

און די וואָגנס זענען נישט געפֿאַרן אין איין ריכטונג. עטלעכע
זענען אַוועק אין דער לײַנקער זײַט און אַ פּאַר אַנדערע האָבן גאָר
פֿאַרדרייט אין דער רעכטער. און נאָך אַנדערע זענען געפֿאַרן שנעל,
רוישנדיק, בראַזגענדיק גראַד-אויס, גלייך.

זיי זענען געווען צעמישט, די היטער פֿון בראַנד און פֿייער. זיי
האָבן גערוועזן און אומרויג געוואַרפֿן מיט די קעפּ.

און אָט ווי איך בין אַזוי געשטאַנען און נאָכגעקוקט די וואָגנס
מיט די פֿייערלעשער, האָט דער ראַדיאָ-ספּיקער פֿאַרצווייפֿלט אַ רוף געטון:
— איך פֿאַראַרדן אַן אַלאַרם פֿאַר דער שטאָט לאַדזש! באַהאַלטן

זיך! עס דערנענטערט זיך אַן עסקאַדרע פֿינדלעכע אַעראַפּלאַנען!
עס איז געווען משוגע צו ווערן!

איצט זענען שוין מער נישט געווען קיין דרייטע, וועלכע האָבן גלייכגילטיק אויסגעהערט דעם באַקאַנטן פיזמון און געטון דאָס זייעריקע, ווייטער געגאַנגען און נישט באַהאַלטן זיך.

מען איז שנעל געלאָפֿן אין די קעלערן. עס האָט זיך געהערט דאָס באַקאַנטע אייליקע לויפֿן אויף די טרעפֿן. מען האָט איבערגעלאָזט יעדע אַרבעט, יעדע באַשעפֿטיקונג. ווייבער האָבן געלאָזט שטיין דאָס מיטאַג, דאָס קנעטן די לאָקשן, דאָס וואַשן די פּאָדלאָגע, און מיט די קינדער אויף די הענט איז מען געלאָפֿן אין די קעלערן.

אין פֿאַרלויף פֿון אַ מינוט=צוויי זענען די קעלערן געווען געפּאַקט, ווי פֿעסלעך מיט הערינג. מענטשן זענען געלעגן איינער אויפֿן אַנדערן. עס איז געווען ענג, הייס און שטיקנדיק, אַזש אומצוקומען. דער ריח פֿון מענטשן=לייבער האָט זיך אויסגעמישט מיט דעם דושנעם ריח פֿון קעלער=לופֿט. דאָס פֿינצטערע ליכט האָט וויי=געטון די אויגן. אַ דעמפּיק פֿיכטיקייט איז איבלדיק געקראַכן אין די ביינער. דאָס איז דער ניגון פֿון קריג און שוידער!

ווידער האָט מען דערהערט דאָס שיסערני פֿון האַרמאַטן, פֿון קוילנוואַרפֿערס און אַפֿילו פֿון ביקסן. און צווישן דעם גאַנצן קנאַלערני האָבן דראַענדיק, ווי אַ געזאַנג פֿון פֿאַרניכטונג, געזשומעט די פֿרעמדע פֿאַרניכטערס.

פּאַמעלעך, האַרמאַניש, מיט דער פינקטלעכער אַפרו=פּויזע פֿון לערך אַ האַלבע מינוט, האָט געפּלאַצט איין באַמבע נאָך דער צווייטער. זיי האָבן געפּלאַצט רעגלמעסיק און זיכער.

מיר האָבן געציטערט. מיר האָבן אינגעהאַלטן דעם אַטעם, ווייל מיר האָבן געהערט, ווי די באַמבעס רינסן אויף וואָס אַמאָל נענטער און נענטער.

מיר האָבן פֿאַרשטאַנען וואָס דאָס איז.

עס הייסט, דער פּוילישער פֿאַרטיידיקונג איז נישט געלונגען צו פֿאַרטרייבן די פֿרעמדע פֿליענדיקע באַמבן=וואַרפֿערס, און די לעצטע זשומען שוין איבער אונדזערע קעפֿ און צעלייגן די שטאַט, זייען טויט און חורבן.

אויף דעם דאָך פֿון אונדזער הויז איז געשטאַנען אַ פּוילישער קוילנוואַרפֿער. אַז ער האָט געשאַסן, האָט דער דאָך געטרייסליט זיך און מיר האָבן פֿאַרנומען, ווי די מויער ציטערט. דער קוילנוואַרפֿער האָט אומאויפֿהערלעך געאַרבעט. כמעט אָן אַפרו האָט מען געהערט זיין: טאַ-

טאָ-טאָ-טאָ. פּלוצלונג האָט ער אויפֿגעהערט. עס איז געווען שטייל. ער איז אַנטשוויגן געוואָרן.

וואָס איז דאָס? וואָס זאָל עס באַדייטן? האָבן די קינדן פֿון די פֿרעמדע פֿלייער אַוועקגעלייגט די מענטשן, וועלכע האָבן באַדינט דעם קינדנוואַרפֿער?

ניין! עס איז אַוועק אַ צייט און דער קינדנוואַרפֿער אויף אונדזער דאָך האָט ווידער גענומען שטעפֿן:

— טאָ-טאָ-טאָ! — האָט ער געשפּיגן אין דעם בלויען הימל אַריין מיט בליי און רויך און פֿלייער.

אַבער באַלד איז ער ווידער אַנטשוויגן געוואָרן אויף אַ צייט.

— ער שיסט נישט מער, ווייל ער זעט איין, אַז די אַרבעט איז אַן עבירה! — האָט איינער מיט טרויער באַמערקט.

— יאָ, מיט אַ פֿולעמיאָט קאָן מען די באַמבאַרדירערס שיטן זאָלן אויפֿן ווינדל! — האָט אַן אַנדערער אין קעלער באַמערקט. — עס האָט פֿונקט אַזאַ באַדייטונג ווי אַ פּיש אין ים הגדול!

די אויפֿרייסן פֿון די באַמבעס איבער דער שטאָט האָבן גענומען ווערן עפֿטער און הייליקער.

עס האָט כּסדר געדונערט, הגם דער הימל איז געווען בלאָ און די לופֿט אַזוי ריין און דורכיכטיק.

די דונערן האָבן געזעצט איבער אונדזערע קעפֿ מיטן עכאָ פֿון אומגעפֿאַלענע ריזיקע שטאַלענע זיילן.

דער נעבעכדיקער פֿולעמיאָט אויף אונדזער דאָך איז אינגאַנצן שטייל געוואָרן. ער האָט פֿאַרלוירן דאָס לשון. עס האָט אויסגעזען, ווי ער וואָלט געכאַפט אַ זעץ פֿון אַ באַמבע איבער דער מאַרדע און קען נישט קומען צו זיך. ווייזט אויס, אַז ער האָט זיך דערשראָקן פֿאַר דער שרעקלעכער באַמבאַרדירונג. — בום! בום! בום! — האָבן געהודושעט און געקנאַלט די שרעקלעכע גלאַקן פֿון דער באַמבאַרדירונג.

קיין מענטש פֿון קעלער האָט מער נישט גערעדט. אַזאַ באַמבאַרדירונג האָבן מיר נאָך נישט איבערגעלעבט.

עס האָט אויסגעזען, ווי גאַנצע טראַטואַרן, מיט האַק און פּאַק, מיט מענטש, הויז און פֿאַרקאַן פֿלייען קילאַמעטער-הויך אין דער לופֿטן, ווי געשליידערט דורך אַ טיילוואַנישן ציקלאָן.

פֿונדערווייטנס איז געקומען דער אָפּקלאַנג פֿון חורבן און אונטער-גאַנג. מען האָט געהערט עפעס אַ טראַסקען און שיטן זיך. עס האָט אויסגעזען, ווי געביידעס פֿאַלן איין, ציגלנע ווענט צעפֿליען זיך און עס האַגלט מיט כּוואַליעס שטיינער, טינק און בעטאָן.

אָדער אפֿשר איז דאָס נישט אמת געווען? אפֿשר האָט זיך דאָס בלויז
אַזוי געדאַכט אין אונדזער צעשראַקענער פֿאַנטאַזיע? אפֿשר האָט שרעק
און שגעון געמאַלט אין אונדזער מוח אַזעלכע קראַנקהאַפֿטע בילדער פֿון
צעשטערונג?

מענטשן אין קעלער האָבן זיך גענומען נידעריקער רוקן צו דער
פֿאַדל־אַגע, פֿונקט ווי מען וואָלט געזוכט שוץ ביי דער ערד. עפעס אַ פֿרוי
האַט געחלשט. מען האָט זי גענומען מינטערן. איך האָב געזען, ווי אירע
הענט ציען זיך אין קראַמפֿן און זי האָט געמורמלט שטיל, אין פֿאַר-
צווייפֿלונג, אַזוי ווי מענטשן, וואָס דערשרעקן זיך נישט פֿאַר זייער
אייגענער אַנמאַכט:

— איך בעט אייך, ראַטעוועט מיך נישט... עס איז גענוג... איך
ווייל שטאַרבן.

עס איז געווען אַ שיינע יונגע פֿרוי. איצט, אין איר טויטער
בלייכקייט, וואָס האָט ווי אַ מאַסקע אָנגעטון איר געזיכט, איז זי געווען
נאָך שענער, איידעלער, דינער.

די פֿאַרחלשטע פֿרוי איז געווען די ערשטע. זי האָט געגעבן
אַ סיגנאַל אַנדערע פֿרויען, זיי זאָלן איר נאָכטון דאָס זעלבע. צוויי
ייִדענעס האָבן ביי אַ נייעם זעץ פֿון אַן אויפֿרייס אַרויסגעלאָזט אַ פֿאַר-
טויבנדיקן געשריי און פֿאַרוואַרפֿן די קעפֿ, ווי געשאַכטענע גענזן, אָן
לעבן. מען האָט זיי געריבן די שטערן מיט אַדעקאַלאָן, וואָס עטלעכע
האַבן מיטגענומען. זיי זענען ענדלעך געקומען צו זיך. מען האָט זיי
אָפֿגעמינטערט. זיי האָבן מידע, בלייכע אַוועקגעלייגט די קעפֿ אויף די
קניען פֿון זייערע מענער און געבליבן לייגן אָן כוחות.

דאָס באַמבאַרדירן איז געוואָרן נאָך שטאַרקער. די אויפֿרייסן פֿון די
באָמבעס נאָך אָפֿטער און נאָך נענטער. מיר האָבן דערוואַרט, אַז אַט-אַט
פֿאַלט אויף אונדזער הויז אַ באַמבע און מיר ווערן זאַמד און אַש.
פֿלוצלונג — אַ נייער שרעקלעכער אויפֿרייס. דאָס מאָל איז עס
געווען אַזוי הייליך און אַזוי שטאַרק, ווי נאָך קיינמאָל נישט ביז אַהער.
די פֿאַדל־אַגע מיט אונדז צוזאַמען האָט אַזש אַ שפּרונג געטון אין
דער הייך.

און דאָ האָט פֿלוצלונג אַ ייִד, און דוקא אַן איידעלער, מיט אַ פנים
אַן אַלטס, אַ צעקנייטשטס, אַ דינס, מיט אַ ווייסער באַרד, אויפֿגעהויבן די
הענט, אַזוי ווי איינער, וואָס טרונקט זיך אויף אַ וואַסער, און אויסגערופֿן:
— ייִדן, זייטס מיר מוחל! — און ער האָט זיך באַמאַכט.

עס איז געוואָרן אַ מוראדיק געשטאַנק. די לופֿט איז געוואָרן
שרעקלעך איבלידיק, אַזוי ווי צום ברעכן.

עפעס אַ שיינע, יונגע פֿרוי מיט דינע, געפֿאַרבעטע לײפֿעלעך, אַ העל־
בלאָנד קעפל מיט אַנדולירטע האָר, האָט באַקומען אַ היסטערישן אָנפֿאַל.
ווי אַ רויב־פֿויגל האָט זי זיך אַ ריס־געטון פֿון אָרט, מיט פֿלינקע פֿיס,
באַדעקטע מיט זינדענע, דורכזיכטיקע זאָקן, גענומען טאַנצן איבער
מענטשלעכע לײבער, איבער קינדער און לײגנדיקע אָפּגעשוואַכטע ווייבער,
און זיך געמאַכט אַ וועג צו דער טיר. די געטרעטענע האָבן גענומען
שעלטן, זידלען, שרײַען פֿון ווייטיק.

די יונגע שיינע פֿרוי, פֿול מיט אימפעט, האָט אויף גאַרנישט
געקוקט. זי האָט געשריגן אומנאַטירלעך און ווילד:

— אַרויס... אַרויס... איך קאָן דאָ לענגער נישט אויסהאַלטן...
זאָלן די באַמבעס מיך צערײַסן! עס איז מיר אַליין איינס... באַזשע מאַי...!
— רוטאַ! רוטאַ! — האָט איר עמעצער נאָכגערופֿן מיט אַ געבראַך־
כענער, וויינענדיקער שטים. עס קאָן זײַן, אַז דאָס איז געווען דער מאַן
אָדער אפֿשר אַ ברודער. — וווּ גייסטו? אין דרויסן איז אַ זיכערער
טויט... דו הערסט דאָך, ווי די הייזער פֿאַלן איין... גיי נישט...!
בלײַב דאָ!..

אַבער די פֿרוי האָט אויף גאַרנישט געקוקט. זי האָט אַ ריס־געטון
די טיר און באַלד איז זי געווען אין דרויסן. זי איז מאַמענטאַל פֿאַר־
שוונדן. מע האָט זי מער נישט געזען.

די לױפֿט איז נישט מער מעגלעך געווען צו אַטעמען. דער ייד,
וואָס האָט אויסגעליידיקט זינע געדעריים, איז געלעגן אין זײַן אייגענעם
מיסט, אַזוי ווי איינער, וואָס האָט אָפּגעטון אַ מיאוסע מעשה, און ער
שעמט זיך דעם קאָפּ אויפֿצוהייבן. ער האָט געקרעכט און געיאַמערט,
ווי ער וואָלט געבעטן: איך האָב געזינדיקט... חטאַתי... זײט מיר מוחל...!
שולדיק איז די באַמבע!..

אַבער נישט אַלע האָבן אים מוחל געווען. עפעס אַן איינווינער
פֿון דעם הויף, פֿון דער מאַנסאַרדע, אויפֿן פֿערטן שטאַק, דאַכט זיך,
עפעס אַ גאַסן־הענדלער, מיט אַ האַרט פנים פֿון געלן לעדער, איז געוואָרן
מיט איינמאָל זייער עמפֿינדלעך: ער האָט געהאַלטן די נאָז מיט אַ גראַבער,
רויטער, צעאָקערטער פֿויסט און קוקנדיק אויף דעם דערשלאַגענעם,
זינדיקן ייד, האָט ער אים געשלינדערט זידל־ווערטער, האַרטע, ווי
שטיינער:

— קאַקמאַן... די ביינער האָט מען אייך געדאַרפֿט צעברעכן...
דעם שאַרבן צעשפֿאַלטן... און אַ גאַנץ יאָר גײט דאָס אַלס לערנער, און
אין אַ שול איז ער גבאי, און זינע טעכטער רעדן „פּאַ פֿאַלסקעמו“ און
עס מאַכט זיך נאָר איין „מיקומע“, טוט ער זיך גלײַך באַשײַסן...

א צווייטער, א רעדוצירטער שמש פֿון א שולעכל, א קליינער, ווי א יינגל, מיט א גרין פנים פֿון א זשאבע-קאליר, א מענטש, וואָס האָט אייביק געהונגערט און געברענט מיט אַ ביטערן האָס קעגן די גבאים און קהילה-מאַכערס, האָט צוגעהאַלפֿן:

— אַרויסוואַרפֿן אים... דעם שיינעם ייד, דעם צדיק, פֿאַר „מאַדאַמען“, „מאַדמואַזעלס“ דאָסט ער זיך אויס אין מיטן העלן טאַג... קיין ברעקל שאַנדע האָט דאָס נישט... און דאָס זענען אונדזערע שיינע יידן, אונדזערע דאָזאַרעס... קאַקערס, פּאַסקודניאַקעס, שטינקערס! ... פֿו!.. און דער ערשטער, דער גאַסן-הענדלער, האָט געגעבן אַ פּראַקטישע גאַנץ קלוגע עצה:

— איידער מען לֵאָזט אַזעלכע צעשראַקענע זשידליאַקעס (ער האָט געזאָגט דאָס וואָרט „זשידליאַקעס“) אַרײַן אין קעלערס צווישן מענטשן, דאַרף מען זיי פֿריער פֿאַרשטאַפֿן די הינטנס מיט קאַרקעס!

עס האָט גענומען וואָס-אַמאָל מצר שטינקען. עטלעכע פֿלאַקאַנען מיט קעלניש וואָסער זענען געוואָרן אויסגעגאַסן אין דער לופֿט. דער ריח פֿון טינוף האָט זיך אויסגעמישט מיטן אַראַמאַט פֿון פּאַרפּום. מען האָט געהערט דאָס צאַפֿן און שפּריצן. די פּולוועריזאַטאַרס האָבן גערוישט ווי אין אַ פֿריזערניע. אָבער דאָס האָט נאָר געהאַלפֿן בלויז אַ וויילע. באַד איז געוואָרן נאָך ערגער ווי פֿריער. עטלעכע מענטשן האָבן גענומען ברעכן. עס האָט אַ פֿלי געטאָן פֿון אויפֿגעפֿנטע מיילער מיט ציטערנדיקע, זיך פֿאַרהאַקנדיקע קיין-באַקן בראַכוואַרג פֿון שטיקלעך צעקייט האַלב-פֿאַרדייעט עסן. בררר... פֿאַרשידענע קאַלירן פֿון שפּיז-פּוילעניש האָט אַ בליץ-געטון... מיר האָט זיך געדוכט: איך זע פֿאַר די אויגן סטענגעס פֿון גרין און געל און בלאַ...

עס האָט אויסגעזען, ווי אין קעלער וואָלט געלעגן אַ באַנדע שיפורים, און נאָכן פּראַווען אַן אַרגיע אין איבערפֿלוס פֿון וויין, אַלקאָהאָל און פֿרעסוואַרג מייקעט מען אויס אַלץ, וואָס דער גומען האָט פֿאַרנומען... און מידע, געליימטע, די חושים אָפּגעשוואַכטע און געדראַלענע פֿון שיפורות און אויסגעלאַסנקייט, לייגט מען און מען פּוילט אין דעם אייגענעם געשטאַנק און אומפֿלייט... מענער, ווייבער, קינדער, אַלץ לייגט אויף דער ברודיקער ערד, ווי פֿערד אויף דעם מיסט פֿון די שטאַלן, אויסגעמישט, צוגעפרעסט איינער צום אַנדערן...

דער ייד, דער גבאי, האָט אויסגעזען נאָענט צום שטאַרבן. ער איז געווען בלאַס, ווי קרייד, און ער האָט פּסדר געמורמלט:

— יידן... זייטס מוחל... איך בין באגאנגען א נבלה... הטאָתי!...
און די צוויי שכנים, צופרידן ביז זאטקייט אין זייער נקמה איבער
דעם, שיינעם ייד, האָבן אים כסדר צוגעוואָרפֿן מיט פֿאַראַכטונג:

— שטינקער!

— פֿאַסקודניאַק!

— סראַליוך!

און אין דער הייך, אין דער נאָענט, האָבן אומאויס־הערלעך
געפֿלאַצט די באַמבעס און די פֿייערלעשער זענען אין גאַלאַפֿ-שנעלקייט
געלאָפֿן. דאָס טרומייטערן און דאָס פֿיפֿן פֿון די מאַטאָרן פֿון די פֿייער-
לעשער-וואַנגס האָט נאָך מער פֿאַרגרעסערט די בהלה: לאַדזש ברענט!
די שטאָט ווערט אָפּגערוימט פֿון דער ערד!

איך האָב געהערט, ווי לעבן מיר האָבן מענטשן, מסתּם פֿרומע
יידן, — עס האָט מיר אַזוי געשווינדלעך די אויגן פֿון דעם געשטאַנק, אַז
איך האָב מער נישט געזען קיין פּנימער, — געהאַקט זיך אין האַרצן
אַריין און ווידוי געזאָגט. יעדער זעץ האָט אָפּגעקלונגען מיט דער מוזיק
פֿון אומענדלעכער פֿאַרצוויפֿלונג און טויט-דערוואַרטונג. איך האָב געזען
פֿויסטן און ברוסטן... מער נישט...

פֿלוצלונג איז ענדלעך שטיל געוואָרן. דאָס גהינום האָט אויפֿגעהערט.
אויס מאַטאָרן-גערויש, אויס אַראַפֿלאַן-געברום און אויס האַרמאַטן-שיסערין.
בלויז די פֿייערלעשער-וואַנגס לויפֿן נאָך אַרום ווי משוגענע פֿערד. אַט דאָ,
אין דער לינקער זייט, אַט, דאָרט, אין דער רעכטער זייט, און אַט —
אַרויף, קווער, אַזוי ווי ווילד-געוואַרענע חיות, וואָס וואַרפֿן זיך אין אַלע
זייטן מיט אַ שאַס אין לעיב.

מיר האָבן פֿרייער אָפּגעאַטעמט. אין קעלער האָט זיך אַ ריר געטון.
מענטשן אָפּגעשוואַכטע, האַלב-פֿאַרהלשטע, וועלכע זענען געלעגן אומ-
באוועגלעך, ווי געליימטע, פֿאַראַליזירטע, האָבן זיך אַ הייב געטאָן פֿון
דער ערד.

אין אַ וויילע אַרום האָט אַלץ אַ טאַנץ געטון פֿון די ערטער, זיך
אויפֿגעהויבן. דער ראַדיאָ האָט געמאַלדן:
— איך רוף אָפּ דעם אַלאַרם פֿאַר דער שטאָט לאַדזש. אַלץ קערט
זיך צוריק צו דער נאָרמאַלער אַרבענונג!
— ענדלעך!

מען האָט זיך געשטופּט דורך דער נישט גרויסער טיר. יעדער
האַט געוואָלט וואָס פֿריער אַרויס. זיין אויף דער גאַס, זען דעם הימל,

איך האָב אויפֿן הויף אַרײַנגעאַטעמט אין מײַנע לונגען אַ ביסל
לופֿט. איך האָב אויסגעגלייכט די בײַנער. פֿון אַלע זײַטן האָט מען געזען
מענטשן, לױפֿן, באַוועגן זיך. עס האָט אויסגעזען, ווי פֿון פֿינצטערע לעכער
וואָלטן אַרויסגעקראָכן באַשעפֿענישן, מײַז. אַלע זענען בלאַס, צעטרייסט,
די פֿנימער צוזאַמענגעצויגן, די מײַלער עטוואָס אָפֿן. אזוי לױפֿן מענטשן
מסתּם אַרום צווישן די רוינען פֿון זײַערע צעשטערטע הײַזער. אַ סך
זענען געווען אזוי צעהושט און צעטויבט פֿון דער אומאויפֿהערלעכער
געקאַלערײַ, אַז זײ האָבן פֿאַרגעסן אין וועלכן אײַנגאַנג זײ ווױנען. אין
דער לעצטער מינוט האָבן זײ זיך געכאַפט, אַז זײ גײען אויף שטיגן,
וואָס פֿירן צו פֿרעמדע טירן. מאַמעס האָבן נאָר לױט דעם געשרײַ פֿון
די קלײַניקע געפֿילט, אַז זײ טראָגן זײַג-קײַנדער אויף די הענט; די
גופֿלעך פֿון די קלײַנטשיקע האָבן מיט דעם פֿוח פֿון די פֿאַרטויבטע
געהירנס זיך צוגעוואַקסן צו דעם אײַגענעם לײַב, אַז זײ האָבן זײ
אַנגענומען פֿאַר אַ טײַל פֿונעם אײַגענעם גוף.

איך האָב געזען אַ ייד, נישט אזאַ אַלטן, ער האָט זיך אַ שלעפעדיקער
אויפֿגעהויבן פֿון קעלער, די באָרד איז געווען אויסגעלינקט, זי איז
געווען אין גאַנצן אויסגעבויגן אין דער לײַנקער זײַט. אײַן באַק, דאָרט, וווּ
עס איז קײַן באָרד נישט געווען, איז אים געווען רױט און אײַנע בלײַך,
פֿאַרמעט-קאַלירנדיק. דאָס האָט געוויזן, אַז דער ייד איז געלעגן לאַנג
אויף אײַן אָרט. ער האָט זיך געוואַקלט. אָבער דאָס אויפֿפֿאַלנדסטע
בײַ אים איז געווען דער אָפֿגלאַנג פֿון צעמישעניש אין די אויגן. ער
האָט זיך געדרייט אויפֿן הויף ווי אין הקפֿות, געפרעפֿלט עפעס אומפֿאַר-
שטענדלעך מיט בלאַלעך-פֿאַרדאַרטע דינע לײַפֿן און געדרייט זיך און
געדרייט, דעם קאָפּ אַראָפֿגעבויגן, געזונקען צו דער ברוסט.

ער האָט זיך געדרייט אזוי אַ פֿאַר שײַנע מינוט, געדרייט אַרום
זיך אַלײַן, אַרום דעם אײַגענעם שאָטן, אַרום זײַן אײַגענעם שײַגען.
עס איז געווען עפעס טיף-רירנדיקס אין זײַן צעמישטן אַרומדרייען
זיך און פרעפֿלען חסר-דעהדיקע ווערטער מיט די לײַפֿן.

— ר' פֿישל, — האָט עמעצער אַ פֿרעג געטון דעם געבויגענעם
ייד, וואָס איז מינוטן-לאַנג געגאַנגען אין אַ ראָד פֿון געהירן-בלענדעניש, —
ווי גײט איר?

דער ייד האָט נישט געהערט. ער איז ווייטער געגאַנגען אין דעם
ראָד, ווי אַ קײַנד, וואָס שפֿילט זיך אין „קלאַס“, און געשעפטשט צו זיך,
אָבער צו דער ערד, טונקעלע געהיימינישפֿולע ווערטער.
ער איז געווען, וויזט אויס, פֿאַרטויבט פֿון די באַמבן-אויפֿרײַסן.
עמעצער איז צוגעגאַנגען נאָענט, גאַנץ נאָענט צו אים:

— ר' פישל, ווו גייט איר ?

דער ייד האָט זיך ענדלעך אויפגעכאַפט פֿון שלאָף און אָנגעקוקט דעם מענטש לעבן זיך מיט אַ פֿאַרווינדערטן בליק.

— וואָס הייסט, וווּ איך גיי ? אַהיים גיי איך.

— אזוי-נאָך וועט איר קיינמאָל נישט אַהיימקומען. איר דרייט

זיך אין אַ ראָד...

און דער מענטש האָט אים אָנגענומען פֿאַרן אָרעם און צוגעפֿירט אין דעם פֿראַנט-איינגאַנג פֿון דעם הויז, אָט דאָרט, וווּ ער האָט געוויינט.

דערווייץ האָבן זיך אין טויער אַרײַנגעריסן מענטשן מיט טויט=דערשראָקענע, אומגעוויינלעך-דערשראָקענע פֿנימער. אזוי צעטומלט און איבערגענומען האָבן זיך ביו-אייצט נאָך קיינמאָל נישט געזען קיינעמען.

זיי זענען געגאַנגען אומרויק, מיט אַן אויסדרוק פֿון צער און טויט אין די אויגן.

— וואָס איז געשען ? - האָבן איך אַ שטאַרק נײַגעריקער געפֿרעגט.

— אויף דער בושעזשינער גאַס... - האָבן זיי געוואָרפֿן אַ וואָרט

אין דער לופֿטן.

— וואָס ? וואָס איז געשען אויף דער בושעזשינער גאַס ? - האָבן

איך ווייטער געפֿרעגט.

— צוויי און צוואַנציק טויטע...

— צוויי און צוואַנציק טויטע ?

— יאָ, - איז געווען דער ענטפֿער - צוויי און צוואַנציק טויטע.

אַ באַמבע האָט דורכגעשפּאַלטן דאָס הויז נומער פֿערציק, דורכגעשלאָגן צוויי שטאָק און אַריין אין אַן אָנגעפּאַקטן קעלער פֿול מיט מענטשן. צוויי און צוואַנציק מענטשן, רעכנט מען, זענען דערהרגעט געוואָרן !

דאָך בין איך אַוועק אין דער גאַס מיטן נאָמען בושעזשינער, צו דעם הויז נומער פֿערציק. פֿונדערווייטנס האָבן איך געזען שטיין אַ קופּקע מענטשן. עס האָבן געשניטן די פֿאַרצווייפֿלטע געוויינען. קינדער, גרויסע, זקנים זענען געשטאַנען און געיאָמערט. זענען עס געווען קרובֿים פֿון די אומגעקומענע, אָדער סתם פֿרעמדע מענטשן.

דאָס הויז נומער פֿערציק, אָדער צוויי און פֿערציק, איז געווען פֿולשטענדיק איינגעלייגט. אַ באַרג אַש, ברעטער, ציגל, רייפֿן, שטיקער אייזנס. איך האָבן געזען צעהאַקטע שטיקער טישן, בענק, שפיגלען, טעפּ. אַלץ האָט זיך אויסגעמישט און פֿאַרוואַנדלט זיך אין אַ הויכן באַרג פֿון חורבֿות.

— און וווּ זענען די מענטשן ?

— אונטער אָט דעם גרויסן באַרג, אונטער די חורבות, אין דעם קעלער.

— און וויאָזוי וועט מען זיי אַרויסנעמען?

— ווער ווייס, צי מ'וועט זיי בכלל קענען אַרויסנעמען!

א הונדערט מענטשן האָט אין איילעניש, אונטער דער אָנפֿירונג פֿון אַן אינזשינער, גענומען צענעמען די חורבות. אין אַ בלייך-שנעלקייט זענען געפֿלויגן רידלעס און קאָפּעטעס. עס איז געווען געמאָכט מיט אַזאַ אומגעוויינלעכער פֿלינקייט, אַז עס האָט דערמאָנט אָן עפעס אַ טיילוילאָנים-אַרבעט. אין אַ טראַגישער מאַסקע פֿון שוידער, אויסגעגאַסן אויף די פּנימער, האָט מען אַוועקגעשלינדערט אין אַ זייט די שטיקער שרוט, קאַלף, ציגל, ברעטער, און געוואָלט פֿרײַ מאַכן וואָס-שנעלער דעם וועג צו דעם קעלער, ווי די מענטשן האָבן זיך באַהאַלטן פֿאַר דעם האַגל פֿון באַמבעס.

שווייס האָט זיך געגאַסן פֿון די באַקן, פֿון שטערן, פֿון די האַר. די אַרבעט איז באַגלייט געוואָרן פֿון אַ יאָמערן, פֿון אַ פֿאַרצווייפֿלט וויינען, פֿון חלשות-סצענעס, פֿון אַ ספּאַזמען פֿון טויזנטער. עס זענען געשטאַנען טויזנטער מענטשן און אַלע זענען פֿויל געווען מיט אַ שרעקלעכער דערוואַרטונג צו זען די מענטשן, וועלכע לייגן באַגראָבן אונטער דער ערד, צעריסענע, צעפֿליקטע, צעהאַקטע. יעדער האָט געמיינט, אַז זײַן ברודער און זײַן שוועסטער לייגן באַהאַלטן אונטער די חורבות.

אויף יעדן, וואָס האָט געפֿעלט, וואָס איז ערגעץ געבליבן בײַ אַ באַקאַנטן, וואָס האָט זיך פֿאַרהאַלטן ערגעץ-ווי אין דער שטאָט, האָט מען געגלייבט, אַז ער לייגט דאָ אַ צעשטיקלטער אונטער די חורבות. און די מאַסע פֿון מענטשן, פֿון וויינענדיקע, יאָמערדיקע מענטשן, וואָס האָט געוואַרט מיט קלאַפּנדיקע הערצער אויף דער אויפֿגראַבונג פֿון דער ערד און פֿון די חורבות, איז געוואָקסן פֿון מינוט צו מינוט. עס איז שוין איצט געשטאַנען אַן אומציליקער, שוואַרצער געדיכטער המון פֿון אפֿשר אַ צוויי טויזנט. זיי האָבן ווי אין אַ רינג אַרומגענומען די גרעבער, די טויטן-גרעבער, בײַ וועמען די גראַב-גענגשטאַנדן, די רידלעס און קאָפּעטעס און אייזנס, זענען געפֿלויגן אַלץ בליציקער און פֿלינקער. עס איז דערגאַנגען צו עפעס אַ גיטטערהאַפֿט בילד. אַזאַ פֿלײַען פֿון גראַב-אייזנס, האָב איך נאָך נישט געזען. די גענגשטאַנדן האָבן זיך אַזש פֿאַרלירן אין דער לופֿטן, געשווינדלעך. און אַנגעשטרענגט און פֿאַרשטיינערט, איינגעהילט אין אַ ברודיקן שווייס, זענען געווען בײַ זיי די פּנימער.

ווען עס קומט אהער א פֿרעמדער און אַנקונדיק אַט די סצענע
פֿון אויפֿפֿאַקערן די ערד, וואָלט ער דערשראָקן געוואָרן.
דאָס געוויין, דאָס יאָמערן איז געוואָרן העכער און העכער.
אַ טויזנט, צוויי טויזנט האָבן געוויינט און די געשרייען פֿון פֿאַר-
צווייפֿלונג זענען געפֿלויגן אין הימל אַרײַן.
מען האָט מורא געהאַט, אַז עס זאָלן זיך ווידער נישט באַוויזן די
באָמבארדירער און עס זאָל נישט באַפֿלין ווערן אַ לופֿט-אַלאַרם.
אַבער דער הימל איז ווייטער געווען רײַן און לויטער און אַ וואַרעם
ווינטל האָט ווייך געגלעט אַלע טרויערנדיקע מענטשן.
ענדלעך האָט מען אוועקגעשלינדערט די ציגל און דעם קאַלך און
די שטיינער. מען איז אָנגעקומען צום קעלער, וועלכער האָט געדינט אַלס
שוץ-באַהעלטעניש בעת דער באָמבארדירונג.
אַן אויסטערליש=מוראדיק געשריי האָט זיך דערהערט צווישן די
גרעבער. די רידלעס און גראַב-אַיזנס האָבן זיך אַראָפֿגעלאָזט און זענען
מיט אַ טעמפֿן קלאַפֿ געפֿאַלן צו דער ערד.
צוויי מענטשן זענען האַלב-פֿאַרחלשטע אוועקגעפֿירט געוואָרן פֿון
דעם אָרט. עס זענען געווען צוויי פֿון די גרעבער.
מיט קלאַפֿנדיקע ציין, נישט קענענדיק דערביי באַהאַלטן מיין
אייגענעם שוידער פֿאַר דער זענען, וואָס וועט זיך באַלד אַנטפֿלעקן פֿאַר
מינע אויגן, האָב איך זיך געמאַכט מיט די הענט אַ וועג צו דעם אָרט,
ווי דער קעלער האָט זיך געפֿונען.
דאָס בלוט איז געזעצט געוואָרן אין מינע אָדערן און איך האָב
דערפֿילט אַ הוילקייט ביים האַרצן.
דאָס אָרט, בײַ וועלכן איך בין איצט געשטאַנען, האָט איבערהויפט
נישט דערמאַנט, אַז דאָס איז געווען אַמאָל אַ קעלער.
עפעס אַ ברייט גרויס גרוב, פֿאַרשיטן מיט האַלץ, שטיין און צע-
דרייטע איזנס, האָט זיך געוויזן פֿאַר מיר.
צווישן זאַמד, צעבראַכן מעבל, אַ העלפֿט פֿון אַן אויוון האָט זיך
געזען אַ האַלבער קאַפֿ פֿון אַ מענטש מיט אַ באַרד, צוגעקלעפט צו אַן
אַפֿגעריסענעם פֿוס פֿון אַ פֿרוי.
אַז דאָס איז אַ פֿוס פֿון אַ פֿרוי האָט מען לייכט געקענט דערקענען.
ער איז געווען אָנגעטון אין אַ ברוין-זינדענעם דאַמען-זאַק און אין
אַ עלעגאַנט טונקל-געל שיכל פֿון עפעס זייער אַ ווייכן לעדער.
בררר... וואָס פֿאַר אַ טיפֿן עקל עס האָט אַרויסגערופֿן דער האַלב-
אַפֿגעהאַקטער קאַפֿ, וואָס איז אין באַרדאַ-רויטן בלוט-גליווער געווען פֿעסט

באהאָפֿטן מיט דעם דאַמען-פֿוס! וואָס פֿאַר אַ טיפֿער שוידער, וואָס פֿאַר
אַ שרעקלעך-אויפֿרעגנדיקע עמפֿינדונג! וואָס פֿאַר אַ האָס און ווייטיק!
און מערקווירדיק: דער דאַמען-פֿוס איז געווען גרויס ביז צו דער
קני, איז געווען ריין און זויבער; קיין טראָפֿעלע בלוט האָט אים נישט
באַפֿלעקט, דאָס זינד פֿון דעם שטרומף איז געווען אָנגעצויגן שטראָם
און ענג, מיט קאָקעטעריע און עלעגאַנץ, און מיט דעם זינדענעם לעטשל
פֿון פֿאַדעוודיק, קנייטשן-וואַרפֿנדיק, גוטן לעדער איז ער געלעגן אין דער
הייך. ער האָט אויסגעזען ווי לעבעדיק, ווי עפעס אַ דאַמע וואָלט
אין אַ וואַקאַנאַליעדיקן שיכרות, פֿאַרגראַבנדיק זיך אין געלעכטער אין
אַ ווייכן פֿוך-געוואַנט אויף אַ זינדענעם, ווייסן בעט אַרויסגעשטרעקט
מיט ווייבעכער גלוסטנדיקער איראַניע אַ פֿיסל! אַ פֿיסל אויף צו קיצלען
און רייצן די מענער-תּאווה!

אונטער דער דיטקע האָט זיך צו איר צוגעקלעבט אַ האַלבער קאָפּ
מיט אַ האַלב פנים פֿון עפעס אַ ייד. דאָס איז שוין געווען איין שטיק
בלוט. עס האָט אויסגעזען, ווי עפעס אין אַ געפֿעכט פֿון רייטער וואָלט
איינער פֿון זיי דורכגעשניטן מיט אַ שאַרפֿער שווערד אַ קאָפּ אויף צוויי.
ווי אין עפעס אַ בלוטיקן, סאַרקאַסטישן חוזק האָט זיך דער האַלב-
דורכגעשאַפֿטענער קאָפּ צוגעקלעבט צו דעם פֿוס פֿון דער דאַמע.
ווידער האָט אַ געשריי און עפעס אַ חלשות-פֿאַלן געמאַכט אויפֿ-
ציטערן די לופֿט.

אַ וויילע האָט מען זיך נישט געקענט ווייטער נעמען צו דער
אַרבעט, דאָס הייסט, אַרויסנעמען די קרבנות און זיי אַוועקלייגן אָן אַ זינט.
פֿאַרגליווערט איז מען געשטאַנען אויפֿן אָרט. יעדער, וואָס האָט
געהאַט אין זיך וואַרעם בלוט און נערוון, איז פֿאַרשטיינערט געוואָרן.
— ווייטער! ווייטער! נעמט זיי אַרויס! — האָט עמעצער גערופֿן
מיט אַ געבראַכן קול, און מען האָט גענומען אַרויסנעמען אַלץ, וואָס האָט
זיך געפֿונען אין דער ערד-פֿאַרטיפֿטקייט, וווּ ס'איז פֿריער געווען
אַ קעלער.

צווישן אונדז האָבן זיך דורכגעשטופֿט אַ וועג די חברה-קדישה-לוינט.
זיי האָבן גענומען שלעפֿן און אַוועקלייגן אויף צעראַטענע שוואַרצע
לילעכער שטיקער אַברים פֿון צעריסענע מענטשן.
אַלע קאַרעטקעס פֿון די שטאַטישע און פריוואַטע „פּאָגאַטאַווע“
אַנשטאַלטן זענען אין איילעניש אָנגעקומען.
אַרום די שטיקער אַברים האָבן זיך פֿאַרזאַמלט מענטשן.
מען האָט אָנגעקוקט די אין בלוט פֿאַרגליווערטע טיילן פֿון די
מענטשלעכע גופֿים.

ווער האָט דען אין דער יאָטקע פֿון מענטשן-פֿלייש געקענט וועמען
דערקענען ?

יעדער האָט געמיינט, אַז אָט די פֿיס, די הענט, וועלכע ער זעט,
געהערן צו זײַן ברודער, צו זײַן פֿאָטער, צו זײַן שוועסטער, וועלכע
האַבן, לױט זײַן אויסרעכענונג, זיך באַהאַלטן דאָ אינעם קעלער, שיצנדיק
זיך פֿאַר די באַמבעס.

דאָס געוויין, דאָס געיאָמער איז געווען אַזוי גרויס, ווי אויף
עפעס אַ לוויה פֿון הונדערטער און טויזנטער מתים. עס האָט זיך געדאַכט,
אַז אַ גאַנצע שטאָט וויינט, שלוכצט, שוידערט. די חלשות-פֿאַלן האָט זיך
אַזוי אָפט איבערגעחזרט, אַז עס האָט גענומען שטערן די אַרבעט.
די לופֿט-שוץ-וואַך, עטלעכע הונדערט, על-פי-רויב, יונגע מענער,
האַבן גענומען פֿאַרטרייבן די מענטשן אַרום. דאָס איז אָבער נישט אַזוי
לײַכט אָנגעקומען.

דער יאָמערנדיקער עולם איז געשטאַנען אינגעזעקשנט לעבן די
די צעשטיקלטע טיילן קערפּערס, לעבן דעם גרויסן מאַסן-קבר. ער האָט
זיך נישט געוואָלט רירן פֿון אָרט. אַלע אויפֿפֿאַדערונגען האָבן נישט
געהאַלפֿן. מען האָט גערופֿן זעלנער, וועלכע האָבן געשריגן, מען זאָל זיך
דערווייטערן, גערעדט צום געוויסן פֿון די צוקוקער, אַנווייזנדיק, אַז
דערמיט, וואָס מען שטייט אַזוי אַרומגערינגלט, ברענגט מען אָפֿער דעם
טויט פֿון פֿיל גאָך לעבעדיקע מענטשן, פֿאַרשאַטענע אינעם קעלער.
דאָס האָט אַ ביסל געהאַלפֿן. אַסך מענטשן זענען כּסדר וויינענדיק,
אינגעבראַכענע און מוטלֿאָזע, פֿול מיט שוידער, אַוועקגעאַנגען אין דער
שטאָט, כדי מיט זייער אויסזען און מיט זייער געוויין צו דערציילן, וואָס
עס איז געשען.

מען האָט די צעהאַקטע קערפּער אַוועקגעלייגט אויף דער גרויסער
צעראַטענער דעק, וואָס איז געווען אויסגעלייגט אויף דער ערד. איך
האַב געזען אַרויסשלעפּן אַ מאַמע מיט אַ קינד. אַ יונגע מוטער מיט
בונטע, פֿולע, שאַטינענע, פֿיין-פֿאַרקעמטע האָר. זי האָט געהאַלטן דאָס
קינד אויף די הענט, פֿעסט, אינגעקלאַמערט, אַזוי ווי זי וואָלט נישט
דערלויבט, אַז וועלכע עס איז קראַפט זאָל דאָס קינד קענען אָפּרייסן פֿון
איר. די מאַמע מיטן קינד זענען געווען אומבאַרירט. קיין שום פֿלעק,
קיין שום בלוט-צייכן האָט זיך נישט געפֿונען אויף זיי. די אויגן האָבן
זיי געהאַלטן אָפֿן, אַזוי ווי זיי וואָלטן נישט פֿאַרשטאַנען, וואָס מיט זיי
איז געשען. און דאָך זענען זיי געווען טויט. דער דאָקטאָר, אַ גראָ
מענטשל, אַ נידעריקס, מיט אַ פֿאַרמעט-געל פנים האָט, וואַרפֿנדיק אויף
זיי אַ בליק, עס גלייך דערקענט. פֿאַרשטייט זיך, אַז ער האָט זיך נישט

באַנונגט בלויז מיט דעם געניטן בליק פֿון אַן אַלטן דאָקטאָר. מיט אַ פּינלעכער מינע אויפֿן פּנים, מיט אַ מינע פֿון שרעק און טיפֿן מענטשלעכן מיטגעפֿיל האָט ער געעפֿנט די זינדע בלױז בײַ דער פֿרוי און צוגעשטעלט זײַן אויער צו איר האַרץ, אָננעמענדיק גלײַכצײטיק איר האַנט.

— זי איז טויט! — האָט ער געמורמלט. די זעלבע ווערטער זענען געפֿאלן פֿון זײַנע לײַפֿן, ווען ער האָט באַטראַכט דאָס קינד.

ווען נישט דער בלאַער קאַליר, געמישט מיט אַ מאַדנער מאַרגן= דעמענדיקער מיסטישער בלאַסקייט, וואָס האָט באַדעקט דאָס געזיכט פֿון דער יונגער מוטער און איר קינד, וואָלט מען געקענט אָננעמען, אָו זײַ לעבן און אַטעמען.

דער אויסדרוק אין די אויגן, וועלכע זענען בײַ דעם מענטשן דער שפּיגל פֿון טויט און לעבן, איז נישט געווען קײַן שמערצהאַפֿטער, קײַן גסיסהדיקער, ווי בײַ שטאַרבנדיקע, נאָר בלױז אַ פֿאַרווונדערטער, אָבער אַ העלער. נאָך איצט, אין איר טויט, איז די פֿרוי געווען שײַן. אירע אַקסלען קײַלעכדיק — און די פּרעכטיקע קאַרשן=האַר, ערטערווייז באַשאַטן מיט זאַמד און קאַלן=שטיקער, האָבן זיך געשלענגלט אויף איר נאַקן.

זי האָט אויסגעזען, ווי די אַלטע גריכישע סטאַטוען פֿון מוטער און קינד, וועלכע מען האָט אַרויסגעגראָבן פֿון פֿאַרבאָרגענע ערד=שפּאַלטן.

דער דינאַמיט האָט צו זײַ נישט דערגרייכט. דאָס האַרץ אין זײַ האָט אָפּגעשטעלט די אַרבעט דורך דערשטיקונג.

לײַג רויק, אַרעמע, שײַנע יונגע פֿרוי! דו האָסט מיט אַזאַ פֿאַנאַטישן מוטערלעכן כּוח געהאַלטן צו דײַנע ברוסטן דײַן קינד בײַם לעבן, מען האָט עס דיר נאָך דײַן טויט אויך נישט צוגענומען!

זי איז געווען אַ ייִדישע פֿרוי. די חברה חסד של=אמת האָט זי צוגע= נומען מיטן קינד. מען האָט צוערשט פֿעסטגעשטעלט דעם נאָמען, דער= נאָך האָט מען זײַ איינגעהילט אין שוואַרצע דעקן און מען האָט זײַ אַוועקגעפֿירט אויף דעם אָרט, וווּ מען האָט געזאַמלט די גאַנצע נישט= צעריסענע און נישט=צעפֿליקטע מתים.

אין אַ ווײַלע אַרום איז אָנגעקומען דער מאַן פֿון דער פֿרוי. — קרינסקי! — האָט מען געהערט מורמלען. מען האָט געמאַכט פֿאַר אים אַ וואַרע, דורכגעלאָזט. אַ געמורמל פֿון שוידער האָט אים באַגלייט דעם וועג צו זײַן טויטער פֿרוי.

דער שוידער-געפליסטער איז באשטאנען פון פארשידן-טאניקע נישט-
ארטיקולירטע געוויינען.

א געוויין פון מענטשלעכע הערצער! איך האב געמיינט ביז דעמאָלט,
אז מענטשן וויינען, מער-ווייניקער, אלע גלייך!
איצט האב איך געזען, אז געוויין איז אזוי ווי טענער פון
מוזיק, אזוי ווי פארבן און קאלירן, זיי זענען פאראן צענטליקער. דער
פארנעם פון דעם טרויער און די גרויסקייט פון דער טראַגיק באשאַפן
די פארשידענע מאָדולאָציעס פון געוויינען.

דאָס קליינע, דאָרע מענטשל, מיט דעם טרוקענעם, גראַען, אָבער
יינגן פנים, וואָס האָט געהייסן קרינסקי, אָט אַ מענטשל אַזאַ, וואָס זעט
אויס נישט צו פאַרמאָגן אין זײַן נשמה קיין איינע פון די מענטשלעכע
לייבשאַפֿטן, נאָר בלויז איין גרויסע לייבשאַפֿט - זײַן פֿרוי און זײַן
קינד און זײַן היים, האָט געוויינט אזוי ווי אַ בוים! ער איז געגאַנגען
זען זײַן טויטע פֿרוי און זײַן טויט קינד, מיט שנעלע טריט פון זײַן
יינגלשן אָבער פֿלינקן גוף האָט דער קליינער טאַטע זיך געמאַכט אַ וועג
און עס האָט זיך געהערט עפעס אַזאַ טרויעריק גערויש פון זײַנע לייפן,
אַ שטיל, דערשטיקט גערויש. אזוי רוישן ביימער, ווען דער האַרסט
ליגט פֿאַרשפּרייט מיט זײַן גאַלדיקן וועלקן איבערן לאַנד און דער ווינט
טרייסלט זיי און בייגט זייערע געלע און טויטע בלעטערדיקע קרוינען צו
דער ערד. עס איז געווען יענץ געפֿליסטער, דורך וועלכן די נאַטור שאַפֿט
זיך איר אייגענע ווונדערלעכע מוזיק אָן אונזער הילף און אָנטייל.
דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן האָב איך געהערט אַזאַ
מין געוויין.

איך בין געוואָרן אין גאַנצן צוזאַמענגעבראַכן. די שרעקלעכע
סצענעס מיט די צעשניטענע און צעפֿליקטע מענטשן האָבן ביי מיר
פֿאַרגליווערט יעדעס געפֿיל, אָבער דאָס געוויין פֿון דעם קליינעם, שטילן
הער קרינסקי, דאָס גערויש פון זײַנע לייפן, אזוי ווי זײַן נשמה וואַלט
באַהאַלטן עפעס אַ געהיימישפֿולן, טיפֿן, פֿאַר אים אַליין נישט פֿאַר-
שטענדלעכן טרויער און איצט וואַלט אָט דער טרויער אַרויסגערוישט
פֿון אים, האָט מיך דערשלאָגן. איך האָב אַליין באַקומען טרערן
אין די אויגן.

ער איז געשטאַנען, דער קליינער מאַן, ווי אַ יינגל נעבן דעם
קבר פֿון זײַן טאַטן און גערוישט אזוי מיסטיש און סודותדיק מיט זײַן
מאָדנעם געוויין. אַנטשולדיקט פֿאַר דעם אויסדרוק: גערוישט מיט זײַן
מאָדנעם געוויין! עס איז ווירקלעך אזוי געווען, אויב מען קאָן בכלל
רוישן מיט געוויין. דאַכט זיך, אַז עס האָבן זיך געהערט ווערטער:

— ליוזע, דו ביזסט עס, דו ?

דאָס איז געווען אַלץ, וואָס ער האָט גערעדט. דערנאָך האָט ער אין גאַנצן אויפֿגעהערט צו וויינען. ער איז געשטאַנען לעבן זײַן פֿרוי און קינד און גאַרנישט גערעדט. זײַן קלײנער גוף איז געווען צוגעשמידט צו דער ערד. ער איז געווען פֿאַרגלײווערט און מיט גרויסע פֿײַכטע אויגן האָט ער געקוקט אויף די אומגעקומענע, וועלכע זענען אפֿשר געווען ביז נעכטן דער זײַן פֿון זײַן לעבן.

און די גרעכער אין דער אומגעוויינלעכער פֿאַנטאַסטישער גיכקייט, אַז די רידלס און די אַרעמס זענען אַזש פֿאַרשווינדן געוואָרן אין דער לופֿט, מיט רויטע פֿאַרשטיינערטע פֿנימער, מיט שרעק אויפֿגעריסענע אויגן און בכלל מיט אַן אויסדרוק פֿון טיפֿסטער איבערגענומענקייט—האָבן ווייטער געגראָבן; געשלינדערט שטיקער צעבראַכענע מעבל-שטיק, עפעס ראַמען, צעבראַכענע אייזנס, קאַלך און ציגל.

מען האָט אַרויסגעשלעפט אַ יד, אַ לאַנגגעקליידטן יד. ער איז געווען אַנגעטון אין טלית-און-תפֿילין. וויזט אויס, אַז ער האָט נישט באַוויזן צו דאווענען אין דער שטוב, ווען דער לופֿט-אַנגריף האָט אים געטריבן אין קעלער אַרײַן.

זײַן שייטל איז אים אין דער לײַנקער זײַט געווען צעקוועטשט, עס האָט זיך געזען אַ טיפֿער, בלוטיקער לאַך, די אַרויסגעלאָפֿענע געהירן האָבן אים צוגעדעקט אַ טײל פֿון פֿנים און פֿאַרשטעלט דאָס לײַנקע אויג מיט אַ קלעפּעדיקער געדיכטער מאַסע.

דער טלית איז געווען דורכגעפֿלעקט מיט בלוטיקע רויטע שטרייפֿן און אַ האַנט איז אים געווען פֿאַרדרייט אויף הינטן, הינטער דער פֿלייצע, אויסגעבראַכן.

טאַטע—זלמן! זלמן! וויי! וויי, ריבוננו-של-עולם! — האָבן עטלעכע מענטשן, אַ פֿרוי, אַ מיידל און אַ דערוואַקסענער מאַנספּערשויך זיך אַ ריס-געטון צווישן די מענטשן און צוגעשפרונגען צו דעם אַרויסגעשלעפטן צעריסענעם מאַן.

דער דאָקטאָר דערלעבן האָט פֿאַרשריבן דעם נאָמען. ער האָט פֿעסט-געשטעלט דעם טײַט. וואָס מער האָט ער געקענט טון ?

די געשרייען און די געוויינען האָבן געשניטן די לופֿט, אַרויס פֿון דער טיפֿעניש פֿון דער ברוסט, געוואָרן גאַרגלדיק און שננדיק, געשפרונגען אין דער לופֿט, זיך געדרייט אין קרײַזן און נישט געוואָלט זיך אַפֿרײסן פֿון דעם מאַסן-גרוב.

איך האָב עס שוין געהאַט גענוג! וואָס מער מען האָט געפֿענט דעם פֿאַרשאַטענעם קעלער, אַלץ מער האָט זיך געפֿילט דער ריח פֿון

שחיטה, פון געשאַכטן פֿלייש. עפעס האָט געפֿאַרעט אין דער לופֿטן, געוואָרן נעפֿל. איך האָב געזען פֿאַר די אויגן אַ באַרדאָ-רויטן שלייער, אַ וואַל דורך וועלכן אַרץ, יעדער געגנשטאַנד האָט פֿאַרלוירן די קאַנטורן. אַ שרעקלעך-רויטער קאַליר האָט געמישט, געטונקלעט דעם בליק.

עס האָט געאיבלט. אַט האָט מען אַרויסגעשלעפֿט אַ פֿאַליאַק מיט גרויסע געדיכטע וואַנצעס. ער האָט געהאַלטן די אויגן אָפֿן, בלוז זיי זענען געווען פֿאַרשאַטן מיט שטיקלעך קאַלך און עפעס זאַמד, אָדער אַש. בלוז די צונג, אַ גליווערדיקער צונג, אין אַ ווייטלעך רויטן שוים, האָט אַרויסגעשטעקט פֿון אַ געעפֿנט מויל מיט געלבלעך-שוואַרצן ביין אין די יאַסלעס אַנשטאַט ציינער. די באַמבע האָט אים נישט אָנגערירט. דער טויט איז געקומען דורך דערשטיקונג. בלוז ביים האַלדו האָט אים געקלעבט – מיט בלוט פֿאַרשמירט, וואָס האָט דעריבער פֿעסטער אָנגעהאַלטן – עפעס אַ זאַך, אַ שוואַרצלעך בלאַנקענדיקע לעדערנע זאַך. וואָס איז עס? יאַ. עס איז געווען דער של-ראַש פֿון דעם יידס תּפֿילין. ער האָט זיך אָפּגעריסן און מיט דעם פֿאַם פֿון בלוט צוגעקלעמט צו דעם אַלטן פֿאַליאַקס האַלדו. — פֿאַוועל! פֿאַוועל! דושאָדניו! זיידע! – האָט זיך ווידער דערהערט אַ כאָר פֿון שטימען, פֿון קוויטשעדיקע שטימען פֿון קריסטלעכע קינדער און אַ קור, אַ מוראדיק-יאַמערדיקע הייזעריק קור פֿון אַן אַלטער קריסטין. און די אויסבראַכן פֿון טרויער זענען אונטערגעהאַלטן געוואָרן פֿון אַנדערע, פֿון באַקאַנטע, פֿרענד און פֿון סתּם פֿרעמדע. עס האָט געוויינט און געיאַמערט אַ מאַסע; עס האָט אָפּגעקלונגען ווייט און ברייט אַרום אַ פֿאַרצווייפֿלונג פֿון טויזנטער.

איך בין אַוועק מיט שנעלע טריט. איך האָב ווייטער מער גאַרנישט געוואָלט זען. איך בין געווען זאַט פֿון שוידער און עקל. איך האָב איבער-געלאָזט הינטער זיך די יאַטקע פֿון מענטשן-פֿלייש און שנעל זיך אַוועק-געדרייט אין אַן אַנדער גאַס.

מיין קאַפּ איז פֿול געווען מיט מאַדנע, זיך מישנדיקע, אומקלאַרע געדאַנקען. דער שאַרלאַך-רויטער נעפֿל איז מיר נאָכגעגאַנגען און מיר פֿאַרשטעלט דעם בליק.

אויפֿן וועג האָב איך געזען לויפֿן ווילד-צעמישט, מיט די הענט אויסגעשטרעקטע אין דער לופֿטן, מיט אויגן ברייט-אויפֿגעעפֿנטע, ווי מענטשן. וואָס עס דאַרף זיך באַלד אַנטפֿלעקן פֿאַר זייערע אויגן עפעס שוידערלעכס – הונדערטער מענטשן. טייל זענען באַלד געלאָפֿן מיט אַ געכליפֿערני, וויינענדיק. אין לויפֿן האָבן מענטשן, צעמישטע, צעטומלטע, מבֿולבלע, געקוקט אין הימל אַרנין, פּונקט ווי זיי וואַלטן מורא געהאַט.

עס זאל זיך נישט באווייזן אויפסניי עפעס א פאָר באַמבארדירער און זיי זאָלן גישט אָנהויבן צו וואַרפֿן מיט באַמבעס אַט אַזוי ווי מען לויפט איצט אין בהלה און אין פאַניק.

איך האָב זיי אַלע געלאָזט לויפֿן און אַוועק צו זיך אַהיים. איך האָב זיך באַמיט צו פֿאַרטרייבן דאָס געשפענסטיקע, בלוט-גליענדיקע בילד פֿון דער מענטשן-יאַטקע, פֿון די אַרויסגעשלאַעפטע צעריסענע און דער-שטיקטע מתים און פֿון די גרעבער, וואָס האָבן פֿאַנטאַסטיש, זיך און מיט שוידער-מאַסקעס אויף די פּנימער, אויסגעבאַדענע אין שמוציקן שווייס כּסדר געגראָבן און געגראָבן. עס איז שווער געווען אָט דאָס בילד צו פֿאַרטרייבן. דאָס, וואָס איז שרעקלעך און שוידערהאַפֿט, האָט די ליידנשאַפֿט זיך מיט אַן איראַנישער צודרינגלעכקייט דווקא זיך צו קלעבן אָן אונדזער פֿאַרשטעלונגס-קראַפֿט.

אונדזער ווילן קאָן עס נישט פֿאַרטרייבן, איז מאַכטלאָז קעגן דעם. איך בין געגאַנגען וואָס שנעלער. איך בין געלאָפֿן, אָבער אין אַ פֿאַרקערטער ריכטונג פֿון די מענטשן, וועלכע איך האָב אָנגעטראָפֿן. אָבער פֿון אַלע גאַסן זענען געגאַנגען מענטשן אין דער זעלבער צעטראַגנדיק, אין דער זעלבער בהלה, אין דעם זעלבן שוידער.

וואָס לויפט מען? וואָס גייט די גאַנצע שטאָט דווקא אויף דעם אָרט פֿון דעם אומגליק? צו וואָס איז עס גייטיק אָנצוקוקן דאָס אָרט פֿון אומגליק, פֿון חורבֿה? צו וואָס גייט מען זיך נאָך מער צערניסן די גערוון? גיי פֿאַרשטיי דעם זין פֿון אַ וואַזיניקן, ווילדן פּסיכאָז!
עס איז אַוועק אַ גאַנץ היפשע צייט ביי איך האָב זיך דערווייטערט פֿון די לויפֿנדיקע, צעמישטע מענטשן.

איך בין ענדלעך געווען הינטער דער שטאָט. דאָ איז אַלץ געווען רויק, שטיל. דער עולם, מיד און צעבראַכן פֿון די לופֿט-אַלאַרמען, איז געזעסן רויק אין די שטובן און זיך געפֿרייט מיט דער היים, ביז צו דער צייט, ווען אַ באַמבע וועט זי פֿאַרניכטן צוזאַמען מיט אירע באַוויינער. מען האָט זעלטן געזען אַ מענטש. אַלץ איז געמיטלעך געזעסן אין די שטובן און אָנגעקוקט דאָס ווייב און זיך געשפּילט מיט די ווייכע זינדענע האָר פֿונעם קינד.

בלויז מיט שנאה און בייזקייט האָט מען געקוקט אויף דעם הימל, אויף דעם שיינעם, בלאַען, בלאַנקענדיקן הימל. וואָס האָט אייביק געברענגט דעם פֿרילינג אין דעם זומער צוזאַמען מיט אַזוי פֿיל פֿרייד און ליכטיקייט, און איצט האָט ער געברענגט בלויז טויט און אומגליק, שוידער און טרערן. פֿאַר די טויערן זענען געשטאַנען יונגעלייט מיט בלאַע און גרינע בענדער אויף די אַרעמס. מיט אומצטיקע מינעס אויף די פּנימער, ווי

דאָס לױפֿענדיג וואָלט זיי אַ רעכט ביסל שוין דערעסן געוואָרן, האָבן זיי געוואָרט אויף די סיגנאַלן פֿון גאַז-אַלערמען.

זיי האָבן טריב באַטראַכט יעדן מענטש, וואָס איז דורך די גאַס. דאָס פֿאַרדעכטיקן יעדן איינציקן אין שפּיאַנאַזש איז זיי לאַנגווייליק געוואָרן. אָדער אַפֿשר האָבן זיי איינגעזען, אַז אַלע, אַלע זענען שפּיאַנען און דאָס כאַפֿן איינעם אָדער צוויי אָדער אַפֿילו צען אָדער הונדערט, וועט סײַ-ווי גאַרנישט העלפֿן? יאָ, די לעצטע טעג האָט עס אויסגעזען, אַז אַלע, אַלע איינשווינדער פֿון דער שטאָט, דריי פֿערטל מיליאָן מענטשן, ווערן פֿאַרדעכטיקט אין שפּיאַנאַזש.

איך בין געגאַנגען אָן צייל און געטראַכט דאָס, וואָס יעדער מענטש אין דער שטאָט האָט באַשטימט געטראַכט: ווי לאַנג קאָן אַזוי די מלחמה געדויערן?

איך האָב נישט געצווייפֿלט, אַז די פֿרעמדע אַרמיי דערנענטערט זיך מיט ריזן-שריט צו אונדזער שטאָט און לאַנג וועלן די לופֿט-אַנגריפֿן שוין נישט געדויערן.

און ווי איך גיי אַזוי אין מײַנע אומעטיקע מחשבות, אָן צייל, סתם אַזוי, דערהער איך דעם ראַדיאָ אין אַן אומגעוויינטלעכן אַלאַרם:

— באַהאַלטן זיך! פֿינדלעכע אַעראַפּלאַנען דערנענטערן זיך. די שטאָט ווערט באַמבאָדירט מיט גאַז-באָמבעס! אָנטון די גאַז-מאַסקעס! די היטער פֿון די לופֿט-אַטאַקעס האָבן אויפֿגעריסן אַזעלכע אויגן מיט אַזאַ שרעק, וואָס איך האָב נאָך קיינמאַל נישט געזען בײַ מענטשן. כמעט ווילד, ווי אָן באַווסטזיין, זענען זיי אַרײַנגעלאָפֿן אין די הייזער און בלוזי שטאַמלענדיק אַרויסגעוואָרפֿן די ווערטער:

— גאַז... גאַז... מע וואַרפֿט גאַז-באָמבעס.

איך בין אַליין געוואָרן אויסער זיך. גאַז!... אויב זיי וואַרפֿן שוין גיפֿט-גאַזן, איז שוין נישטאָ קיין שום הילף. בלוזי אַ צוויי-דריי טויזנט פֿאַרמאַגן גאַז-מאַסקעס. די איבעריקע פֿאַרמאַגן גאַרנישט. מיר וועלן אויסגעסטמט ווערן ווי די מײַז. דער טויט איז נאָענט. נישטאָ קיין הילף!

איך בין אַרײַנגעלאָפֿן אין אַ גרויסן הויף מיט פֿיר זעקס שטאַקיקע אַפֿיציענס אין אַלע פֿיר זײַטן, אַזוי ווי אַ פֿעסטונג. די זון איז דאָ כמעט נישט צוגעקומען. די דיקע מויערן מיט באַהאַלטענע מענטשן און מעבל און האַנטווערקער-וואַרשטאַטן האָבן זי נישט צוגעלאָזט. העכסטנס האָט זי זיך באַוווּן אין דער הייך איבער די קעפֿ, אַרײַנגעקוקט אויף טשעקאַוועסט, וואָס די מענטשן טון אונטן צווישן די מויערן, און זיך אַוועקשפּאַצירט גאַנץ שנעל.

דאָס דאָזיקע גרויסע ריזיקע הויז איז איצט פֿאַרוואַנדלט געוואָרן
אין אַ משוגעים-הויז.

מענטשן זענען געלאָפֿן הין און צוריק און אלע האָבן אַרויסגעלאָזט
אָן אומדערבאַרעמלעך, עגבערדיק געשריי:

— גאַז! גאַז! מע וועט אונדז אויסמען מיט גאַז!

— וויי! וויי! — האָבן קליינע קינדער מיט קוויטשעדיקע קעלעכלעך
באַגלייט זייערע טאַטעס און מאַמעס.

מען האָט געהערט אַ לויפֿערני, אַ טופֿערני, אַ געקלאַפֿערני פֿון
הונדערטער מענטשן אויף שטיינערנע טרעפֿן. פֿון אלע פֿיר זייטן איז
דאָס געקלאַפֿערני געקומען. עס איז געווען עפעס אַ מאַדנע פּויקערני פֿון
שגעון און בהלה, אַ פּויקערני אין צענדליקערערליי וואַריאַנטן און
ניואַנסן, וואָס הונדערטער שייך און שטיוול האָבן אויסגעקלאַפֿט. מען איז
געלאָפֿן פֿון די פֿירטע שטאַקן פֿון אלע פֿיר זייטן, פֿון די זריטע שטאַקן,
פֿון די צווייטע שטאַקן. מיט אויגן כמעט אָן שכל, מיט אַרויסגעזעצטע
שוואַצאַפֿלעך, אַזוי ווי דאָס שטיקעניש פֿון טויט-קראַמפֿן וואָלט זיך
שוין אָנגעהויבן, האָט מען געברומט:

— גאַז... גאַז... באַהאַלט אייך...

און מען איז געקומען אויפֿן הויף. פֿון אלע פֿיר זייטן איז מען
געקומען צו לויפֿן, זיך אָנגעשטויסן, אָנגעקלאַפֿט, זיך נישט דערקענט. פֿון
הויף איז מען צעמישטע, צעטומלטע, פֿאַרדרייטע, ווי אלע וואָלטן עפעס
אַ קלאַפּ באַקומען איבער די געהירנס, געלאָפֿן ווידער אויף די טרעפֿן,
פֿון ערשטן אויף צווייטן שטאַק, פֿון צווייטן אויפֿן דריטן שטאַק.

און ווילדע, משוגענע, פֿאַרצווייפֿלטע האָבן הונדערטער שייך
און שטיוול, מיט גומעס און אייזנס באַשלאָגענע, אויסגעקלאַפֿט אויף די
שטיינערנע טרעפֿן פֿון אלע פֿיר הויזער דאָס שרעקלעכע וואָרט:

— גאַז... גאַז... באַהאַלט אייך!

איך בין אַליין אויך געווען טיף איבעראַשט. אויף דעם האָב איך
זיך נישט געריכט. קעגן דעם איז פֿאַר מיר נישטאָ רעטונג. איך האָב
געהאַט זיך גענוג אָנגעלייענט וועגן די פֿאַרשידענע גיפֿט-גאַזן, וועלכע
וועלן באַנוצט ווערן אין דער נאַענטסטער מלחמה, און וואָס וועלן טייטן
אַלץ, וואָס לעבט און אַטעמט. איך האָב געלייענט ביי אויטאָריטעטן אויפֿן
דאָזיקן געביט, אַז קיין מיטלען קעגן די דאָזיקע גאַזן איז נישטאָ. אַפֿילו
אַ מאַסקע אויפֿן פנים איז נישט קיין הילף.

אויב דער גיפֿט-קריג, נישט בלויז אויפֿן פֿראַנט, נאָר אויך
קעגן דער ציווילער באַפֿעלקערונג, האָט זיך שוין אָנגעהויבן, זענען מיר

פֿאַרלוירן, דאַרף איך זיך גרייטן אין וועג אַהין, פֿונוואַנען מען קומט שוין נישט צוריק.

פֿאַר מײַנע אויגן האָט זיך אַוועקגעשטעלט אַ שרעקלעכע ווייזע. זי האָט אויפגעבליצט מיט כמעט אַ קרענקלעכער שאַרפקייט און אַרויסגערופֿן באַ מיר אַ שוידער פֿון עקל.

קליינערהייט האָט זיך בײַ אונדז אויפֿן אַרעמען הויף באַוויזן גאַנצע מחנות מײַז. עס זענען געווען גרויסע מײַז, שטשורעס. זיי האָבן פֿול געמאַכט די קעלערן, די בוידעמס, בכלל אַלע לעכער. זיי זענען אַרײַנגעשפרונגען אין די שטובן, אַרויסגעכאַפט פֿלייש פֿון די זאָלץ=ברעטלעך, צעזעגט און צעפֿרעסן קליידער און אַפֿילו שטיקער האָלץ. אַלץ איז צעמאַלט געוואָרן אויף אַש און שטויב אין זייערע שאַרפֿע פֿאַרניכטנדיקע צייגער. דער גאַנצער הויף האָט באַקומען אַ ספעציפֿישן מײַזן=געשטאַנק. עס האָט געאיבלט, ווען מען איז אַרײַנגעקומען אין אים. עס האָט געסרעחט מיט מײַזן=דרעק.

אין אַ געוויסן טאָג איז אָנגעקומען אַ קאַמיסע פֿון 3 מענטשן און אויסגעלייגט אומעטום, וווּ עס האָט זיך נאָר געלאָזט, קופּעס סם. עס איז געווען אַ שאַרפֿער, טויטלעכער, אָבער גלייכצײטיק אַ זיס=פֿאַרלאָקן=דיקער סם. די דאָזיקע אַרבעט איז אָפּגעטאָן געוואָרן שפעט אין אָוונט. די ווירקונג פֿון דעם גיפֿט איז געווען אַן אומגעהייערער. בײַנאַכט איז געשען עפעס שרעקלעכס. מען האָט כסדר געהערט, ביז פֿאַרטאַגס, אַ געקוויטשערײַ פֿון שטאַרבנדיקע מײַז. הונדערטער מײַז האָבן אין אַגאַניע אַרויסגעלאָזט אַזעלכע יאָמערלעכע קוועלן, אַז מען האָט געקענט אַראָפּ פֿון זינען. עס איז געווען אַזאַ עקלהאַפּטע אָבער גלייכצײטיק גרויזאַמע מוזיק פֿון טויט, אַז מען איז געוואָרן אויפגעציטערט ביז צו דער טיפֿעניש פֿון דער נשמה.

אין דער פֿרי האָבן דער הויף, די קעלערס, די ביידעמער און בכלל אַלע לעכער און ווינקלעך אַנטפלעקט פֿאַר די אויגן אַן אימהדיק בילד:

אומעטום זענען געלעגן טויטע מײַז מיט די געשוואָלענע בייכער אַרויף. די פֿיסלעך און די פֿיסקעס זענען בײַ זיי געווען אויסגעקרימט אין גסיסה=קראַמפֿן און די אָפענע מײַלער מיט די לאַנגע שאַרפֿע, ווייס=בלאַנקנדיקע צייגער, פֿאַרדרייטע אין ווייטיק פֿון שטאַרבן, און די בליינדדיקע טונקלדיקע אויגן האָבן אויסגעדריקט אַ מוראדיקן האַס און פֿאַראַכטונג, אַזוי ווי זיי וואָלטן בלוטיק געשאַלטן די, וואָס האָבן זיי דעם טויט געברענגט. עס זענען געווען שטשורעס שוין באַלד אַזוי גרויס ווי די קעץ.

דעם טויט דורך גיפֿט-גאַנן האָב איך מיר אויך אַט אַזוי פֿאַרגעשטעלט.
באַלד, באַלד וועט אַ שטאַט מיט מענטשן אָדער אפשר אַ טייל פֿון
דער שטאַט, אויב מע האָט נאָר אַראָפּגעוואָרפֿן די... גיפֿטיקע באַמבעס
בלויז אויף איין אָדער עטלעכע קוואַרטאַלן, - מיט מאַן און ווייב
און קינד, מיט הינט און קעץ, מיט בכלל אַלץ, וואָס לעבט מיט אונדז
צוזאַמען, ליגן פֿאַרקוילעטע און פֿאַרגיפֿטע, פֿאַרברענטע און פֿאַרפֿיניקטע
אין לעצטע יסורים פֿון אַ שרעקלעכן טויט ליגן אַזוי געשוואַלענע און
געדראַלענע, ווי די מייז, מיט די בייכלעך אַרויף.

מיין מוח האָט האַסטיק געאַרבעט. איך בין געווען איבערציניגט,
אַז מיין לעצטע שעה האָט געשלאָגן. איך האָב געטראַכט, וואָס איך האָב
געטראַכט, וואָס איך האָב צו טון. אפשר זיך געזעגענען? אפשר לויפֿן
צו מיין פֿאַמיליע און פֿאַרברענגען מיט זיי די לעצטע מינוטן!
באַלד האָב איך מיט די פֿאַרביבענע פּוּחות פֿון מיין פֿאַרשטאַנד
אויפֿגעצווונגען אויף זיך אַ רויקייט און אַ מאַך געטאַן אויף דער האַנט.
- אַלצאיינס!

איין מאָל מוז מען שטאַרבן! דעם דאָזיקן וועג צו דער אייביקער
פּוסטקייט מוז מען דורכמאַכן. עס וועט גאַרנישט העלפֿן קיין שום זאַך.
דאָס איז דער גורך פֿון דעם מענטש, געצייכנט זינט דעם וועלט-באַשאַף
דורך אַלע אייביקייטן. איידער אַזאַ לעבן, געיאָגטע אומאויפֿהערלעך, פֿון
די שטאַקן צו די קעלערס, און באַלד בכלל פֿאַרטריבן פֿון דער היים
דורך די באַמבאַרדיר-מאַשינען, איז קראַנטער צו פֿאַרענדיקן.

עס איז נישט געווען קיין פּאַזע. איך בין דעמאָלט פֿולשטענדיק
גרייט געווען צו שטאַרבן. עס איז פֿאַראַן אַמאָל אַזאַ צייט, ווען בלויז
איין מינוט פֿון שאַרפֿן געדאַנק מאַכט גרייט צום קבר אַפֿילו דעם לעבנס-
פֿוסטיקסטן, פֿריילעכסטן מענטש. די דאָזיקע איינע מינוט, אַ רעזולטאַט
פֿון פֿאַרבאַרגענע פּסיכישע פּוּחות אין מענטשלעכן וועזן, איז גובר וואָכן
און חדשים און יאָרן פֿון ווילן צום לעבן.

איך בין אַרויס פֿון הויז מיט אַ רויקן טראַט. עס איז געווען די
רויקייט פֿון אַ מענטש, וואָס האָט שוין קיין זאַך נישט צו פֿאַרלירן.
אַבער דאָס וואָס איך האָב ווייטער געזען האָט מיך מיט דער גאַנצער
פֿלאַסטישקייט דערמאָנט דאַנטעס גיהנום.

מענטשן, הונדערטער, טויזנטער מענטשן, מענער מיט וויינענדיקע
פּנימער, מיט אויפֿגעהויבענע הענט אין אַ געבראַכענעם יאָמער, אַ סך
אַנגעטוענע, אַ סך אין די בלויזע העמדער, אַפֿענע ביש די הערצער,
בלאָסע זענען געלאָפֿן: איך האָב געזען ווירטסלייט מיט דיקע בייכער,
שענק-באַזיצער פֿון דער פֿאַרשטאַט מיט שינקע-רויטע פּנימער און וואַנצעס

ווי די ציין-בערשטלעך, קאָנדוקטאָרן, דראַשקער מיט בייטשן אין די הענט, פֿאַרשטאַט-זונות מיט פּאַפּירענע בלומען אין די האַר, בלינדע בעטלער מיט דיקע דעמבענע קלאַפּנדיקע שטעקנס, צייטונגס-פֿאַרקויפֿער; אַלץ איז געלעבן, איינער אויפֿן אַנדערן, זיך אָנגעשטויסן, זיך אָנגעקלאַפט, אומגעפֿאַלן, זיך אויפֿגעהויבן, פֿאַרלאָרן די היטלעך, זיי געלעבט לייגן. מען איז געלעבן אַהין-און-צוריק און ווידער אַהין-און-צוריק. אַ מאַמע האָט איר טאָכטער נישט דערקענט. אַ פֿאַטער האָט דעם טאָטן מער נישט געזען. די מיסטישע, כאָטש גלייכצייטיק איינפֿאַכע, קרובֿהשאַפט פֿון פֿאַמיליע האָט מער נישט עקסיסטירט. אַ מאַסן-משוגעת האָט יאָמערן געבראַכט טויזנטער מענטשן - אַ גאַנצע, גרויסע שטאָט!

בלויז איין וואָרט האָט אָפּגעקלונגען שניידיק שאַרף:

- גאַז!

עס האָט אויסגעזען, אז עס איז פֿאַר אַן ערדציטערניש. באַלד עפֿנט די ערד אַ מוראדיקן ריזיקן פּיסק און שלינגט אַלע מענטשן איין און דערשטיקט זיי צווישן אירע ציינער פֿון ערד, שרוט און שטיין. אָבער באַלד איז געשען אַזוינס, וואָס האָט אין גאַנצן געענדערט די לאַגע.

דער ראַדיאָ האָט געמאָלדן דורך די מעגאַפֿאָנען, וואָס זענען געווען אויסגעשטעלט אין דער שטאָט:

- דער גאַז-אַלאַרם איז אָפּגערופֿן! עס איז געווען אַ טעות. עס איז געווען אַ באַמבארדירונג מיט איינפֿאַכע באַמבעס.

אויס גאַז! מען לעבט ווייטער! אַ טעות! גאַט צו דאַנקען: מען וואָרפט אויף אונדז בלויז איינפֿאַכע באַמבעס. דאָס איז שוין נישקשה!

מען האָט זיך געוואָלט האַלדזן און קושן און טאַנצן פֿון פֿרייד. בלויז איינפֿאַכע באַמבעס! גאַט, ווי גרויס איז דייַן חסד!

יענע נאַכט בין איך געשלאָפֿן בני מנין ברודער אין דער וויינונג. די סיבה דערפֿון איז זייער אַן אינטערעסאַנטע און האָט צו טאָן מיט דער מלחמה. אַ צייט פֿרעזער האָב איך געוויינט בני מנין מוטער אויפֿן ערשטן שטאָק פֿון אַ גרויס פֿיר-שטאָקיק הויז. אַזוי ווי די פֿלייער האָבן לכתחילה אַראָפּגעוואָרפֿן נישט די גאַר שווערסטע באַמבעס, פֿלעגן זיי, טרעפֿנדיק אין אַ מאַסיוו פֿינף-שטאָקיק הויז, געוויינלעך צעשטערן די אייבערשטע צוויי אָדער דריי שטאָקן. דער פֿאַרטער און דער ערשטער שטאָק פֿלעגן על-פּי-רובֿ בלייבן גאַנץ אָדער ליכט באַשעדיקט. דאַקעגן,

ווען אזא באַמבע פֿלעגט טרעפֿן אין אַ צוויי=אָדער איין=שטאָקיק הויז, איז דאָס פֿעצטע אין גאַנצן צעשטערט געוואָרן און די איינווינער זענען דערהרגעט אָדער שווער פֿאַרווונדט געוואָרן.

מיין ברודער מיט זיין פֿאַמיליע האָט געווינט אין אַ צוויי=שטאָקיק גאַנץ שוואַך געבויט הויז און ווען דאָרט זאָל טרעפֿן אַ באַמבע, וואָלט קיין מענטש קיין פֿעבעדיקער דאָרט נישט פֿאַרבלעבן. די פֿרויען האָבן בעת דער באַמבאָרדירונג אומגעוויינלעך געליטן. זיי האָבן מורא געהאַט צו שלאָפֿן אין דעם דאָזיקן מיט איין מאָל שוואַכן הויז, הגם די באַמבאָרדירער פֿלעגן געוויינלעך פינקטלעך זיבן אַ זייגער אין אָונט, ווי סאָלידע בעלי=מלאָכות אויפהערן צו „אַרבעטן“. פֿונקט, ווען דער זייגער האָט געשלאָגן 7, האָט די באַמבאָרדירונג אויפֿגעהערט. נישט געקוקט אויף דעם האָבן ספעציעל די פֿרויען נאָך אַ גאַנצן טאָג לויפֿן פֿון די שטיגן צום קעלער און צוריק, נישט געקענט פֿאַרמאַכן קיין אויג, מורא האָבנדיק, אַז מע זאָל נישט קומען צו פֿלעגן און אָנהייבן צו באַוואַרפֿן די שטאָט מיט באַמבעס. צוליב דעם האָבן מיר געמאַכט אַ טויש: די פֿרויען זענען אַוועק אין דעם זיכערן 5=שטאָקיקן הויז פֿון מיין מוטער און די מענער זענען געבליבן אין דעם 2=שטאָקיקן הויז.

עס איז געווען אַ וואַרעמע נאַכט. די לופֿט איז געווען אַ מילדע, אַן אָנגענעמע, הגם דער האַרבסט האָט שוין געגעבן צייכנס, אַז ער קומט אָן. די פֿענצטער זענען געווען געדיכט פֿאַרשטעלט מיט שוואַרץ פֿאַפּיר, אַזוי, אַז מען האָט קיין פּיצל הימל נישט אַרויסגעזען.

איר האָב מיך געלייגט אין בעט אַריין, געלאָזט דאָס אַנטון און די שיך גאַנץ גאַענט צו זיך, ווייל טאַמער קומט אויס צו אַנטלויפֿן, זאָל זיין פֿיכט צו כאַפֿן די קליידער.

נאָך אַ גאַנצן טאָג פֿאַרמאַטערט לויפֿן אין שרעק און פּאַניק צו די קעלערן, איז דאָס לייב געווען מיד און צעבראַכן און אַלץ האָט זיך געבעטן אַ ביסל רו. אָבער שלאָפֿן האָט מען פֿאַרט נישט געקענט. די זאָרגן פֿאַר דעם, וואָס וועט ווייטער קומען, האָט אונדז צוגערויבט דעם שלאָף.

איז מען אַזוי געלעגן אין די בעטן און זיך געדרייט פֿון איין זייט אויף דער אַנדערער, ביז די אויגן האָבן זיך מיר צוגעקלעבט און אַ בלינדערנע שווערקיט האָט זיך באַזעצט אין מיין מוח און איך בין פֿאַרט אינגעשלאָפֿן. עס איז געווען אַ זיסער שלאָף, וואָס האָט אַ ביסל באַרויקט דאָס געמיט און געמאַכט אונדז פֿאַרגעסן אַן אונדזער לאַגע.

פֿלוצלונג, דאָס איז געווען אַ זייגער 2 ביינאַכט, הערט מען אַ שטאַרק קלאַפֿן אין דער טיר. איך האָב אַ טאַנץ געטון אין בעט און אויפֿגעריסן די אויגן:

— וואָס איז געשען ?

אין דער זעלבער מינוט האָבן זיך אַלע, מיין ברודער און זינע צוויי זין, אויפגעכאַפּט. מיר האָבן ניט באַוויזן צו פֿרעגן, וואָס עס איז געשען, ווי מען האָט געהערט פֿון דרויסן רופֿן אין אַ דערשראָקענעם, געבראַכענעם קול:

— די פּאַליאַקן אַנטלויפֿן! ווער עס פֿאַרשטייט אַז עס איז נייטיק קאָן מיטגיין מיט די פּוילישע זעלנער קיין וואַרשע.

די דאָזיקע ידיעה, וואָס עס האָבן איבערגעגעבן די יונגעלייט פֿון דער לופֿט-שוץ-וואַך, האָט אונדז אָפּגעגאַסן מיט אַ רעגן פֿון פֿלייער. — עס קאָן נישט זיין! — האָב איך אויסגערופֿן — נאָך אַ פּאַר טעג מלחמה קען מען נישט אייננעמען לאַדזש. אָן אַ שלאַכט זאָל מען אוועקגעבן די צווייטע גרעסטע שטאָט אין פּוילן. עס איז נישט אמת. די ידיעה געהערט באַשטימט צו די הונדערטער פּליאַטקעס, וואָס פֿאַרפֿלייצן די שטאָט!

איך בין געווען טיף איבערציניגט, אַז דאָס איז אַ ליגן און מיר האָט זיך נישט גענלויבט אויפֿצוהייבן פֿון בעט. אָבער דער גאַנצער הויף מיט מענטשן איז שוין געווען אין באַוועגונג. עס האָט גערוישט ווי אין אַ בינען-שטאָק.

די גרעסטע, די ערגסטע, די שווערסטע פֿון די פחדים, האָט אונדז באַהערשט און אָנגעפֿילט אונדזערע נשמות מיט גרוילס.

מינע ווערטער האָבן אַ ביסל געטרייסט דעם עולם. מיט מוטושטשע צעטומלטע בליקן האָט מען מיך אָנגעקוקט. אפשר זאָג איך פֿאַרט דעס אמת?

— דערמאָנט אייך נאָר — האָב איך ווייטער געטרייסט דעם עלטערן דור — ווי לאַנג די שלאַכטן אַרום לאַדזש האָבן געדויערט בעת דער וועלט-מלחמה? וואָכן לאַנג האָט זיך די רוסישע אַרמיי געשלאָגן צוליב אונדזער שטאָט. טיכן בלוט זענען גערונען אויף די פֿעלדער פֿון לאַדזש, און דאָ מיט איין מאָל זאָל די פּוילישע אַרמיי, וואָס וועגן איר האָט מען געהאַלטן, אַז זי איז אַ סך אַ בעסערע, ווי די פֿאַרפֿוילטע חיילות פֿון צאַר, אָן איין שאָס אָפּגעבן אַ שטאָט פֿון טויזנטער פֿאַבריקן און לאַגערן מיט סחורות און בכלל די צווייטע גרעסטע שטאָט אין לאַנד. ניין, ניין, דאָס איז נישט צו גלייבן.

אָבער איך האָב געהאַט אַ טעות אין מינע אויסרעכענונגען, וואָס האָבן פֿאַר מיר אויסגעזען גאַנץ לאַגיש; אָבער דאָס, וואָס איז געווען לאַגיש אין דער גרויסער מלחמה, איז געווען אומלאַגיש אין דער איצטיקער

מלחמה, ווייל אין דעם פויליש=דייטשן קריג האָט איר אויף אונדזער
זייט בכלל קיין פֿאַגיק נישט געקענט געפֿינען.

עס איז אָנגעקומען אַ מענטש פֿון גאַס, אַ בלאַסער, אַ צעברענטער,
די פֿאַלעס צעפֿלויגן און די האָר צעפֿאַטלט. ער האָט זיך אין גאַנצן
געוואַקלט, אַזוי ווי אַ שווערער פֿיבער וואָלט געוואָרפֿן זיין גוף.

— די פֿאַליציי איז אַנטלאָפֿן! נישטאָ מער קיין קאַמיסאַריאַטן!

די פֿרעמדע אַרמיי נעמט אײַן פֿאַדזש! דאָס איז זיכער!

א. סוצקעווער

דריי לידער (אין אַלט=ייִדישן לשון)

חתן = פֿלֶה = לִיד

ער :

גלייך אַ פֿאַרזיגלטער קוואַל אין אַ וויסט,
ביסטו מיר זיין פֿאַר די לעפֿצן געזיסט.
צו אַ געזאַנג וואָלט איך טאָן דיר פֿאַרגלייכן,
ווייל איז דעם זינגער, דער ווערט דיר גערייכן.

זי :

גלייך ווי אַן עפֿלבוים ווי אויף אַ פֿלוין,
וואַקסט מיין געליבטער, דער איז מיר אַ קרוין.
האַרצלעך געליבטער, דערפֿרייד מיניע טראַקטן,
טו מיך באַרוען אין קלייד פֿון דיין שאַטן.

ער :

גלייך ווי אַ שפּריי, דער די גראַזן באַשאַפֿט,
טוסטו באַלעבן מיין גלוסט מיט דיין זאַפֿט.
גלייך ווי אַ טורטלטייב אין די פֿאַרנאַכטן,
פֿלייט דיין נשמה אין מיניע געדאַכטן.

זי :

גלייך ווי אַ הירש אונטער בליטן און שיין,
ביסטו געהאַפֿערט, געליבטער דו מיין.
קום און פֿאַרמעק הינטער דיר אַלע וועגן,
זי מיר אַ קושונג דורך געכטן און טעגן.

ער :

גלייך צו אַ רויז איז דיין בליעדיק מויל,
שטעטיגלעך טוסטו געפֿעלן מיר ווייל.
קוועלברונענס צוויי אין די אויגן דיר קוועלן,
שטעטיגלעך טוסטו מיר, ליבסטע, געפֿעלן.

ז י :

ביסט ווי אַ שטורעם, געליבטער דו מיין,
דער איבערפֿאַלט מײנע רויזן...

צ ר :

טראָג איך דײַך, לײבסטע, אין וועלדער אַרײַן,
דאָרט וועל איך טאָן דײַר אַנטשפּוּיזן!

ט ר י נ ק ל י ד

שפּיל, טרומפּײטער, טו צעקײנען,
מיר, די לײצײם, זופּן וויינען.
וויינען ביטער, וויינען זײס,
גלײַך די לײבע ווייבן.
גײס זײך, פּלעשלײַן, גײס זײך, גײס,
גײט קײן לעק זאָל בלײבן.

שטאַרקער וויין,
פּולצל מײן,
לאַמיר טאַנצן,
טאַנצן.

באַרכעס זאָל מען טאָן אונדז געבן
וועסטו, פּלעהכען, לאַנג לעבן.
אַז דער חתן, דער פּאַרשויך,
וועט דײַך טאָן באַקריינען -
וועסטו הײסן פּלעה-קרוין
און ווי גימגאַלד שײנען.

שטאַרקער וויין,
פּולצל מײן,
לאַמיר טאַנצן,
טאַנצן.

וויגליד

איך טו פֿאַר מיין אוצר אַ לידעלע שפינען,
דיין פֿאַטער וועט ברענגען אַ ציקליין דערינען.

די ציקליין וועט פֿאַכן פֿון יינגעלעס טרערן
און ברענגען אַ בעקנברויט דיר צו געהערן.

אין ראַסט און אין רו זאָל מיין קינדעלע ליגן,
איך שאַקל דיין שאַקל און טו דיר פֿאַרוויגן.

זיי שלאָפֿן, דאָס מזל זאָל זיין דיין באַהיטער,
סע היילן די הונדן דורך שוואַרצן געגייטער.

און דאָס איז אַ צייכן: אויף ייִדישע שטיבלעך
שוועבט אום אליהו געגייטקט און ליבלעך.

ער לוישפערט אַרײַן איטלעך יידן אין אויער:
באַרייט זיך, דער אויסלייזער האַרט לעבן טויער.

באַלד רײט ער אַלײ אױף אַ זילבערן הױדער
און זאַמלט באײנעם דיין שױעסטער און ברודער.

זיי שלאָפֿן, צו מאַרגנס וועט ער אונדז דערפֿרייען,
מיר וועלן אים לויבן מיט פּוּיק און שאַלמיייען!

ווינטער 1938

דער טײַטש פֿון די אַלטייִדישע ווערטער:

גערייכן - דערגרייכן / אנטשפּויון - פֿאַרקנאַסן / צעקלנען - צעפֿלאַצן /
פּוּלצ - מידל / באַרעס - חלה / בעקנברויט - אַ מתנה /
שאַקל - אַ וויג / געגייטער - שטאַכעטן / הודער - דאָס וועסע פֿערד
אויף וועלכס ס'וועט קומען משיח / באַיינעם - צוזאַמען / שאַל-
מיייען - פֿעך-אינסטרומענטן.

אין גארטן

סע חלומט זיך מיר: כ'בין א זון, וואָס פֿאַרזינקט
אין אַ זומפּ צווישן ליליעס, דערלעבן -
הענגט אַ גאַרטן באַבלעטערט מיט צייט, און סע זינגט
אַ וויינפֿויגל: וווּ איז דיין לעבן ?

נאָר ווי אַן אַמעבע צעטייל איך זיך באַלד:
סע פֿאַרגלייט בלויז די ערדיקע העלפֿט מיר.
און כ'דערזע אין אַן עפלשן רויט מיין געשטאַלט,
קאָטש פֿון זומפּ שרייט מיין צווייטער איך: העלף מיר .

געענדיקט דער חלום? - איך ווייס ניט, פֿאַרוואָר,
בשעת כ'האָב אַנטוואַכט אין אַ גאַרטן -
האָט מיך טויק באַלאָרבערט די זון, און מיין וואָר
האָט העלף מיר געשריטן, ווי דאָרטן.

אפריל 1940

אויסגעלאָשן

אויסגעלאָשן,
אַש פֿון תּאווה.
ווי אַ שווערד פֿון שייד האָט עמעץ
מיר דאָס בלוט אַרויסגעצויגן.
און צעמורשט איז דער זכרון -
אַ קאָמעט, וואָס פֿאַלט אין אַפֿגרונט.

שריפֿות,
איר, וואָס וויינט באַהאַלטן
אין רינגען-הערצער פֿון די ביימער, -
זייט מיר אויפֿיק!
טוט אַ כאָש
דעם הייסן פעך פֿון מיינע ליפֿן
און באַוועלטיקט מיינע ווערטער
מיט אַ פֿייערדיקן גאַלדהאַנג.

יאנואר 1940

מ ש ו ג ע ת

דורך זונפֿאָרגיי-געסעלעך פֿלאַטערט אַ פֿרוי,
זי וויינט: גיט מיר אָפּ מיין געליבטן דעם שטרוי.

נאָך איר פֿלייט אַן עולם מיט וואַסער און שטריק,
וואָס וויל איר ניט געבן דעם שטרוי אויף צוריק.

און אָט: אויך איר געלע פֿאַטשויפֿל פֿאַלט אַראָפּ,
און אָט: אויך אַ פֿייערלעש-אויטאָ קלינגט אָפּ;

און קיינער, אַ חוץ דער משוגענער פֿרוי,
ניט ווייס, אַז מע קען זיין פֿאַרליבט אין אַ שטרוי.

מארץ 1940

מ ל ח מ ה

דאָס זעלבע אַש וועט צודעקן אונדז אַלעם:
דעם טוילפֿאַן - אַ וואַקסן לייכט אין ווינטישן געצאַנק;
די סילוויע אין איר פֿלי, וואָס איז פֿון צופֿיל הימל קראַנק,
דאָס קינד וואָס וואַרפֿט אין אייביקייט זיין באַלעם, -

און בלייבן וועט בלויז איינער: אַ פֿאַעט, -
אַ ווילדער שעקספיר וואָס וועט טאָן אַ זונג מיט קראַפֿט
און מוטוויל:

— מיין גיסט אַריאל * ברענג דעם נייעם גורל וואָס מיין
בלוט וויל,

און שפּי אַרויס צוריק די טויטע שטעט!

מוראשקע = נעסט

מוראשקע=נעסט, דו וואָלדס אונטערבאָווסטזיין,
צענישטערט פֿון אַ נייגעריקן שטאַק, -
מיט לאַבירינטן דינע, שטאַק נאָך שטאַק
צעפֿאַלענע אין שטויב, זאָל דיר באַוויסט זיין:
ווי דו בין איך. מיין שאַרבן פֿאַלט. אָט ווערט ער
צעטראָגן פֿון מוראשקעלעך - פֿון ווערטער.
און איטלעכס וואָרט - אַרויף, אַראָפּ, אַ שפרונגל,
פֿון גערוו צו גערוו, דורך פֿינער, קויל.
און איטלעכס ציט אַוועק פֿון דושונגל
מיט ווייסן אייעלע אין מויל.

אַפּרייל 1940

די גראַע צייט

האַב לייב דיין הונט, דיין בעט, דיין בראַנפֿן,
נאָר האָב ניט לייב די גראַע צייט.
סע וועט דיין הונט אַזוי ניט חנפֿן,
ווי ס'חנפֿעט דיר די גראַע צייט.

סע איז דיין אויג פֿאַר איר קיין נעסט ניט,
דו זעסט אין שפיגל - און דו זעסט ניט...
דאָך שפירט דיין גומען: זי איז דאָ.

זי וואַרפֿט אין עסיק דינע פֿערל,
און כאַפֿסט זיך אויף: דיין קליגסטער הערל
איז אַפּגענאַרט און גראַ.

מאי 1940

לידער צו א לונאטיקערין

1

א, כ'קען דײך פֿון לאַנג שוין, פֿון זײַנט
ביסט געווען אַן אַמפֿיביע.
כ'געדענק נאָך די ערשטקײט פֿון זײַנד:
האַסט מײך לײב? – אײך האָב לײב, יע...

מיר האָבן זײך בײדע געפֿאַרט
אונטער זײלבערנע שלאַקסן.
אין אונדזער פֿאַרלײבשאַפֿט איז דאָרט
ווי אויף הייוון געוואַקסן.

2

מיט אַ זײלבערנעם בעזים
קערסטו אויס פֿון מײַן חלום די שטױבן.
ווערט דאָס צײמעל רײן; דורך די שױבן
גריסט אַ צױנגעלע בעז אים.

מיט דײַן האַנט, וואָס פֿאַרגלעט אַלע לײדנס,
פרעסטו קנײטשעלעך אויס אויף מײַן שטערן.
ווי דײַן נאַכטהעמד דײַן זײַדנס,
וואָס פֿאַרקנעפֿלט דײַן ברוסט אויף אַ שטערן.

3

כ'וואָלט וועלן באַרירן דײַן סוד – ווי אַ זעגל,
געבױגן פֿון שטורעם, באַרירט דאָס געאײַנד, –
דײַן סוד, וואָס צו אים איז פֿאַרזיגלט דאָס שטעגל
מיט טרױוואַקס פֿון זײַנד.

צו אים איז מײַן גלוסט. כ'מוז אים געבן אַן עפֿן
און זען דעם פֿײַזאַזש, וואָס דערשרעקט און באַרוט.

דײַן סוד, ווי דער טאָן-גײסט אין פֿײַדלשע עפֿן,
מוז ווערן באַפֿאַכט פֿון מײַן פֿליגלדיק בלוט...

א, ווער איז דער יענער, וואָס באַלד
ווי כ'צערטל דיך, מאַכט ער אַ גוואַלד?
— דאָס איז ער, דיין געליבטער לעוואָניק,
וואָס רעגירט אויף אַ זילבערן טראָניק
אויף יעטווידן צווייגל פֿון וואַלד.

מיר קענען ניט זיין זאַלבעדריט,
ווען קוועקזילבער קילט דאָס געבליט...
ס'גיט מיין האַרץ זיך פֿון קנאה אַ שאַקל,
ווען לעוואָניק טוט אָן אַ מאַגאַקל
און באַקושט דיר מיט פֿערל די טריט.

קלייב איינעם פֿון ביידן אויס, קלייב,
דעם צווייטן שליממזל פֿאַרטרייב.
אַדער מאַך, סע זאָל ווערן אַ מילב ער,
וואָס פֿאַרברענט זיך אין פֿייער פֿון זילבער,
דו פֿויגל, דו מעדיום, דו ווייב!

מאי 1940

פלוטארך

פראגמענט פון א גרעסערער היסטארישער
דערציילונג אונטערן נאמען „פלוטארך“

עטלעכע טעג פאר פלוטארכס אפפאר האט איינער פון זיינע רייכע
רוימישע פריינד לכבוד אים אינגעארדנט א סימפאזיאן. דער
רוימישער מאגנאט האט אומישנע קאפירט דעם סימפאזיאן פון געטלעכן
פלאטא. א חוץ רוימער איז אויך געווען א היפשע צאל גריכישע
פילאזאפן, וואס האבן זיך געפונען אין רוים, ס'רוב סטאקער. מ'האט
געטרונקען וויין פון קונסטפולע קארינטישע בעכערס. פלייטן-שפילערנס
האבן געשפילט און געזונגען אלטע אטישע לידער. די אנטוילנעמער,
באקראנצט מיט פרישע רויזן-קראנצן, זענען געלעגן אונגעלענט אויף ריך-
באצירטע געלעכערס און מ'האט געשמועסט אויף דער אייגענער טעמע,
וואס אין פלאטאנס סימפאזיאן, נעמלעך וועגן דער ליבע און וועגן דעם
גאט עראס. פלוטארך האט פארטיידיקט דעם געדאנק, אז דער שטארקסטער
פון די געטער איז אפאלא, ווארום אפאלא איז דער גאט פון דער
חכמה, און ס'איז א טעות צו גלייבן, אז עראס וועט ווען-עס-איז זיין
דער איינציקער הערשער איבער דער וועלט. די חכמה איז שטארקער
פון דער ליבע, ווייל די חכמה איז די טאכטער פון דער דערקענטעניש,
די ליבע, אבער, איז די טאכטער פון דער בלינדקייט. א טייל פון די
סטאקער, וואס האבן זיך געפונען אויפן סימפאזיאן, האבן געהאט אן
אנדערע מיינונג, נעמלעך, אז דער שעפערשסטער כוח אין דער וועלט
איז די גלייכגילטיקייט. די גריכישע פילאזאפן זענען שוין געווען א ביסל
שיפורלעך און די געשפרייכטן זענען געווען זייער גיסטרין. אין די
צווישן-פויזעס האבן די שקלאוון געמישט דעם וויין אין זייערע קאנען
און כסדר אונגעפילט די בעכער. פלוטארך האט אויך געטרונקען א סך
פון דעם שטארקן גריכישן וויין און איז געווען גאר אויפגעלייגט און
בארדיעוודיק.

דער סימפאזיאן איז פארלאפן אין גיסטרייכע געשפרעכן ביז שפעט
אין דער נאכט. וואס אמאל מער אנטוילנעמער זענען אנטשלאפן
געווארן אויף די בענק, אדער גאר אראפגעפאלן אויף דער פאדלאגע און

אינגעשלאָפֿן אונטערן טיש. אין אויסגעגאָסענע קאלוּזשעס פֿון גריכישן וויין האָבן זיך אויפֿן דיל געוואָלגערט צעבלעטערטע רויזן-קראַנצן. ס'האָט געשמעקט מיט רויזן און וויין. די גריכישע פֿילאָזאָפֿן האָבן געכראָפֿעט. די לעצטע זענען פֿאַרבליבן וואָך פֿלוטאַרך און דער רוימישער גאָסטגעבער, און זיי האָבן ווייטער געפֿירט דעם געשפרעך.

ערשט ווען דער האָן האָט געקרייעט האָבן זיך די שמועסער געכאַפֿט, אַז ס'איז שוין טאָג און מ'דאַרף ענדלעך גיין צו רו. אין די שיסלעך פֿון די גרויסע בראַנזענע לֶאָמפֿן-שטענדערס, וואָס זענען געווען צעשטעלט איבערן עסזאָל, האָבן זיך נאָך שוואַך גערייכערט און געצאָנקט די איילפֿלאַמען. דורך די אויפֿגעפֿראָלטע טירן צום אַטריום האָט דער יונגער פֿרימאַרגן העל באַלויכטן די שלאָפֿער און די גאָלדענע און זילבערנע טרינקעפלעסן, וואָס זענען געווען אָנגעשטעלט אויפֿן טיש. אַ שקלאָוו האָט פֿלוטאַרכן געברענגט צו טראָגן אַ גאָלדענעם בעקן מיט רויזן-וואַסער. פֿלוטאַרך האָט זיך אַרומגעוואַשן דאָס פנים און די האַר, און ער האָט זיך געפֿילט עטוואָס פֿרישער. אין מויל האָט ער נאָך געהאַט אַן איבליקייט פֿון וויין.

פֿלוטאַרך האָט זיך געזעגנט מיט זיין פֿריינט און אַוועקגעגאַנגען צו זיך אַהיים. ער האָט נאָך געהאַט אַ סך ענינים צו דערליידיקן פֿאַר זיין ריזע.

אַז ער איז אַרויסגעקומען אויפֿן גאַס האָט געבלאָזן אַ קאַפֿטער ווינט. די בלעטער פֿון די איינצלענע ביימער זענען געווען נאַס פֿון טוי. ס'האָט נאָך געשמעקט מיט דער רויקייט פֿון דער אַנטשווינדענער נאַכט. די הימלעך איבער דער וועלט-שטאָט האָבן זיך וואָס אַ מאָל מער אָנגעגאַסן מיט טאָג. ראָזע וואָלקנדלעך האָבן געשוועבט איבערן ליכטיק-בלויזען הימל-לאָזור, ווי שפּילנדיקע אַמאַרעטן. אין די רוימישע גאַסן האָט זיך אָנגעהויבן צו וועקן דאָס אַלטעגלעכע לעבן. בעקערס האָבן געטראָגן קויבערס מיט פֿרישגעבאַקן ברויט, לאַסטטרעגער - פֿלעראַיי משאות, איבערהויפט גרינסן און פֿרוכטן. פּאַסטעכער, וואָס זענען געקומען פֿון די סאַבינער בערג, האָבן געטריבן רינדער און שאָף אין די שחיטה-היזער אַריין און אויפֿן פּי-מאַרק. די שאָף האָבן געמעקעט. דאָ און דאָרט זענען אַהיימגעגאַנגען פֿאַרשפּעטיקטע שיפורים און געזונגען אויסגעלאַסענע וויין-און דיב-לידער. שקלאָוו האָבן פֿאַרבינגעטראָגן אַ לעקטיקע, אין וועלכער ס'איז געזעסן אַ דרימלדיקע קורטיואַנע. אויך אויפֿן פֿאַרום האָבן זיך אָנגעהויבן צו עפֿענען די קלייטן. און די געלטוועקסער האָבן אָנגעהויבן אויסצולייגן זייערע מטבעות אויף קליינע מאַרמאָרנע טישלעך. פֿלוטאַרך איז געווען אָנגעטון אין אַ לייכטן גריכישן מאַנטל. אים

איז געווען קאלט און ער האָט געציטערט. פֿדי זיך וואָס מער אויסצו-
ניכטערן פֿון דער דורכגעוואַכטער נאַכט און פֿון דעם מידן וויין-רויש,
וואָס ער האָט געפֿילט אין די שלייפֿן, האָט פֿלוטאַרד ביי זיך באַשלאָסן
אַהיים צו גיין דורך אַ ווייטערן וועג. אַזוי גייענדיק איבער אָפּגעלעגענע
רוימישע גאַסן איז ער אָנגעקומען צום שקלאַוון-מאַרק.

אויך דאָ האָט זיך שוין אָנגעהויבן די טאַג-טעגלעכע באַוועגונג.
רוימישע שקלאַוון-סוחרים אין רייכע ווייסע טאַגעס, ים-פיראַטן פֿון די
גריכישע אינדזלען, באַרבאַרישע הענדלער אין בונטע גאַלד-געשטיקטע
אַריענטאַלישע געווענדער און מיט בלוין-געפודערטע, קינסטלעך-געקרניזטע
בערד, זענען ביז און האַפֿעדריק אַרומגעגאַנגען און מיט לאַנגע בייטשן
געקנאַלט אין דער לופֿט און גערופֿן צום אויפֿשטיין. אויף דער הויילער
ערד אָדער צווישן די אין עגיפֿטישן סטיל באַמאַלטע זיילן-גענג, וואָס
זענען געשטאַנען צעוואָרפֿן איבערן שקלאַוון-מאַרק, האָבן זיך מאַסנווייז
מענטשלעכע לייבער דערהויבן פֿון דער ערד. אומעטום זענען געלעגן
מענטשן - אויף דער ערד, צווישן די זיילן-גענג און לעבן די הויערנדיקע
קעמל-קאַראַוואַנען, וואָס זענען געקומען מיט שקלאַוון אַזש פֿון די ווייטע
אַראַבישע מדבריות.

אויפֿן מאַרק האָט זיך געשטאַרקט וואָס אַמאַל מער דער פֿאַרביקער
מענטשן-געטומל און דער געשריי-געמיש פֿון פֿאַרשידענע שפּראַכן
און פֿעלקערשאַפֿטן: גריכן, נעגער, סודאַנער און עטיאָפּער, יידן פֿון
פֿאַלעסטינע און אַראַבער פֿון אַלערליי שבתים, קריגס-געפֿאַנגענע אַזש פֿון
הינטער די זיילן פֿון העראַקלעס און אָנגעהעריקע פֿון אַנדערע באַקאַנטע
און אומבאַקאַנטע פֿעלקער. ס'האַבן געשריגן מענער און וויבער, זקנים,
לינגפֿרויען און קינדער. דער דור-הפֿלגה פֿון דער גאַנצער וועלט איז
דורך די מעכטיקסטע און רייכסטע הענדלער אַהער געבראַכט געוואָרן אויפֿן
רוימישן שקלאַוון-מאַרק און אויסגעשטעלט געוואָרן צום פֿאַרקויף.

אַט אַ די קאַסטבאַרע לעבעדיקע סחורה האָט מען פֿאַרן רוימישן
פֿאַלק געברענגט פֿון אַלע עקן וועלט.

מ'האַט זי געברענגט צו שלעפֿן אויף געפאַקטע שיפֿן, אויף וועגענער,
אויף איילען, אויף קאַראַוואַנען, אָדער סטאַדעסווייז געטריבן צופֿוס.
אַ חוץ געוויינטלעכע אַרבעטס-שקלאַוון און אַרבעטס-שקלאַווינס האָבן זיך
אינעם פֿאַרביקן געווימל אויפֿן שקלאַוון-מאַרק געפֿונען געפֿאַנגענע חכמים
און געלערנטע, פּרינצן און פּרינצעסינס, פֿעלדהערן און שטאַטס-לענקער,
פּאַעטן און פֿילאָזאָפֿן, פּעדאַגאָגן, קאַמעדיאַנטן, זינגער, מכשפֿים, שוואַרצ-
קינצלער און שוישפּילער, טענצער און טענצערינס, לוסטיינגלינגען
און קורטיזאַנעס. די טייערערע און פּיקאַנטערע מענטשן-סחורה האָבן די

הענדלער ס'רוב אָפגעקויפט ביי זיגרייכע חיילות אָדער פיראטן האָבן זיי געכאַפט אויף שיפן.

איצטער, אין די מאָרגן = שעה, האָבן די סוחרים אָנגעהויבן צונויפצוזאַמלען זייער מענטשיש פאַרמעגן און די שקלאָוון אויסצושטעלן און אויסצוסדרן צום אָנגעבאַט און אָנבליק פאַר די קויפער, וואָס דאַרפן באַלד אָנקומען. מ'האַט געשריגן און זיך גערופֿן אין אַלערליי שפראַכן. אויך אייזלען האָבן הויך גערעוועט. הויערנדיקע קעמלען, וואָס האָבן געלאָסן געמעלה-גרהט, האָבן אויסגעשטרעקט זייערע לאַנגע העלדזער אין דער זיך באַוועגנדיקער מאַסע אַרײַן און וויסט געשריגן. די הענדלער האָבן דערווייל אינצווישן, איטלעכער באַזונדער, צוזאַמענגעטריבן די שקלאָוון און אָנגעהויבן מאַכן צווישן זיי אַן אָרדענונג. די, וואָס האָבן געהאַט בלויזע אַרבעטס-שקלאָוון, האָבן זיי אָנגעהויבן אויסצוטון האַלב-נאַקט און אויסצושטעלן שורותווייז. די יעניקע שקלאָוון, וואָס האָבן שוין אַמאָל געפרוווט צו אַנטלויפֿן, האָט מען מיט פֿעסטע שטריק צוגעבונדן צו די קאַלומנעס פֿון די זיילן-גענג. מיט זשעסטן פֿון גרויסע מבינים האָבן די הענדלער נאָך אַמאָל באַטאַפט דאָס לייב און די מוסקלען פֿון די צום פֿאַרקויף אויסגעשטעלטע מענטשן, דערנאָך זיי באַגאַסן מיט קאַלט וואַסער און געריבן מיט בערשטן, כדי זייער הויט זאָל אויסקוקן רויטער און געזונטער. סוחרים, וואָס האָבן געהאַנדלט מיט איידעלערע יונגפֿרויען, האָבן אַנטבלויזט די שענסטע קערפערטיילן פֿון די שקלאָוונס און באַזונדערס אַרויסגעשטעלט די קערנדיקע ווייבערישע ברוסטן, כדי צו וועקן לוסט. די לייבער פֿון די שיינע יונגפֿרויען האָבן די שקלאָוון-הענדלער באַשמירט מיט שמעקנדיקן רויזנאייף, צעפֿלאַכטן זיי די האָר אין לאַנגע און קינסטלעכע צעפ, אָנגעטון גאָלדענע רינגען אויף די אַרעמס און אויף די פֿוסקנעכלען פֿון די יונגפֿרויען און אונטערגעצייכנט די אויגן זייערע מיט שוואַרצער ציר-זאַלב. די קורטיזאַנעס און די לוסט-יינגלינגען האָט מען אויסגעפּרופּט מיטן זאָרגפֿעלטיקסטן געשמאַק - אויף צו מערן זייערע חנען. אויך די הענדלער, וואָס האָבן מער נישט געהאַט וואָס צו פֿאַרקויפֿן, נייערט פֿילאָזאָפֿן און דיכטער, האָבן אויסגעזעצט זייער סחורה אויף אַ שורה רונדיקע בענק, ווי אין אַן אַ אַקאַדעמיע, און געגעבן די פֿילאָזאָפֿן און די דיכטער אין די הענט אַרײַן שווערע ביכער-ראַלן און זיי באַפֿילן אַרויסצולייצען הויך אויפֿן קול פֿאַר-שירענע צייטאַטן.

איינציקווייז האָבן זיך אויך די קויפער אָנגעהויבן צו באַווייזן אויפֿן שקלאָוון-מאַרק. ס'רוב זענען געקומען בעלנים אויף אַרבעטס-שקלאָוון. אַרום די אַרבעטס-שקלאָוון האָט זיך דערווייל געמאַכט די

גרעסטע באוועגונג. די קויפער האָבן אָנגעהויבן ברוטאַל אויסצוטאַפן די לייבער פֿון דער מענטשישער סחורה, אַרײַנגעקוקט די שקלאָווין אין די אויגן, געפרוווט זיי די שטאַרקייט פֿון די הענט און פֿון די ציינער און געהייסן זיי לױפֿן. אויף דעם אָרט, וווּ ס'זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט די יונגפֿרויען, איז נאָך אין די מאָרגנשעהן דער קויפֿער=עולם געווען אַ קלענערער. דערפֿאַר האָבן זיך דאָ צונויפֿגעזאַמלט אויסגעקליבענע מבינים. צום מיינסטן עלטערע מענטשן. די קויפֿער האָבן זיך אונטער= געהאַלטן מיטאַנאַדער, געשמעסט און זיך באַראָטן.

טייל קויפֿער האָט מיט גרויס געניטשאַפֿט אָפֿגעשאַצט די מעלות און די חסרונות פֿון די וויבערישע גלידער. פֿון זייער זינט האָבן די שקלאָווין=הענדלער נישט אויפֿגעהערט צו רימען די וויבערישע רייצן און מיט די שפּיץ=לינגער באַרירט די יונגפֿרויעכע ברוסטן, כדי צו ווייזן די פֿרישע קערנדיקייט. נישט ווייט פֿון דעם דאָזיקן פֿלאַץ האָבן געטאַנצט די טענצער און טענצעריןס, און די קורטיזאַנעס האָבן הויך געזונגען ליבע=לידער און ריטמיש געבויגן זייערע קערפֿערס אין ליינדשאַפֿטלעכע באַוועגונגען. אויך דאָ האָבן מבינים הויך דיסקוטירט מיט די שקלאָווין=הענדלער. טייל פֿון די קויפֿער האָבן שפּילנדיק אָנגענומען פֿאַר די ריך=פֿריזרטע לאַקן פֿון די לוסט=יינגלינגען.

פֿלוטאַרך איז רויך פֿאַרבייגעגאַנגען דעם געטומל אויפֿן שקלאָווין=מאַרק. אויף די אַרבעטס=שקלאָווין האָט ער זיך איבערהויפט נישט אומגעקוקט. אויך די אויסגעשטעלטע שיינע וויבער און אַנטבלויזטע יונגפֿרויען האָבן ווייניק געלאַקט זיינע בליקן. פֿלוטאַרך איז שוין געווען אַן עלטערער מענטש, דערצו האָט ער קיינמאַל נישט געהאַט קיין באַזונדערן חשק צו קוקן אויף וויבערישע רייצן. די שיינקייטן פֿון דער חכמה זענען אין זיינע אויגן געווען טויזנט מאָל לאַקנדיקער ווי דאָס שענסטע ווייב. דערפֿאַר האָט זיך פֿלוטאַרך אָפֿגעשטעלט בני דעם געזעמל פֿון די שקלאָווישע פֿילאַזאָפֿן. ער האָט זיך פֿאַרטראַכט וועגן דער השגחה און וועגן שיקאַל. פֿלוטאַרך האָט אויפֿגעשפּיצט זיינע אויערן צו הערן, וואָס די דאָזיקע פֿילאַזאָפֿן לייענען. די ציטאַטן זענען געווען קנאַפֿ אינטערעסאַנט, און לויט זיין מענטשן=קענטשאַפֿט האָט פֿלוטאַרך גלייך אָפֿגעשאַצט בני זיך אין האַרצן, אַז אָט די פֿילאַזאָפֿן=סחורה איז נישט פֿון קיין איבעריק הויכער מדרגה. פֿלוטאַרך האָט ביטולדיק אַ מאַך=געטון מיט דער האַנט און אָנגעהויבן אַוועקצוגיין.

באַלד האָט ער געהערט, ווי עמעץ לויפט אים נאָך פֿון הינטן און רופֿט אים.

פלוטאָרך האָט זיך אומגעקוקט.

אַ קליינער גריכישער שקלאָוו-הענדלער אין אַ שמוציקן אָפּגע-
ריבענעם געוואַנט און מיט אַן אויסגעקראַכן שפיציק ציגנבערדל האָט
פלוטאָרן נאָכגעשריגן. פלוטאָרך האָט זיך אָפּגעשטעלט. דער גריך האָט
זיך הכנעהדיק געבויגן אין דרייען און טיף זיך געבוקט. דאָן האָט ער צו
פלוטאָרן אויפֿגעהויבן אַ פּאָר רויטלעכע כיטרע אויגן און געזאָגט מיט
אַ שטיף קול:

— האַר, איר קוקט מיר אויס צו זיין אַ גרויסער געלערנטער.
כ'האָב צו פֿאַרקויפֿן זייער אַ באַדזשנדיקן פֿילאָזאָף. ער איז אַ באַקאַנטער
סאָפיסט און שטאַמט פֿון דער אינדזל קאָס, וווּ ס'איז געבוירן געוואָרן
דער אומשטערבלעכער היפּאָקראַטעס. איך וועל אים אייך פֿאַרקויפֿן פֿאַר
ביליק געלט.

דער הענדלער האָט פלוטאָרן אָנגענומען פֿאַרן מאַנטל און צוריק
געפֿירט אויף עטלעכע טריט.

דער שקלאָוו איז געזעסן אויף אַ שטיין, געקליבט אַ טרוקן רעפֿטל
ברויט און פֿאַרטיפֿט געלייענט אין אַ פֿאַרמעט, וואָס איז געלעגן אויסגע-
שפּרייט אויף זיינע קניען. ס'האָט אויסגעקוקט, ווי ער באַמערקט קיינעם
נישט אַרום זיך.

דער גריכישער הענדלער האָט פֿלוצעם געביטן זיין האַלטונג. ער
איז ווי מיט אַ מאָל אויסגעוואַקסן העכער און אַ געשריי געטון:
— דעמעטריוס!

דער שקלאָוו דעמעטריוס האָט זיך אויפֿגעשטעלט. ער איז געווען
אַ קליינער, אַ דאַרער מאַן אין די מיטעלע יאָרן. ער האָט געטראַגן
אַ צעפֿליקטן מאַנטל, פֿון וועלכן ס'האָט זיך געלָאָזט היפש פֿילן אַן אומ-
אָנגענעמער ריח. פֿון די ריסן פֿון דעם מאַנטל האָט זיך אַרויסגעזען
אַ שמוציק-באַהאַרטער גוף. דעמעטריוס האָט געהאַט גראָלעכע, צעקנוידערטע
קאָפּ-האַר און דאָס פנים איז ביי אים געווען רוי און ווילד באַוואַקסן,
ווי ביי אַ סאַטיר. פלוטאָרך האָט באַמערקט, אז איין פֿוס איז בייים שקלאָוו
קירצער פֿונעם צווייטן און אז ער הינקט.

— וואָס לייענט איר דאָ? — האָט אים פלוטאָרך געפֿרעגט מיט
אַ רויקן געלאַסן קול.

— איך לייען פֿראַטאַגאָראַס פֿונעם געטלעכן פֿילאָסאָף, — האָט
דעמעטריוס געענטפֿערט האַלב-הייזעריק און ער האָט זיך געקראַצט אין
די האַר און דערביי זיך אַפֿילו נישט באַמיט אַ קוק צו נון אויפֿן
פֿרעגער, — אָבער אויף יעדן זאָץ, וואָס עס זאָגט סיי סאָקראַטעס, סיי דער
סאָפיסט, האָב איך טויזנט באַווייזן קעגן און טויזנט באַווייזן פֿאַר. ס'איז

נישטאָ קיין באַשטימטערע זאַך, ווי די לאַגיק. אַלצדינג קאָן באַוויזן ווערן מיט דער לאַגיק, און דערפֿאַר טאַקע וויל אַלץ קאָן באַוויזן ווערן, דעריבער קאָן גאַרנישט באַוויזן ווערן. מיט דער זעלביקער לאַגיק קאָן איך אײַך לִמשל באַוויזן, אַז איר עקזיסטירט, פֿונקט אַזוי ווי איך קאָן באַוויזן, אַז איר עקזיסטירט נישט. פֿלאַטאָ איז געווען דורכאויס איינזיטיק, ווען אין זײַנע דיאַלאָגן קומט כּמעט תּמיד סאַקראַטעס אַרויס דער זיגער. ווי קאָן מען זיגן אין אַ וועלט, וואָס איז סך-הכּל נישט מער ווי אַ סך-הכּל פֿון לאַגישע ווידערשפּרוכן?..

דעמעטריוס האָט געוואָלט ווייטער רעדן. דער שקלאַוון-הענדלער האָט טרױפֿפֿירנדיק געשמייכלט און צופֿרידן געקלאַפט מיט די בלוטלאָזע לעפֿצן. נאָר פֿלוטאַרך האָט דעם סאַפֿיסט אומגעדולדיק איבערגעהאַקט:

— וואָסער אַרבעט קאָנט איר טון פֿאַר אייער האַר, אַחוץ פֿילאָזאָפֿירן?

דעמעטריוס האָט אַ קוק געטון אויף פֿלוטאַרך און געענטפֿערט:

— איך קאָן גאַרנישט און קאָן אַלץ פֿונקט ווי יעדער מענטש. און יעדער מענטש איז נישט מער ווי אַ צווייפֿלהאַפֿטיק שאַטנבילד פֿון אַ צווייפֿלהאַפֿטיקן וועלטשאַטן. ווען איך טו עפעס, — וואָסער ווערט האָט מײַן טאַט, ווען עס קאָן גרייַלעך געמאַלט זײַן, אַז איך עקזיסטיר בכלל נישט, און איר עקזיסטירט נישט, און קיינער פֿון אונז עקזיסטירט נישט. אַפֿילו מײַן איצטיקער באַלעבאַס אַנדראַמאַכאַס, וואָס קאַרמעט מיך נישט מער ווי מיט טרוקן ברויט און מיט וואַסער, — דערפֿאַר גיט ער מיר אָפֿט צו פֿאַרווכן דעם טעם פֿון זײַן בײַטש, — אויך ער, דער זייער חשובֿער אַנדראַמאַכאַס, עקזיסטירט נישט, און מיר זענען נישט מער ווי די שאַטענצעס פֿון אַן עקזיסטענצלאַזיקייט און לעבן אין די הינערפלעט פֿון אַ קאַשמאַרישן חלום... איין זאַך, אָבער, האַר, קען איך צוזאָגן אויף זיכער: איך וועל פֿון אײַך נישט אַנטלויפֿן, וואָרעם ווהיין וועל איך לויפֿן, ווען ס'איז נישטאָ קיין שום רעאַליטעט און אַלץ איז נישט מער ווי אַ תּוהו־וּבּוהו־פֿון ווידערשפּרוכן. אַפֿילו ווען איר וועט מיך לייגן אין קייטן, בין איך פֿאַרט פֿרייער פֿון אײַך, האַר... ווער קאָן מיר דען באַוויזן, אַז די קייטן עקזיסטירן?..

דעמעטריוס האָט זיך פֿלוצים שטאַרק צעהוסט פֿונעם שנעלן רעדן. איבערן באַוואַקסענעם סאַטיר-פֿנים האָט זיך אים געגאַסן דער שווייס און די האַר האָבן זיך אים פֿונאַנדערגעקלעבט אויפֿן פֿנים, ווי ער וואָלט געטראָגן אַ חישהע מאַסקע.

פֿלוטאַרך האָט שוואַך געשמייכלט. ער האָט זיך געוואָנדן צום הענדלער:

— וואָס קאָסט דער דאָזיקער שקלאָוו?
 דער גריך האָט געזאָגט אַ שפּאַט-ביליקן פּרייַז. ס'האָט אויסגעזען,
 אַז ער וויל גערן פּטור ווערן פֿון דער דאָזיקער סחורה.
 פֿלוטאַרן האָט דעם הענדלער אויסגעצאָלט די געלט-סומע און
 אַ זאָג געטון צו דעמעטריוסן:
 — איך וועל דיר באַווייזן, אָ דעמעטריוס, אַז די עקזיסטענצן
 זענען פֿיל רעאלער, ווי דו מיינסט. קום!
 דעמעטריוס האָט געקלייבט זיין ברויט, צוזאַמענגענומען דעם
 פּאַרמעט און נאָכגעדינקט פֿלוטאַרן.

אין ברינדזיום האָט זיך פֿלוטאַרן מיט זיין שקלאָוו דעמעטריוס
 אַינגעשיפּט אויף אַפּצופֿאַרן צו די גריכישע ברעגעס. די שיף איז געווען
 אַ גרויסע. אַחוץ מיט זעגלטיכער איז זי נאָך געטריבן געוואָרן דורך
 אַ סך רודער-שקלאָוו. די שיף איז געווען רייך באַמאָלט מיט בילדער
 פֿון דער גריכישער מיטאָלאָגיע און אויף איר שנאָבל איז געווען אַ גרויס
 פֿאַרגאָלדיקט בילד פֿון דער געטין טעטיס. די געטין האָט מיד און מוטערלעך
 געשמייכעלט און זי האָט געמאַכט אַ באַוועגונג, ווי זי וואָלט געוואָלט
 אַראָפּשוועבן אין די וואַסערן. ווען די שיף האָט אויפֿגעהויבן איר
 אַנקער, איז שוין געווען שפּעט אין אָוונט און די לבנה איז, ווי
 אַ גרויסער זילבערנער טעלער, פֿול געשווומען איבער די הימלען. די
 וואַסער-פֿעלדער פֿון ים זענען געלעגן רויק אינעם בלייכן לבנה-שיין, ווי
 אונטער אַ טויטן ליכטיקן טוי. זיי האָבן פֿייכט געאַטעמט אונטערן פֿאַר-
 גאַסענעם לבנה-ליכט און זיך פֿאַרלוירן אין דער שטילער בינאַכטיקער
 ווינטקייט. די שיף האָט פֿונאַנדערגעלאָזט אירע זעגלען, און די זעגלען
 האָבן זיך אָנגענומען מיטן קילן ים-ווינט. די שיף האָט זיך אומהיימלעך,
 ווי אַ פֿרעמדע אויסטערלישע בריאה, געגליטשט איבער די ווייכע
 באַלבנהטע וואַסערן. אינעם האַלב-צעעפֿנטן בויך פֿון דער שיף האָבן די
 רודער-שקלאָוו לעבעדיק געקלאָפּט מיט זייערע לאַנגע וועסלעס איבער
 די בינאַכטיקע וואַסער-פֿלאַכן. די פֿינצערע און העל-פֿאַרהלומטע
 וואַסערן, ווי זיי וואָלטן זיך געוועקט, האָבן געענטפֿערט מיט אַ געפֿליעסק.
 באַלד האָט זיך אין דער בינאַכטיקער שטילקייט געהערט אַ געזאַנג.
 אַ כאָר-געזאַנג. טיף אין דער שיף האָבן די רודער-שקלאָוו אָנגעהויבן צו
 זינגען אַלטע גריכישע שיפֿער-לידער צום מאָנאַטאַנעם טאַקט פֿון
 די וועסלעס.

אויפֿן דעק זענען געווען ווינציק פּאַסאַזשירן. ס'רוב מיטפֿאַרנדיקע

האָבן זיך שוין געהאט געלייגט שלאָפֿן. איבער די תהומות האָט מען נאָר פֿאַרנומען דאָס שילפֿער-געזאַנג פֿון די שקלאַווֿן און דאָס גליטשן זיך פֿון דער שיף.

אויף אַ באַקוועמער שטול פֿון געפֿלאַכטענע פּאַלמען-בלעטער, לעבן אַ געצעלט פֿון פּורפּורנע טיכער, איז פּלוטאַרך געזעסן און אַרויסגעקוקט אויף דער וויכער לבנה-נאַכט, וואָס האָט ווייט געציטערט אין דער לופֿט און איבער די פֿייכט-אַטעמדיקע וואַסערן. פּלוטאַרכן צופֿוסנס איז געלעגן דער שקלאַווֿ דעמעטריוס צוזאַמענגעקנוילט ווי אַ גרויסער הונט. דעמעטריוס איז פעסט געשלאָפֿן. צייטנווייז האָט ער ווילד אויפֿגעשנאַרעט אין דער נאַכט-שטיקלייט, אָדער גאַר אַרויסגערעדט פֿון שלאָף אָפּגעריסענע און אומפֿאַרשטענדלעכע ווערטער. פּלוטאַרך האָט געקוקט דאָ אויף דער לבנה, דאָ אויף דעמעטריוסן. פּלוטאַרך האָט זיך געפֿילט מאַדנע באַרויקט און פֿריש. זיין אָפּגעדעקטן קאָפּ האָט געקילט דער ווינט און זיינע נאָזלעכער האָבן אין זיך אַרײַנגעזויגן דעם זאַלץ-ריח פֿון די ימישע טיפֿענישן. פּלוטאַרך האָט זיך דערמאַנט אין זיינע פֿאַרגאַנגענע יאָרן אין אַטען און אין רוים. ער האָט זיך דערמאַנט אין די טויזנטער ביכער, וואָס ער האָט אין זיין לעבן אַדורכגעלייענט, און אין די גערוימיקע קאַלטע זאַלן פֿון די ביבליאָטעקן. ער האָט זיך דערמאַנט אין זיינע קייערלעכע פֿרײַנד, אין די פֿילע פֿילאָזאָפֿן און מאַגנאַטן, מיט וועלכע ער האָט פֿאַרברענגט אין טיפֿע געשפּרעכן און אין גײַסטריכע סימפּאָזיאַנס. ער האָט זיך דערמאַנט זיינע ריזעס אין דעם געהיימנישפֿולן לאַנד געײַטשן און זיינע שמועסן דאָרט מיט די חכמים פֿון טעמפּל פֿון סעראַפּיס. ווי ווונדערלעך פֿאַר-שידנאַרטיק און פֿאַרביק עס זענען פֿאַרלאָפֿן זיינע טעג אויף די פֿליינע פֿון דער דערקענטעניש!

דאָס לעבן פֿון גײַסט קאָן זיין פּונקט אַזוי רוישיק און אַבענטויערלעך, ווי דאָס לעבן פֿונעם גוף. די לײַדנשאַפֿטן פֿון דער פֿאַרנופֿט זענען נישט ווייניקער היציק און אויפֿברויזנדיק, ווי די לײַדנשאַפֿטן פֿון דער לײַבע. מיט וויפֿל לוסט רייצן די שיינקייטן פֿון געדאַנק! וויפֿל גענוס לײַגט אין די געפֿעסן פֿון דער חכמה!

אין דער פֿאַרחלומטער לבנה-נאַכט האָט פּלוטאַרך צוריקגעקוקט אויף זיין לעבן, ווי אַ פֿעלדזער אויף די שלאַכטפֿעלדער פֿון זיין רוים. ווי ווילד האָט דאָ געקלאַנגען דאָס געפֿעכט! אָבער איצט, ווען זיין האַרץ שווינגט שטיל אין אַזאַ ווונדערלעכער רו, פֿאַרבלאַסט אַלצדינג, ווי דער לבנה-נעפֿל אויף די וואַסערן, און לעשט זיך בענקשאַפֿטלעך אויס אין די מרחקים פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט.

אַלץ איז נישט מער ווי דאָס שאַטנשפּיל פֿון אַ חלום. אַלץ.

פלוטאָרן האָט זיך צוגעהערט צו דעם שיפער-געזאַנג פֿון די רודער-שקלאָוון.
 טיף אונטן אין דער שיף. יענע גרויסע און רומפֿולע גריכישע און רוימישע
 מענער, וועמענס טאַטן און ליידן ער האָט באַשריבן - צי זענען זיי
 מער געווען, ווי דער וועג פֿון דער שיף אויף די בלייך-טונקעלע וואַסערן,
 ווי דער ווינט, וואָס בלאָזט אים איבערן קאַפּ און ווי דאָס געזאַנג אונטן
 פֿון די שקלאָוון, וואָס צערינט אַזוי האַפענונגסלאָז אין די ווייטקייטן פֿון
 דער נאַכט און ס'בלייבט דערפֿון נישט איבער קיין שום ממשות ?

אין דער אומעטיקער בלאַסקייט פֿון דער לבנה-נאַכט האָט פֿלוטאָרן
 זיך דערמאָנט אָן יענער שטילער און בלאַסער לייכטיקייט פֿון דער אַרכידעע,
 וואָס איז געוואָקסן צופֿונסן דעם ניקע-טעמפל און וואָס האָט דאַמאַלס אין
 זיינע אויגן אויסגעדריקט דאָס צניעותפֿולע לייכט פֿון אַ גרויסער און
 אייביקער וועלט-גוטסקייט. אַלץ איז הוילע פֿאַרבליענדעניש, אַ חוץ די וועלט-
 גוטסקייט. די וועלט-גוטסקייט איז די אייניק-מעגלעכע רעאַליטעט. זי איז
 די אור-אידעע פֿון אַלע פֿלאַטאַנישע אידעען און אַלע פֿלאַטאַנישע אידעען
 זענען נישט מער ווי איר שפיגלביילד און די שאַטנס פֿון דער דאָזיקער
 איינציק-וואַרער אידעע. פֿאַרוואָס איז די גוטסקייט די איינציקע רעאַלע
 עקזיסטענץ ? דאָ האָט פֿלוטאָרן צוגעמאַכט די אויגן און לייכט זיך אויס-
 געשמיכלט אין זיין באַרויקט געמיט: ווייל די גוטסקייט איז דאָס גרויסע
 וועלט-געפֿיל פֿון רחמנות צו אַלע קרעאַטורן, וואָס פֿייניקן און מאַטערן זיך
 אין דער האַפענונגסלאָזער איינרעדעניש פֿון אַן עקזיסטענץ, וואָס
 עקזיסטירט נישט. אַלע טאַטן ווערן געטון אין אַ תהום פֿון טאַטלאָזיקייט,
 און דאָס איז די טראַגעדיע פֿונעם מענטש. ווי אַרעם איז דער מענטש!
 ווען דאָס מענטשלעכע האַרץ ווערט פֿול מיט גוטסקייט און מיטליידי, קאָן
 אַלעמען מוחל זיין און אַלעמען לייב האָבן, דאָן ערשט דערגרייכט
 עס די העכסטע מדרגה פֿון אַ וועלט-אמת. וואַרעם דאָס געפֿיל פֿון דער
 גוטסקייט וועקט אויף דעם מענטש פֿון זיינע חלומות און ער דערקענט,
 וואָס ער איז אַליין און וואָס איז אַלצדינג אַרום אים. די גוטסקייט איז
 די העכסטע חכמה אונדזערע און אונדזער העראַנשטער זיג איבער די
 טונקלעקייטן פֿון דער וועלט. מיר באַזיגן אין דער גוטסקייט די אילוזיע
 וועגן זיך אַליין, ד"ה, די אילוזיע וועגן אונדזער אייגענער עקזיסטענץ. דערמיט
 ענדלעך פֿאַרענדיקט זיך פֿאַר אונדז דאָס גרויסע און טראַגישע שפּיל פֿון
 אַלע וועלט-אילוזיעס. מיר קאָנען זיך באַרויקן און אויפהייבן און אַוועקגיין
 פֿון דעם גרויסן וועלט-טעאַטער און זיך מיטליידיפֿול אויסשמיכלען אין
 דעם גרויסן געוויין פֿון דער וועלט.

די שקלאָוון אונטן אין דער שיף האָבן אַלץ פֿסדן געזונגען זייער
 שיפער-געזאַנג.

פלוטאָרך האָט זיך ברייטער אויסגעזעצט אויף דער געפלאַכטענער פאַלמען-שטול לעבן דעם געצעלט פֿון פּורפּור-טיכער. ער האָט אָנגעהויבן אויסצולייגן אין זיינע געדאַנקען די פּלענער פֿון די נייע ווערק, וועלכע ער האָט בדעה אָנצושרייבן אין זיין פּאָטערשטאַט כאַרינעאַ, אין דער שטילקייט פֿון חשבון-הנפש, נעמלעך, די ווערק וועגן מאַראַל און וועגן דערציִונג. עס האָט זיך פּלוטאַרכן אויסגעזוכט, אַז ער האַלט אין זיינע קילע פּייכטע הענט די פּעדער. דעם גרויסן שריפטשטעלער איז באַפּאַלן דער חשק צו שרייבן און אויסצודריקן - לויט זיין געווינהייט - זיינע געפילן אויפֿן פּאַפּיר. די נאַכט האָט אָנגעהויבן צו פּאַרבּלאַסן אויף די אומגענדלעכע וואַסער-שטחים פֿון ים. די מזרח-הימלען האָבן זיך שטיל אָנגעהויבן פֿונאַנדערצובליען מיט דער רויז פֿון פּרימאַרגן. דער ווינט האָט שטאַרקער געבּלאָזן אין די זעגלען פֿון דער שיף. דער ים איז געוואָרן באַוועגטער. די שיף האָט זיך צעוויגט. אויף די כּוואַליעס, וואָס האָבן זיך געוועקט אויף די פּרימאַרגן-וואַסערן, האָט זיך לייכט געזילבערט דער שוים.

דאָס שיפּער-געזאַנג אונטן, אין דער שיף, האָט פּאַמעלעך אויפֿ-געהערט, ווי עס וואַלט זיך אויסגעלייטשן צוזאַמען מיט דער נאַכט. פּלוטאַרך האָט זיך געוואַלט אויפהייבן פֿון זיין שטול און גיין צו-רו. ער האָט אָנגעהויבן צו פּילן מידקייט. די מזרח-הימלען זענען געוואָרן וואָס אַמאָל לייכטיקער. די זיך-באַוועגנדיקע וואַסערן וויקלען זיך וואָס אַ מאָל אָפּענער אַרויס פֿון די מרחקים און צינדן זיך לייכט אָן מיט דעם רויט פֿון פּרימאַרגן. איינצעלע מעוועס שרייען אין די לופֿטן און קרייזן אַרום די פֿונאַנדערגעבּלאָזענע זעגלביימער פֿון דער שיף. פּלוטאַרכס בליקן פּאַלן אויף דעמעטריוסן. פּלוטאַרך שמייכלט: אַט לייגט ביי אים צופּונס דער רעזיגנירנדיקער סאַפּיסט. די חכמה, וואָס ווייסט אַלץ, שלאַפֿט דאָ איר הינטישן שלאַף. פּלוטאַרכן האָט זיך אויסגעזוכט, אַז פּונקט אַזוי האָבן אויסגעקוקט די גרויסע גריכישע צייניקער, וואָס זענען, פֿון מפּלומרשטן ביטול צו דער וועלט, נאַקעטע געשלאַפֿן אויף מיסטעוויפּונס. דער האַמאָ סאַפּיענס, ווען ער שלאַפֿט, וויפּל רחמנות וועקט ער און ווי אומבאַהאַלפֿן איז ער! מיט דעם שפיץ פֿון זיינע ווייכע סאַנדאַלן האָט פּלוטאַרך באַרירט דעם רוקן פֿון דעם שנאָרכנדיקן פּילאָזאָף.

דעמעטריוס האָט אויפֿגעריסן די אויגן.
 - ס'איז שוין טאָג, דעמעטריוס, - האָט פּלוטאַרך ערנסט געזאָגט.
 דערנאָך האָט ער צוגעגעבן מיט גרינגשעצנדיקער איראַניע:
 - דעמעטריוס פֿון דעם אינדזל קאָס, וועלט-בירגער און שקלאָוו, וואָס איז טאָג?

דאָס באַוואַקסענע חיה=פנים פֿונעם סאַפֿיסט, וואָס איז נאָך רויער געוואָרן אין דער אויסגעשלאָפֿנקייט, האָט זיך אויסגעניכטערט. דעמעטריוס האָט פֿונדאָסניי צוגעמאַכט די אויגן און געענטפֿערט פֿלוטאַרכן גלייך, ווי ער וואָלט גערעדט פֿון שלאָף:

— אין דער נאַכט פֿאַרזינקען מיר אין דער פֿאַרגעסנקייט פֿון דעם אורצושטאַנד פֿון דער וועלט. מיר טראַכטן נישט, פֿונקט ווי די קרעאַטור, וואָס לעבט אין פֿסדרדיקער און טעמפֿער געדאַנקענלאָזיקייט. אין דער נאַכט זענען מיר נישט קליגער פֿון די פֿליגן, וואָס שלאָפֿן איין אויף דער וואַנט. די נאַכט איז דאָס אורבילד פֿון דעם אייביקן גאַרנישט און אין ווייס דעריבער וואָס זי איז. דער טאַג, אָ האַר, איז אַזוי צו זאָגן, דאָס שאַפֿנדיקע ליכט און די דערקענענדיקע וואַכקייט. אין דעם מצבֿ פֿון אַ מַפֿלומרשטער וועלט=ליכטיקייט איז דער אמתער חכם געגליכן צו דער פֿלעדערמיוז, וואָס גראָד אין טאַג איז זי בלינדער פֿון אַלע בלינדע. ווען אַלע מיינען צו וויסן, ווייסט דער חכם אַמווייניקסטן. און דאָס דאָזיקע נישט=וויסן איז דער קוואַל פֿון זיין חכמה. דער טאַג, אָ האַר, איז פֿאַרן דערקענענדיקן מענטש פֿינצטערער און נאַכטישער פֿון אַלע נעכט.

פֿלוטאַרך האָט אים נישט געענטפֿערט און געגאַנגען צו רו.

דער סאַפֿיסט האָט זיך פֿונאויפֿסניי צונויפֿגעקנוילט. ער האָט זיך אויסגעדרייט מיטן רוקן צו די הימלען און אָנגעהויבן הויך צו שנאָרכן. איבערן ים האָט זיך פֿונאַנדערגעגאַסן דער טאַג.

דער יום-טוב

ווען ס'האט דער אָונט שוין אַראָפּגעשלעפּט פֿון מיר דעם טאָג,
ווי מיד מען שלעפּט אַראָפּ פֿון וואָגן שטיינער,
האָב איך געוואָלט אַ יום-טובֿ פּראַווען פֿאַר מיין גוף -
אַ יום-טובֿ נאָר פֿאַר מיר אַליינער -
פֿאַרזינקען מאַכן מיניע גלידער אינעם שלאָף
און די געדאַנקען אויסשפּאַנען פֿון הינטיקדיקן לויפֿן -
כ׳בין דאָך נישט דאָס ראָד, וואָס דרייט זיך אומבאַווסט
אויף האַרטער אַקס מיט אויסגעשמעלצטע שרויפֿן.

כ׳פֿאַרלעש דאָס לייכט. עס שווימט אַרויס די רו
און טראַגט מיך שטיל אַרויף אויף מיין געלעגער;
כ׳דרעמל אַינן, דאָך בין איך וואַך,
ווי אויף אַ שמוחה נאָך אַ שווערן טאָג אַ טרעגער.

נאָר ווי עס שפּייט אַן אינד אַרויס אַ פֿישל אויפֿן זאַמד,
וואַרפֿט מיך אַ טרוים פֿון בעט אַרויס. איך פֿאַל אַנידער;
אויסגעצויגן לייג איך אויף דער ערד צעחושט -
אַ נעגער אַ פֿאַרפּיניקטער מיט קראַנקע גלידער,
און ס׳שטיינערט אויף מיין קאָפּ אַ שפּאַטיש אויסגעשריי
און ס׳מעסערט דורך מיין לייב אַ שאַרף געלעכטער:
„ווייסטו פּראַווען פֿאַרן גוף אַ שטילע יום-טובֿדיקע שעה,
ווען ס׳שרייט און רופֿט דיין האַרץ ווי אין חצות אַ וועכטער?“

אַן אָפּגענאַרטע כ׳נעם דעם קאָפּ אַריין אין הענט
און ס׳גיט אַ פֿלייץ פֿון מיניע אויגן הייסער רעגן;
- האַרץ מיניס - אומרוקע פּויק פֿון בלינדן גוף, אַ זאָג,
צו וועלכן יום-טובֿ פֿירן דיניע אויסגעשפּירטע וועגן?..

שטייל. איך עפֿן פֿיכטע אויגן אויף און כ'זע:
עס זייגט זיך אין מיין האַרץ אַרײַן דער מאַרגנשטערן;
אויפֿן שפיץ פֿון ווילד-באַגראַזטן באַרג געשטאַלטיקט זיך אַ קינד
און ס'פֿינקלט אויף זײַן קאָפּ אַ קרענצל טאַגליכט - רויטינקע
קאַרעלן.

און ס'ציען זיך ווי שטראַלן זײַנע הענטלעך צו מיין האַרדז,
אין זײַנע בליקן ברענט אַ בענקשאַפֿט צו אַ מאַמען,
און איך, ווי פֿלוצים כ'וואַלט דערזען מיין אייגן קינד פֿאַר אַ תּהום,
גיב זיך אַ ריס פֿון אָוט - איך זאָל זיך נישט פֿאַרזאַמען.

נאָר ווידער בלייב איך שטיין. עס זינקט אַראָפּ מיין קאָפּ.
עס נעמען מינע קני זיך וואַקלען, בויגן,
און ס'ווייניקט דורך אין מיר אַ ציטערדיק געפֿרעג:
צו האָב איך רעכט צו קושן זײַנע ווונדערלעכע אויגן?
אַ נײַ באַשעפֿעניש געבאַרן ווערט דורך פֿיין -
ווען האָב איך דאָס קינד דאָס-דאָזיקע געבאַרן?
כ'בין אַרײַן אַ קינד און ווי מיט שטיינדעלעך מען שפּילט,
האָב איך זיך ביז אַצינד פֿאַרשפּילט מיט מינע יאָרן...

דאָך, ווי עס רײסט מיט קראַפֿט דער וואַסערשטראָם אַ דאַמבע מיט
מיט זיך,

גיט אַ שפּאַר מיין ווילן די פֿאַרקעמטע גלידער -
שפּאַן איך אויפֿגעבליט אין מוט צום ווילד-באַגראַזטן באַרג
דורך חושכדיקע טאָלן, איבער שטיינער, איבער גריבער.

און כ'בין בײַם באַרג. אַ שפּיל פֿון שאַטנליכט. כ'בלייב שטיין
געפֿלעפֿט:

עס ליגט פֿאַר מיר אַ פֿעלד, ווי אַ מזבח פֿול מיט ביינער.
ס'גייט אַדורך אַ קדושה-פֿיבער דורך מיין לייב -
כ'פֿאַל פֿורעם, ווי מען פֿאַלט מיט הייליקייט אויף קברים-שטיינער
און ס'הייבט אָן ווירבלען, ווי דאָס וואַסער אין אַ קעסלגרום מיין
בלוט,

ווי עס וואַלט וועלן זיך פֿונאַנדערגיסן ברייט - אין אַקעזאַנען,
זע איך: כ'טאַנץ מיט טויטע שאַרבנס אין אַ קאַראַהאַד,
און ס'טאַנצט דער מאַרגנשטערן אויך מיט אונדז צוזאַמען...

און ס'שטערנט זיך אין פֿינצטערניש דאָס פֿעלד,
ווי ס'וואָלט געפֿלעמלט אַ גר-תמיד-ליכט אין יעדן שאַרבן,
און ס'בלאָנקען אזוי ווונדערלעך-עקשנותדיק פֿאַרשפּיצטע ציין,
וואָס רופֿן צו עקדה און די אייביקייט צו אַרבן.

דריק איך שטאַרקער, הייסער נאָך די קנאַכנס צו מײַן לײַב,
ביז כ'ווער אין זיי אַרײַנגעקלאַמערט ווי אין קנופֿן-רינגען.
פלוצים זע איך: מײַנע לענדן, הענט און נײַס
פֿאַרפֿלעכטן זיך אין תּלײה-שטריק, און קײטן קלײַנגען.
און אַרום מיר איז קײַנער מער נישטאַ.
דאָך הער איך טויזנטער געקײטע טריט מיט בשורה פֿון אַ וועלט-
געלײטער.
אַ, גורל מײַנער, שרײַ איך אויס, ביסט שוין געבונדן און געקניפֿט
מיט די,
וואָס גיבן מיט אַנטשלאָסנקײט זיך אָפֿ דער תּלײה צי דעם שײַטער!

ס'גײט אַ שלײַדער זיך די נאַכט אָן מײַן התּלײה-שטראַליק אָנגעזיכט
און שפּרינגט אָפֿ צוריק. עס שטײט אַנטקעגן מיר אַ שוואַרצער היטער:
„דערוועגסטו דען צעזינגען און צעפֿאַקלען זיך אין שעה פֿון שלאָף“
און הייבט אָן שטורמען מײַנע גלײַדער מיט אַ דונערדיק געוויטער— —

איך רײַס די אויגן אויף. אַ לײַכטיקער באַגין.
ווי נאָך געבורטווייען עס אַטמען פֿרײַער מײַנע ריפֿן...
די פֿרימאַרגן-זון אַ מילדע ווי אַ פֿריש-געבוירן קינד,
טריפֿט אויף מיר אַ יום-טובֿ-פֿרײַד פֿון אירע לײַפֿן...

* * *

מזן מוטער

אויב ס'האָט זיך דיר געטרוימט: דו ביסט אַ קינד -
דיין וויגל שטייט ביים ברעג פֿון טיך,
זי אין אַ גאַרטן ערגעץ=ווו
און איבער דיר גאַר נאָנט ווי טיף אין מיר אַצינד
קלאַפט שטיל אַ האַרץ אין ריטם פֿון אַ ליד,
וואָס ברענגט די בלאַע קינדערישע רו -
איז ווייס=זשע, טייערינקע דו,
אַז איך האָב עס אין יענער נאַכט
דאַן איבער דיר געוואַכט.
אייליערין, איילין...

עס טרעפֿט:

דו קוקסט אַ גאַנצע נאַכט צום וואַלקן אין דיין שויב -
דו זוכסט אַ העלן שטרייף אין אים ווי אין דיין בינטל גראַע טעג,
וואָס ליגט פֿאַרלירן ביי אַ שטויב-פֿאַרווייטן שטעג,
דו הערסט דאָס אומהיימלעכע וואַרקען פֿון דער טויב -
עס פֿאַלט ווי האַגל און צערינט אין דיין געביין:
ניט פֿרעג... ניט פֿרעג...
און אַז ס'בליקט דאָס מאַרגנליכט אַרײַן צו דיר פֿון פֿלויט,
געפֿינט עס דינע אויגן ווי צוויי שטערן רויט.
אַ, ווייס:
דאָס האָט מײַן בלוטנדיקע טרער
ביז מאַרגנשײַן
געטריפֿט,
גערוינען
און פֿאַרפֿאַסן אין דיין אויג אַרײַן.

א וואָלף אין דער נאָכט

א

נאָכן בר-מינן, דעם קרישטאָל-הייליקן שפיגל פֿון דער וועלט - דעם טאָג - שטיי איך קניענדיק אַ גראָער צלם אויף די וויסרוסישע פֿאַרוויינטע וועגן; כ'פֿיר מיט דער נאָכט, זיין בלאַען ווידערקול, אַ סטרוניק-תפילהדיקן דיאלאָג. באַגלייט פֿון זילבער-פּייקלעך - קלינגעדיקע שטערן - איר פֿאַרמעגן:

— דער וואָלף, דער בידנער גולן, דער פֿאַרשטעלטער פֿינצטערער מקובל, האָט אַ ביטע צו זיין הערשערין, דער שיינער גנעדיקער מאַדאַם: אַ גמילת-חסד, שטערן, לייט אים, איך בין עורב מיט מיין ליד פֿאַר איינער יעדן רובל און כ'ברענג אייך אַ קרבן אין מיין סנהיף האַרץ מיין טרוים-די ווייסע לאַס.

— כ'וואָלט אים געליען - ענטפֿערט מיר די זינגענדיקע פּישופֿמאַכערין - מיין שוואַרצער האַס,

אַבער ער וועט מיטן יוגן ווינט עס אָנווערן אין תּאווהדיקע רויטע זומפן - שנעפּס.

— איינער פֿערלדיקער מילכוועג - כליפעט דער מחבר אויף זיין אַלטן, פֿרומען באַס -

וועט אים אַוועקפֿירן צו זיין פֿאַרהוילן חיות - דעם קבלה-לאַקנדיקן הייסן שעפּס...

די נאָכט שטעלט אויף מיין כתב-יד די לבנה, איר גליקן זיגל פֿון מעש, און פֿרעגט: - ווער וועט אָפּגעבן מיר די איידלשטיינער? זיי

פֿאַרשטאַפּן וועלן

איינער תפילה-קוואַל, וואָס נאָר מיט אים מיין פֿיאַלעטע ליינדשאַפֿט צו איינער גוף איך לעש

און כ'פלעכט פֿאַר אייך אַ תּליה-שלייף פֿון מיינע אויסגעוויינטע שניר קאַרעלן.

— מיטן טייך - מיין הפֿקרדיק-פֿאַרלאַרענעם געוויין, וואָס וואַשט איינערע סאַמעטענע טריט, -

קריץ איך אויס אַ זשירע אויפֿן ברעג פֿון ליים דעם אָנגעשניטן -

פֿאַרן וואָלף, וואָס וואַיעט פסוקים תהילים און מיין בלאָען פלייניקן געמיט מיט גרינע, וואַרעמע נגינה=קערנער דעם פֿאַרזיטן.

פֿון אירע אוצרות גיט די נאכט דעם ציטערדיקן אביון אָן הלוואה, איר סודותדיקער שראַנק - דער הימל - עפנט זיך אָן אויסגעשטערנטער, און מיט זינע לאַפעס אויף די פֿעלדער - פֿאַרמעטענע וועקסלען גראַע - שרייבט אויך דער הונגעריקער וואָלף זיך אונטער דער געלערנטער:

- פֿאַר איינער יעדן שטערן, מלכה אייביקע, פֿאַר איינער יעדן פֿעניג, געטפֿער איך אייך מיט מיין לעבן - דעם צאָפֿלדיקן עגל - איך קאָוויר...
... נאָר מיטן סיבירער שטורעמוינט, דעם געלן קאָזאַק, דעם קישעניק, איז ער אַנטלאָפֿן אין דאָרף - זיין אויסגעחלומטן טראַקטיר.

דער שליאַך - דער ווייטרוסישער ברייטבייניקער לאַקיי דער הויכער - האָט צו זיי אויסגעשטרעקט אַ האַנט - אַ סטעזשקעלע - און צוריק באַהאַלטן זי אונטער דער פֿאַלע;
נאָר זיין האַר, דער דאַרער הונט, דאָס געלע שענקערל, דער סוחר, האָט געהיט זיין הייסן שפּיז=בוֹפעט - די זיסע לעמער אין בעריאָזאַענער סטאַדאַלע.

אויף די גלעקלעך פֿון אַ לויפֿנדיקן פֿערד און שליטעלע - זיין מאַנדאַלינע - האָט דער אומעטיקער גאַסזינעץ געשפּילט פֿאַר זינע בלאַנדזשענדיקע געסט קופֿלעטן;
דער ווינט און זיין שטיפֿשוועסטער - די ווייטרוסישע מעצעליצע, די יונגע באַלערינע - האָבן געטאַנצט אַ בלאָען וואַלס אויפֿן לאַנדשאַפֿט דעם פּיאָלעטן.

נאָר די הענער אין קאָטון, די קדושים, האָבן געוואָרגן זיך מיט די רויט=נביאישע געקרייען,

אין שטאַל דער אַקסענער, פֿאַרמשפּטער בעל=תּקיעה געגעבן האָט צו גאָט אַ ראָווע,

און די זאָווייע האָט דעם וואָלף פֿאַרכישופֿט און פֿאַרבלענדט מיט שנייען - מיט אירע טריפֿע צום הייליקן חנא פֿון טרער פֿאַרפֿירנדיקע בריסטן די ליליאָווע.

דער וואָלף האָט אינגעדרימלט אויף ליליתעס צעלאָזטע זילבער=לאַקן, נאָר ס'האָט פֿון זיין פּוּכיק=ווייניקער לעגענדע אים גענומען וועקן וואַסיל גראַבלעווסקי, דער לאַמער באַלעגוף, מיט קולות - הייזעריקע גלאַקן - און מיט זיין געבראָדעווקעטן ברוינעם פֿינגער - דעם דעמבענע סוקעוואַטן שטעקן.

אויף די לייטווישע אָזערעס, די זילבער-פּינקלענדיקע, פֿון דער זון
גראַוירטע טאַצן.

ליגן די ליימענע ייִשוֹבִימלעך - די פּאַרעדיקע זיסע טאַרטן ברוינע;
נאַר דער וואָלף קרעכצט אונטער די טרוימען-עולן - זיינע אינגעלענע
פּאַלאַצן -
און לעקט אויס זיינע בראַנדווונדן - די שפורן פֿון דער פֿאַניכע, דער זונה.

אַ, עס ווייס דאָס משומדל, דער הונט, אַז דער וואָלף, דער שיכורער
פּאַרליבטער שוטה,
האַט פּאַרמאַגט אַן איידלשטייניק האַרץ און אויגן - צוויי גינגאַלדענע
מטבעות ;

אַבער איצט זענען די שטערן - שעמצירנדיקע רינגען רויטע,
אויף די כמאַרעס - די בראַנדזון-דראַענדיקע הענטלעך דער זאָווייעס.

די ווייסע שמעקעוודיקע אייער-קייטקעס - די פרייזשע פֿאַרשנייטע הויפֿן -
זענען מיט קעלבלעך, לעמער - גילדענע ראַזשנקעס - און מיט געווירצטע
מאַנדלעך אַנגעפֿילט.

— כּוועל בחינם זיי פֿאַרקויפֿן נישט דעם נאַר, נאַר יענעם חכם, וואָס
קען רויבן און אַנטלויפֿן ! -
האַט דער געשמדטער הונט צום וואָלף איבער דער זמירותדיקער געגנט
זיך צעביילט.

געזע-וואַאַלד ! - גיט דער פֿאַרפֿירטער וואָלף צו דעם פֿאַרצווייפֿלטן
פּאַעט אַ וואָיע - - -
(נאַר דער דיכטער נישט געקענט האַט ראַטעווען זיין אַלטן שאַטנס פֿעל,
און ביי אים וועט די נאַכט די פּישומאַכערין איצט מאַנען איר הלואּאה -
די סאַפּירענע שליסלען צו זיין פֿאַרשפּאַרטן האַרץ - דער ברענענדיקער
וואַלדאַנטשעל).

פֿאַרשטומט געוואָרן איז דער אַלטער וואָלף - דעם פֿביכולס גראַע טענה
צו דער בייזער וועלט,

דער מוזיקאַנט, דער שליאַך, פֿאַרבראַכן האַט די סטעזשקעס - זיינע
ציטערדיקע הענט די דאַרע -
און נאָך אים אַ ווינטרוסישע, אַ טרויעריקע פֿיאַלעטע דינע אויפֿגעטרעלט
אויף דער באַגלעקרטן בריטשקעלע - אויף זיין גאַטספֿאַרטיקער גיטאַרע.

דער כאַכאַל, דער ווינט, האָט בכיוון דעם בעל-חי פֿאַרשלעפט אין שענק -
אין כוּטער -
די נאַקעטע זאַווייע האָט אים אין ראָוו - אין איר וויסן בעט - פֿאַרנאַרט,
און גראַבלעווסקיס שלאַנקער פֿאַרעבעק האָט דעם וואָלף - זיין כראַביעס
יאַנטעוודיקן פֿוטער -
פֿאַרזעצט ביים שטן פֿאַר דעם זונאוּפֿגאַנג אין שטאַט - דעם מירמל -
שטיינענעם לֶאָמבאַרד...

דער געלער הונט האָט אַ פֿידל פֿון וואָלפֿס חוט-השדרה אויסגעטאַקט,
דער ברוינער קאַטער - אַ האַרפֿע אויסגעסטרונט פֿון זיינע אָדערן און הויט
און געשפּילט - דעם האַניקדיקן מאַרך פֿון זיינע ביינער אויסגענאַגט,
דערנאָך אַראָפּ פֿון זיינע: צעביסן גאַט-דערפֿאַר איז אונדזער פֿרילינג רוּיט...

דער מחבר האָט מספּיד געווען דעם וואָלף, דעם בלינדן האַר -
זיין גורל - און קדיש זאָגט נאָך אים אַצינד אין בייזן פֿעלד
זיין זון, דאָס וועלפֿעלע - מיין נאַקעטער און הונגעריקער צער,
וואָס מיין בלאַנדע ליד געקרוינט האָט פֿאַר איר פּרינץ און העלד.

כ'האָב די ראָבן - די אַרעמע שמימלעך - געדונגען פֿאַר מיין חלק
עוּלם-הבא,

זיי זאָלן אין סאָסניאַק - זייער גרינעם ספּר-תהילים זאָגן נאָך מיין תנא,
און דאָס יונגע יתומל, דאָס קראַנקע וועלפֿעלע, דאָס ראַבע,
האָט צוגענומען די עצבות - מיין דערבאַרעמדיק שוועסטערל - אויף
האָדעוואַניע.

ג

פּלוצעם: אַ בריוו פֿון דער נאַכט מיט אַ צינאַבער-וואַרנענדיקן זיגל
האָט אַ שוואַרצער וואָלקן מיר געבראַכט - איר שטומער שוויצער.
זי שרייבט: - איך בין אַרעם, ווייל איר - מיין אויסגעטרוימטער שפיגל -
האָט מיך אָפּגענאַרט: די שטערן צוגערויבט - מיין אוצר.

איך, די נאַכט, בין אייער וואַר און איר זענט מיין ראָזער חלום - דער
באַגינען,

דעם וואָלפֿס חובֿ האָט איר אַליין מיט אייער בורשטינענעם געוויין קאָוירט;
גיט אָפּעט מיר אייערע טרערן-מינע בראַנדזאָלעטן גילדענע, מינע רובּינען,-
ווייל נאָר מיט איידלשטיינער וויל זיין אַ דאַמעס פֿיאָרעטע פֿרייד באַצירט...

און אויב איר ענטפערט מיר נישט אינער זילבער-קלינגענדיקן אומעט -
 מיין פארמעגן,
 וועל איך מיט שווארצע כישוף-בריסטן אויסברענגן פון אינער אויג
 דעם גרינעם בליק,
 אינער פארפלאגטערט לעבן וועט מיט פליענדיקע שפיזן אויפליקלען
 מיין זון - דער רעגן,
 און ביים שיין פון אינער כליפענדיקן באס וועט איר שלעפן צו מיר
 " אינער חיות אויף א שטריק! .. - - "

ד

איז אוועק דאס וועלפעלע - מיין יונגער שאטן - און אויף זיין שטאליק-
 אָנגעשפיזטן אויער
 געבראכט אַ לאַק אַ זילבערנעם פֿון דער מעצעלעצע, דער מויד דער
 פֿאַדלער,
 און איך האָב צו דער נאַכט-מיין שוואַרצער הערשעריק, מיין טרויער -
 אַ בריוו געשריבן מיט מיין פֿעדער - מיטן בלאַען אָדלער:

— מאַדאַם, אין די סטאַראַווייערישע דערפֿעלעך - די פֿינצערע טראַקטירן-
 טאַנצט די נאַקעטע זאַווייע, און עס קיינט דער געלער אָנגעזויפֿטער שטורעם;
 פֿאַרהאַלט די טענצערין - איר כישוף-טראַט וויל מיין געוויין און מיין
 געזאַנג פֿאַרפֿירן -
 זי האָט פֿאַרפֿירט מיט אים איר באַלייטנדיקן וואָלף - דעם ברוינעם ניגון
 פֿון מינע יסורים.

מיין הלואה, מינע גרינע פסאלמען-אייערע קלאנגפֿולע אימפעריאַלן -
 זאָל די זונה שליינדערן צוריק צו דעם אין-סוף - מיין הייליקן אַלטאַר
 (כזוייס, זיי וועלן אָבער באַלד פֿאַרוואַנדלען זיך אין מעסערדיקע זריחה-
 שטראַלן -
 צו באַוואַפענען די סיווע וועלף, וואָס וואַיען אין דער וועלט - מיין
 בליענעם קאַשמאַר).

און גראַבלעווסקיס דימעטענער פֿליין איז אַ קבֿורה-פֿעלד, שיינע
 מאַדאַם, זינט וויסן -
 ער איז פֿאַרזייט מיט ביינער פֿון אַ חיה-רעה-דעם גילגול פֿון אַ ווייסער לאַם;
 אַ זאָל אינער זון, דער רעגן, אים, דעם ווילדן שִׁררה, מיט אַ דונער שיסן,
 הלמאי ער האָט געטייט דעם וואָלף - זיין אַלטן, בלינדן שטאַם! ..

איר גלייבט מיר נישט? - מאדאם, גלייבן איז דער ראָזע ניגון פֿון
מײַן שטום געבעט:
אויף גראַבלעווסקיס ערד, אַ זעט, האָט זיך אַ פֿידלשער אַקאַציע-וואַלד
צעבליט;
אַיעדער כליפּעדיקער בוים - שווערט בײַ זײַן פּורפּורדיקער בענקשאַפֿט
דער פּאַעט -
האַט אַרויסגעשפּראַצט פֿון וואַלפּס אַ סטרונעדיקן גליד! - -

איר גלייבט מיר נישט? - מאדאם, אונטערן שטורעמס ברוינעם טראַט, אַ זעט,
איז דער בשמימדיקער קאַרן אויף די פֿעלדער פֿון מײַן לינדער תּפֿילה
אויפֿגעגאַנגען;
בײַ זײַן יזכּורדיקער בלאַער ליד שווערט דער פּאַעט,
אַז די פֿאַרשעמטע האָר פֿון וואַלף זענען די גילדענע און פֿרומע
זאַנגען! - -

אויב איר גלייבט מיר נישט, מאדאם, איז מײַן תּפֿילה - אײַער שטראַף,
און איר - מײַן חטא:
זעט, קינעלעך פֿאַריתומטע איצט צאַנקען אין די טראַכאַמע-פֿענצטערלעך
פֿון די כּוּטאַרן;
אַיעדער הייליקער נר-תּמידל - שווערט בײַ זײַן רויטן ווייטאַק דער פּאַעט-
איז דאָס גרינע אויג פֿון וואַלף, וואָס בליצט אין גולנס פֿינצטערן
זיכרון! - -

איר גלייבט מיר נישט? - מאדאם, גלויבן איז אַ בייזער ריכטער איבער
זיך אַליין,
אַבער מילד - צו די ניטגלייביקע... אַ הערט: די קוואַלן קלאַנגן פֿון
דער האַרפֿעדיקער ווייט דער בלאַער;
אַיעדער קלינגעדיקער קוואַל - דער דיכטער שווערט בײַ זײַן געוויין -
איז דאָס בלוט פֿון וואַלף, וואָס שרייט פֿון דרערד צום מערדערס טויבן
אויער! - -

און מיר, ליבע מאדאם, קענט איר מיט אײַער תּאָוהדיקער חושכניש
נישט דראַען -
נישט פֿאַרלעשן מײַן געוויסן, וואָס אין מײַן קדושהדיקע בלאַע פֿינ
וועט אייביק שעמערירן;
65

אײער חוֹב איז דאָס סאָפירענע געוויין פֿון מײנע אויגן גרינע פֿון שגעון -
אין אים וועט אַ דאַמעס פּיאָלעטע פֿרייד תּמיד קענען פּוצן זיך און
- צירן -

ה

און די נאַכט האָט אירע אוצרות אויף די סומנע טרערן מײנע אומגעביטן:
אירע צעפּ די גילדענע זי פֿלעכט זיך אין די שפּיגלדיקע טיפּע שטראַמען,
און נאָכן טאָג - איר געוויסן, וואָס האָט זיך צוליב איר זײַן האַלדז
איבערגעשניטן, -
טראַגט זי סאָוועס קרעפענע, וואָס יאַמערן צום בייזן אויס זײַן
פֿיכטנדיקן נאַמען.

און דאָס גראַע הונגעריקע וועלפֿל גוססט אין מײן אויסגעשטערנטן געמיט
און מאַנט בײַ מיר באַשייד פֿאַר זײַן יונג לעבן - די פֿאַרבאָרגן
רייצנדיקע הייסע קאַלב;
נאָר אין די טונקעלע פּאַסיעקעס * - מײנע סודות־פֿולע שלעסער פֿון גראַניט -
ראַנגלט זיך דער ברוינער ווינט מיט דער נשמה מײנער - דער בלאַער שוואַלב.

ער וויל אינבײַגן מײן קאַפּ - כ״שפּאַר אים אָן אָן הימל־זוים,
פֿון מײן געוויין - דעם טײך - אַ פֿאַספֿאַר־בריק צו מיר אין האַרץ
בויט דאָס געוויטער;
נאָר דער דעמב אונטער מײן שוואַרצאַפֿלס שפּיגל - דעם אויסגעשלי-
פֿענעם אָליוון רויים -
איז מײן שוואַרצע דראַענדיקע פֿויסט קעגן מײנע פּיניקער און היטער ! -

כ׳לאָז אויס פֿון פּיאָלעטן תּפּיסה־האַריזאָנט אַ דימענטענעם, אַ געשמידטן
שטערן
און כ׳צינד מיט אים אונטער דעם באַלעגופֿס פֿאַלוואַרעק - אין חיה־רעהס
האַרץ און ביינער.
... צום ברוינעם וואַלד אַ פֿעטן שעפּס - אַ גילדענעם לאַגל טרערן -
שלעפּט דער פֿאַרשמאַכטער יונגער וואַלף אַצינד אין זײנע
ברענענדיקע ציינער.

כ׳קלעטער צו דער נאַכט אויף הויכע זילבער־בערג אַרויפֿעט,
כ׳רייס די מילכוועגן אַרונטער - אירע ראָזע קלינגענדיקע פּערל־שנורן ;

* = אויסגעהאַקטע וועלדער.

מיט איר צירונג דערווערגן וועל איך זיך - איר בלאַנדן שופט, -
פדי מין גוף זאל צודעקן דעם וואַלפס, איר קרבנס, שפורן.

איבער מין לאַנד באַוויינען וועלן מיך די שליאַכן, די פאַראומערטע
קלעזמאַרים -

שפילן נאָך מיר דינעס אויף די בריטשקעלעך באַגלעקטע - זייער
גיטאַר און מאַנדאַלין,

און איך וועל ליגן אויף די פליינען ליליעווע אונטער אַ ווערבס
מוטערלעכן אַרעם,

ביז פון מין געביין די פאַרשנייטע סיווע ערד וועט ווידער ווערן גרין...

דער אכטיאָריקער מענדעלע

צוזאַמען מיט אַלע מאַנצבילן איז אויך מאַניש, דער אַרעמער מאַניש, אַנטלאָפֿן פֿון שטעטל. ס'איז געשען פּלוצלונג און אין אינלעניש.

פֿון אַלע הייזער און פֿון אַלע שטובן האָבן מענטשן זיך אַרויסגע-ריסן פֿאַריאַכמערטע, ווי פֿאַרשפּעטיקטע.

די עטלעכע שטעטלדיקע פּאַליציאַנטן און דער גמינע-סעקרעטאַר מיטן פֿאַרשוויצטן צעדרייטן קאַפּעלוש זענען פֿאַרבייגעפּלויגן אין דער גמינע-בריטשקע מיט צעבריקטע פֿערד.

פֿרויען האָבן נאָכגעיאָגט זייערע מענער, זיי צוצוגעבן נאָך איין געזעגן-וואָרט.

וואָלקנס שטויב פֿון די אינלנדיקע טריט האָבן צוגעדעקט די מאַסע און זי אָפּגעטיילט פֿון שטעטל.

ס'איז איצט מיטאַמאָל פֿאַרווישט געוואָרן דאָס ליכט פֿון שטעטל. דער הימל איז טונקל און קאַלטלעך געוואָרן.

אַצונד האָט דער אַכטיאָריקער מענדעלע, מאַנישעס עלטסט קינד, זיך דערשפּירט אַ גרויסער, אַ פֿאַראַנטוואָרטלעכער פֿאַר זיין מאַמען, פֿאַר זייע ברידערלעך און פֿאַר זיין צוויי-יאָריק שוועסטערל שרהלע.

מענדעלע פֿלעגט אַלע מאָל זיך קלאָגן פֿאַר דער מאַמען אויף אַן אַנדער ווייטיק. דאָס האָט אים נישט געשטערט צוזאַמען מיט זייע חבֿרימלעך אַרומצושטיפֿן אין די געסלעך, קלעטערן אויף די ביימער, שפּילן זיך מיט מטבעות. היינט אָבער זענען פֿון אים די ווייטיקן פֿאַר-שווינדן, און ער איז געוואָרן געסטאַטקעוועט, גלייך ווי זיין טאַטע.

ער האָט אַכטונג געגעבן, לייזער, מאַטעלע און שרהלע זאָלן זיך נישט דערוועגן אַרויסצוקריכן אויף דער גאַס: ווער ווייסט, וואָס דאָרט קען היינט געשען? ער האָט צוגעגרייט פֿאַר דער מאַמען שפּענדלעך, זי זאָל האָבן מיט וואָס אָפּצוקאָכן עסן פֿאַר די קינדער.

ער האָט געזען, די ברידערלעך זאָלן עסן, און שרהלען האָט ער אָנגעקאַרמעט, ווייל זי האָט געהאַלטן אין איין וויינען, ווי עס וואָלטן זיך איר פּונקט היינט ציינדלעך געשניטן. און אפשר בענקט זי נאָכן טאַטע?

ווי הינדעלעך ארום דער הון האָבן די קינדער. זיך געדרייט אַרום מענדעלען. זיי האָבן אין אים געפֿילט היימלעכקייט, פֿאַטערלעכקייט, אַ באַשיצער. ווי נאָר ער פֿלעגט אַרויס פֿון שטוב, האָט זיך אויף אַלעמען אומעט פֿאַרצויגן.

מענדעלע האָט אַוונט-צו פֿאַרהאַנגען דאָס פֿענצטער מיט דער קאָלדערע, דאָס לייכט פֿון נאַפֿטלעמפֿל זאָל נישט שטערן דעם פֿינצטערן דרויסן. דערנאָך האָט ער זיך גענומען לייגן שלאָפֿן די קינדער. שרהלען האָט ער געמוזט צווינגען. עס האָט זיך איר געדאַכט, אַז מענדעלע וועט זיך באַלד אַרויסשאַרן פֿון שטוב – האָט ער געזונגען אַ מידער.

מענדעלע אַליין האָט די נאַכט נישט געקענט שלאָפֿן. אין דער פֿינצטער, דורך די ווענט, האָט ער אָנגעשטרענגט זינען אויגן: געוואָלט זען דעם טאַטן, וווּ ער איז, און אויף וואָס ער שלאָפֿט. צי האָט ער נאָך פֿון ברויט, וואָס די מאַמע האָט אים מיטגעגעבן? צי האָט ער מיט וואָס זיך צוצודעקן? אַ שאַד, וואָס ער האָט נישט מיטגענומען דעם וואַטענעם שפּעצער!

עס גלֹסט זיך מענדעלען איצט פֿליען אין דער לופֿטן צו זיין טאַטן. ער האָט נישט געקענט צוטון קיין אויג. אַלע מאָל זיך איבערגעלייגט אויף אַן אַנדער זייט.

פֿלוצלונג האָט ער זיך דערמאַנט, אַז דאָס קעסטל איז ליידיק פֿון ברויט. די קינדער וועלן זיך אויפֿכאַפֿן מיט געוויין: עסן... ווי נאָר די ערשטע ווייסע טריט פֿון באַגינען האָבן זיך געצייכנט אויף די ווענט, האָט מענדעלע זיך שנעל אָנגעטון און איז אַרויס פֿון שטוב.

די מאַמע און די קינדער האָבן זיך איבערגעוועקט. מען האָט פֿון אַלע זיינע גערופֿן: מענדעלע! אויך די קליינע שרהלע. פֿון דער שטילקייט פֿון מענדעלעס געלעגער האָט זיך די מאַמע דערשראָקן און מיט אַ ספּאַז= מאַטיש קול גערופֿן: מענדעלע! שרהלע איז זיך פֿאַרגאַנגען אין אַ הייס געוויין, ווי דאָס קינד וואָלט דערשפּירט אַן אומגליק.

אינגערעדט האָט איר די מאַמע, אַרויסקונדיק דורך די פֿאַרטויעטע שייבלעך, אַז אָט גייט מענדעלע. דאָס קינד האָט זיך אָבער נאָך שטאַרקער פֿונאַנדערגעוויינט. שרהלעס טרערעלעך האָבן די מאַמען געביטערט. ווי צו מיר – האָט זי געזיפֿצט – וואָס מיר איז צושטאַנד געקומען.

ווי די זון וואָלט פֿלוצלונג אַרײַנגעשײנט, עס איז לייכטיק געוואָרן. פֿון גאַס איז אָנגעקומען מענדעלע, אַ פֿאַרסאַפעטער מיט אַ שווייס=פֿלייכטן שטערן.

אונטערן צעפליקטן פאלטנדל איז געווען א פקעלע באהאלטן.
לייזער מיט מאטעלען האָבן זיך צעלאָכט: מענדעלע האָט געקריגן
א גרויסן בוין! דער מאַמעס פּינצטער פנים האָט אַ שמייכל געטון,
אַבער שרה'לע האָט נאָך געהעשעט. זי האָט נישט געקענט קומען צו זיך.
איר הענטל האָט געגלעט מענדעלעס פנים.

אַ שוויגנדיקער האָט מענדעלע אַפּערגענומען פֿון אונטערן פּאלטנדל
אַ פּאַפּירן זעקעלע. עס זענען אין דעם געווען עטלעכע קאַרטאָפּלעס, צוויי
ציבעלעס און אַ דאַר פּיעטרושקעלע. דאָס האָט ער געטראָגן באַהאַלטן
פֿון אַ ביזו אויג. ער האָט עס געקריגן ביים טאַטנס באַקאַנטע און איז
דערמיט אַהיים דורך די הינטערגעסלעך.
די קינדער זענען געשטאַנען אַרום אים מיט גלאַנציקע אייגעלעך.
